

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

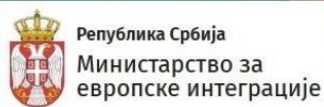
CENTAR
ZA EKOLOŠKU POLITIKU
I ODRŽIVI RAZVOJ

ZBORNİK RADOVA

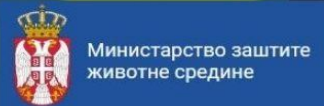
EKOLOGIJA I POLITIKA EVROPSKA UNIJA I SRBIJA

naučna konferencija

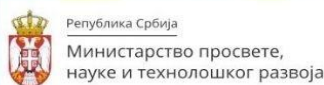
27.april 2022.

Република Србија
Министарство за
европске интеграције

Министарство заштите
животне средине

Република Србија
Министарство просвете,
науке и технолошког развоја

Fakultet političkih nauka

Jove Ilića 165

www.fpn.bg.ac.rs

Centar za ekološku politiku i održivi razvoj
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

UREDNIK
Marko M. Vujić

EKOLOGIJA I POLITIKA EVROPSKA UNIJA I SRBIJA

Zbornik radova sa naučne konferencije održane 27. aprila 2022. na Fakultetu političkih nauka

Beograd, 2023

Izdavači:

Centar za ekološku politiku i održivi razvoj, Jove Ilića 165, Beograd
Fakultet političkih nauka Beograd – UB, Jove Ilića 165, Beograd

Za izdavača

Prof. dr Dragan R. Simić

Dekan

Urednik

Dr Marko M. Vujić

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Recenzenti

Prof. dr emeritus Vukašin Pavlović - Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Prof. dr Darko Nadić - Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Prof. dr Darko Radosavljević - Univerzitet u Beogradu – Tehnološko-metalurški fakultet

Tiraž: 100 primeraka

ISBN: 978-86-6425-107-5

Štampa: Čigoja štampa, Beograd

office@cigoja.com

www.cigoja.com

SADRŽAJ

Darko P. Nadić

PREDGOVOR 6

Zoran I. Čupić

**„EVROPSKI ZELENİ PLAN“ – IZAZOV ZA JEDINSTVO UNIJE
..... 9**

Marko M. Vujić

**ZNAČAJ EKOLOŠKE DIMENZIJE U POLITICI NEMAČKIH
ZELENIH U PERIODU 2011-2021 ..... 18**

Vera Arežina

Nenad Spasojević

**METODE ISTRAŽIVANJA RADI UNAPREĐENJA
OBRAZOVANJA I INFORMISANJA O PROBLEMAMA
ŽIVOTNE SREDINE U REPUBLICI SRBIJI..... 36**

Marko Čubrić

Katarina Kusturić

EKOLOŠKE KATAKLIZME I EKOLOŠKE UTOPIJE 51

Tatjana Spirković

Selena Agatonović

GREENWASHING 72

Anđela Stojanović

Mina Subotić

**ULOGA KORPORATIVNE ODGOVORNOSTI PRIKAZANA
KROZ PRIMERE..... 89**

Staša Vasiljević

**KLIMATSKE PROMENE KAO IMPERATIV MEĐUNARODNE
POLITIKE..... 102**

Nikola Živić

Milica Marjanović

**ZAŠTO JE SRBIJI POTREBNA NOVA NACIONALNA
STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA? 118**

Nataša Midić

**(NE)ZNAJJE JE MOĆ: GREENWASHING KAO SREDSTVO
MANIPULACIJE POTROŠAČIMA 130**

Nemanja Radovanović

Teodora Ilić

**UTOPIJSKI KARAKTER ODRŽIVOG RAZVOJA - SLUČAJ
SRBIJE 146**

Ana Sovtić

**RACIONALNO ODLUČIVANJE U KONTEKSTU ODRŽIVOG
RAZVOJA 155**

Arianna Caccia

Nina Radić

Milena Basta

ODRŽIVI RAZVOJ – BUDUĆNOST ILI UTOPIJA? 175

Miljana R. Đurčević Cucić

**MREŽA ZELENE DIPLOMATIJE - INSTRUMENT EVROPSKE
UNIJE ZA DOSTIZANJE KLIMATSKE NEUTRALNOSTI
EVROPE 218**

Prof. dr Darko P. Nadić

PREDGOVOR

Ovaj zbornik kao i sam naučni skup je mali doprinos Centra za ekološku politiku i održivi razvoj FPN da utiče makar u akademskoj javnosti na analizu odnosa politike i onog što profano i popularno danas nazivamo „ekologijom“.

Duga je istorija postojanja „ekologije“ na FPN i ona počinje negde 1976. godine. Ne želeći da ulazim u doblju eko-arheologiju FPN-a moram da istaknem da je FPN bio i ostao dominantan analitičar eko-političkih prilika na ovim prostorima. Nekad Jugoslavije a sada i Srbije, čak često i izlazeći iz ovih uskih nacionalnih i regionalnih nivoa. Za to su zaslužni ljudi koji su mogli da prepoznaju interes nauke za razumevanjem, objašnjenjem i pružanjem rešenja, a ne samo za ličnu samoporomociju i profit organizacija, ustanova ili trenutne politike. Samo naši pioniri eko socijalne i eko političke misli kao što su prof. dr Danilo Ž. Marković i prof. dr Vukašin Pavlović, znaju koliko je bilo teško da se ovaj jedan korpus eko-političko-socijalnih tema uvrsti u nastavne planove i programe FPN na osnovnim studijama. Od nerazumevanja do nipodaštavanja i nastavnog predmeta i magistarskih studija i danas master studija došli smo do opšte prepoznatljivosti i uvažavanja. Prof. Pavlović i moja malenkost svedoci smo muka koje smo imali da ubedimo kolektiv da je FPN-u potreban master program Ekološka politika. Danas je ovaj master program najpopularniji na FPN a dokaz tome jeste i činjenica da na su na ovoj našoj konferenciji učestvovali i studenti ovog master programa, bivši i sadašnji, kao ravnopravni diskutanti sa svojim profesorima i saradnicima.

Koje je sadašnje stanje ovog odnosa ekologije i politike na prostoru Srbije. Politika je postala dinamična i otvorenija kao ekologiji. Ekološki problemi više nisu politička tabu tema, ali su zadržali svu svoju političku kontroverznost. Čak staviše ekologija je postala neizostavni momenat svih političkih stranaka i njihovih kampanja.

S druge strane, „ekologija“ je ušla u svoj zenit. Ona je postala ne moderna, nego moda. Ono što svako želi da nosi ili ima dok ta moda ne prođe. Ekologija u Srbiji doživljava svoju „postpolitizaciju“. Radikalni ekologizam koji poznajemo iz prošlog veka prerastao je u urbani ekološki pokret utemeljen na selfie kulturi gde kvazi celebrity ličnosti žele da vode ekološku politiku. Ono što danas vidim jeste postojanje specifičnih, posebnih i često sebičnih interesa.

Ekološki aktivisti nastaju preko noći upravo zato što je ekologija u modi a oni sami u toj situaciji izlaze iz anonimnosti. Nova akademska elita koristi ekologiju jer tako sebe prikazuje kao svesnu i odgovornu elitu. Javne ličnosti pomoću ekologije žele da obnove svoje davno izgubljene medijske pozicije ili da ih tek uspostave. Bivši političari iz svih bivših režima koje poznajemo su u ekologiji željni svoje političke reafirmacije. Ono što mogu da očekujem u budućnosti jeste da se umesto tradicionalne podele na “prvu” i “drugu” Srbiju stvori nova podela na “sivu” i “zelenu” Srbiju. Jedna nova politička podela koja ne donosi suštinski pozitivne rezultate. Ekološka politika Srbije umesto na razdoru mora biti utemeljena na jednoj vrsti zelenog političkog konsenzusa. Koliko god to sada neralno izgleda to je jedina opcija za zaista Zelenu Srbiju kao jednu vrstu političkog jedinstvenog cilja a ne političkog razdora. Međutim, Srbija se zapravo ne razlikuje od ostatka sveta. Prolazimo, i dalje, iako to negiramo kroz naše svakodnevno ponašanje, pandemiju virusa Covid 19, koji je promenio ne samo planetu već i nas kao ljude. Privatizacije se nastavljaju, kupovina vodnih resursa, polja i njiva a ne samo fabrika, i pokazuje da je privatnom kapitalu priroda veoma privlačna a prirodni resursi još privlačniji. Ali tu nema ljubavi prema prirodi već ljubavi prema profitu. Zaboravimo ideju da krupan kapital može da bude eko filantropski. I nije važno da li investicije dolaze iz EU ili Australije ili Kine, važna je i dalje samo boja dolara. A ona je „zelena“ ali ne baš tako zelena kao planeta Zemlja ili Srbija. A kad smo kod EU uvek ćemo postaviti pitanje koje je u mnogo čemu drugačije od onog pitanja što postavljaju političari. Naše pitanje nije kada ćemo ući u EU. Naše pitanje jeste da li ćemo sa našom pravno ekološkom harmonizacijom prestati da se ponašamo kao do sada. Da li ćemo naučiti kako pravilno da se ophodimo prema prirodi, kako se reciklira, kako se unapređuje kvalitet života a da se ne ugrozi kvalitet životne sredine. Mislim da je to ključno pitanje našeg ekološkog odnosa sa EU. Šta možemo da naučimo i da primenimo i da se toga pridržavamo.

Konferencija je održana povodom obeležavanja – Dana planete Zemlje. Ne želim da se vraćam nazad u prošlost i kako je to sve počelo, možda je to posao za eko istoričare. Možda bih u ovom predgovoru trebao da obradim današnjicu i da pogledam u budućnost. Današnjica nije blistava. Ona je tmurna i suočili smo se sa nečim što nismo mogli da predvidimo pre više desetina godina. Prvo, uočavamo da se sve ponavlja. Svetsko stanovništvo se i dalje uvećava. Nove i neizlečive bolesti se javljaju dok one stare nismo iskorenili. Razlike između bogatih i siromašnih zemalja u svetu se i dalje uvećavaju. I dalje smo nemilosrdni u eksploataciji prirodnih resursa i još uvek zavisimo od fosilnih goriva. Energetska kriza nam je postala realnost. Investicije su neumoljive a

svetski kapital je gladan i on igra na siromaštvo i slabost, bogatstvo resursima. Ratovi i dalje postoje a i drugi globalni sukobi su na vidiku. Živimo na ivici nuklearnog holokausta. Izgubljeni ljudski životi i uništene vrednosti koje su stvorene ljudskim radom nisu jedini gubici. Posle svih ratova i drugih gluposti koje je civilizacija uradila do sada uvek postavljamo pitanje, sada mnogo dramatičnije nego ikada do sada: Šta nas zapravo čeka u budućnosti? Stvarna apokalipsa ili pak nova zora čovečanstva? Nije na nama ovde prisutnima da damo pravi a ne možemo ni tačan odgovor da damo. Trenutno, kako stvari stoje, čeka nas stvarna apokalipsa zore čovečanstva. Mi smo ovde da probamo da to makar usporimo za milimetar. Jer ako smo apatični prema današnjem kapitalizmu to ne znači da smo u bilo kakvoj obavezi da ga pravdamo za budućnost.

Prof. dr Zoran I. Čupić¹

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka
Beograd (Srbija)

„EVROPSKI ZELENI PLAN“ – IZAZOV ZA JEDINSTVO UNIJE“²

Sažetak:

Evropska komisija je krajem 2019. godine objavila *Evropski zeleni plan*, kao celovit i sveobuhvatan okvir odgovarajućih politika i mera koje za cilj imaju postizanje klimatske neutralnosti Evropske unije do 2050. godine. Cilj te nove strategije rasta je da Evropa bude prvi klimatsko neutralan kontinent, što podrazumeva „transformaciju Evropske unije u pravedno i prosperitetno društvo, sa modernom, resursno efikasnom i konkurentskom ekonomijom u kojoj 2050. neće biti neto emisije gasova staklene bašte i u kojem ekonomski rast nije u vezi sa upotrebom resursa.“ Najvažniji preduslov za uspeh predviđenog Plana je svakako njegova ravnomerna i simultana primena u svim državama članicama Evropske unije. Razmatranje ostvarivost tog preduslova je glavna potka ovoga rada. Ukoliko se imaju u vidu jasne razlike, pre svega ekonomske ali i političke, između zapadnog i istočnog (i sve više južnog) dela Evropske unije, sasvim moguće da insistiranje na sprovođenju predviđenih mera, u zadatim rokovima, dovede do daljeg proširenja već postojećeg jaza između država članica. Takav razvoj događaja ujedno bi bio znak za reafirmaciju strategije „Evropa u više brzina“ kao modela budućeg razvoja evropske integracije.

Šta je „Evropski zeleni plan“?

---

¹ zoran.cupic@fpn.bg.ac.rs

² Rad je podržan sredstvima Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučno-istraživačkog rada NIO u 2022. godini, broj: 451-03-68/2022-14 od 17.01.2022.

Novoizabrana Evropska komisija odlučila je da svoj mandat započne predlogom velikog, dugoročnog projekta, karakterističnog naziva „*Evropski zeleni plan*“ (European Green Deal).³ Za njega se može reći da je bio svojevrsan nastavak neuspelog pokušaja prethodnog sastava Evropske komisije da predloži ne tako ambicioznu strategiju, već više svojevrsnu mapu puta („viziju“) koja bi vodila ostvarenju onoga što stoji u naslovu tog dokumenta - „Čista planeta za sve“ (*A Clean Planet for all*)⁴, pri čemu je glavni cilj, u skladu sa *Pariskim sporazumom*,⁵ bio održavanje porasta globalne temperature na ispod 2° S, uz težnju da se on ograniči na 1.5°S. Pored toga, predložen je cilj da se do 2050. godine potpuno obustavi emisija gasova sa efektom staklene bašte. Ova „strateška vizija“ doživela je neuspeh zbog protivljenja nekoliko država članica, Češke, Poljske, Mađarske i Estonije.

*Evropski zeleni plan*⁶ se u odnosu na prethodni, neuspeli predlog, razlikuje, pre svega, po obuhvatu subjekata koji će biti uključeni u njegovu realizaciju. Posebno se ističe potreba da javnost bude aktivno uključena u ovu „tranziciju“. Kako se navodi, nužno je da „različite grupe građana uz nacionalne, regionalne i lokalne organe, građansko društvo i industriju, što tešnje sarađuju sa institucijama EU i njenim savetodavnim telima“. (*The European Green Deal*, 2019).

---

³ Evropska komisija je ovaj predlog podnela 11. decembra 2019., svega devet meseci nakon što je u Sjedinjenim Američkim Državama objavljen plan slične sadržine - *Green New Deal*.

⁴ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE, THE COMMITTEE OF THE REGIONS AND THE EUROPEAN INVESTMENT BANK A Clean Planet for all A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0773>

⁵ Reč je sporazumu o klimatskim promenama (*Paris Agreement*) donetom pod okriljem Ujedinjenih nacija, 2015 godine.(stupio je na snagu 2016. godine).

⁶ COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS The European Green Deal, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>

Kao posebna odlika ovoga plana navodi se njegova „pravednost i uključivost“, što podrazumeva posebno vođenje računa o „regionima, industriji i radnicima koji će se suočiti sa najvećim izazovima“. (*The European Green Deal*, 2019)

Sadržinu samog plana čini osam ključnih elemenata:

1. Veće klimatske ambicije Evropske unije za 2030. i 2050. godinu – cilj je da se do 2030. godine smanji emisija gasova sa efektom staklene bašte za 50-55%, s tim što bi do 2050. godine EU postala klimatski neutralna, što je ujedno i glavni cilj ovog plana.

2. Snabdevanje čistom, po ceni pristupačnom i sigurnom energijom – ovo je ključni element za postizanje ciljeva predviđenih za 2030. i 2050. godinu, pošto je utvrđeno da su proizvodnja i upotreba energije u privrednim sektorima izvor više od 75% emisije gasova sa efektom staklene bašte u EU. S tim u vezi države članice su dužne da do kraja 2019.godine predstave svoje izmenjene energetske i klimatske planove. Jedna od predviđenih ključnih mera je veća proizvodnja energije vetra na moru, uz oslanjanje na regionalnu saradnju između država članica. Međutim, pri tome se mora ukolniti rizik od energetske siromaštva kako bi se domaćinstvima koja nisu u mogućnosti da priušte osnovne energetske usluge omogućio bar osnovni životni standard. U tom smislu Komisija će izraditi smernice kako bi pomogla državama članicama u rešavanju problema energetske siromaštva.

3. Angažovanje industrije za čistu i cirkularnu ekonomiju – za postizanje klimatski neutralne i cirkularne ekonomije potrebna je potpuna mobilizacija industrije. Industrija EU započela je sa promenama, ali i dalje je njen udeo u emisiji gasova sa efektom staklene bašte u EU 20%. Pri tome, samo 12% materijala koje se u njoj koriste potiče od recikliranja. Energetski intenzivne industrije, kao što su industrija čelika, hemikalija i cementa neophodne su za evropsku privredu, pa je zato izuzetno važno dekarbonizovati i modernizovati te sektore. Jedna od mera biće i podsticanje preduzeća da nude i omoguće potrošačima kupovinu trajnih i popravljivih proizvoda koji se mogu ponovo upotrebiti. Komisija će posebno podržati napredne tehnologije u proizvodnji čistog čelika, što znači sa nultom emisijom ugljenika, do 2030. godine. Pri svemu tome digitalne tehnologije su ključne za postizanje ciljeva održivosti zelenog plana u različitim sektorima.

4. Izgradnja i obnova uz efikasnu upotrebu energije i resursa – izgradnja, upotreba i obnova zgrada zahtevaju znatne količine energije i mineralnih resursa (pesak, šljunak, cement). Udeo energije za izgradnju zgrada iznosi 40% od ukupnih troškova. Godišnja stopa obnove

zgrada iznosi od 0,4 do 1,2% u državama članicama, pa će biti neophodno da se ona barem udvostruči, kako bi se ostvarili ciljevi u oblasti energetske efikasnosti. Pri tome, preko 50 miliona potrošača ima probleme sa odgovarajućim zagrevanjem svojih domova. Zbog svega toga, EU i države članice trebalo bi da se uključe u „talas obnove“ javnih i privatnih zgrada. To bi doprinelo smanjenju kako troškova za energiju, tako i smanjenju energetske siromaštva. Ujedno to će biti podsticaj za dalji razvoj građevinskog sektora.

5. Okolina oslobođena od toksina bilo koje vrste – nulta stopa zagađenja – za stvaranje nezagađene okoline trebalo bi više delovati merama za sprečavanje zagađenja, kao i merama za njeno čišćenje. U tom cilju, EU bi trebalo da poboljša sisteme praćenja, prijavljivanja, sprečavanja i uklanjanja zagađenja vazduha, vode, tla i potrošačkih proizvoda. Jedna od mera je obnova prirodne funkcije podzemnih i površinskih voda. To je ključno za očuvanje i obnovu biološke raznolikosti jezera, reka, močvara i sprečavanje i ograničavanje šteta od poplava. Komisija će predložiti jačanje odredbi o praćenju, modelovanju i planovima za kvalitet vazduha kako bi se lokalnim vlastima pomoglo u obezbeđivanju čistog vazduha. Pored toga, biće preispitane mre EU za rešavanje problema zagađenja iz velikih industrijskih postrojenja. Biće razmotrena sektorska primena zakonodavstva i njegovo usklađivanje sa politikama u oblasti klime, energije i cirkularne ekonomije. Posebna pažnja će se posvetiti zaštiti građana i okoline od opasnih hemikalija i inicirati inovacije za razvoj sigurnih i održivih alternativa.

6. Očuvanje i obnova ekosistema i biološke raznolikosti – EU i njeni globalni partneri moraju zaustaviti gubitak biološke raznolikosti. Potvrđena je činjenica da je u celom svetu došlo do smanjenja biološke raznolikosti, što je prevashodno posledica promena u korišćenju zemljišta i mora, direktnog iskorišćavanja prirodnih resursa i klimatskih promena. Evropska komisija će do marta 2020.godine predstaviti strategiju za biološku raznolikost u kojoj će se utvrditi posebne mere za suzbijanje glavnih uzroka koji vode gubicima u biološkoj raznolikosti. Komisija će utvrditi koje bi mere, pored zakonodavnih, pomogle državama članicama da unaprede i obnove oštećene eko sisteme. Poseban značaj treba dati šumskim područjima EU koji zahtevaju i kvantitativno i kvalitativno unapređenje, kako bi EU mogla da ostvari klimatsku neutralnost i zdravu okolinu. Glavni ciljevi strategije EU za šume biće delotvorno pošumljavanje i očuvanje i obnova šuma u Evropi kako bi se povećala apsorpcija ugljen dioksida, smanjila pojava i širenje šumskih požara, što bi sve doprinelo održanju biološke raznolikosti. Pored svega navedenog, trajna rešenja za klimatske promene zahtevaju posebno obraćanje pažnje na ulogu mora i

okeana. To će uključivati metode za održivije upravljanje pomorskim područjem, između ostalog korišćenje sve većeg potencijala energije iz obnovljivih izvora na moru. Pored toga, Komisija će početi sa primenom pristupa nulte tolerancije prema nezakonitom, neprijavljenom i neregulisanom ribolovu.

7. „Od njive do trpeze“ – pravedan i zdrav prehrambeni sistem koji je prihvatljiv za prirodnu okolinu – proizvodnja hrane i dalje dovodi do zagađenja vazduha, vode i zemljišta, doprinosi gubitku biološke raznolikosti i klimatskim promenama, i troši prekomerne količine prirodnih resursa, dok se veliki deo te hrane baca. Komisija će u tom cilju u proleće 2020.godine predstaviti strategiju „od njive do trpeze“ i pokrenuti široku raspravu među učesnicima svih faza prehrambenog lanca i pripremiti teren za izradu održivije prehrambene politike. Za upravljanje tranzicijom u ovoj oblasti ključni su evropski poljoprivrednici i ribari. U predlozima Komisije zajedničku poljoprivrednu politiku u periodu od 2021. do 2027.godine propisano je da bi najmanje 40% ukupnog budžeta zajedničke poljoprivredne politike i najmanje 30% Fonda za pomorstvo i ribarstvo trebalo usmeriti na aktivnosti u oblasti zaštite klime. U strateškim planovima mora se predvideti veće smanjenje upotrebe hemijskih pesticida, đubriva i antibiotika. U tom cilju treba razvijati inovativne načine za zaštitu useva od štetočina i bolesti. Strategija „od njive do trpeze“ doprineće i razvoju cirkularne ekonomije. Ona će nastojati da smanji uticaj sektora prerade hrane i maloprodaje na okolinu tako što će preporučiti primenu odgovarajućih mera u oblasti prevoza, skladištenja, pakovanja i bacanja hrane. Pored toga, ova strategija posebno će podsticati održivu potrošnju hrane i dostupnost zdrave hrane za sve, po pristupačnim cenama.

8. Ubrzani prelazak na održivu i pametnu mobilnost – saobraćaj proizvodi četvrtinu emisija gasova sa efektom staklene bašte u EU, pri čemu je taj udeo i dalje u porastu. U cilju postizanja klimatske neutralnosti do 2050.godine potrebno je smanjenje emisije iz saobraćaja za 90%. Tom smanjenju svoj doprinos moraće dati i drumski, železnički, vazdušni, ali i vodeni saobraćaj. Procenjuje se da bi najveći deo od 75% tereta koji se danas prevozi drumovima trebalo prevoziti železnicom i unutrašnjim plovnim putevima. Cena prevoza mora odražavati njegov uticaj na okolinu i zdravlje, pa bi u tom smislu, npr. subvencije za fosilna goriva trebalo potpuno ukinuti. EU bi trebalo, s tim u vezi, da poveća proizvodnju i upotrebu održivih alternativnih goriva u saobraćaju. Zagađenje iz saobraćaja trebalo bi drastično smanjiti, posebno u gradovima.

Kombinacija mera biće usmerena na emisiju gasova, gradske gužve i poboljšanje javnog prevoza. (*The European Green Deal*, 2019).

Uspešno ispunjenje predviđenih mera u svih osam nabrojanih elemenata ovoga plana ima za krajnji cilj da se „Evropska unija preobrazi u pravedno i prosperitetno društvo s modernom, resursno efikasnom i konkurentnom privredom u kojoj 2050. godine neće biti neto emisije gasova sa efektom staklene bašte i u kojoj privredni rast nije povezan sa upotrebom resursa“. (*The European Green Deal*, 2019)

Zašto strahuju države članice iz Centralne i Istočne Evrope?

Bez obzira na činjenicu da su u izradi i usvajanju *Evropskog zelenog plana* učestvovali i njihovi predstavnici, u državama članicama Centralne i Istočne Evrope ovaj plan je dočekan sa popriličnom dozom rezervi, i (ne)opravdanim strahom od mogućeg širenja već postojećeg, pre svega ekonomskog, jaza između njih i „starih“ članica Unije – između Istoka i Zapada. Šta je u korenu tih strahovanja i koliko su ona opravdana? Naravno, odgovori na ova pitanja nisu ni prosti ni jednoznačni, i svakako zahtevaju mnogo dublju analizu i mnogo više prostora od onoga koji nam pruža ovaj prilog sa naučne konferencije. Zato ćemo se, ukratko, osvrnuti na pojedine oblasti koje generišu takva strahovanja i skepsu u pogledu ostvarivosti zadatah ciljeva.

Na prvom mestu u raspravama oko usvajanja i sprovođenja *Evropskog zelenog plana*, našlo se, verovatno s pravom, pitanje energije. U tom kontekstu, kada se porede istočne i zapadne države članice EU, polazi se od pretpostavke da se istočne zemlje u zadovoljavanju svojih energetske potreba u velikoj meri oslanjaju na eksploataciju uglja. Poseban problem vezan za ovu činjenicu je porast cena dozvoljene emisije ugljenika, koja je formirana unutar *Emisionog trgovinskog sistema* koji je uveden 2005. godine i koji omogućava trgovinu dozvolama za emisiju ugljenika, a sve na osnovu uredbe usvojene još 2003. godine. Zato je, u ovom slučaju, bespredmetno „kriviti“ *Evropski zeleni plan*, u čemu pojedini autori vide razloge nerazumevanja.⁷

---

⁷ O oblastima koje su izvor strahovanja i rezervi u odnosu na *Evropski zeleni plan*, opširnije videti: Julian Popov, *The European Green Deal and the Risk of Widening the East-West Gap*, *European Policy Analysis*, Sieps, October, 2021, dostupno na: <https://www.sieps.se/en/publications/2021/the-european-green-deal-and-the-risk-of-widening-the-east-west-gap/>

(Popov, 2021. str. 3-4). Inače, kada je reč o zavisnosti zemalja članica od uglja, situacija nije jednoznačna – od uglja zavise najviše Poljska, Bugarska i Češka, dok to nije slučaj sa Mađarskom, Slovačkom i Hrvatskom. Ipak, ono što jeste činjenica je da će biti potrebno obezbediti nadoknadu za više od 230 000 radnih mesta u oblasti rudarstva, u 31 rudarskom regionu, u 11 država članica.⁸ (Skjaerseth, 2021. str.36).

Sledeća po značaju je oblast saobraćaja. Stanje u ovoj oblasti potvrđuje velike razlike u pogledu, pre svega, železničke infrastrukture, između istočnog i zapadnog dela Unije. Vrlo su ilustrativni primeri koji potvrđuju takvo stanje – reč je o brzini kretanja vozova i dužini putovanja između pojedinih gradova, koji više odgovaraju brzinama iz 19. veka.

Poseban problem u oblasti saobraćaja su i zastareli vozni parkovi u ovim zemljama, koji najvećim delom čine polovna vozila uvezena iz zapadnih zemalja Unije. Činjenica je da se grade novi putevi, ali oni, u većini slučajeva, nisu prilagođeni planiranoj ekspanziji saobraćaja na električni pogon. (Popov, 2021, str. 5-6).

Oblast u kojoj istočne zemlje takođe značajno zaostaju je građevinarstvo, pri čemu se ima u vidu izgradnja novih i renoviranje postojećih objekata. Poseban problem, s tim u vezi je tzv. niska energetska efikasnost zgrada, tj. nemogućnost adekvatnog zagrevanja. Pored toga, postoji velika razlika u standardu i tehnologiji izgradnje objekata između zapadnog i istočnog dela Unije. Ti standardi se i dalje donose na nacionalnom nivou, što je svakako jedno od bitnih objašnjenja postojeće razlike.

Pored do sada navedenog, kao bitna razlika navodi se i kvalitet vazduha koji građani udišu u različitim delovima Unije. Ilustrativni su podaci da je, npr. u periodu avgust 2020 – avgust 2021. u Varšavi kvalitet vazduha bio „loš“, „veoma ili ekstremno loš“ u 54% perioda, u Krakovu u 42%, Sofiji 21%, Budimpešti i Bratislavi 15%, Pragu 14% navedenog perioda. U istom periodu vazduh je u Parizu bio „loš“ 3,4% vremena, u Rimu 1%, Beču 8,3%, Briselu 10% praćenog perioda. (Popov, 2021, str. 9).

Opštoj slici razlika između istoka i zapada Unije veliki doprinos daju i izuzetno niska ulaganja u istraživanje i razvoj u zemljama Istočne i Centralne Evrope. Usko vezano sa ovim problemom je i nizak procenat BDP – a koji se u ovim zemljama izdvaja za obrazovanje.

Kumulativno uzeti, ovi problemi nužno vode ono što se označava kao konstantan „odliv mozgova“, i sada sve izraženiji problem nedostatka obrazovane radne snage.

Ovakva situacija dovela je do toga da se u literaturi koja se bavi izučavanjem ove oblasti, sve češće govori o fenomenu „ego - ekologije“, koji se, po definiciji, pripisuje populističkim pokretima i političkim strankama (a u prenesenom smislu i državama). Glavne karakteristike ovog fenomena su negiranje klimatskih promena, neprijateljski odnos prema „klimatskim akcijama“, pri čemu se mere koje su ovoj oblasti preduzimaju označavaju kao „direktno podrivanje nacionalnog suvereniteta“. Kao primer ovakvih političkih snaga navode se, pre svega, vladajuće stranke u Poljskoj i Mađarskoj. (Hoerber, Kurze and Kuenzer, 2021. str. 43)

Sve do sada navedeno daje nam za pravo da konstatujemo da su strah i neizvesnost istočnog dela Unije, od planiranih ciljeva i vremenskog okvira njihovog ostvarivanja, najvećim delom potpuno opravdani.

Prilično negativna iskustva sa upravljanjem COVID -19 krizom, samo pojačavaju takav osećaj. Zbog toga, pred Evropskom komisijom je zadatak da svojim adekvatnim delovanjem i preduzetim merama pokaže i dokaže da su postavljeni ciljevi i vremenski rokovi za njihovo ostvarenje rezultat ozbiljne političke i ekonomske analize, a ne samo spisak lepih, ali teško ostvarivih želja. Istok Evropske unije s pravom to očekuje od nje.

LITERATURA:

- Hoerber Thomas, Kurze Kristina and Kuenzer Joel, Towards Ego-Ecology? Populist Environmental Agendas and the Sustainability Transition in Europe, *The International Spectator*, Vol. 56, No.3, <https://doi.org/10.1080/03932729.2021.1956718>

- Popov Julian, The European Green Deal and the Risk of Widening the East-West Gap, *European Policy Analysis*, Sieps, October, 2021, dostupno na: <https://www.sieps.se/en/publications/2021/the-european-green-deal-and-the-risk-of-widening-the-east-west-gap/>

- Skjaerseth Birger Jon, Towards a European Green Deal: The evolution of EU climate and energy policy mixes, *International Environmental Agreements*, No. 21, 2021. <https://doi.org/10.1007/s10784-021-09529-4>

- COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE, THE COMMITTEE OF THE REGIONS AND THE EUROPEAN INVESTMENT BANK A Clean Planet for all A European strategic long-term vision for a prosperous, modern, competitive and climate neutral economy, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0773>

- COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS The European Green Deal, dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN>

dr Marko M. Vujić⁹ZNAČAJ EKOLOŠKE DIMENZIJE U POLITICI NEMAČKIH ZELENIH U PERIODU
2011-2021¹⁰

Sažetak

Rad je fokusiran na identifikovanje primarnih tema Saveza 90/Zeleni u politici sprovedenoj u periodu 2011-2021 godine. Formirani 1980. godine prvenstveno kao ekološka partija, Zeleni u središte interesovanja postavljaju pitanja devastirane životne sredine. Međutim, u poslednjoj dekadi razvoja primetno je izmeštanje fokusa sa ekoloških pitanja na ostale sektorske politike, gde životna sredina postaje samo jedna od tema na kojoj ubiraju glasove. Nakon silaska sa federalne vlasti 2005. godine, dominantno unutarstranačko krilo *Realosa*, dodatno je redukovalo dimenziju ekološke tematike. Veći prostor dat ekonomskim, militarnim, socijalnim i manjinskim pitanjima približio je Savez 90/Zeleni partijama tradicionalnog političkog spektra i pragmatsoj „catch all“ praksi. Navedeno će u istraživanju biti dokazano kroz dva procesa: 1) ukazivanjem na političku praksu i programsko delovanja ove partije u periodu 2011-2021; 2) Kvantitativnim istraživanjem na teritoriji SR Nemačke (država Baden-Virtemberg), sprovedenim na uzorku od 1009 ispitanika. Sintezom kvalitativne analize i rezultata kvantitativnog istraživanja uokviruće se jasna tendencija izmeštanja ekoloških pitanja sa centralne pozicije ove partijske strukture, na sekundarni, čak i tercijalni nivo.

Ključne reči: životna sredina, ekologija, SR Nemačka, Savez 90/Zeleni

---

⁹ marko.vujic@fpn.bg.ac.rs

¹⁰ U radu su korišćeni delovi istraživanja sprovedeni za potrebe sopstvene (nepublikovane) doktorske disertacije „Pozicija životne sredine u socio-političkih formama zapadne civilizacije“ odbranjena 14.7.2022 na Fakultetu političkih nauka u Beogradu

Marko M. Vujić

THE IMPORTANCE OF THE ENVIRONMENTAL DIMENSION IN THE POLICY OF THE
GERMAN GREENS IN THE PERIOD 2011-2021

Summary

The paper is focused on identifying the primary themes of the Alliance 90/Greens policy implemented in the period 2011-2021. Formed in 1980, primarily as an environmental party, the Greens put the issues of the devastated environment at the center of their interest. However, in the last decade of development, there has been a noticeable shift of focus from environmental issues to other sectoral policies, where the environment is becoming just one of the topics on which they are gaining votes. After the party came down from the federal government in 2005, the dominant intra-party wing of *the Realos*, further reduced the dimension of environmental issues. Greater space given to economic, military, social and minority issues has brought the Alliance 90/Greens closer to the parties of the traditional political spectrum, and pragmatic "catch all" practice. This will be proven through two processes: 1) By pointing to the political practice of this party in the period 2011-2021; 2) By quantitative research on the territory of the Federal Republic of Germany (state Baden-Württemberg), conducted on a sample of 1009 respondents. The synthesis of qualitative analysis and the results of quantitative research will frame the clear tendency to shift environmental issues from the central position of this party structure, to secondary, even tertiary level.

Key words: environment, ecology, FR Germany, Alliance 90/Greens

UVOD

Svoje pojmovno etabliranje „zaštita životne sredine“ započinje van političkih struktura krajem 1960-ih godina. Dela poput *Tihog proleća*, autorke Rejčel Karson, *Gladna planeta* Georga Borstroma, *Granica rasta* Donele i Denisa Medouza, finalno i *Populaciona bomba* Pola Erliha, predstavljaju štiva su koja iz uske akademske začaurenosti ekološke probleme približile prosečnom čitaocu, tada već ekonomski i demokratski razvijenog zapada. Upravo „ekonomska“ nezavisnost te situiranost pojedinca i danas predstavlja preduslov razvoja ekološkog aktivizma unutar jednog društva. Navedene publikacije uz izveštaje institucija poput UN-a i Rimskog kluba o stotinama miliona gladnih, nekontrolisanoj eksploataciji neobnovljivih resursa, te kancerogenom zagađenju koje nosi upotreba novih tehnologija¹¹ alarmiralo je stanovništvo prvenstveno zapadne Evrope i SAD. Uznemireni cenom svog ekonomskog blagostanja, aktivizam su usmerili ka spontanim protestima, potom i formalizovanim oblicima ekoloških organizacija, nastalih u talasu društvenih pokreta s prelaza iz sedme u osmu deceniju XX veka. Ekološki pokreti postaju najbritkija oštrica, i integrativni faktor seta novih postmaterijalističkih vrednosti. Pored primarne brige o prirodi, inkorporiraju elemente pacifizma, socijalne, etničke, rodne, seksualne pravde i ravnopravnosti. Međutim, uprkos uspešnoj globalizaciji ovih pokreta, najzahtevniji među aktivistima, nisu bili zadovoljni brzinom ekoloških integracija u setove državnih politika zemalja zapadne Evrope. Iako su posedovali nezanemarljivu snagu, pa i sposobnost mobilizacije aktivista, najčešće su ostajali uskraćeni u realizaciji svojih zahteva, bar onih koji su bili duboko političke prirode. Značajno zapažanje Miler-Romela da je krajem 1970-ih baš iz pomenutih razloga mnoštvo ovakvih pokreta predvođenih upravo ekološkim, tražilo „bliži kontakt sa socijaldemokratama ili drugim etabliranim levim strankama. Naime, oni su očekivali da će te strane delovati kao učinkovita snaga, usmerena protiv eksploatacije prirode, zagađenja i besomučnog privrednog rasta, kao uzroka devastacije životne sredine“.¹² Međutim, kako dalje primećuje, ispostavilo se da su iskustva samih društvenih pokreta s birokratskim

---

¹¹ Karsonova je u svom delu *Tiho proleće* dokazala direktnu uzročno-posledičnu vezu između upotrebe pesticida u poljoprivredi i pojave kancera u ljudskoj populaciji. Sa timom saradnika, utvrdila je da stvaranje kancera u ljudskom organizmu neretko biva uzrokovano zagađenjem elemenata prirode, poput vode - arsenom, i drugim materijama. U Rachel Carson, *Silet Spring*, Crest Book, 1962, p. 35.

¹² Ferdinand Müller-Rommel, *Green Parties under Comparative Perspective*, Wien Universität Working Paper, n.99, Barcelona 1994, p. 3.

organizacijskim strukturama većine levo orjentisanih stranaka i interesnih grupa bila izuzetno negativna, i da je izostao svaki praktično-politički rezultat.¹³ S druge strane, izostanak reakcije državnih institucija da se suoče s problemima životne sredine generisane prvenstveno iz privrednog sektora, bio je nepromenjiva konstantna od kraja Drugog svetskog rata.¹⁴ Sve navedeno, uslovalo je da se jedan deo ekoloških pokreta transformiše u partijsku strukturu, čime ulaze u fazu profesionalizacije, kako je Bilova definiše. Name, prelazak iz pokreta u stranačku formu, trebalo je da u institucionalizovanom sistemu političke borbe zadobije glasove i svoju jasnu poziciju unutar parlamenta. Time se konačno otvarala mogućnost ulaska u vladajuće strukture, odnosno, onde gde se finalne odluke o zaštiti životne sredine i donose. Zeleni pokreti nastali u Nemačkoj, Finskoj, Belgiji, Francuskoj, počeli su da konkretizuju svoju ulogu, shvativši da je jedini način da istinski utiču na probleme koje ističu kao urgentne, jeste tranzicija ka profesionalizaciji ekoloških pokreta.¹⁵ Na toj matrici formirane su prve ekološke partije u zemljama zapadne Evrope, među kojima Nemački zeleni postaju najuspešniji izdanak. Borba za životnu sredinu, nemačke partije Die Grünen osnovane 1980. predstavljala je naviralniji i najuspešniji partijsko-politički projekat na planeti. Međutim, proces Brilove „profesionalizacije“ krenuo je i otišao dalje od svih očekivanja, prihvatajući borbu za glasove kao jedino merilo uspeha Zeleni postaju profesionalniji od tradicionalnih partija nemačkog političkog neba.¹⁶ Jedna od najneočekivanijih promena u setu izmena pravca delovanja ove partije je i izmeštanje centralne pozicije životne sredine na samo jedno od polja za ubiranje glasova. Na ovaj fenomen posebno je ukazano u nastavku rada kroz analizu programskih dokumenata, praktičnog delovanja ove partije ali kroz kvantitativno istraživanja u kom je posebno mapirana pozicija životne sredine unutar partije Savez 90/Zeleni.

---

¹³ Ibidem, pp. 3-4.

¹⁴ Marko M. Vujić, *Pozicija životne sredine u socio-ekološkim formama razvoja zapadne civilizacije*, Fakultet političkih Nauka, Beograd, 2022. str 302.

¹⁵ Janet Biehl, *Western European Greens, Movement or Parliamentary party*. Green perspectives, No. 19. 1990, p. 2.

¹⁶ Zeleni su u Fon Bajmeovoj opšteprihvaćenoj klasifikaciji i transformaciji stranaka postali paradigma za profesionalne stranke, i jedna od prvih takvih formacija u političkim sistemima Evrope, pre svega. Zeleni 30 godina od osnivanja nisu postali masovna stranka, iako su o tome početno sanjali neki fundamentalisti koji su živeli od intelektualnog nasleđa različitih komunističkih grupacija kroz koje su prošli. Klaus von Beyme, *Transformacije političkih stranka*. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002, str 74.

ŽIVOTNA SREDINA KAO CENTRALNA TAČKA IDOLOGIJE EKOLOGIZMA

Nakon gotovo dvogodišnjih pregovora aktivista sa oba spektra levo-desno, i bar četiri primetne struje različitih ideoloških premisa, Zeleni konačno formiraju 1980. godine svoj osnivački stranački program nazvan *Bundesprogram* (nem. Das Bundesprogramm). Ovaj program prihvatljiv za sve pomenute struje bio je satkan na ideoloških osnovama ekologizma, kao celovite ideologije. Upravo ovaj period (od 1980 do ulaska u vlasti 1998.godine) odgovara onome što Zeleni zaista jesu bili na početku, partija sazdana na setu vrednosti ekologizma, prvenstveno kao ideologije zaštite životne sredine. Naime, ekologizam prema Dobsonu predstavlja nov način organizovanja modernog društva, ali ne samo to, već „ekologizam zastupa da održivu i ispunjavajuću egzistenciju pretpostavlja radikalna promena našeg odnosa prema prirodi i našeg načina društvenog i političkog života“.¹⁷ Brajan Bakster, u svojoj uticajnoj knjizi *Ekologizam*, isti definiše kao ideologiju koja je proistekla iz razvoja interesa da se moralna, politička, ekonomska i naučna pitanja fokusiraju na ljudski odnos sa životnom sredinom planete. Ekologizam prema Baksteru polazi od stava da je neljudski svet vredan moralnog razmatranja i da to treba uzeti u obzir pri uređenju i koncipiranju društvenih, ekonomskih i političkih sistema, te je kao takav značajna alternativa postojećim političkim ideologijama.¹⁸

S druge strane Nadić ističe da „ekologizam odbacuje sve korektivne mehanizme sadašnjeg poretka u vidu održivog razvoja, ekološke modernizacije, principa zagađivač plaća, i odbacujući svaki kvantitativni rast unutar održivog društva pretpostavlja: a) kvalitetnu životnu sredinu; b) štednju prirodnih resursa; v) kvalitet života; g) etiku iznad tehnologije“.¹⁹ Andre Gorc, spram tehnologije ima još radikalniji stav: „Ekologija za razliku od ekologizma ne sadrži u sebi odbacivanje autoritarnih, tehnofašističkih rešenja(...) Odbacivanje tehnofašizma ne proizlazi iz nauke o prirodnim ravnotežama, već iz civilizacijskog izbora. Ekologizam koristi ekologiju kao polugu za radikalnu kritiku civilizacije i društva.“²⁰ Kako ćemo u nastavku i istaći, Zeleni danas u poslednjoj deceniji svog razvoja svoj deo ekološke agende baziraju baš na tehnološkim inovacijama koje su plasirane unutar koncepta ekološke modernizacije i održivog razvoja. Time

---

¹⁷ Darko Nadić, *Ekologizam i ekološke stranke*, Službeni glasnik, Beograd, 2007. str 14, prema: Andrew Dobson, *Green Political Thought*, Third edition, Routledge, London- New York, 2005, p. 2.

¹⁸ Više u: Brian Baxter, *Ecologism - An Introduction*, Georgetown University Press, 2000.

¹⁹ Darko Nadić, cit. delo, 2007, str. 24.

²⁰ Andre Gorc, *Ekologija i politika*, Prosveta, Beograd, 1982. str. 47.

ne samo da prave kompromis sa sistemom protiv koga su se borili, već prihvataju neoliberalne korektivne elemente u kreiranju globalne ekološke politike.

Kako se može zaključiti, svi navedeni teoretičari ukazuju na centralnu poziciju životne sredine unutar ekologizma, uprkos postojanju bitnih polja poput neposredne demokratije, mira i nenasilja, te načela pravde, koji ipak čine dodatnu a ne centralnu vrednost ove ideologije. Dodatno, pomenuta tri načela predstavljaju makar deklarativno elemente već postojećih ideologija, dok je „ekskluzivitet“ ekologizma baziran upravo u pozicioniranju zaštite i unapređenja životne sredine kao primarne tačke delovanja.

ŽIVOTNA SREDINA U RASCEPU IZMEĐU INTEGRALNOG EKOLOGISTIČKOG PROGRAMA IZ 1980. GODINE I POSLEDNJEG PROGRAMA ZELENIH 2020. GODINE

Sama preambula pomenutog programa iz 1980. ukazuje na usredsređenost novoosnovane partije Zelenih nemačke na vrednosti ekologizma. Name oni se samodefinišu na sledeći način :

„Mi smo alternativa tradicionalnim partijama. Nastali smo iz spajanja zelenih, i raznih alternativnih lista i partija. Osećamo povezanost sa svima koji rade u korist novih demokratskih pokreta: udruženjima za zaštitu života, prirode i životne sredine, građanskim inicijativama, radničkim pokretom, hrišćanskim inicijativama, mirovnim i pokretima zaštite ženskih prava i grupama za prava zemalja trećeg sveta: Mi sebe vidimo kao deo zelenog pokreta širom sveta.“²¹

„Partije osnovane u Bonu ponašaju se kao da je beskonačno povećanje industrijske proizvodnje moguće na ograničenoj planeti Zemlji. Prema sopstvenoj izjavi, oni nas tako dovode do beznadežne odluke između nuklearne države ili nuklearnog rata. Globalna ekološka kriza se pogoršava iz dana u dan: sirovina je sve manje, afere oko trovanja se ređaju, životinjske vrste se istrebljuju, biljne vrste izumiru, reke i okeani se pretvaraju u kanalizaciju. Čovek je duhovno ugrožen i usred kasnog industrijskog i potrošačkog društva vene, dugujemo narednim generacijama drugačije nasleđe. (...) Neophodan je potpuni preokret u našem kratkoročnom ekonomskom razmišljanju orijentisanom ka svrsi. Smatramo greškom što sadašnja ekonomija

---

²¹ Die Grünen, Das Bundesprogramm, Bonn, Die Grünen, 1980, pp 4-5. Dostupno na: https://www.boell.de/sites/default/files/assets/boell.de/images/download_de/publikationen/1980_001_Grundsatzprogramm_Die_Gruenen.pdf (приступ: 11.10.2021)

otpada i dalje promoviše sreću i ispunjenje života; naprotiv, ljudi postaju sve više uznemireni i manje slobodni, Kako se oslobodimo precenjivanja materijalnog životnog standarda, kako ponovo omogućimo samoostvarenje i ponovo razmišljamo o granicama naše prirode, naše stvaralačke moći će takođe biti slobodne da redizajniramo život na ekološkim osnovama. Smatramo da je neophodno dopuniti aktivnosti van parlamenta radom u lokalnim i državnim parlamentima i u Bundestagu. Želimo tamo da našim političkim alternativama damo javnost i validnost (...) Klauzula od 5% i druge poteškoće nas više ne mogu zaustaviti. Nećemo učestvovati u vladi koja nastavlja destruktivni kurs. Naša politika je vođena dugoročnim budućim aspektima i zasnovana je na četiri principa: ekološkom, socijalnom, demokratiji i nenasilju.“²²

Program je detaljno i konkretno, na holistički način predlagao mehanizme na kojima bi trebalo izgraditi drugačiji sistem, prvenstveno u sferi zaštite životne sredine, ali pride u sferama socijalne, poreske, zdravstvene, obrazovne, energetske i vojne politike. Konkretno, iznet je po prvi put zahtev o obrazovanju zasebnog Ministarstva za zaštitu životne sredine, kao i čitavog seta zakona koji bi ovaj vitalni deo očuvanja prirode regulisao na ekološki način.²³

„Partije osnovane u Bonu ponašaju se kao da je beskonačno povećanje industrijske proizvodnje moguće na planeti Zemlji i „Smatramo greškom što sadašnja ekonomija rasta i dalje promoviše sreću i ispunjenje života; naprotiv, ljudi postaju sve više uznemireni i manje slobodni. Kako se oslobodimo precenjivanja materijalnog životnog standarda, kada ponovo omogućimo samoostvarenje i ponovo razmišljamo o granicama naše prirode, naše stvaralačke moći će takođe biti slobodne da redizajniramo život na ekološkim osnovama...neophodan je potpuni preokret u našem kratkoročnom ekonomskom razmišljanju orijentisanom ka svrsi... Za razliku od jednodimenzionalne politike povećanja proizvodnje, mi predstavljamo sveobuhvatan koncept. Naša politika je vođena dugoročnim budućim aspektima.“²⁴ U navedenim redovima osnivačkog programa Zelenih jasna je borba protiv kvantitativnog rasta na štetu životne sredine, dok se u nastavku programa još jasnije staje iza ovog seta kritika:

„Ne može biti realne nade u stabilan svetski mir sve dok nema nade za siromašne u svetu i dok se vodi nemilosrdna borba svih. Ono što industrijsko društvo naziva 'rast' je u stvarnosti zasnovano na žestokom globalnom nadmetanju jakih protiv slabih, koje se na kraju mora završiti

---

²² Ibidem, pp. 5-6

²³ Marko Vujić, cit. delo 2022, str. 324

²⁴ Die Grünen, *Das Bundesprogramm*, Die Grünen, Bonn, 1980, pp. 4-5.

padom svih.“²⁵ Ovom izrazito kritičkom osvrtu na kapitalističku ekonomiju i kontinuirani industrijski rast iz zvaničnog programa, treba pridružiti i osvrt na istu temu iz izbornog programa takođe 1980. godine, gde se napominje da: „Konstantni ekonomski rast ne mora nužno voditi ka poboljšanju kvaliteta života ljudi, već da vodi direktno ka preteranoj eksploataciji prirodnih resursa, zagađivanju, psihičkom i duševnom bolu, strahu i katastrofi. Takvo stanje može se prevazići samo odustajanjem od ideje profita u ime ekoloških, prirodnih zakonitosti - kvalitetom umesto kvantiteta.“²⁶

Međutim politika Zelenih od ulaska u saveznu vlast sa SPD 1998, a naročito u periodu 2011-2021 drastično menja poziciju životne sredine sa dominantnog mesta, na ono koje iziskuje novi set vrednosti propagiran u poslednja dva programa, 2010. a posebno a posebno aktuelnog iz 2020.godine pod imenom *Poštovati i štiti*. Ovaj centralni dokument Zelenih danas prihvata potpuno drugačiju percepciju ekonomije u odnosu na osnivački program iz 1980.godine. Unutar izmenjene ekonomske percepcije, nužno je bilo derogirati, i relativizovati značaj životne sredine.

Današnji ekonomski program Zelenih kako smo već istakli zasniva se na podršci postojećim socio-političkim formama neoliberalnog kapitalizma, unutar kompromisa sa životnom sredinom, poput održivog razvoja i ekološke modernizacije i to na sledeći način: „Moraju se razviti novi načini i pronaći globalni saveznici za unapređenje socio-ekološke modernizacije i poštovanja ljudskih prava“²⁷ jedan je od paragrafa iz programa 2020. godine koji poslovično nekonkretno pominje mehanizme socio-ekonomske doktrine Zelenih. Modalitet „održivog društva“ iz prvog programa, zamenio je koncept „održivog razvoja“, za Zelene rast više nije sporan kao takav, što u programu direktno ističu: „Za poboljšanje životnih uslova čovečanstva na globalnoj nivou, rast u određenim područjima je takođe važan u društveno-ekološkoj transformaciji(...)Ekonomski rast nije problem sam po sebi.“²⁸ Ograda da rast iako nužan, mora biti „održiv“ adresiran je na opšte forme dokumenata UN-a, poput ciljeva održivog razvoja unutar sektora ekonomije, edukacije, socijalne pravde.²⁹

---

²⁵ Ibidem

²⁶ Die Grünen, Wahlplattform Zur Bundestagswahl 1980, Bonn, p. 3 u Darko Nadić, cit.delo 2007, str. 66.

²⁷ Bündnis 90/Die Grünen, Manifesto - *To respect and to protect - change creates stability*, Bündnis 90/Die Grünen, Berlin, 2020, p. 3.

²⁸ Ibidem p. 29

²⁹ Ibidem p, 11, 18, 99, 100, 103.

Dve osnovne karakteristike mogu se primetiti u ekonomskoj komparaciji prvobitnog programa zelenih i poslednjeg iz 2020. godine. Prvi, da je smanjen nivo suštinske kritike neoliberalnog koncepta proizvodnje i potrošnje kao osnove degradacije životne sredine, čime se životnoj sredini oduzima centralna tačka programskih aktivnosti. Druga karakteristika, dobro usklađena sa prvom, je izostanak konkretnih ekonomskih mera, koje osim u određenim poreskim predlozima nemaju suštinski sadržaj.³⁰ U zvaničnom saopštenju centralnog tela Nemačke industrije - Udruženju nemačkih industrijalaca (BDI) na temu novog programa Zelenih, oni konstatuju da nemaju kritike na sam pogled stranke na privredni razvoj Nemačke, ali imaju kritiku zbog nedostataka mera kojima bi se takva privredna politika dostigla, odnosno izostanak preciznosti u operacionalizaciji.³¹ Analitičari ove stihijske tonove objašnjavaju kao redefinisani odnos saradnje Nemačke privrede i Zelenih, ali ujedno kao svesnu neodređenost prema do tada kritikovanom ekonomskom razvoju. Zameranje pred izbornu trku bilo kom formalnom ili neformalnom akteru u tom procesu nije zelja ove partije, čime prave još jedan u lepezi pragmatiskih poteza svoje zvanične politike.

POZICIJA ŽIVOTNE SREDINE U MEDIJSKIM KAMPANJAMA I PRAKSI ZELENIH

Jasani primeri promene kursa i prioriteta jedne političke partije, mogu se jasno očitati u medijskim kampanjama tokom predizbornih aktivnosti. U slučaju Nemačkih zelenih centralna tačka prve polovine postojanja bila je zaštita životne sredine, na direktan ili bar indirektan način. Kampanje u periodu 1980-1990 logično, pratile su osnivački *Bundesprogram*, i primarno zahteve za zdravom životnom sredinom uz set bočnih zahteva poput ekonomskih, infrastrukturnih, militarnih koji su preduslov za realizaciju primarnog cilja. Stepen fokusiranosti na čisto ekološka pitanja još ekstremnije se može videti u susretu sa sudbonosnim izborima 1990. godine na kojima se faktički odlučivalo o novim granicama Nemačke, odnosno o spajanju Zapadne Nemačke sa Istočnom, prvi put nakon 1945. godine. Dok su sve partije bile usredsređene na ovo pitanje, sa raznolikim stavovima i rešenjima, Zeleni su s ponosom i gotovo iz inata isticali u centralnom

---

³⁰ Marko M. Vujić, cid.delo, 2022, str. 344.

³¹ <https://bdi.eu/publikation/news/bewertung-des-grundsatzprogrammwurfes-von-buendnis-90-die-gruenen/> (pristup: 22.5.2022)

predizbornom sloganu „Svi pričaju o Nemačkoj - Mi govorimo o vremenu”.³² Ipak ovakav nivo oslanjanja na klimatske probleme (vreme) više nego na političko pitanje ujedinjena Nemačke koštao ih pada ispod cenzusa.³³

Takođe, eklatantan primer je i kampanja koja je za cilj imala animiranje veganskih glasača, u okviru pretpostavke da je jedan od primarnih aspekata zaštite životne sredine i briga o dobrobiti životinja, odnosno nekonzimiranju mesa tog porekla. Naime, Kampanja „Veganski dan u školama“ (Veggie day), jasno proekološki orjentisana kampanjs ipak je izazvala čak i podsmeš dela javnosti.³⁴ Prvenstveno jer je plasirana u državi koja je poznata kao najveći konzument mesa po glavi stanovnika u Evropi i drugo, kako je istakla tadašnja predsednica Zelenih u saveznoj državi Šlezvig-Holštajn Rut Kastner, „takva kampanja otvorila je front za predizborne optužbe Zelenih da sprovode ekološku diktaturu.“³⁵

Poučenim ovakvih iskustvima da proekološka agenda ne donosi željeni broj glasova, Zeleni su preorijentisali svoje kampanje, javne nastupe, i načelno celokupan marketing, ka ostalim sektorskim politikama i metodama. Naime, Zeleni su iskopirali dobre i proverene prakse svojih političkih rivala, poput predizborne kampanje u Bavarskoj gde su nosili tradicionalne narodne nošnje, kao iskaz poštovanja lokalnih simbola i težnje da povrate deo svojih konzervativnih glasača. „Slično ‚prepisivanje‘ su napravili i postavljanjem svojevršnih pivskih šatora u predizbornoj kampanji, u kojima bi razgovarali sa zainteresovanim građanima o pravicima svoje politike u tradicionalnom ambijentu. Ovo se do tada smatralo ekskluzivnim delom kampanje konzervativne CSU, ali populizam Zelenih uprkos optužbama za „marketinški plagijat“, na taj način privlači tradicionalno orijentisane, najčešće autohtone Nemce.“³⁶

Težnja da se približe političkom centru, pre svega tematski, ne samo da je Zelene odvela od ekologizma i zaštite životne sredine kao primarnih ciljeva, već je antiekologističke i do tada nezamislive elemente uvela u političku praksu ove partije. Zeleni danas su jedna od partija nazainteresovanjih za vojno-mirovne intervencije u svetu.

---

³²Die Grünen, *Chornik 1979-2019 Zeiten ändern sich – wir ändern sie mit*, Bündnis 90/Die Grünen, München, 2019. p. 40.

³³ Navedni period je bio jedini izborni ciklus u kom Zeleni nisu prešli cenzus u poslednje bezmalo četiri decenije.

³⁴ Marko Vujić, cit.delo 2022, str. 340.

³⁵ <https://www.theguardian.com/world/german-elections-blog-2013/2013/sep/13/german-election-wurst-policy-veggie-day-greens> (pristup: 1.3.2022)

³⁶ Marko M. Vujić, cit.delo 2022, str. 340.

Od 1999. godine kada su u saveznoj vladi sa SPD bili presudni tas na vagi u odluci Bundestaga da se bombarduje Savezna Republika Jugoslavija, Zeleni su nastavili ovu praksu u poslednjoj deceniji još intenzivnije,

Samo u periodu 2010-2020. od 31 glasanja u Bundestagu za raspoređivanje nemačke vojske (Budnesvera) na stranim teritorijama unutar „mirovnih“ misija i intervencija, Zeleni su većinski glasali ZA u čak 15 slučajeva. Neke od izglastanih misija su one u: Libanu, Maliju, Darfuru, Južnom Sudanu, i čak 3 puta misije NATO-a na Kosovu itd.³⁷

Takođe Zeleni danas zastupaju novu militraizaciju Evrope, još efikasniju nego NATO. Naime, Podrška NATO-u već godinama prisutna, ali korak dalje u poslednjem programu je zahtev da „umesto da se sve više novca usmerava u nacionalne, paralelne vojne strukture, trebalo bi proširiti saradnju između oružanih snaga u EU i udružiti vojne kapacitete“.³⁸ U praktičnom smislu ovo pretpostavlja stvaranje nove vojske Evropske unije. Da nije reč o ličnom tumačenju govori i izjava liderke ove stranke Analene Berбок, u jednom od svojih obraćanja tokom 2019. godine gde je istakla sledeće: „Verujem da bi evropska vojska mogla biti korisna budućnost i zameniti 27 armija nacionalne odbrane, kao i njihove vojne troškove.“ Principa mira, nenasilja, raspuštanja oba vojna bloka kao deo širih ekološkičkih vrednosti ne samo da je napušten već je izokrenut u svoju suprotnost, od demilitarizacije do nove militarizacije sveta.

Militraizacija je samo jedan od eklatantnih primera novih fokusa Zelenih, koji iako antiekološkički, pokazuju odlične izbrone rezultate, i na neki način opravdavaju ovakvu diversifikaciju stranačkih prioriteta. U prilog tome ide i rezultata sa poslednjih izbora pre ravno godinu dana, septembra 2021. godine kada je Savez90/Zeleni ostvario najbolji izborni rezultat od osnivanja do danas. Naime osvojili su 14.8 procenata glasova, odnosno 118 poslaničkih mesta čime su kao ozbiljan i značajan koalicioni partner ušli u novu vladu Olafa Šolca, prvi put nakon 2005.godine.³⁹

---

³⁷ Amanda Sloat, *Germany's new centrists? The evolution, political prospects, and foreign policy of Germany's Green Party*, Robert Bosch Foundation Transatlantic Initiative, 2020, pp. 31-32.

³⁸ Bündnis 90/Die Grünen, Manifesto - *To respect and to protect - change creates stability*, Bündnis 90/Die Grünen, Berlin, 2020, pp. 95-98

³⁹ Vlada je proizašla iz skupštinske većine koju pored SPD (152 poslanika) i Zelenih (118 poslanika) čini FDP (92 poslanika). Podaci Savezne službe za praćenje izbornih rezultata SR Nemačke na <https://www.bundeswahlleiter.de/> (pristup 8.3.2022)

U istraživanju sprovedenom za potrebe citirane doktorske disertacije u SR Nemačkoj, došlo se do mnoštvo kvantitativnih podataka značajnih za ovu temu.⁴⁰ Naime, ukupan broj ispitanika (1009) podeljen u četiri starosne kategorije (grafikon 1) u svojoj blagoj disproporciji očitao je nekoliko fundamentalnih zaključaka. Za ovu temu izdvojićemo dva takva. Na konkretno pitanje u kom periodu svog razvoja je partija Zelenih bila najposvećenija ekološkim ciljevima (grafikon 2) više od polovine ispitanih, njih 512 (50.8%), stava je da su Zeleni najposvećeniji setu ekoloških ciljeva bili u prvoj fazi razvoja - *Od osnivanja do ulaska u vladu* (1980-1998).⁴¹ Odnosno, upravo kako smo u predašnjem delu rada i istakla, da je u navedenoj fazi ekologizma životna sredina zauzimala primarno mesto.

Međutim, poseban značaj ovog pitanja, ukazao se kroz rezultat grafikona 3, unutar dodatne starosne stratifikacije. Blagi disbalans u starosnoj strukturi, sa nešto izraženijim brojem ispitanika iz dve najstarije grupe, ispostavio se kao doprinos reprezentativnosti odgovora na ovo pitanje. Budući da se pitanje odnosilo na tri faze delovanja i odnosa prema ekološkim pitanjima i životnoj sredini, počevši od 1980. godine, odgovori posebno kategorije ispitanika od 18 do 35 godina smanjivali su relevantnost ukupnog odgovora. Stoga, izvlačeći statistički rezultat dve najstarije grupe (50-65) i (66+) dobili smo još relevantniji uzorak. Naime, od ukupno 572 ispitanih iz pomenute dve starosne kategorije, njih 445 (77.8%) stava je da su Zeleni bili najposvećeniji svojim centralnim ekološkim vrednostima u prvoj fazi, odnosno u periodu od osnivanja 1980. do ulaska u vlast 1998. godine. Relevantnost odgovora ove dve grupe ispitanika koji su bili savremenici svih faza razvoja Zelenih, od izuzetnog je značaja za dokazivanje centralne hipoteze ovog rada.⁴²

ZAKLJUČAK

Savez 90/Zeleni, ili u široj literaturi - Nemački zeleni, nesumnjivo predstavljaju najznačajniju ne samo partijsku već uopšte praktično-politiku ekološku formu današnjice. Nastali u talasu novih društvenih pokreta, napajani buntom prema postojećem ekonomskom, vojnom, nadasve

---

⁴⁰ Istraživanje je sprovedeno tokom 2020.godine ka na teritoriji SR Nemačke (Baden-Virtemberg) tokom 2020. godine.

⁴¹ Marko Vujić, cit. delo, 2022, str. 360

⁴² Ibidem str 363.

antiekološkom diskursu, izdigli su sebe do avangardnog statusa na političkom nebu Evrope. Pitanje životne sredine bilo je ono oko kog se kreirala ostala agenda, kako programski, tako i praktično, aktivistički. Rušeći ne samo predizborne predikcije, već i politikološke teorijske koncepte poput Lipsetovog i Rokanovog o načinu nastanka partija⁴³, beležili su izborne uspehe krajem XX veka. Međutim, kretanja između cenzusa i 10 procenata nije zadovoljavala dominantno rukovodstvo *realosa*, zbog čega je došlo do krucijalnih izmena u programskoj, praktičnoj, i načelno politici prioriteta Zelenih. Kako smo u radu ukazali, tendenciozno izmeštanje centralne pozicije zaštite životne sredine ka samo jednoj od sektorskih aktivnosti jasno je detektovano unutar poslednjeg programa, što je još drastičnije primetno izvedenom komparacijom sa integralnim osnivačkim programom. Pomenuto izmeštanje uočeno je o u praktičnoj delatnosti stranke u predizbornim procesima, kampanjama, te retorici lidera ove partije. Finalno i kvantitativno istraživanje sprovedeno na terenu, u saveznoj državi u kojoj Zeleni imaju većinsku koalicionu vlast, ukazalo je da upravo prvu integralnu fazu 1980-1998 ispitanici vide kao onu koja je najposvećenija životnoj sredini i ekologiji uopšte. Odnosno da kako je vreme odmicalo tako je ova oblast bila potisnuta drugim, programskim i praktičnim aktivnostima stranke. Odgovor na pitanje da li izborni rezultati opravdavaju gubljenje ekološkog identiteta, prelaskom u „catch-all“ partiju klasičnog pragmatkog pravca, daće vreme. Ipak, ono što se može zaključiti na primeru Nemačke, jeste da u državama visoke ekološke svesti životna sredina je dovoljno relevantna tema za siguran prelazak cenzusa, ali da je ne i za velike izborne uspehe.

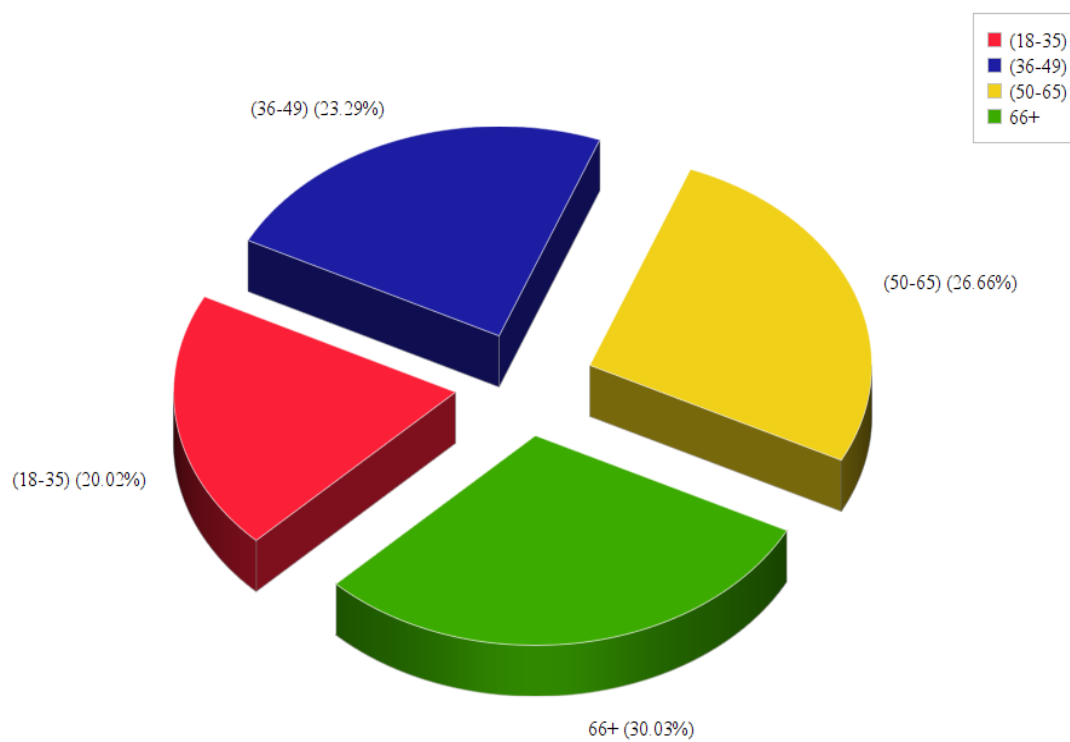
---

⁴³ Više u: Seymour Lipset and Stein Rokkan, *Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignments*, The Free Press, New York, 1967, pp. 91-111.

PRILOZI

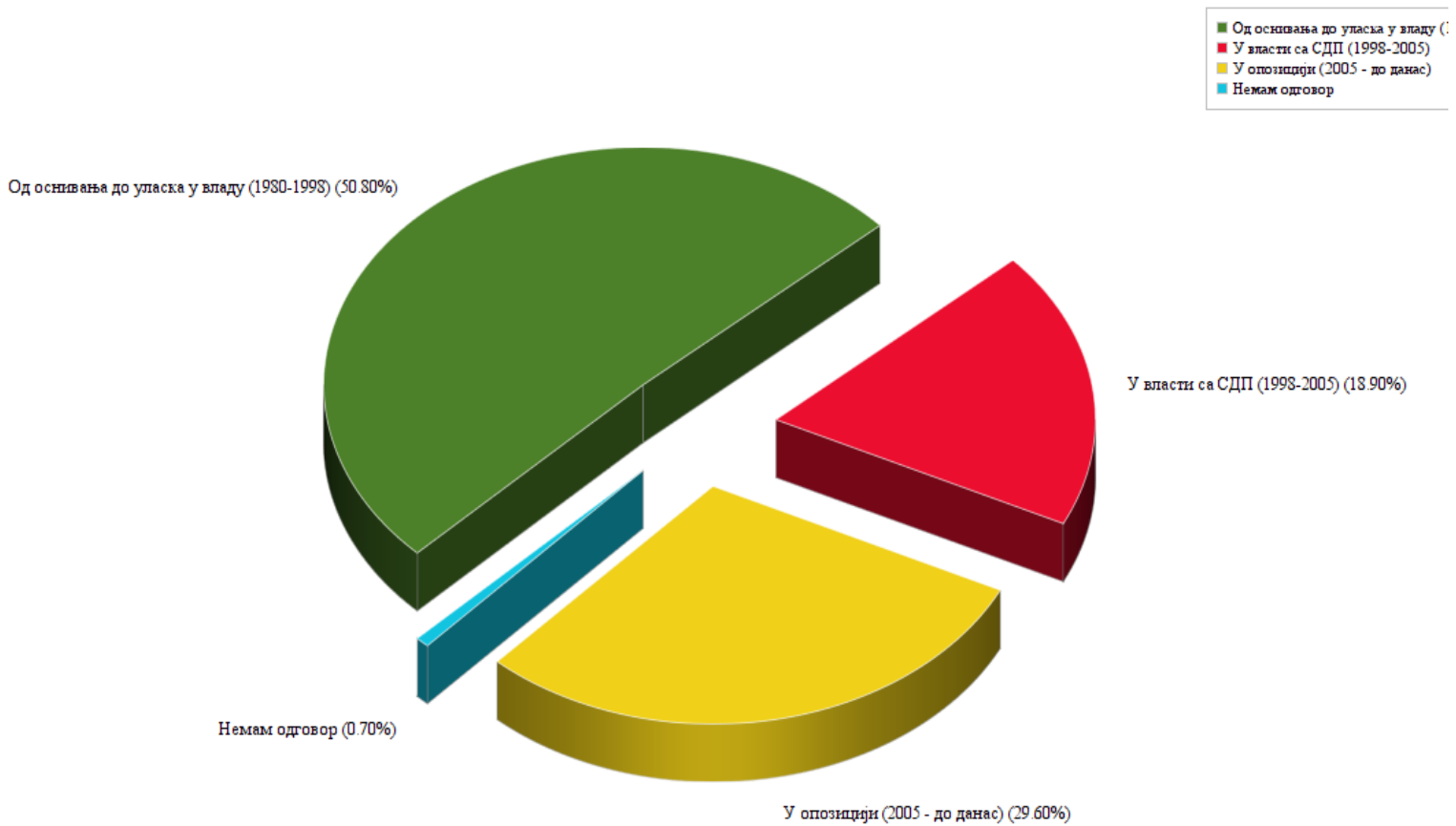
Grafikon 1

Starosna struktura ispitanika

Grafikon 2

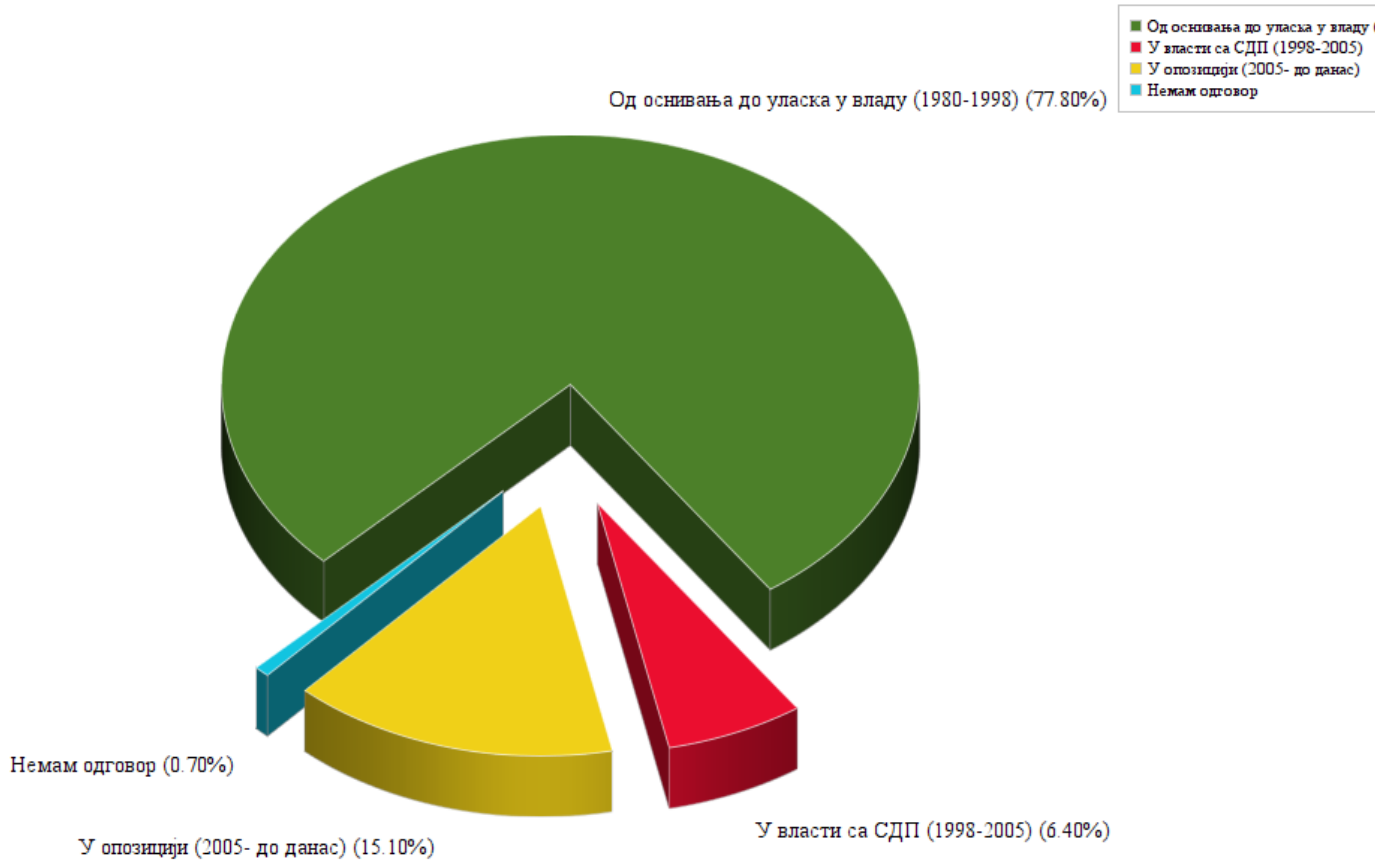
U kom periodu je partija Zelenih bila najposvećenija ekološkim ciljevima?

Grafikon 3

U kom periodu je partija Zelenih bila najposvećenija ekološkim ciljevima?
(ispitanici u dve najstarije starosne grupe 50-65 i 66+)

LITERATURA

- Baxter, B. *Ecologism - An Introduction*, Georgetown University Press, 2000.
- Biehl, J. *Western European Greens, Movement or Parliamentary party*. Green perspectives, No. 19. 1990.
- Bündnis 90/Die Grünen, *Chornik 1979-2019 Zeiten ändern sich – wir ändern sie mit*, Bündnis 90/Die Grünen, München, 2019.
- Bündnis 90/Die Grünen, *Manifesto - To respect and to protect - change creates stability*, Bündnis 90/Die Grünen, Berlin, 2020.
- Carson, R. *Silet Spring*, Crest Book, 1962.
- Die Grünen, *Das Bundesprogramm*, Die Grünen, Bonn, 1980.
- Dobson, A. *Green Political Thought*, Third edition, Routledge, London- New York, 2005.
- Gorz, A. *Ekologija i politika*, Prosveta, Beograd, 1982.
- Lipset S. and Rokkan S., *Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignments*, The Free Press, New York, 1967.
- Müller-Rommel, F. *Green Parties under Comparative Perspective*, Wien Universität Working Paper, n.99, Barcelona 1994.
- Sloat, A. *Germany's new centrists? The evolution, political prospects, and foreign policy of Germany's Green Party*, Robert Bosch Foundation Transatlantic Initiative, 2020.
- Von Beyme, K. *Transformacije političkih stranka*. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2002.
- Vujić, M. M. *Pozicija životne sredine u socio-ekološkim formama razvoja zapadne civilizacije*, Fakultet političkih Nauka, Beograd, 2022.
- Nadić, D. *Ekologizam i ekološke stranke*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Internet izvori

https://cms.gruene.de/uploads/documents/GRUENE_Chronik_1979-2019.pdf

- www.bdi.eu
- www.boell.de
- www.bundeswahlleiter.de
- www.theguardian.com

prof. dr Vera Arežina⁴⁴
MA Nenad Spasojević⁴⁵

METODE ISTRAŽIVANJA RADI UNAPREĐENJA OBRAZOVANJA I INFORMISANJA O
PROBLEMAMA ŽIVOTNE SREDINE

U REPUBLICI SRBIJI

Apstrakt

Ekološki problemi predstavljaju jedan od najvećih izazova sa kojim se suočava savremeno društvo. Njihovo rešavanje predstavlja kompleksan proces koji zahteva dugotrajno i sistematsko postupanje, uz koordinaciju mnogih institucija unutar država, regiona i na globalnom nivou. Posle usvajanja Agende 2030 u 2015. godini, UNESCO prati poboljšanje institucija za jačanje obrazovanja za održivi razvoj u periodu 2020-2030 godine.

Istraživanja javnog mnjenja omogućavaju različitim akterima da ukazuju na različite ekološke probleme u našoj zemlji kao što su zagađenje vazduha i vodnih resursa, upravljanje otpadom i drugo. Autori u ovom radu ispituju na koji način primena istraživačkih metoda, kako kvalitativnih, tako i kvantitativnih, može da poveća stepen informisanosti i obrazovanja o ekološkim problemima i održivom razvoju u Srbiji. Poseban akcenat u radu autori stavljaju na objašnjenju značaja primene ovih metoda u cilju obrazovanja, a posebno indikatora održivog razvoja u obrazovanju.

Ključne reči: ekološki problemi, obrazovanje, metodologija, istraživačke metode, Republika Srbija

---

⁴⁴ vera.arezina@fpn.bg.ac.rs, v.arezina@yahoo.com

⁴⁵ nenadspasojevic96@gmail.com

RESEARCH METHODS FOR IMPROVEMENT OF EDUCATION AND INFORMATION ON ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract

Environmental problems are one of the biggest challenges facing modern society. Resolving them is a complex process that requires long-term and systematic action, with the coordination of many institutions within countries, regions and at global level. Following the adoption of the 2030 Agenda in 2015, UNESCO is monitoring the improvement of institutions for strengthening education for sustainable development in the period 2020-2030.

Public opinion polls allow different actors to point out different environmental problems in our country such as air and water pollution, waste management and more. In this paper, the authors examine how the application of research methods, both qualitative and quantitative, can increase the level of information and education about environmental problems and sustainable development in Serbia. The authors place special emphasis on explaining the importance of applying these methods for the purpose of education, and especially indicators of sustainable development in education.

Key words: environmental problems, education, methodology, research methods, Republic of Serbia

UVOD

Mnogi ekološki problemi ugrožavaju više godina, čak i decenija, našu životnu sredinu, a posebno zagađenje vazduha, vodnih resursa, krčenje šuma, otpad i otpadne vode, itd.

Na osnovu Agende 21 Ujedinjenih nacija (UN) iz 1992, prvi put se ukazuje na održivost i zaštitu životne sredine. Ovaj akcioni plan za održivi razvoj daje preporuke za održivo upravljanje zemljištem, vodnim i šumskim resursima, održivu poljoprivredu, odlaganje otpada i unapređenje obrazovanja u vezi sa pitanjima životne sredine (Agenda 21, 1992). Na osnovu Agende 21, u cilju usaglašavanja svojih ekoloških politika, zemlje članice UN usvajaju Nacionalne strategije održivog razvoja i Lokalne ekološke akcione planove. Na primer, Republika Srbija je 2005. godine usvojila Nacionalnu strategiju održivog razvoja i Lokalni akcioni plan zaštite životne sredine – LEAP mnoge gradove ili opštine u Gradu Beogradu.

Milenijumski samit UN iz 2000. postavio je osam ciljeva održivog razvoja, od kojih izdvajamo obrazovanje, ekološku održivost, rodnu ravnopravnost, itd. Na samitu UN 2015. godine, ti ciljevi su promenjeni u 17 ciljeva, kao deo Agende 2030 (UN SDG, 2015), a obrazovanje je jedan od ključnih ciljeva održivog razvoja. Cilj obrazovanja za održivi razvoj (ESD) je unapređenje znanja i perspektiva, kao i pokretanje mnogih programa i projekta, kao što su Bolonjski proces, Baltik 21 i drugi. Na osnovu toga, podstiče se izučavanje održivog razvoja i zaštite životne sredine u osnovnim srednjim školama i na fakultetima u mnogim zemljama, pa i u Republici Srbiji sa ciljem suzbijanja i rešavanja ekoloških problema.

REPUBLIKA SRBIJA I BORBA SA EKOLOŠKIM PROBLEMIMA KROZ DELOVANJE MEDIJA

Republika Srbija se suočava sa mnogim ekološkim problemima kao što su zagađenje vazduha, zagađenje i nedostatak vode za piće, odlaganje otpada, nekontrolisana seča šuma, ekstremne vremenske nepogode, suše i drugo. Umesto preventivnog delovanja, upozoravanja javnosti, suzbijanja i blagovremenog rešavanja problema, mi se često suočavamo sa ozbiljnim posledicama koje izazivaju problemi povezani sa ugrožavanjem životne sredine.

Iako su ranije mediji izveštavali o problemima sa ugroženom životnom sredinom,⁴⁶ kao i negativnim uticajima građana i industrije, stiče se utisak da je u Republici Srbiji tek poslednjih godina došlo do izraženijeg interesovanja kod građana za ove teme. Kao jedan od ključnih momenata za razvoj svesti o ekološkim problemima u Republici Srbiji mogu se uzeti protesti protiv gradnje mini-hidroelektrana na Staroj planini, a potom i širom Republike Srbije. Značajnu ulogu u razvoju svesti o ovom problemu odigrale su i društvene mreže, a posebno pojedine grupe na mreži *Fejsbuk* (eng. *Facebook*), preko koje su građani razmenjivali brojne informacije (Georgievski 2020). Novinari *Insajdera* su upozorili na izgradnju male hidroelektrane Pakleštica na reci reci Visočici u zaštićenom području prirode na Staroj planini zbog staništa strogo zaštićenih vrsta. Serijalom tekstova ukazali su da je sporna Studija o proceni uticaja (SPU) na životnu sredinu, na nedostatak hidrobioloških istraživanja o projektu izgradnje MHE Pakleštica i drugo (Insajder 2018).

Uporedo sa tim, dolazi do većeg informisanja javnosti o aerozagadenju u Republici Srbiji, zahvaljujući delovanju organizacija civilnog društva, medija i predstavnika akademske zajednice. Posebno je interesantno što je razvoj informacija bio podstaknut primenom društvenih mreža i pojedinih mobilnih aplikacija koje su građanima koristile za lakše informisanje (Spasojević 2022). Još jedan primer značaja razvoja informacija jeste i kreiranje građanske mreže merača kvaliteta vazduha koji je realizovala Beogradska otvorena škola u saradnji sa drugim organizacijama i građanima. Primenom i korišćenjem inovativnih i praktičnih uređaja zainteresovani građani su mogli da mere kvalitet vazduha u mestima u kojima žive. Pored toga što su mogli da se sami informišu, građani su na ovaj način pružali i ostalima širom Srbije informacije o kvalitetu vazduha, koje nisu bile dostupne od strane tela zaduženog za merenje kvaliteta, tj. Agencije za zaštitu životne sredine (Beogradska otvorena škola 2019).

S druge strane, svest o postojanju mnogih ekoloških problema kod nas i dalje nije dovoljno razvijena. To nam jasno ukazuje da će sa većim interesovanjem pojedinih aktera kao što su mediji ili organizacije civilnog društva doći i do većeg interesovanja građana u narednim godinama.

---

⁴⁶ Медији у Србији су често извештавали о проблемима са квалитетом ваздуха (грађанима су у највећој мери у сећању остале вести о неповољном стању у Панчеву, Смедереву и Бору), помору рибе услед тровања насталог испуштањем различитих материја и отпада у речне токове, пожарима на депонијама, али и други видови извештавања о еколошким проблемима.

Na osnovu analize medijskih sadržaja koja je sprovedena tokom 2021. godine, ispitana je zastupljenost vesti o ekološkim problemima u nekoliko medijskih portala. Na uzorku portala *B92*, *NI*, *Blic* i *Danas*, praćene su vesti u periodu od 01. januara 2018. godine do 31. maja 2021. godine. Ovo istraživanje pokazuje da se od 2018. godine uvećavao broj vesti o ekološkim problemima. Razlika je postojala u zavisnosti od termina pretrage, te je tako aerozagađenje bilo među najzastupljenijima i beležilo je rast, a posebno tokom meseci kada je grejna sezona u toku (Spasojević i Milović 2021).

I dok svetski mediji u velikoj meri posvećuju pažnju različitim ekološkim problemima, to još uvek nije praksa u Srbiji. Ipak, kod nas sve značajniju ulogu imaju različiti portali koji fokus stavljaju na ekološke teme i na energetiku. Portali poput *Klima 101*, *Energetskog portala*, *Balkan Grin Enerdži Njuz* (eng. *Balkan Green Energy News*), samo su neki od medija koji čitaocima mogu ponuditi vesti o prethodno pomenutim temama, ali i ekspertske analize različitih stručnjaka (Spasojević i Milović 2021).

Takođe, osim društvenih mreža kao savremenog vida informisanja značajnu ulogu su odigrale i mobilne aplikacije. Tako su aplikacije i sajtovi poput *ErKer* (eng. *AirCare*) i *ErVižual* (eng. *AirVisual*), pre svega zbog svoje praktične primene, pomogle velikom broju građana da u svakom momentu provere stanje kvaliteta vazduha. Putem veće upotrebe ovih aplikacija početkom 2019. godine, dolazi i do većeg interesovanja građana o temi aerozagađenja (B92 2019), što će kasnije omogućiti da ovaj problem postane mejnstrim tema u medijima.

Savremene izvore informisanja kao što su internet portali i društvene mreže, prema istraživanjima na svetskom nivou, osim mlađe populacije sve više koriste i stariji građani (Chaffey 2022). Prema istraživanju o aerozagađenju iz 2020. godine koje je sprovedeno u Republici Srbiji, procenjuje se da se oko 30% građana informiše o ovoj temi pomoću društvenih mreža i portala. S druge strane, mobilne aplikacije kao izvor, koristilo je oko 14,2% ispitanika u ovom istraživanju (Spasojević 2020).

Ono što razdvaja aerozagađenje kao ekološki problem u Srbiji od ostalih jeste i primena ovih aplikacija. Zbog svoje jednostavnosti u korišćenju, ali isto tako i zbog tačnosti podataka koji se na njima nalaze, ove aplikacije su za kratko vreme postale interesantne sve većem broju građana ne samo u Republici Srbiji, nego i u čitavom regionu Zapadnog Balkana čiji se stanovnici suočavaju sa problemom kvaliteta vazduha (Jovanović 2019). Iako je provera kvaliteta

vazduha kod nas u nadležnosti Agencije za zaštitu životne sredine i Gradskog zavoda za javno zdravlje, postoje brojni problemi kao što su kašnjenje informacija, nepostojanje podataka, kvarovi na mernim stanicama i sl. Međutim, neki nadležni državni organa često su davali izjave kojima su osporavali rad nekih aplikacija, kao na primer *ErVižual*, ističući da zagađenje nije u meri kojoj se predstavlja na toj aplikaciji. Problem je nastao u delu kompleksne metodologije pomoću koje se kroz ovu aplikaciju predstavlja stanje o kvalitetu vazduha u mnogim svetskim gradovima, ali to svakako ne umanjuje ili osporava doprinos ove aplikacije u pogledu informisanja (Dimitrijević 2019).

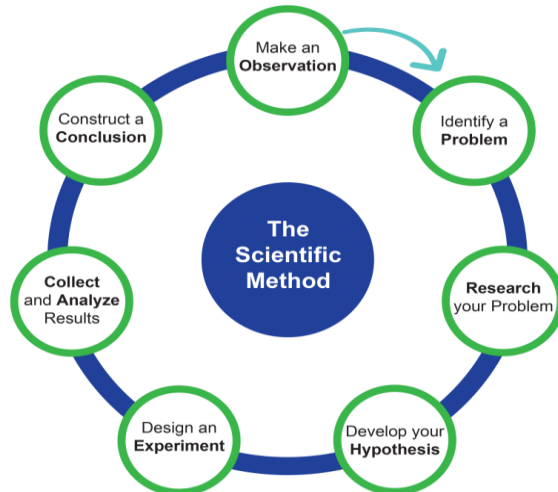
Koliko je razvoj svesti o ekološkim problemima došao do izražaja u Republici Srbiji, najbolje se može meriti kroz indikator u vidu izbornih kampanja i narativa od strane aktivnih političkih oponenta. Od 90-ih godina prošlog veka ove teme bile su u potpunosti marginalizovane, a tek od druge decenije ovog veka, dobijaju simboličan prostor u javnom diskursu. U poređenju sa izborima za Narodnu skupštinu 2012, 2014 i 2016. godine, ove teme postaju aktuelnije tokom kampanja u izbornim ciklusima 2020 i 2022 (Spasojević 2022). Pred parlamentarne izbore koji su održani 2020 primetno je bilo veće interesovanje za ekološke probleme, a ujedno su i mediji odigrali svoju ulogu u podizanju ove teme na viši nivo. Brojna izveštavanja medija pomogla su da prvenstveno tema mini-hidroelektrana i aerozagađenja postanu u jednom momentu glavni fokus političkih aktera tokom njihovih javnih nastupa (Spasojević 2021). Ovo nam ukazuje da su politički akteri ove teme prepoznali i težili da ih pretoče u svoje prednosti. Ovakav trend nije nepoznanica ni u slučaju sa mejnstrim partijama širom Evrope, a kako Nadić ističe „gotovo sve političke stranke su prihvatile ekologiju kao jednu vrstu nužne modernosti u svojim programima, dok u praksi jača manipulativna moć“ (Nadić 2012, 84).

Početakom XXI veka političke stranke koje su se deklarirale kao ekološke ili zelene, uglavnom su bile deo koalicija sa mejnstrim partijama, a tada su osvajale po svega jedan do dva mandata u Narodnoj skupštini (Todorović Lazić 2021, 50–51). Međutim, situacija se u potpunosti menja sa poslednjim izborima kada su pojedine udružene opcije zeleno-leve orijentacije, dobile prvu veću podršku od strane građana (CeSID 2022).

ULOGA ISTRAŽIVANJA JAVNOG MNJENJA U PODIZANJU SVESTI GRAĐANA O EKOLOŠKIM PROBLEMIMA

Istraživanje javnog mnjenja u informisanju građana ima izuzetno veliku ulogu. Potrebno je ukazati na njihovu sve češću primenu, kako kod rada organizacija civilnog društva, tako i u akademskom sektoru. Bilo da se govori o primeni kvalitativnih ili kvantitativnih istraživačkih metoda, prikupljanje podataka je važan deo istraživačkog procesa (Arežina 2021, 274–284). Dobijanjem relevantnih podataka primenom različitih istraživačkih metoda, stvaraju se osnove za dalje delovanje. Dok se u naučnom delovanju one koriste kako bi se utvrdile ili dokazale određene pojave ili procesi, u civilnom sektoru se primenjuju kako bi se na osnovu njih preciznije temeljili zagovarački procesi prema donosiocima odluka i drugim akterima. Za prepoznavanje, subijanje ili rešavanje određenih ekoloških problema, kao i za podizanje svesti o tome, veoma je važna primena istraživanja, što se može videti i na konkretnim primerima.

Grafikon 1. Faze u istraživanju određenog problema

Izvor: Arkansas Society of Freethinkers

Različite kvalitativne, kvantitativne i kombinovane tj. mešovite metode imaju veliku primenu u razvoju obrazovanja i istraživanja o ekološkim problemima.

U *kvalitativne metode* ubrajaju se studija slučaja, intervju, fokus grupe, posmatranje kao i narativne studije tj. biografska metoda (Creswell 2014, 42), a za istraživanje ekoloških problema najviše se primenjuju prve tri metode. *Metod studije slučaja* je jedna od najviše primenjivanih metoda u mnogim master, doktorskim radovima i drugim istraživanjima o zaštiti životne sredine. Za adekvatnu primenu ove metode neophodni su prikupljanje što potpunijih i relevantnijih podataka o slučaju tzv. baze podataka i primena protokola koji obuhvata osnovna pitanja definisana ciljevima, ali i uputstva kako doći do ljudi na terenu (Mimica i Bogdanović 2007, 313; Milosavljević i Radosavljević 2013, 559). Od brojnih primena ove metode izdvajamo studiju slučaja o ekološkim problemima u Beogradu (Arežina i Spasojević, 2022), master rad o mini hidroelektranama (Petrović 2019) i studije slučaja zagađenja bukom OEBS-a i primeni ekološkog prava (Drenovak-Ivanović 2020).

Od *kvantitativnih metoda*, kao što su eksperiment (Bešić 2019, 117–127), upitnik i skale merenja, poslednje dve imaju najveću primenu u istraživanju ekoloških problema. *Upitnik* odnosno *anketa* „pruža kvantitativni ili numerički opis trendova, stavova ili mišljenja populacije proučavanjem uzorka te populacije“ (Arežina 2018, 698). Stoga je neophodno uskladiti upitnik sa predmetom, ciljevima i hipotezama istraživanja, što se ostvaruje skalama. *Skale* su instrumenti merenja, te se u različitim istraživanjima primenjuju: ordinalna (postoje razlike, ali ne i veličina razlika), intervalna (počinje od konvencionalne nule, utvrđuje postojanje i veličinu razlika), racio skala, slično prethodnoj, ali počinje od apsolutne nule (Creswell 2012, 165–167; Arežina 2010, 77–91). Pored toga, veliku primenu imaju Terstonova skala (obeležavaju se samo oni odgovori sa kojima smo potpuno saglasni; saglasni; neopredeljeni; nesaglasni; i potpuno nesaglasni) i Likertova skala je još je preciznija, jer se stavke potpuno saglasan, saglasan, neopredeljen, nesaglaglasan i potpuno nesaglasan, kvantifikuju „+2, +1, 0, -1, -2; ili 1 2 3 4 5“ (Ristić 2016, 183).

Kako je rasla svest o ekološkim problemima u Srbiji, o čemu je reči bilo u prethodnom delu rada, tako je i raslo interesovanje šire javnosti o ovim problemima. Isto tako i kod brojni organizacija civilnog društva došlo je većeg interesovanja za brojne ekološke probleme, te je i primetan rast istraživanja koja su nedavno realizovana. Organizacija *Hajnrih Bel Štiftung* (eng. *Heinrich Böll Stiftung*) je tokom 2021. godine realizovala kvantitativno istraživanje primenjujući telefonsko i online (eng. *online*) anketerinje građana o njihovim stavovima o ekološkim problemima u Republici Srbiji, i posebno u Beogradu. Na osnovu rezultata istraživanja,

aerozagađenje je najveći ekološki problem u Srbiji, ali i na nivou Beograda. Ovim istraživanjem na velikom uzorku od čak preko četiri hiljade anketiranih, moglo se zaključiti da su građani Srbije veoma zainteresovani, osim problema aerozagađenja, i za druge ekološke probleme (Heinrich Böll Stiftung 2021) kao što su slaba energetska efikasnost, problemi sa energetske sistemom i brojnim drugim zagađivačima.

Međutim, ne treba zaboraviti i postojanje drugih ekoloških problema kao što je otpad. Organizacija Centar za unapređenje životne sredine iz Beograda, realizovala je istraživanje na temu otpada, odnosno tretmana hrane u domaćinstvima u Srbiji. Prema podacima ovog kvantitativnog istraživanja, na godišnjem nivou se u Srbiji iz domaćinstava baci oko dvestapedesethiljada tona hrane (Radovanović, Mastilović i drugi 2019).

Najveću primenu imaju *mešovite tj. kombinovane metode* jer kombinovanje kvalitativnih i kvantitativnih metoda omogućava bolje razumevanje istraživačkog problema i predmeta istraživanja. Osim toga, mnogi metodolozi u mešovite metode ubrajaju i analizu dokumenata, jer postoje dve vrste, kvalitativna i kvantitativna (Arežina, Spasojević i Peković 2021). „Kvalitativna analiza sadržaja razlaže tekst na različite delove i dodeljuje numeričke kodove tim elementima ili delovima,... Obično su ti različiti delovi izjave ili argumenti, a ne samo reči. Kvantitativna analiza sadržaja koristi se za kvantifikovanje pojavljivanja određenih reči ili fraza u tekstu. Ali, u kvalitativnoj analizi sadržaja rezimiramo delove ili elemente teksta i dodeljujemo im kategorije ili oznake kako bismo pronašli koherentno značenje u tekstu“ (Arežina and Sklabinski 2019, 160).

Ukazujemo na primenu mešovitih metoda Aleksandra Kovačevića koji u svojoj knjizi *Zaglavljani u prošlost: energija, životna sredina i siromaštvo u Srbiji i Crnoj Gori* ispituje uticaj energije, životne sredine i siromaštva na razvoj ekoloških problema u Srbiji i Crnoj Gori. Kroz primenu mešovitog istraživanja, odnosno prvobitnom primenom anketiranja građana iz oko 3.370 domaćinstava na nivou tadašnje Srbije i Crne Gore, stvoreni su uslovi za primenu i metode fokus grupe, pomoću kojih su dodatno provereni dobijeni podaci iz anketiranja. Na slučajnom uzorku u ovom istraživanju koje je uključilo veliki broj građana došlo se do podataka koji su ukazali na neophodnost bolje energetske efikasnosti unutar domaćinstava. Međutim, sa ovim je u velikoj meri povezano i to što je stepen finansijske moći građana element koji utiče na razvoj brojnih ekoloških problema, ali isto tako i nedovoljna prisutnost nadležnih i njihovo veće zalaganje za rešavanje ekoloških problema (Kovačević 2008).

Koliko su istraživanja javnog mnjenja važan element za ukazivanje na probleme i potrebe za njihovim rešavanjem govori i istraživanje koje je realizovano na teritoriji Kličevca. U ovom istraživanju su ispitani stavovi meštana Kličevca s obzirom na položaj i ugroženost mesta u kojem oni žive. I prilikom realizacije ovog istraživanja korišćen je mešoviti metod, odnosno uporedo su korišćene fokus grupe i anketno ispitivanje građana. Putem ovog istraživanja došlo se do saznanja da veliki broj meštana Kličevca ima određene zdravstvene probleme. Takođe značajan broj meštana u ovim istraživanjima požalio se i na druge probleme koji nastaju zbog blizine kopova, kao što su problemi sa bukom, zagađenjem vazduha, blizinom deponije i drugim. Dobijeni podaci iz ovog istraživanja poslužili su kako bi se ukazalo donosiocima odluka da moraju da reaguju i da zaštite građane ovog i drugih mesta u Srbiji gde postoje problemi zbog iskopavanja ruda iz ugljeno basena (Petovar 2018).

Većina država-članica UN, uključujući i Srbiju, na osnovu Agende 21 usaglašava svoje ekološke politike, unapređuje obrazovanje i informisanje o zaštiti životne sredine. U okviru UN održano je nekoliko konferencija o obrazovanju za životnu sredinu i pokrenule regionalne inicijative i obrazovne mreže u Evropi, Africi, Severnoj i Latinskoj Americi i Aziji. UNESCO je razmatrao unapređenje institucija za jačanje Obrazovanja za održivi razvoj (Education for Sustainable Development – ESD) u formalnom obrazovanju, akademskom umrežavanju i drugim pitanjima (UNESCO, 2007; UNESCO, 2017). U Evropi je usvojena Strategija obrazovanja za održivi razvoj 2005. godine u Litvaniji, a na osnovu toga Bolonjski proces i obrazovanje za održivi razvoj. Bolonjski proces je primenjen u većini evropskih zemalja sa ciljem da se ujedine visokoškolske institucije u Evropi, kako bi se stvorila zajednička evropska oblast visokog obrazovanja i istraživanja do 2010. godine. U Bolonjskom procesu navedeni su ciljevi za jačanje Obrazovanja za održivi razvoj – ESD, a na osnovu toga u okviru nacionalnih sistema visokog obrazovanja i akademskih disciplina unapređuje se obrazovanje koje se odnosi na klimatske promene, održiv razvoj, itd. U okviru Odeljenja UN za održivi razvoj 2007. godine su formirani indikatori održivog razvoja kako bi merili napredak u postizanju Milenijumskih razvojnih ciljeva UN-a. Ti indikatori održivog razvoja u obrazovanju obuhvataju bruto procenat upisa u poslednju godinu osnovne škole; procenat upisanih u prvi razred osnovne škole; procenat stanovništva sa završenom srednjom školom; i procenat pismenosti odraslih. Ovi indikatori su revidirani nakon 2015. godine, kako bi se merio napredak u postizanju ciljeva održivog razvoja UN – SDG po Agendi 2030. Indikatori održivog razvoja u obrazovanju odnose se na „procenat dece i mladih u

drugom i trećem razredu; na kraju osnovne škole; i na kraju srednje škole kojim ostvaruju minimalni nivo znanja u: čitanju, matematici, i prema polu; i procenat dece i omladine sa završenim osnovnim i srednjim obrazovanjem...“ (UNDESA, 2017, 4–5).

Na osnovu Agende 21, Republika Srbija usvojila je 2005. godine Nacionalnu strategiju održivog razvoja i brojne Lokalne ekološke akcione planove – LEAP za mnoge gradove ili opštine, kao što su LEAP za Smederevo (Grad Smederevo 2005), za opštinu Zemun (opština Zemun 2018, 150) ili za grad Inđiju (Inđija - Službeni list 2018). Većina ranije usvojenih LEAP je revidirana, neki se primenjuju delimično, a na osnovu nekih LEAP-a, kao na primer za opštinu Inđiju, usvojeni su Akcioni planovi u kojima su definisani prioriteti tj. aktivnosti i projekti za očuvanje životne sredine i održivog razvoja. U većini Akcionih planova na osnovu LEAP-a navode se kao prioriteti: a) ekološko obrazovanje mladih i b) ekološko obrazovanje i informisanje odraslih. Kao projekti za a) ekološko obrazovanje mladih navode se pokretanje ekoloških sekcija u svim osnovnim i srednjim školama; podizanje kapaciteta nastavnog kadra u oblasti ekologije; dok se za b) ekološko obrazovanje i informisanje odraslih kao projekti navode: „organizacija stručnih tribina i skupova na temu ekologije i zaštite životne sredine; unapređenje informisanja građana o stanju kvaliteta životne sredine; unapređenje komunikacije lokalne samouprave i građana (civilnog sektora) po pitanju kvaliteta životne sredine“ (Inđija - Akcioni plan 2015). Takođe, u ovom Akcionom planu opštine Inđija, a i u ostalim, navode se indikatori ekološkog obrazovanja i informisanja odraslih kao što su održavnje stručnih tribina i konfrenacija najmanje jedne godišnje na temu zaštite životne sredine; urađen bilten i veb sajt opštine o stanju životne sredine; i osnivanje ekološkog saveta koji čine predstavnici lokalne samouprave, civilnog sektora i građana koji usvajaju akcioni plan za svaku godinu i sastaju se najmanje tri puta godišnje (Inđija - Akcioni plan 2015).

Takođe, na Konferenciji UN o životnoj sredini u Rio de Žaneiru 2012, pokrenuta je Inicijativa za održiv razvoj u visokom obrazovanju (Higher Education Sustainability Initiative – HESI) sa ciljem unapređenjem obrazovanja, realizacijom projekata i širenjem akademske mreže između institucija UN, univerziteta i drugih institucija u visokom obrazovanju kao i sa studentskim organizacijama radi postizanja održivog razvoja. Do danas, ova inicijativa ima više od šest stotina članova, uključujući i Univerzitet u Beogradu, a prošle godine su organizovali politički forum o održivom razvoju sa ciljem unapređenja visokog obrazovanja, veće primene Agende 2030, kao i povećanja zapošljavanja u oblasti zaštite životne sredine (UN HESI 2022).

ZAKLJUČAK

U Srbiji više godina postoje različiti ekološki problemi, te je neophodno definisati prioritete radi njihovog suzbijanja ili rešavanja. Međutim, kod nas se dugo nije radilo u dovoljnom intenzitetu na osveščivanju šire javnosti o tim problemima i njihovim posledicama. Tek je sa problemima u vezi gradnje velikog broja mini-hidroelektrana i problemom aerozagađenja došlo do većeg interesovanja građana.

Uloga medija, a pre svega internet portala i društvenih mreža omogućila je građanima u Srbiji da brže nego ikada pre dođu do informacija o stanju sa nekim problemima životne sredine. Pored ovih medija značajnu ulogu, posebno kada je problem aerozagađenja u pitanju imale su i pojedine mobilne aplikacije, čija je uloga i danas važna u informisanju građana. Zanimljivo je i to da su ovi izvori po prvi put imali važnu ulogu u informisanju građana o nekom ekološkom problemu, što samo pokazuje da su akteri koji su govorili o problemima iskoristili pogodnosti savremenih izvora informisanja kako bi informisali što širi krug građana.

Cilj obrazovanja za održivi razvoj (ESD) je unapređenje znanja i perspektiva, kao i pokretanje mnogih programa i projekta. Na osnovu toga, podstiče se izučavanje održivog razvoja i zaštite životne sredine u osnovnim srednjim školama i na fakultetima u mnogim zemljama, pa i u Republici Srbiji sa ciljem suzbijanja i rešavanja ekoloških problema.

LITERATURA

Arežina, Vera i Nenad Spasojević Nenad. 2022. „Ekološki problemi kao savremni izazov urbanih sredina - studija slučaja Grad Beograd“, u: *Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije – Urbana bezbednost i urbani razvoj*, 352-360. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet bezbednosti.

Arežina, Vera, Nenad Spasojević i Aleksandar Peković. 2021. “Misuse of personal data in public opinion polls – new examples in the form of Internet of Things devices and applications.” In Conference: *International scientific conference “ARCHIBALD REISS DAYS”*, ed. Nenad Koropanovski, 343–352. Belgrade: University of Criminal Investigation and Police Studies.

Arežina, Vera. 2021. „Metodologija istraživanja u političkim naukama“, *Srpska politička misao*, br. 1, god. 28. vol. 71, 273-292. Beograd: Institut za političke studije.

Arežina, Vera, and Mirjana Sklabinski. 2019. "Content Analysis: Waste Management Strategy in the Republic of Serbia for the period 2010-2019". In *IAI Academic Conference Proceedings*, 159-166. Rome: International Academic Institute, <https://ia-institute.com/iai-academic-conference-proceedings-rome-2019>.

Arežina, Vera. 2018. "Research Design in Methodology of Political Science". In *Proceedings of ADVED 2018 – 4th International Conference on Advances in Education and Social Sciences*, Istanbul: ADVED.

Arežina, Vera. 2010. *Problemi merenja ekološke bezbednosti*. Beograd: MST Gajić.

Arkansas Society of Freethinkers. 2022. „The Scientific Method.“ Arkansas Society of Freethinkers. Septembar 20, 2022. <https://www.arfreethinkers.org/panel-4-science/>.

Beogradska otvorena škola. 2019. „Glasni građani – Čistiji vazduh!“ *Beogradska otvorena škola*. Septembar 27, 2019. <https://www.bos.rs/rs/vesti/21/7824/glasni-gradani---cistiji-vazduh-.html>.

Bešić, Miloš. 2019. *Metodologija društvenih nauka*, Novi Sad: Akademska knjiga.

CeSID. 2022. „CeSID i IPSOS: Projekcije raspodele mandata za Narodnu skupštinu - izbori 2022.“ CeSID. April 05, 2022. <http://www.cesid.rs/brojka-nedelje/cesid-ipsos-projekcija-raspodele-mandata-za-narodnu-skupstinu-izbori-2022/>.

Chaffey, Dave. 2022. „Global social media statistics research summary 2022.“ *Smart Insights*. Mart 29, 2022. <https://www.smartinsights.com/social-media-marketing/social-media-strategy/new-global-social-media-research/>.

Creswell, John W. 2014. *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles: SAGE. Fourth edition.

Creswell, John W. 2012. *Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Boston: Pearson Education, Inc.

Dimitrijević, Uroš. 2019. „Kvalitet vazduha: Ko i kako meri zagađenje u Srbiji.“ *BBC na srpskom*. Oktobar 28, 2019. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-50189479>.

Drenovak-Ivanović, Mirjana (ur.). 2020. *Praktikum o primeni ekološkog prava – studije slučaja*. Beograd: Pravosudna akademija i Misija OEBS-a u Srbiji.

Georgievski, Jovana. 2020. „Oterali smo strah: Kako su borci za reke sa Stare planine postali heroji ekološkog bunta u Srbiji.“ *BBC na srpskom*. Avgust 15, 2020. <https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-53773502>.

Heinrich Böll Stiftung. 2021. *Rezultati istraživanja javnog mnjenja o životnoj sredini i ekologiji*. Beograd: Heinrich Böll Stiftung.

Indija opština. 2015. *Akcionni plan za realizaciju ekološke komponente revidirane Strategije održivog razvoja opštine Indija za period 2015-2020*. 15 oktobar 2022. https://www.indjija.rs/upload/2014/dokumenta/Akcionni_plan_SLOR_Ekologija.pdf.

Indija opština. 2018. „Lokalni ekološki akcionni plan 2019-2023“. *Službeni list optine*, god. VII, broj 30 od 31. decembra 2018, https://www.paragraf.rs/opstinska-glasila/indjija/indjija_pdf/indjija-30-2018.pdf.

Insajder. 2018. „Izgradnja male hidroelektrane u zaštićenoj zoni: Institucije menjale odluke bez uporišta u dokumentaciji“. 15 oktobar 2022. <https://insajder.net/arhiva/tema/izgradnja-male-hidroelektrane-u-zasticenoj-zoni-institucije-menjale-odluke-bez-uporista-u-dokumentaciji>.

Jovanović, Svetlana. 2019. „AirVisual – an app increasingly used in the region to monitor air pollution.“ *Balkan Green Energy News*. Januar 30, 2019. <https://balkangreenenergynews.com/airvisual-an-app-increasingly-used-in-the-region-to-monitor-air-pollution/>.

Kovačević, Aleksandar. 2008. *Zaglavljani u prošlost: energija, životna sredina i siromaštvo u Srbiji i Crnoj Gori*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju CeSID.

Milosavljević, Slavomir, i Ivan Radosavljević. 2013. *Osnovi metodologije političkih nauka*. Beograd: Službeni glasnik.

Mimica, Aljoša, i Marija Bogdanović. 2007. *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Nadić, Darko. 2012. „Značaj jačanja demokratskog i političkog kapaciteta u ekološkoj politici Srbije.“ *Sociologija*, vol. LIV (1): 71-86. doi: 10.2298/SOC1201071N.

Nedeljnik. 2019. „Beograd je jutros bio najzagađenija prestonica sveta.“ *B92*. Januar 31, 2019. https://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2019&mm=01&dd=31&nav_id=1500329.

Petovar, Ksenija. 2018. *Kličevac: za zdravu životnu sredinu ili fer raseljavanje. Stavovi građana o uslovima života u naselju Kličevac*. Subotica: CEKOR.

Petrović, Tamara. 2019. Master rad „Razvoj ekološke svesti građana Srbije povodom izgradnje malih derivacionih hidroelektrana – Studija slučaja Stara planina“. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.

Radovanović, Maja, Jasna Mastilović, i drugi. 2019. *Koliko (zaista) bacamo hranu? Analiza istraživanja o bacanju hrane u domaćinstvima u Republici Srbiji*. Beograd: Centar za unapređenje životne sredine.

Ristić, Živan. 2016. *Objedinjavanje kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja*. Beograd: Evropski centar za mir i razvoj – Univerzitet za mir Ujedinjenih nacija.

Spasojević, Nenad. 2022. „Primena kvalitativnih i kvantitativnih istraživačkih metoda u ispitivanju javnog mnjenja o problemu aerozagađenja u Republici Srbiji.“ *Politička revija*, godina (XXX) XXII vol. 72: 203-223.

Spasojević, Nenad, i Nemanja Milović. 2021. „Koliko mediji u Srbiji izveštavaju o klimatskim promenama?“. *Klima 101*. Jun 24, 2021. <https://klima101.rs/mediji-izvestavanje-klimatske-promene/>.

Spasojević, Nenad. 2021. „Da li raste uloga zelenih partija i pokreta pred nastupajuće izbore u Srbiji?“. *Klima 101*. Jul 01, 2022. <https://klima101.rs/zeleni-pokreti-u-srbiji-izbori/>.

UN HESI. 2022. *The HESI Community*. Septembar 2022, <https://partnershipaccelerator.netlify.app/hesi>.

UN HESI. 2022. *Action Groups*. Septembar 2022, <https://sdgs.un.org/HESI>.

UN SDG. 2015. *Agenda 2030*. Septembar 2022, <https://sdgs.un.org/2030agenda>.

UNDESA. 2020. *SDG Education*, Septembar 2022, <https://sdgs.un.org/goals/goal4>.

UNDESA. 2017. *Resolution adopted by the General Assembly on Work of the Statistical Commission pertaining to the 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/71/313)*, Septembar 2022, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf.

UNDESA. 2007. *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, Septembar 2022, <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/guidelines.pdf>.

Zemun opština. 2018. *Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP) 2018-2021*. Septembar 2022, <http://zemun.rs/wp-content/uploads/2018/05/LEAP-2018.pdf>.

Marko Čubrić
Katarina Kusturić

EKOLOŠKE KATAKLIZME I EKOLOŠKE UTOPIJE

Sažetak

Evoluciju čoveka pratio je stalni progres. On se ogledao u tehnološkim i naučnim dostignućima, ali i kreativnom rastu kroz umetnost. Činilo se da je čovek na tom putu ka vrhu zaboravio samo jednu stvar – da okruženje u kome živi, koje konstantno potčinjava svojim potrebama i nemilice koristi, nije beskonačno. Karakter te prirodne ograničenosti iznenadio ga je kada se najmanje nadao, na vrhuncu njegove moći. Tako je čovek nenadano, postao zatočenik svog progressa. No, ono što je evidentno je da nije umeo da uči iz događaja koji su mu kroz istoriju njegovog postanka nagoveštavali da će se upravo to i desiti, ne bude li svoju neutoljivu glad prvenstveno za materijalnim umeo da obuzda. Dualna priroda progressa tako imala je svoje karakteristične primere, još mnogo pre nego je čovek uspeo da dođe do tog imaginarnog vrha na kome sada tako krhko i nesigurno stoji. Kompleksna društva koja su kroz istoriju doživela kolaps trebala su upravo da posluže kao odlične lekcije. Da li će taj isti čovek uspeti da na koncu nauči tu najvažniju lekciju, posebno danas kada ekološka pitanja predstavljaju glavni izazov našeg kompleksnog društva, hoće li mu ostvarenje održivog razvoja, neka nova tehnološka revolucija ili potpuna promena društvene svesti pomoći da ne padne niz liticu sa tog osvojenog vrha, pitanja su na koja niko ne može imati siguran odgovor. Ovaj rad pokušaće da navedne teme obradi na način kako bi nam svima put možda makar malo bio lakšu u razumevanju onoga što je iza nas, ali i onoga što je pred nama.

Definisanje progressa u teoriji

Ukoliko bismo jednom rečju trebali da opišemo celokupnu istoriju čovekovog postojanja na zemlji, to bi verovatno mogla da bude reč progres. Kako se u biološkom smislu čovek kao jedinka praktično nije promenio poslednjih milion godina, evoluciju čoveka zapravo možemo da tumačimo kroz razvoj svesti odnosno kroz njegova dostignuća u tehnologiji, nauci, umetnosti. Za razliku od drugih živih bića glavna čovekova karakteristika je to što se on nije samo prilagođavao prirodi, već je vremenom nalazio načine da razume prirodu i prilagodi je sebi. Međutim, progres

nosio je istovremeno u sebi i rušilačku crtu, onu vrstu destrukcije koja bi mogla da dovede do početka kraja iste te civilizacije.

Proučavanje progresa kao konstante u razvoju ljudskog društva posebno je došlo do izražaja u doba prosvetiteljstva. Ogist Kont, francuski matematičar i filozof, otac pozitivizma i tvorac termina „sociologija“ smatrao je da razvoj ljudskog društva treba opisati metodama prirodnih nauka, tj. da je potrebno utvrditi zakonitosti koje važe za razvoj svakog ljudskog društva i čovečanstva u celini. U svojim delima, on razvoj društva opisuje kao evoluciju u čovekovom razumevanju prirodnih i društvenih pojava. Razvoj društva opisuje kroz zakon tri faze: teološka, metafizička i pozitivna tj. naučna.

„U teološkoj fazi, naučno objašnjenje je vođeno pretpostavkom da su prirodni događaji uzrokovani božanstvima. U drugoj, teorijskoj fazi, pojave su objašnjene pozivanjem na apstraktne suštine koje bi entiteti trebalo da poseduju. U poslednjem i takozvanom pozitivnom stadijumu, naučni zakoni omogućavaju da se objasne pojedinačne pojave i da se ovlada okolinom.“⁴⁷

Za razliku do Konta, Karl Marks u predgovoru *Priloga kritici političke ekonomije* zastupa tezu da je razvoj ljudskog društva skokovit, tj. da se ostvaruje kroz procese revolucije. Prema Marksu:

„U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne odnose, nezavisne od njihove volje, odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvika njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Celokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu, na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svesti.“⁴⁸

Marks dakle tvrdi da način na koji ljudi definišu fundamentalne društvene odnose (odnose proizvodnje), pitanja svojine nad kapitalom, zemljištem, najamnog rada, načina razmene predstavlja društvenu bazu na kojoj se, uslovljena tim odnosima, diže čitava društvena nadgradnja koja se ogleda kroz društveno uređenje. Marks dalje objašnjava da kada se u okviru baze razvijaju novi odnosi proizvodnje, čija promena može biti uzrokovana recimo novim tehnološkim dostignućima, dolazi do antagonizma starih odnosa proizvodnje sa društvenom

---

⁴⁷ Coccia M., Bellitto M. (2018), *A critique of human progress: a new definition and inconsistencies in society*, p. 53, .Quaderni IRCrES-CNR, 4(3), 51-67. URL: <http://dx.doi.org/10.23760/2499-6661.2018.017>

⁴⁸Karl Marks, URL:https://www.marxists.org/srpshrva/biblioteka/marks/1859/prilog-kritici-politicke-ekonomije/predgovor/predgovor_prilog_lat.html, posećeno dana 06.03.2022. god.

nadgradnjom, a taj se antagonizam rešava revolucijom, kojom se uspostavljaju novi, viši proizvodni odnosi.

Sa druge strane Robert Maltus smatra da je progres uslovljen odnosom između proizvodnih mogućnosti i količinom raspoloživih prirodnih resursa sa jedne i veličine populacije sa druge strane. Prema Maltusu progres je deo prirode čoveka koji kao i druga živa bića ima nagon za razmnožavanjem te i progres ne zavisi od društvenih odnosa već je uslovljen kapacitetima staništa tj. životne sredine. Svoje ideje Maltus naučno potkrepljuje matematičkim modelima kojima dokazuje da se ljudska populacija povećava geometrijskom, a količina raspoložive hrane aritmetičkom progresijom, pa je i sam društveni progres uslovljen ovim odnosom⁴⁹. Maltus je dakle prvi ukazao na ograničenost resursa, ideju koja će tek 200 godina kasnije biti aktuelizovana u okviru savremene soci-ekološke misli, mada njegovi stavovi o progresu ostaju nepotpuni jer se fokusiraju na biološku, i isključuju društvenu komponentu.

Bez obzira no ta da li razvoj ljudskog društva posmatramo kao evolutivni proces čoveka kao biološkog (Maltus) ili svesnog bića (Kont ili pak čoveka posmatra kao društveno biće koje se razvija u okviru postojećih društvenih odnosa (Marks), možemo reći da je progres pojava koja se kontinuirano dešava od nastanka čovečanstva sve do danas. Ukoliko dakle progres posmatramo kao zakonitost, nameće se pitanje da li bismo trebali da budemo zabrinuti za budućnost i opstanak čoveka kao vrste.

„Danas ljudski napredak možemo posmatrati kao sistem mnogostrukih sila usmerenih na poboljšanje blagostanja u društvu. Neke od najvažnijih pokretačkih snaga ljudskog napretka su: nauka, tehnologija, ekonomski rast, energija i demokratizacija.“⁵⁰

Zaista, posmatrajući napredak ljudskog društva od industrijske revolucije na ovamo, a kojem i sami možemo da svedočimo, uprkos povremenim krizama i periodima stagnacije, ne možemo zanemariti činjenicu da su savremena naučna dostignuća, ekonomski i tehnološki rast kao i unapređenje opšteg blagostanja i ljudskih sloboda doživeli do tada nezamislive razmere. Čovečanstvo je zaista do sada uspešno savladalo sve prepreke, ovladalo prirodnim silama, značajno unapredilo čovekov životni vek i stvorilo uslove za značajan rast populacije. Ipak uprkos ovim nedvosmislenim postignućima prisutna je sveopšta zabrinutost naučne zajednice i

---

⁴⁹ Nadić, Darko; *Politička ekologija*, p.173

⁵⁰ Coccia M., Bellitto M. (2018), *A critique of human progress: a new definition and inconsistencies in society*, op.sic. p. 55

opšte javnosti u vezi sa opstankom ljudske civilizacije kao kompleksnog društva. Poguban uticaj ljudskih aktivnosti na životnu sredinu je nešto što je evidentno i o čemu ne treba raspravljati, ali postavlja se pitanje da li živimo u doba u kojem se ruši do sada utvrđena zakonitost društvenog progresa. Koji je to element društvene dinamike drugačiji u odnosu na bilo koju prethodnu epohu, zbog čega sve veći broj ljudi smatra da se nalazimo na korak do kataklizme koja će točak istorije okrenuti u suprotnim smeru, od progresa prema propadanju? Da li i dalje možemo da živimo u uverenju da će nas nova naučna i tehnološka dostignuća, ili naš prirodno urođeni instinkt za preživljavanjem, odnosno naš potencijal za promenu kolektivne svesti i ovog puta ostaviti na putu progresa i prosperiteta ili je ono što danas popularni zovemo „održivi razvoj“ utopija i izraz koji je sam po sebi oksimoron.

Progres ljudskog društva kroz istoriju

Celokupnu istoriju naše civilizacije najsvrsishodnije je prikazati kroz tehnološke inovacije od perioda kada se čovek uspravio na dve noge pa sve do danas. Praktično od savladavanja tog prvog evolutivnog koraka koji se desio pre nekih 10 miliona godina, čoveku je bilo potrebno skoro 7 miliona godina da nauči da koristi prvo kameno oruđe za potrebe lova i zaštite. Nakon toga, još 2 miliona godina bilo je potrebno da naučimo kako da zapalimo vatru čije koristi su bile višestruke, od izvora toplote, prerade hrane i, što će se kasnije u evoluciju ispostaviti veoma važnim, svetlost vatre je čoveku donela i dodatno vreme osvetljujući mu period noći za dodatne aktivnosti. U period Neolita koji podrazumeva razdoblje od pre 15.000-20.000 godina, ljudi počinju da se bave organizovanom poljoprivredom, formiraju se nešto veće ljudske zajednice i čovek uspeva da napravi točak kao jedno od najvećih tehnoloških dostignuća. Pre 6.000 godina čovek počinje da gradi sisteme navodnjavanja i po prvi put značajnije uspeva da menja prirodu i prilagođava je sebi. Ovo razdoblje predstavlja prekretnicu u istoriji čovečanstva jer tada nastaju prva kompleksna društva u dolinama reka Eufrat i Tigar na srednjem istoku, odnosno Nila na teritoriji današnjeg Egipta, koje imaju viši nivo ustrojstva i koje bi smo mogli nazvati prvim državama. Celo ovo razdoblje pa sve do početka poslednjeg milenijuma pre nove ere nazivamo Bronzano doba, pošto je bronza bila osnovni materijal za izradu oruđa, i prema važnosti za društvo tog doba, možemo je porediti sa fosilnim gorivima današnjice. Možemo reći da je

osnovni izvor energije neophodan za privredne aktivnosti zapravo poticao od korišćenja životinjskog i ljudskog (najčešće robovskog) rada⁵¹.

Posmatrajući dalji tok istorije, može se slobodno reći da je ova vrsta odnosa proizvodnje i pripadajuće društvene nadgradnje⁵² postojala sve do početka 19. veka kada otkrićem fosilnih goriva kao izvora energije, suštinski prestaje potreba za intenzivnim fizičkim radom čoveka i nastaju temelji društva kakvo poznajemo i danas.

Mehanizam nastanka i funkcionisanja kompleksnih društava

Da bi se razumela tranzicija iz primitivnih u kompleksne zajednice, potrebno je opisati koji je to preduslove čovek morao da kreira kako se ovaj razvojni skok dogodio. Jedna od najrasprostranjenijih teorija o nastanku kompleksnih društava jeste voluntaristička teorija⁵³. Prema ovom shvatanju ljudi su u jednom trenutku svog razvoja svesno i dobrovoljno pristali da se odreknu dela sopstvenog, ličnog suvereniteta i počnu da se udružuju u zajednice na koje su deo tog suvereniteta prenele. Da bi opstao, pojedinac je do početka ovakvog udruživanja zapravo sam morao za sebe da obezbedi sve životne potrepštine (hrana, voda, odeća, sklonište). Razvojem organizovane, nasuprot dotadašnjoj sakupljačkoj poljoprivredne proizvodnje, dolazi do stvaranja viškova hrane koji su prevazilazili dotadašnje neposredne potrebe pripadnika primitivnih zajednica⁵⁴. Stvaranje viškova hrane predstavljalo je uslov za značajno unapređenje životnih uslova što je posledično je dovelo do rasta populacije. Pored toga, čovek više nije morao najveći deo vremena da provodi u potrazi za hranom već se stvorio prostor da se posveti i drugim aktivnostima, što je dovelo do specijalizacije i podele rada među članovima zajednice. Kroz usmerenje na pojedinačne aktivnosti, ljudi postaju sve efikasniji u kultivisanju prirode što stvara nove viškove hrane i omogućava dalji rast populacije. Ovaj mehanizam rasta poznat je i kao povratna sprega i koristi se za objašnjavanje fenomena u fizici, biologiji, medicini, ekonomiji⁵⁵.

---

⁵¹ Gregersen, Erik. "History of Technology Timeline". Encyclopedia Britannica, Invalid Date, <https://www.britannica.com/story/history-of-technology-timeline>. Accessed 9 March 2022.

⁵² Karl Marks, Prilog kritici političke ekonomije, Kultura, Beograd 1969, URL: https://www.marxists.org/srpshrva/biblioteka/marks/1859/prilog-kritici-politicke-ekonomije/predgovor/predgovor_prilog_lat.html, posećeno dana 06.03.2022. god.

⁵³ Carneiro, Robert L. (1970-08-21). "A Theory of the Origin of the State: Traditional theories of state origins are considered and rejected in favor of a new ecological hypothesis". Science. 169 (3947): 733–738; URL: https://tuxdoc.com/download/robert-l-carneiro-a-theory-of-the-origin-of-the-state_pdf; posećeno dana: 14.03.2022

⁵⁴ Guzmán, Ricardo Andrés, Drobný, Sammy and Rodríguez-Sickert, Carlos (2018) 'The Ecosystems of Simple and Complex Societies: Social and Geographical Dynamics' Journal of Artificial Societies and Social Simulation 21 (4) 10 <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/21/4/10.html> . doi: 10.18564/jasss.3799

⁵⁵ Laura Fitzgobbons; URL: <https://searchitchannel.techtarget.com/definition/feedback-loop>; posećeno dana: 14.03.2022.

„Povratna spreaga je deo sistema u kome se neki deo (ili ceo) izlaza sistema koristi kao ulaz za buduće operacije. Povratne sprege mogu biti pozitivne i negativne.“⁵⁶

Iako predstavljaju generator rasta, pozitivne povratne sprege na svaki sistem utiču tako što ga udaljavaju od stanja ravnoteže.

„Pozitivna povratna spreaga ima tendenciju da pojača efekte promena u ulaznim vrednostima, stvarajući nestabilnost, oscilacije, pa čak i katastrofalno uništenje sistema.“⁵⁷

Sa druge strane negativne povratne sprege predstavljaju mehanizam kolapsa kompleksnih društava, odnosno svojevrsni korektivni faktor i teže da vrata sistem u stanje ravnoteže tako što umanjuju efekte promena na ulaznih vrednosti⁵⁸. Možemo zaključiti da posmatrano na nivou velikog sistema kao što je planeta, negativne povratne sprege, zapravo predstavljaju proces uspostavljanja prirodne ravnoteže i vraćanje sistema u prvobitno stanje.

Karakteristike kompleksnih društava

Prema oksfordskom rečniku naučnih termina kompleksno društvo se definiše kao:

„...faza u evolucionim modelima društvene organizacije koja se u velikoj meri izjednačava sa idejom „država“ ili „civilizacija“ kao relativno velikih društava u kojima postoji institucionalizovana nejednakost i obilna birokratija, a moć je raspoređena između nekoliko konkurentskih centara.“⁵⁹

U prethodnim stavovima ovog rada ukazano je na činjenicu da su prva kompleksna društva nastala pre nekih 6.000 godina, što znači da je 99% svog postojanja čovek proveo živeći u malim socijalnim grupama i primitivnim zajednicama. Pokazano je da su viškovi hrane, specijalizacija i podela rada kao i dodatno vreme za individualni razvoj, stvorili fiziološke i mentalne preduslove za rast populacije, i predstavljali su temelj na kojem je nastala kompleksna organizacija koju možemo nazvati civilizacijom ili državom.

Brojni autori su u svojim radovima formulisali različite teorije o tome kako su formirane prve države, ipak sve ove teorije moguće je grupisati u dva pravca razmišljanja: teorije konflikata i

---

⁵⁶ ibidem

⁵⁷ DOUGLAS S. ROBERTSON; Feedback Theory and Darwinian Evolution; J. theor. Biol. (1991) 152; p.471

⁵⁸ Ibidem; p.471

⁵⁹ URL: <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810104640972>; posećeno dana: 22.12.2021

teorije integracija⁶⁰. Prema teoriji konflikta, države su nastale kao rezultat ostvarenja želja i potreba pojedinaca i određenih socijalnih grupa. Društvena dinamika se prema ovoj teoriji pokreće iz borbe za prevlast suprotstavljenih grupa i u takvim okolnostima države se, sa svojim upravljačkim aparatom, formiraju kao kontrolni mehanizmi čija je glavna uloga održavanje privilegovanog položaja vladajuće klase. Vladajuća klasa je ona koja po pravilu ima efektivnu kontrolu nad prirodnim, materijalnim i ljudskim resursima i svoj dominantni položaj održava njihovom eksploatacijom⁶¹.

Nasuprot prethodno opisanoj, prema integracionoj ili funkcionalnoj teoriji smatra se da do formiranja kompleksne državne strukture ne dolazi zbog ambicija pojedinaca ili društvenih grupa, već one nastaju u cilju zadovoljenja kolektivnih potreba društva kao celine⁶². To znači da se ljudi na ovaj način udružuju u cilju efikasnijeg obezbeđenja sopstvene egzistencije kroz zajedničku zaštitu od opasnosti, izgradnju kompleksne infrastrukture, razmenu dobara i usluga. Zarad ostvarenja ovih ciljeva smatra se da su ljudi voljno spremni da se odreknu dela sopstvenog suvereniteta koji predaju vladajućoj strukturi, a sve u cilju efikasnijeg upravljanja i ostvarenja kolektivnih ciljeva.

Iako prema sopstvenim narativima različite, obe teorije imaju jednu važnu zajedničku ideju prema kojoj kompleksna društva predstavljaju **organizacije čiji je cilj rešavanje društvenih problema**⁶³. Ovakav način posmatranja kompleksnih društava će od značaja je u cilju razumevanja načina i mehanizama njihovog kolapsa.

Karakteristike koje jedno društvo čine kompleksnim, i koje ujedno možemo smatrati faktorima koji su doveli do formiranja prvih civilizacija, pored napred navedenog čine⁶⁴:

1. Stalna naselja
2. Urbani razvoj
3. Organizovana poljoprivreda

---

⁶⁰ Tainter, Joseph A. *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge, Cambridgeshire: Cambridge University Press, 1988. Print. p.33

⁶¹ Ibidem; p.33

⁶² Ibidem; p.36

⁶³ Ibidem; p.37

⁶⁴ Kabuye Uthman Sulaiman; *Civilization: history, description, common characteristics and importance*; *Journal of Education and Social Sciences*, Vol. 5, (October 2016); p.30

4. Sistem pismenosti/pisanja
5. Politički poredak (vlada)
6. Specijalizovane delatnosti (podela rada)
7. Različite kulture
8. Napredna/poboljšana tehnologija
9. Kompleksne institucije

Svi navedeni atributi predstavljaju stubove na kojima počiva civilizacija, i uz određene razlike u njihovom značaju u određenim vremenskim epohama, oni su univerzalni za sva kompleksna društva. Sa rastom i razvojem civilizacije, raste i njena kompleksnost koja se ogleda u sve većoj međuzavisnosti ovih elemenata. Paradoksalno je to što sve veća međuzavisnost navedenih atributa koja je rezultat progressa i rasta kroz kontinuirane cikluse pozitivnih povratnih sprega, u slučaju propasti jednog ili više njih može dovesti do kataklizmičnih posledica i kolapsa čitavog društva, pa ono što smatramo najjačom snagom, ujedno predstavlja i njegovu najveću slabost.

Mehanizam kolapsa kompleksnih društava

Prilikom posete Rimu, nezaobilazna kulturno-istorijska atrakcija je obilazak rimskog Koloseuma. Ovaj svetski poznat simbol Rimskog carstva izgrađen u I veku nove ere i u vreme kada je izgrađen predstavljao je centar kulturnog i društvenog života imperije. Deluje stvarno zadivljujuće činjenica kako su ljudi pre skoro 2.000 godina izgradili ovako velelepno amfiteatar sa svom pratećom infrastrukturom i sadržajima koje poseduju i najmoderniji objekti ovog tipa današnjice. Ipak posetioци ne mogu da ne primete upadljive rupe i udubljenja na njegovim zidinama. Zvanična obrazloženja vodiča govore o tome da su udubljenja nastala tako što su tokom srednjeg veka građani Rima masovno iz zidina Koloseuma iskopavali metalnu armaturu koja je služila za povezivanje njegovih blokova. Ovakav odnos Rimljana prema ovom istorijskom spomeniku govori o tome da je nakon pada Zapadnog rimskog carstva, Koloseum izgubio svoj značaj, a taj deo Rima postao je periferija na koju su Rimljani dovodili stoku na ispašu. Koloseum je dakle postao kako simbol sjaja, tako i simbol propasti jedne tako velike imperije. Svoj značaj spomenika kulture Koloseum dobija tek sa značajnijim razvojem arheologije kao nauke sredinom 19. veka. Iako po premetu svog istraživanja arheologija spada u društveno-

humanističke nauke, ona se koristi mnogim metodama prirodnih nauka kako bi otkrila tajne davno prošlih vremena.

Iako su pojedini srednjevekovni historičari poput Ibn Halduna proučavali uspone i padove velikih vladajućih dinastija, tek razvojem arheologije dolazi do naučnih dokaza i saznanja o brojnim prethodnim civilizacijama koje dostizale visok nivo progresu, a zatim doživljavale propast⁶⁵. Ova otkrića, više nego bilo šta drugo treba da nam služe kao upozorenje, da je kataklizmični scenario i naše civilizacije ne samo moguće, već je ukoliko posmatramo ove istorijske zakonitosti i verovatan. S' tim u vezi, u daljem radu biće opisane okolnosti koje dovode do kolapsa kompleksnih društava.

Uprkos značajnim saznanjima o propasti nekada velikih civilizacija, ljudima je sama ideja kolapsa i dalje prilično apstraktna. Ljudi danas, verovatno pod uticajem holivudske filmske produkcije, često kolaps doživljavaju kao život u post apokaliptičnom društvu kakvo je prikazano u filmovima Pobesneli Maks, Dan posle sutra, Matriks i sl. Takođe, često se kataklizma prikazuje kao posledica nekog iznenadnog apokaliptičnog događaja kao što je udar nekog nebeskog tela u planetu, nuklearni rat globalnih razmera ili preuzimanje dominacije iz ruku čoveka od strane samo-mislećih mašina, koji prouzrokuje masovno izumiranje živog sveta, i čini se da upravo ovakav način posmatranja kolapsa kao iznenadnog prelaska iz blagostanja stvara problem sa razumevanjem procesa njegovog nastajanja.

Čuvenu izreku „Rim nije izgrađen u danu“ možemo posmatrati i iz drugog ugla jer takođe Rim nije ni propao u danu. Prema Taintoru:

„Kolaps, kako je shvaćen u ovoj knjizi, je politički proces. On može, a često i ima posledice po područja kao što su privreda, umetnost i književnost, ali se u svojoj biti tiče sociopolitičke sfere. Društvo je doživelo kolaps kad pokazuje brz, značajan gubitak utvrđene razine sociopolitičke kompleksnosti. Termin “utvrđeni nivo” je važan. Da bismo uopšte mogli govoriti o kolapsu nekog društva, ono je moralo biti na određenom nivou kompleksnosti (ili se barem razvijati prema njemu) duže od jedne ili dve generacije. Kolaps, sa svoje strane, mora biti brz – dakle odvijati se u svega nekoliko decenija – i

---

⁶⁵ Butzer, Karl W. (2012). Collapse, environment, and society. Proceedings of the National Academy of Sciences. 109. 3632-3639; URL: [Collapse, environment, and society | PNAS](#); posećeno dana: 16.03.2022.

podrazumevati značajne gubitke u sociopolitičkoj strukturi. Manje značajne gubitke, kao i one koji se događaju sporije, valja smatrati slučajevima slabljenja i opadanja.“⁶⁶

Dakle, iako se dešava relativno brzo, kolaps ipak nije iznenadna pojava koja se naglo dešava već predstavlja proces postepenog i značajnog nazadovanja društva. Sva je prilika da ga stanovništvo starog Rima ili drugih drevnih civilizacije koja su doživela kolaps, nije kao takavog bilo ni svesno, već bi o tom periodu nazadovanja svedočili kao o razdoblju duboke i rastuće političke, ekonomske i društvene krize, u kojem se svakodnevni život jedne ili nekoliko uzastopnih generacija pogoršavao. Bitno je naglasiti da u ovom procesu postoji u kolektivnom sećanju svest o postojanju nekih prošlih boljih vremena.

Ronald K. Folsajt se u svom radu „Kolaps, otpornost i transformacija u kompleksnom društvu: Modeliranje trendova i razumevanje različitosti“⁶⁷ ističe stav britanskog arheologa Kolina Renfroa koji je dao možda najsveobuhvatniju definiciju kolapsa. Prema njenu kolaps predstavlja nagli pad društveno-političke složenosti koju obeležavaju četiri opšta obeležja:

1) kolaps centralne administrativne organizacije države; 2) nestanak tradicionalne elitne klase; 3) kolaps centralizovane privrede i 4) raseljavanje i depopulacija stanovništva⁶⁸.

Može se dakle reći da kolaps predstavlja sveobuhvatno i značajno nazadovanje celokupne društvene nadgradnje i raskidanje do tada uspostavljenih društvenih odnosa prouzrokovano degradacijom jednog ili više ključnih elemenata na kojim ti odnosi počivaju. Do degradacije društvene osnove može doći usled uticaja različitih faktora poput: prirodnih katastrofa, nedostatka resursa, klimatskih promena, pandemija, ratova, razvoja drugih naprednijih kompleksnih društava, unutrašnjih nemira uzrokovanih klasnim sukobima, promena ideološke paradigme⁶⁹. Tehnološki napredak čovečanstva je u dobroj meri bio motivisan umanjenu negativnih uticaja ovih faktora što znači da je svoju otpornost društvo jačalo kroz ekonomski rast, ovladavanjem novim izvorima energije i drugim prirodnim resursima, razvojem medicine i tehnologije, izgradnjom kompleksne i napredne infrastrukture. Rast je stoga bio čovekov odgovor

---

⁶⁶ Tainter, Joseph A. op.sic. p.18

⁶⁷ Ronald K. Faulseit.; Beyond Collapse : Archaeological Perspectives on Resilience, Revitalization, and Transformation in Complex Societies; Center for Archaeological Investigations, Occasional Paper No. 42. p.5

⁶⁸ Renfrew, Colin 1984 Approaches to Social Archaeology. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, p. 367-369

⁶⁹ Butzer, Karl W. op.sic

na opasnost, zbog toga se generalno može reći sa kolaps nastupa onda kada nestanu uslovi za dalji rast.

Sam mehanizam kolapsa Tainter objašnjava ekonomskim *zakonom opadajućih prinosa*. Tainter prema tome smatra da se društva razvijaju putem strategije rešavanja problema, čime se povećava društveno politička složenost. Prilikom rešavanja problema, ljudi prvo posežu za najjednostavnijim i najdostupnijim rešenjima. U početku ovakva praksa dovodi do pozitivnog graničnog prinosa, tj. benefiti aktivnosti su veći od ulaganja. Ipak kako populacija raste i usložnjava se, tako i prethodna rešenja postaju neadekvatna i iziskuju dodatna ulaganja u njihovo rešavanje (dodatni ljudski resursi, znanja, složenija infrastruktura), što znači da se vremenom razlika između uloženih imputa, i ukupnog efekta ulaganja smanjuje. U jednom trenutku, dodatna ulaganja su neophodna kako bi se održao „*status quo*“. To je trenutak kada dolazi do opadanja graničnih prinosa, tj. rezultat aktivnosti nije dovoljan da pokriće troškova ulaganja u istu. Potencijalno rešenje spirale negativnih graničnih prohoda je neko novo tehnološko otkriće ili otkriće nekog novog resursa koji bi ponovo omogućili stvaranje maksimalnih efekata uz minimalna ulaganja. Sve dok do takve promene ne bi došlo, usledio bi period ekonomske stagnacije i političkog opadanja⁷⁰.

Kolaps civilizacije kasnog bronzanog doba

Na narednim stranicama ovog rada biće predstavljen primer kolapsa civilizacije kasnog bronzanog doba koja je svoj vrhunac doživela na prelasku iz II u I milenijum p.n.e na području Bliskog istoka i Istočnog Mediterana. Naučna otkrića istoričara i arheologa o ovoj epohi je na sveobuhvatan i sistematičan način predstavio prof. Erik Klajn, istoričar, arheolog i antropolog u svom delu: *1177 p.n.e: Godina kolapsa civilizacije*. Prof. Klajn je svoje zaključke predstavio na predavanju održanom 11.01.2016. godine u organizaciji Fondacije Longnow⁷¹ čija je misija istraživanje istorije i očuvanje kolektivnog pamćenja o postojanju ljudske civilizacije. Enciklopedija Brittanica bronzano doba definiše kao:

„...treću fazu u razvoju materijalne kulture kod starih naroda Evrope, Azije i Bliskog istoka, nakon paleolita i neolita (stare kameno doba, odnosno mlađe kameno doba)... Datum početka doba varirao je u zavisnosti od regiona; u Grčkoj i Kini, na primer,

---

⁷⁰ Tainter, Joseph A. op.sic. p.120-127

⁷¹ Cline, Eric H. URL: <https://longnow.org/seminars/02016/jan/11/1177-bc-when-civilization-collapsed/> posećeno dana: 19.03.2022.

*bronzano doba je počelo pre 3000. godine pre nove ere, dok je u Britaniji počelo tek oko 1900. godine pre nove ere... Početak perioda se ponekad naziva halkolit (bakarno-kameno) doba, što se odnosi na početnu upotrebu čistog bakra (zajedno sa njegovim prethodnikom za izradu alata, kamenom)... Ova rana faza bakra se obično smatra delom bronzanog doba, iako je prava bronza, legura bakra i kalaja, u početku korišćena samo retko. Tokom 2. milenijuma upotreba prave bronze se znatno povećala... Doba je obeleženo i povećanom specijalizacijom i pronalaskom točka i pluga s volovskom vučom.*⁷²

Cela ova epoha dakle nosi naziv po bronzi (leguri bakra i kalaja) koja je predstavljala značajnu tehnološku inovaciju omogućivši izradu kvalitetnijeg oruđa čija je primena posebno u poljoprivredi doprinela znatno većoj produktivnosti u proizvodnji hrane. Za transport su počele da se koriste životinjske zaprege, i izgrađeni su prvi kompleksni veštački sistemi navodnjavanja na području Egipta i Mesopotamije.

U području Mediterana i Bliskog istoka formirale su se prve države Egipćana, Hetita, Minojaca, Mikena, Asiraca, Vavilonaca, Kiprana i Hananaca koje su imale jasnu hijerarhijsku strukturu zasnovanu na klasnim razlikama. Možemo reći da je ovo područje predstavljalo i prvo globalno društvo koje je odlikovala razvijena međunarodna trgovina i razvoj pismenosti i diplomatije. Opšte prihvaćen diplomatski jezik bio je asirski o čemu svedoče brojni zapisi na ovom jeziku širom prostora Istočnog Mediterana. Zarad boljeg razumevanja o kojoj istorijskoj epohi je reč važno je naglasiti da je ovom vremenskom razdoblju nastao Hamurabijev zakonik (1172g p.n.e), prema predanju dogodio se Trojanski rat iz Homerove Ilijade⁷³ i Veliki egzodus Jevreja iz Egipta, i na vremenskoj liniji period traje do Novog egipatskog kraljevstva faraona Ramzesa III⁷⁴. Može se dakle reći da je u periodu od nekoliko hiljada godina ljudsko društvo doživelo značajan napredak koji se zasnivao na čovekovom ovladavanju poljoprivredne proizvodnje, razmeni dobara i u velikoj meri robovskom radu bez nadoknade. Ipak, kako arheološka istraživanja govore na prelasku iz II u I milenijum p.n.e sva ova društva su doživela slom koji je ostavio dalekosežne posledice. Neka od njih poput Egipta, iako značajno oslabljena su opstala, dok je za mnoga druga nastupio period „*mračnog doba*“ koje je trajalo skoro čitav

---

⁷² Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Bronze Age". Encyclopedia Britannica, 6 May. 2021, URL: <https://www.britannica.com/event/Bronze-Age>. Posećeno dana: 19.03.2022.

⁷³ URL: https://www.worldhistory.org/timeline/Bronze_Age/ posećeno dana: 19.03.2022.

⁷⁴ Butzer, Karl W. op.sic

milenijum, u kojem su doživela degradaciju koja se ogleda u nestanku pismenosti i jezika koji su do tada bili razvijeni, međunarodna trgovina je praktično prestala da postoji, i uopšte kvalitet života stanovništva je bio daleko lošiji.

„...pošto je samo 1% stanovništva znalo da čita ili piše, izgubili su tu sposobnost nakon kolapsa... su bili potrebni vekovi da se pisanje vrati u Grčku, tek nakon što su Feničani doneli svoje pismo...“⁷⁵

Arheološka istraživanja sa šireg područja govore o tome o tome da je ovaj pad bio ubrzan i da se dogodio za svega nekoliko decenija⁷⁶.

Na prethodnim stranicama rada je već opisano da do društvenog kolapsa dolazi usled nekih velikih poremećaja u materijalnoj osnovi društva i njene degradacije kroz mehanizam opadajućih prinosa. S' tim u vezi, u rasvetljavanju kolapsa društva kasnog bronzanog doba pogled nauke je bio usmeren ka razlozima degradacije tadašnje materijine osnove. Postoji velika saglasnost u naučnoj zajednici da je, iako je ovaj kolaps bio posledica nekoliko faktora, pokretanje ove negativne spirale bilo uslovljeno značajnom promenom u uslovima životne sredine.

Prilikom geoloških istraživanja sadržaja sedimenata sa šireg područja istočnog Mediterana za koje je metodom *radiokarbonskog datiranja*⁷⁷ da potiču iz perioda pre kolapsa ovog društva posebno su rađene analize polena biljaka iz tog perioda. Uočene izmene fizičkih i bioloških osobina polena iz ovog perioda karakteristične su duga razdoblja značajno umanjene količine padavina. Pretpostavlja se da je u periodu koji je trajao min. 150, a možda čak i 300 godina celo područje bilo izloženo izrazito dugim sušama koje su imale katastrofalan uticaj na proizvodnju žitarica koje su predstavljale osnovu ishrane stanovništva⁷⁸.

Ovu tezu dodatno potvrđuje i analiza izgleda i strukture pećinskih objekata iz pećine Soreq koja se nalazi na teritoriji današnjeg Izraela. Pećinski oblici se formiraju procesom slivanja vode i na njihovu strukturi i oblik direktno utiču dugoročni uticaju količine padavina, tako da ova pećina

---

⁷⁵ op. sic. Cline, Eric H.

⁷⁶ op. sic. Cline, Eric H.

⁷⁷ URL: <https://www.irb.hr/Zavodi/Zavod-za-eksperimentalnu-fiziku/Laboratorij-za-mjerenje-niskih-radioaktivnosti/Usluge/Odredivanje-starosti-metodom-14C> , posećeno dana 21.03.2022.

⁷⁸ Knapp, Bernard A. and Manning, Stuart W. Crisis in Context: The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean, *American Journal of Archaeology* 2016 120:1, p.99-149

predstavlja dobar uvid u ove trendove poslednjih 150.000 godina. Analizama je dokazano da je količina padavina oko 1.150 g. p.n.e značajno smanjena u odnosu na prethodne milenijume⁷⁹.

Osnovni razlog za ovako drastično umanjenje količine padavina predstavljalo je hlađenje Sredozemnog, Jadranskog i Jonskog mora. Detaljne podatke utvrđene brojnim istraživanjima o ovim promenama Brendon Drejk opisuje u svom radu: „Uticaj klimatskih promena na kolaps u kasnom bronzanom dobu i mračno doba Grčke“ iz 2012 i zaključuje:

„Pad temperature površine mora rezultirao bi manjim isparavanjem, što bi smanjilo razmenu vodene pare iz morskih u atmosferske rezervoare. Manje vode bi prelazilo u padavine prilikom formiranja oluja.“⁸⁰

Evidentno je dakle da je ovaj sušni period ostavio negativne dalekosežne posledice na proizvodnju hrane što je proizvelo lančanu reakciju kataklizmičnih događaja koji su doveli do konačnog kolapsa.

Nedostaci hrane prouzrokovali su nekoliko društvenih promena:

1. Pojačan pritisak vladajuće klase na ostatak stanovništva kroz dodatno oporezivanje izazvalo je velike društvene nemire i pobude stanovništva protiv elita širom regiona. Zanimljivo je povući analogiju sa događajima iz bliske prošlosti s ‘obzirom da je na sličan način usled rasta cena hrane tokom pokrenut niz politički turbulentnih događaja tokom 2010. godine na istom ovo prostoru poznat kao Arapsko proleće⁸¹, i čije posledice u vidu ratnih sukoba koji i dalje traju.

U prilog teoriji o pobunama u klasnim sukobima govore arheološki ostaci u velikim gradovima na kojima su vidljivi tragovi vandalizma i paljevina na palatama i hramovima, dok je takvih tragova nasilja na objektima običnog stanovništva daleko manje⁸².

2. Klimatske migracije naroda Zapadnog i Srednjeg Mediterana (*Sea Peoples*). Zapisi pronađeni širom područja Istočnog Mediterana govore o invaziji spoljnih osvajača, koji su nadirali i kopnenim i pomorskim putevima. Ipak na brojnim crtežima iz ovog

---

⁷⁹ Drake, Brandon. (2012). The influence of climatic change on the Late Bronze Age Collapse and the Greek Dark Ages. *Journal of Archaeological Science*. 39. 1862–1870. 10.1016/j.jas.2012.01.029. p.1868

⁸⁰ op.sic. Drake, Brandon. (2012)

⁸¹ Jovanović, Slobodan: Arapsko proleće i mogućnost prekrivanja postojećih granica u arapskom svetu, *Međunarodna politika* br. 1152, oktobar–decembar 2013. godine p.84 - 85

⁸² op.sic Cline, Eric H.

perioda ovi osvajači nisu prikazani kao vojne formacije već su na njima naslikane čitave porodice na zaprežnim kolima koje se naseljavaju⁸³.

Nestabilnost izazvana ovim socijalnim previranjima dodatno je pojačana nizom zemljotresa koji su ovo područje pogodili u istom vremenskom periodu o čemu svedoče strukturne promene na temeljima građevina koje su karakteristične za ovu vrstu prirodnih katastrofa. Kriza koja je nastupila dovela je do prekida do tada uspostavljenih trgovinskih ruta, što je prouzrokovalo nestašice kalaja čija su se glavna nalazišta prostirala na prostoru današnjeg Avganistana i bakra koji se u velikoj meri iskopavao u rudnicima na ostrvu Kipar koje je naziv i dobilo po ovom metalu (lat. *Cyprium aes* – metal sa Kipra), što je u velikoj meri onemogućilo proizvodnju bronze koja je legura ova dva metala. Kao i kod nedostataka i rasta cena krane, i opisani prekidi u lancu snabdevanja veoma podsećaju na današnjicu u kojoj pod uticajem kriza izazvanih pandemijom Covid 19 i ratnih dešavanja na istoku Evrope dolazi do prekida međunarodne trgovine koja prouzrokuje velike nestašice i rast cena vitalnih proizvodnih resursa i fosilnih goriva na kojima današnji ekonomski, pa prema tome i ukupan društveni sistem počiva.

Spirala negativnih okolnosti koje profesor Klajn naziva „*Savršena oluja*“ pokrenula je prethodno opisan mehanizam opadajućih prinosa koji je postepeno doveo do značajne degradacije životnih uslova i rušenja čitave do tada uspostavljene društvene nadgradnje. Sećanje na prosperitet kasnog bronzanog doba zapravo je pretočeno u mitove koje je u slučaju Mikenske i Minojske civilizacije Homer je opisao u *Ilijadi* i *Odiseji*. Doduše neka društva su opstala i u dobroj meri se oporavila, ali bilo je potrebno nekoliko stotina godina da nastanu velike imperije poput helenske Aleksandra Makedonskog, Rimskog i Persijskog carstva koja su se kao velike sile uspostavile tokom III, IV i V veka p.n.e.

Postindustrijsko društvo: distopija ili utopija

Pored ranije opisanog kolapsa društva kasnog bronzanog doba, puno je primera propasti civilizacija kroz celokupnu ljudsku istoriju. Već pomenuto Rimsko carstvo koje je koevka današnje evropske civilizacije je doživelo svoj veliki pad, a tu je i primer civilizacije drevnih Maja sa područja današnje Južne Amerike čiji je nestanak često poprimao i mistične karakteristike. Iako su se dešavali u različitim vremenskim epohama, na različitim delovima sveta

---

⁸³ op.sic Knapp, Bernard A. and Manning, Stuart W.

i nivoima razvoja društava, svaki civilizacijski kolaps odlikovala je uočljiva nejednakost među društvenim klasama, nemogućnost elita da reši rastuće probleme i eskalacija nasilja uzrokovana bilo unutrašnjim nemirima ili spoljnim napadima, a često bi egzogeni faktori poput klimatskih promena, devastacije životnog prostora, prirodnih katastrofa ili pandemija bolesti predstavljali neposredan uzrok pokretanja spirale kolapsa.

Ipak, uprkos ovim povremenim istorijskim prekidima, ljudsko društvo se pokazalo otpornim i prilagodljivim i ljudi su nakon svake kataklizme uspevali ne samo da obnove već i da značajno unaprede sopstveno blagostanje i kvalitet života. Iako su fosilna goriva bila poznata ljudima i ranije, tek sa otkrićem parne mašine dolazi do njihove masovne eksploatacije početkom 19. veka. Ugalj, nafta, a kasnije i prirodni gas, ispostaviće se imaju daleko veću kalorijsku vrednost od bilo kojeg do tada poznatog izvora energije. Upotrebom mašina koje su se napajale energijom fosilnih goriva čovečanstvo je postiglo do tada nezamislivu produktivnost u zadovoljavanju čovekovih bioloških potreba. Savremena poljoprivredna proizvodnja dovela je do ogromnih viškova hrane što je bio preduslov za eksponencijalni rast svetske populacije kojem svedočimo poslednjih 200 godine. Procenjuje se da je 1900. godine svetska populacija brojala 1,65 milijardi ljudi, i da je za samo poslednjih 100 godina narasla za dodatnih 6 milijardi⁸⁴. Pored veće dostupnosti energije i hrane, dostignuća u oblasti medicine omogućila su da se prosečni životni vek značajno produži. Ljudi su dakle sve više fizički rad zamenjivali umnim radom što je dovelo do tehnoloških dostignuća današnjice. Može se reći da materijalnu osnovu današnje društvene nadgradnje čine odnosi proizvodnje zasnovani na eksploataciji fosilnih goriva i drugih prirodnih resursa, izrazita specijalizacija rada i globalna razmena materijalnih i intelektualnih dobara. Čovek je dakle kroz eksponencijalni ekonomski rast i podizanje kompleksnosti pokušao da pronađe rešenje za svoj biološki opstanak na planeti, (ne)svesno zanemarujući činjenicu na čemu se taj rast zasniva. Ispostavlja se međutim da upravo ta paradigma neograničenog rasta na planeti ograničenih resursa predstavlja osnovnu utopiju, ako ne i zabludu modernog čoveka.

U svom radu *Granice rasta* iz 1973. godine, naučnici sa bostanskog univerziteta MIT su koristeći matematičke modele i kompjuterske simulacije i opisali nekoliko potencijalnih scenarija budućnosti civilizacije u odnosu na čovekove aktivnosti koje bi preduzeo u periodu od 50 godina. Scenario „*sve po starom*“ prema kojem bi čovek nastavio da se ponaša u skladu sa trendovima dokumentovanim od 1900. do 1970. godine, predviđa skoro potpuno iscrpljivanje fosilnih goriva,

---

⁸⁴ URL: <https://ourworldindata.org/grapher/population>, posećeno dana: 27.03.2022.

obradivog zemljišta i drugih prirodnih resursa na čijoj eksploataciji se temelji današnji ekonomski sistem. Prirodni resursi bi postali toliko retki i nedostupni da bi njihova dalja eksploatacija bila ekonomski neisplativa i efekti njihovog korišćenja ne bi mogli da pokriju troškove ulaganja u njihovo dalje korišćenje. Bilo bi potrebno velika finansijska sredstva usmeriti iz uslužnih delatnosti poput zdravstva i obrazovanja u prosto održavanje postojeće infrastrukture, što bi neminovno dovelo do značajnog pada životnog standarda. Razmere zagađenja i klimatskih promena bi dostigle nivoe koji bi velike delove planete učinili nenaseljenim, hrana bi postala manje dostupna što u kombinaciji sa lošijom zdravstvenom zaštitom neminovno vodi većim stopama mortaliteta, smanjivanju populacije i konačno, kolapsa⁸⁵.

Autori izveštaja su pored prikazanog, opisali još 11 scenarija sa različitim ulaznim varijablama (dvostruko veći prirodni resursi, ograničavanje rasta populacije, tehnološke inovacije). U teoriji je prikazano da bi jedini dugoročno održivi scenariji „*stabilnog sveta*“ podrazumevaju⁸⁶:

1. Značajna naučno-tehnološka otkrića koja bi eliminisala ili bar značajno umanjila čovekovu zavisnost od fosilnih goriva i drugih prirodnih resursa,
2. Potpuna promena kolektivne društvene svesti i kroz globalnu pravedniju raspodelu bogatstva, orijentaciju čoveka sa materijalnih na duhovna dobra.

Zbog svoje važnosti u podržavanju progressa, pitanje energetske održivosti i nezavisnosti postalo je ključno ekološko, političko, ekonomsko i bezbednosno pitanje u 21. veku. Energetika je postala centralna geopolitička tema s'obzirom na to da su zalihe fosilnih goriva i ekonomsko-tehnološki potencijali za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora neravnomerno raspoređeni i postoji velika međuzavisnost između različitih regiona sveta. Iako je svest i važnosti razvoja obnovljivih izvora energije sve prisutnija, njihov udeo u ukupnoj proizvodnji energije je i dalje nedovoljan. U ukupnoj proizvodnji električne energije u SAD, obnovljivi izvori učestvuju rek sa 20%, od čega jedna trećina dolazi iz hidro potencijala, nešto manje od polovine iz energije vetra, doč svega 10% dolazi iz solarne energije⁸⁷. Nuklearna energija predstavlja 20% proizvodnih kapaciteta, ali se i dalje vode debate o tome koliko je bezbedna za korišćenje, i da li dalje

---

⁸⁵ Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William Behrens. *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books, 1972. P124-126

⁸⁶ op.sic Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William Behrens p.165-168

⁸⁷ URL: <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=427&t=3>

ulaganje u nuklearne izvore može da izazove veću štetu od katastrofa kakve su se već dešavale (Černobil 1986. g. i Fukušima 2011. g.) nego što bi bila korist koju bi proizvele. Tehnologije solarnih i vetro-elektrana su i dalje relativno skupe, a proizvodnja energije iz ovih izvora nije konstantna s'obzirom da je uslovljena prisustvom sunčeve svetlosti odnosno meteorološkim uslovima, a tu je i sve spornije pitanje skladištenja ovako dobijene energije u baterijama čija je proizvodnja sa jedne strane veoma skupa, a sa druge strane otvara nove ekološke probleme zbog zagađujućeg uticaja iskopavanja ruda neophodnih za njihovu proizvodnju. Određeni pozitivni trendovi u promeni pravca razvoja energetike na održiviji način u poslednjih 20 godina, značajno su usporeni usled kriza izazvanih pandemijom Covid 19 i ratnih dejstava u Ukrajini koje su dovele do prekida lanaca snabdevanja energentima i rast njihovih cena do istorijskih maksimuma. Negativne ekonomske posledice rasta cena energenata su već vidljive i postavlja se pitanje gde je granica isplativosti njihovog korišćenja i da li su ostvareni prinosi dovoljni za pokrivanje troškova energetske imputa. Čini se da je Ukrajinska kriza poništila obećanja najrazvijenijih zemalja sveta u cilju dekarbonizacije njihovih privreda, data svega nekoliko meseci ranije na konferenciji o klimatskim promenama u Glazgovu⁸⁸. Ovakav razvoj događaja najbolje govori niskoj o otpornosti čovečanstva na potrese koji se dešavaju u njegovoj materijalnoj osnovi u ukazuje na to da je san o neograničenim i jeftinim izvorima energije koji bi podržali neograničeni rast, barem za sada, samo utopija.

Podaci o siromaštvu i raspodeli svetskog bogatstva tokom pandemije Covid19 govore o tome da nikada u istoriji nije postojala tolika koncentracija bogatstva u rukama relativno malog broja. Neverovatno zvuči podatak da je 10 najbogatijih ljudi na svetu udvostručilo svoje bogatstvo tokom pandemije, i da kada bi se njihovo bogatstvo smanjilo za 99,99% i dalje bi bili bogatiji od 99% ljudi na planeti, a da usled posledica nejednakosti i siromaštva na planeti dnevno umre 21.000 ljudi⁸⁹. Spasonosna pretpostavka o promeni kolektivne društvene svesti opisana u „*Granicama rasta*“ se čini podjednako utopističkom kao i san o nepresušnom izvoru „*zelene*“ energije.

Zaključak:

---

⁸⁸ URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/11/14/infographic-what-has-your-country-pledged-at-cop26>

⁸⁹ Ahmed, Nabil; Dabi, Nafkote; Lawson, Max; Lowthers, Megan; Marriott, Anna; Mugehera, Leah; *Inequality Kills: The unparalleled action needed to combat unprecedented inequality in the wake of COVID-19* (2022); Oxfam GB for Oxfam International under ISBN 978-1-78748-846-5; DOI: 10.21201/2022.8465

Iako skoro svi živi organizmi na planeti žive u određenim grupama, jedino je čovek uspeo da evoluira do nivoa formiranja civilizacije koja poseduje attribute opisane na prethodnim stranicama rada. Za razliku od ostalih živih organizama čovek je razvio više nivoa potreba od bioloških, i razvoj kompleksnih društava predstavlja način za zadovoljenje rastućih potreba čoveka. Sa rastom potreba, rastu i izazovi za njihovo zadovoljenje, pa i načini rešavanja ovih izazova postaju sve kompleksniji. Kako bi prevazilazio ove izazove, čovek se oslanja na korišćenje prirodnih resursa koje sa razvojem civilizacije postaje sve intenzivnije, do trenutka u kojem problemi dostignu takav nivo kompleksnosti u kojem čovek ili ne raspolaže sa dovoljno resursa, ili dalja ulaganja u njihovo rešavanje ne donose benefite koji bi doprineli daljem rastu potreba dolazi do perioda opadanja kompleksnosti i kolapsa.

U ljudskoj istoriji već je dolazilo do kolapsa civilizacija usled klimatskih promena koje su dovele do toga da čovek ostane bez osnovnih resursa potrebnih za zadovoljavanje rastućih potreba. Ono što izdvaja današnju civilizaciju od prethodnih jeste to što je čovek svoj razvoj bazirao na korišćenju neobnovljivih resursa, a klimatske promene su upravo uzrokovane ljudskim aktivnostima. Paradoksalno je to što je u odnosu na mnoge drevne civilizacije čovek danas svestan pogubnog uticaja svojih aktivnosti, mehanizam društvenog kolapsa mu je poznat i sa velikom preciznošću može da predvidi redosled negativnih posledica. Za biće koje je dostiglo takav nivo evolutivnog razvoja utopistički izgleda njegovo naivno verovanje da ponavljajući iste aktivnosti i greške, ovog puta može očekivati drugačiji ishod.

Bibliografija:

1. Ahmed, Nabil; Dabi, Nafkote; Lawson, Max; Lowthers, Megan; Marriott, Anna; Mugehera, Leah; Inequality Kills: The unparalleled action needed to combat unprecedented inequality in the wake of COVID-19 (2022); Oxfam GB for Oxfam International under ISBN 978-1-78748-846-5
2. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Bronze Age". Encyclopedia Britannica, 6 May. 2021, URL: <https://www.britannica.com/event/Bronze-Age>.
3. Butzer, Karl W. (2012). Collapse, environment, and society. Proceedings of the National Academy of Sciences. 109. 3632-3639;

4. Carneiro, Robert L. (1970-08-21). "A Theory of the Origin of the State: Traditional theories of state origins are considered and rejected in favor of a new ecological hypothesis". *Science*. 169 (3947): 733–738; URL: https://tuxdoc.com/download/robert-l-carneiro-a-theory-of-the-origin-of-the-state_pdf
5. Cline, Eric H. URL:<https://longnow.org/seminars/02016/jan/11/1177-bc-when-civilization-collapsed/>
6. Coccia M., Bellitto M. (2018), A critique of human progress: a new definition and inconsistencies in society,
7. Douglas S. Robertson; *Feedback Theory and Darwinian Evolution*; *J. theor. Biol.* (1991) 152;
8. Drake, Brandon. (2012). The influence of climatic change on the Late Bronze Age Collapse and the Greek Dark Ages. *Journal of Archaeological Science*. 39. 1862–1870. 10.1016/j.jas.2012.01.029.
9. Gregersen, Erik. "History of Technology Timeline". *Encyclopedia Britannica*, Invalid Date, <https://www.britannica.com/story/history-of-technology-timeline> Accessed 9 March 2022.
10. Guzmán, Ricardo Andrés, Drobny, Sammy and Rodríguez-Sickert, Carlos (2018) 'The Ecosystems of Simple and Complex Societies: Social and Geographical Dynamics' *Journal of Artificial Societies and Social Simulation* 21 (4) 10 <http://jasss.soc.surrey.ac.uk/21/4/10.html>. doi: 10.18564/jasss.3799
11. Jovanović, Slobodan: Arapsko proleće i mogućnost prekrajanja postojećih granica u arapskom svetu, *Međunarodna politika* br. 1152, oktobar–decembar 2013. godine
12. Kabuye Uthman Sulaiman; *Civilization: history, description, common characteristics and importance*; *Journal of Education and Social Sciences*, Vol. 5, (October 2016)
13. Karl Marks, *Prilog kritici političke ekonomije*, Kultura, Beograd 1969, URL:https://www.marxists.org/srpshrva/biblioteka/marks/1859/prilog-kritici-politicke-ekonomije/predgovor/predgovor_prilog_lat.html,
14. Knapp, Bernard A. and Manning, Stuart W. *Crisis in Context: The End of the Late Bronze Age in the Eastern Mediterranean*, *American Journal of Archaeology* 2016 120:1
15. Laura Fitzgobbons; URL:<https://searchitchannel.techtargget.com/definition/feedback-loop>

16. Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jørgen Randers, and William Behrens. *The Limits to Growth; A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books, 1972
17. Nadić, Darko; *Politička ekologija*
18. Renfrew, Colin 1984 *Approaches to Social Archaeology*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
19. Ronald K. Faulseit.; *Beyond Collapse : Archaeological Perspectives on Resilience, Revitalization, and Transformation in Complex Societies*; Center for Archaeological Investigations, Occasional
20. Tainter, Joseph A. *The Collapse of Complex Societies*. Cambridge, Cambridgeshire: Cambridge University Press, 1988. Print
21. URL:<https://ourworldindata.org/grapher/population>.
22. URL:<https://www.irb.hr/Zavodi/Zavod-za-eksperimentalnu-fiziku/Laboratorij-za-mjerenje-niskih-radioaktivnosti/Usluge/Odredivanje-starosti-metodom-14C>
23. URL:<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110810104640972>
24. URL:https://www.worldhistory.org/timeline/Bronze_Age/
25. URL: <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=427&t=3>
26. URL:<https://www.aljazeera.com/news/2021/11/14/infographic-what-has-your-country-pledged-at-cop26>

Tatjana Spirković
Selena Agatonović

GREENWASHING

Sažetak

U svetu konzumerizma gde je imperativ prodati proizvod ili uslugu po svaku cenu, obmana potrošača jedan je od svakodnevnih trikova kojima kompanije pristupaju. Dvadeset prvi vek doneo je novitete i boljitke na polju politike poslovanja, transparentnosti, vrednosti i težine imidža koji treba svakodnevno graditi i održavati, ali i prečice kojima se to može postići. Kada je u pitanju odnos prema životnoj sredini, ekologiji i održivosti, vid netačnog i obmanjujućeg predstavljanja determiniše se kao „greenwashing“. Ni sa jednom potpuno jasnom i ustaljenom definicijom, a velikom stopom zastupljenosti i mogućnosti prilagođavanja, problem se pokazao kao sve samo ne lako rešiv. Ipak, jedna od najčešće korišćenih definicija glasi: „greenwashing je štetan i obmanjujući način reklamiranja firme kao „zelenije“ nego što ona stvarno jeste“. Naizgled benigno plasiranje lažnih informacija za posledicu ima mnogo problema koji se kreću od sfere psihologije do urušavanja jednog bitnog tržišta današnjice, takozvanog „zelenog“ tržišta.

Rad ima dvojaku svrhu. Prva je podizanje svesti o pojmu greenwashinga, koji je na globalnom nivou u povoju definisanja. Ući u trag i rešiti problem iz korena zahteva velike napore i angažovanje svih strana koje se smatraju relevantnim učesnicima, od kompanija, preko potrošača, pojedinaca i nevladinih organizacija. Zato su uvedene osnovne crte greenwashinga, oslikane kroz njegove glavne karakteristike, koje su popularno nazvane „7 grehova greenwashinga“. One mogu poslužiti kao smernice koje bi omogućile svim učesnicima i zainteresovanim stranama da izbegnu status „žrtve greenwashing obmane“, ali i kompanijama da preventivno deluju na svoj način poslovanja i izbegnu nenamerni greenwashing. Druga svrha rada je da opovrgne pretpostavku koja zagovara da je bolje imati čak i greenwashing u marketingu, nego potpuno odsustvo „zelenog“ reklamiranja. Živimo u vremenu u kom boje, zvuci, ambalaže, razni sertifikati i slogani usmeravaju društvo kada se donose razne odluke. Upravo zato je bitno znati koji od navedenih kriterijuma su verodostojni, a kojima nedostaje težina istine.

Ključne reči: greenwashing, ekologija, obmana, ekonomija

Abstract

In the world of consumerism, where the imperative is to sell a product or a service at all costs, consumer deception is one of many everyday tricks that companies turn to. The twenty first century brought novelty and prosperity in the field of business policy, transparency, the value and weight of image that needs to be built and maintained daily, but also shortcuts that enable achieving the same goal. When it comes to companies' relationship with the environment, ecology, and sustainability, a form of false and deceptive representation is defined as greenwashing. Without a single perspicuous and established definition, but nonetheless great presence and possibility of adjustment, the problem turned out to be anything but easy to solve. Be that as it may, one of the most used definitions is: "greenwashing is a damaging and deceitful way of advertising a company as "greener" than it truly is". A seemingly benign placement of false information causes many problems that go from the field of psychology to the collapse of one very important markets of the day, the so-called green market.

The paper has two purposes. The first is raising awareness of the concept of greenwashing, a term that is still in its infancy globally. Tracking down and solving a problem from its roots requires great effort and engagement of all parties that are considered relevant, be it companies, consumers, individuals, or NGOs. Hence, the fundamental features of greenwashing were introduced, depicted as its main characteristics, and popularly called "the seven sins of greenwashing". They may be used as guidelines, allowing all actors, and interested parties to avoid being the victim of greenwashing, and helping companies to prevent unintentional greenwashing in their working practice. The second purpose of this paper is to refute the hypothesis that claims it is better having even greenwashing, as a form of marketing, than having the complete absence of "green" advertisement. We live in a time where colour, sound, packaging, labels, and slogans influence society in making decisions. Therefore, it is important knowing which of the following criteria is credible, and which lacks the weight of truth.

Key words: greenwashing, ecology, deception, economy

UVOD

U maniru dobrog poslovanja mnoge kompanije počele su da primenjuju elemente društveno odgovornog poslovanja kako bi se održale na zahtevnom i nikada sigurnom tržištu. Sa porastom svesti o ekološkim problemima, potrošači postaju ne tako lako osvojiva grupa. Kompanije koje su to uspele da prepoznaju, odlučile su se na smeo i nimalo lak potez – primenu ekoloških, takozvanih „zelenih“ standarda kako bi proizvodi i usluge ostavili što manji ekološki otisak na životnu sredinu. Sa idejom da ostanu u treći, ne zaostajući za svojim konkurentima, mnoge kompanije odlučile su se na isti potez ekološkog predstavljanja, koji je utemeljen samo na reklamama i netačnim ili nejasnim ekološkim tvrdnjama. Mutna zona ekološkog predstavljanja i poslovanja nosi naziv „greenwashing“.

Pojam greenwashing, njegov nastanak i razvoj

Greenwashing je termin koji se u srpskom jeziku ne može objasniti jednom rečju. U direktnom prevodu greenwashing se može prevesti kao „zeleno pranje“ ali kao takav ostaje nepotpun i nedorečen. Problematika greenwashinga leži nepostojanju jedne ustaljene, globalne, potpuno tačne i opšte prihvaćene definicije ovog fenomena. Samo neke od definicija koje se mogu naći u opšte prisutnoj literaturi i izvorima su: „Greenwashing u suštini predstavlja potez firme ili kompanije koja ulaže više vremena i novca da se na tržištu predstavi kao održiva umesto da zaista radi na tome da minimizuje svoj uticaj na životnu sredinu. To je obmanjujući metod marketinga kojim se stiče naklonost potrošača koji zapravo brinu o kompanijama koje doprinose boljitku planete“ , „Greenwashing je štetan i obmanjujući način reklamiranja firme kao „zelenije“ nego što stvarno jeste“ , „Greenwashing je čest marketinški trik izveden tako da proizvodi deluju više održivo nego što stvarno jesu. Za krajnji cilj ima da ubedi potrošače da firma čini ispravne poteze po životnu sredinu, često kroz ekološki-osvešćene izraze konstruisane tako da potrošač pomisli da je proizvod više prirodan, zdrav ili bez toksina u odnosu na kompetitore“ ili „Greenwashing je obmanjujuća taktika – bilo namerna ili slučajna, primenjena od strane kompanija čime potrošači misle da su proizvodi, usluge ili akcije više zdrave po životnu sredinu nego što stvarno jesu“. Jedna od definicija koja obuhvata široku sliku, a daje jednako kvalitetan zaključak predstavlja greenwashing kao presek dva ponašajna oblika kompanije: „loš ili oskudan ekološki pristup problemima i pozitivno komuniciranje o ekološkim postupcima“. Kako bi približili ideju

greenwashinga, autori dela „The Drivers of Greenwashing“, pokušali su da jednostavnom i sistematizovanom šemom prikažu koje su to granice koje dele različite pristupe kompanija u svom poslovanju, uključujući i greenwashing kao jednu od kategorija. „Tako su kompanije podeljene u dve kategorije na osnovu ekološke angažovanosti: firme koje imaju neadekvatan ili loš ekološki pristup („braon firme“) i firme koje zadovoljavaju sve aspekte ekološkog angažovanja u svom poslovanju („zelene firme“). Kako je kontraproduktivno za kompanije da negativno komuniciraju o svom lošem ekološkom pristupu, „braon“ firme biraju da ne komuniciraju o svojim postupcima uopšte ili pokušavaju da svoje negativne poslovne poteze prikažu u pozitivnom svetlu. Kompanije su podeljene i na dve kategorije u skladu sa komuniciranjem o datom problemu; firme koje pozitivno komuniciraju o svom ekološkom pristupu putem marketinga i odnosa sa javnošću (PR) opisane su kao „vokalne firme“, a kompanije koje ne komuniciraju o ekološkom angažovanju determinisane su kao „tihe“. Na priloženoj slici (Slika1), vidi se presek iz napomenutih kategorija. Braon firme koje pozitivno komuniciraju o svom ekološkom angažovanju su upravo greenwashing kompanije“.

Slika1. Tipologija firmi na osnovu ekološkog angažovanja i komunikacije

Šta tkasljo navodi kompanije da se upuste u obmanu potrošača, što uvek ima posledice, bilo usko specifične kao što je urušavanje imidža date kompanije, ili opasnije i šireg karaktera što se odnosi na opšte nepoverenje i urušavanje „zelenog“ tržišta? Glavni pogon je novac. Tržište ekoloških i održivih proizvoda u zamahu je eksponencijalnog rasta poslednjih decenija. Sa tim u vezi je gore napomenuta svest potrošača o ekološkim problemima.

„Nielsen Media istraživanje predstavilo je podatke da je 66% svetskih potrošača spremno da plati više za ekološki prihvatljive (environmentally friendly) proizvode“. „Novo globalno istraživanje koje je sprovela EIU (Economist Intelligence Unit), poručeno od organizacije WWF, pokazuje zapanjujući podatak da je popularnost i povećana potražnja za održivim proizvodima porasla za 71% u odnosu na prethodnih pet godina, sa pratećim trendom rasta i za vreme pandemije COVID – 19“. Kako je teško proceniti i naći tačne podatke za „zeleno tržište“ u globalu, mnogi izveštaji drže se teritorije Sjedinjenih Američkih Država. „Tako su prema Nielsen, potrošači u SAD potrošili 128.5 milijardi dolara u 2018. godini, na održive proizvode. Prognoze za ovo tržište su takve da se smatra da će do 2021. godine dostići vrednost između 142.4 milijarde dolara i 150.1 milijarde dolara“. Držeći se samo segmenta ekoloških proizvoda i usluga, odnosno „tržišta „zelene tehnologije“ i „tržišta održivih proizvoda“ smatra se da će vrednost od 11.2 milijardi američkih dolara iz 2020. godine, dostići vrednost od 36.6 milijardi dolara u 2025. godini, sa godišnjim rastom od 26.6% predviđenim za ovaj vremenski period“.

Greenwashing datira mnogo pre nego što je uspostavljena ideja greenwashinga, odnosno praktikovanje svih koraka i aspekata greenwashinga odvijalo se pre nego što je došlo do prepoznavanja problema i imenovanja istog u danas opšte poznati termin „greenwashing“. „Prvi zabeleženi oblici ove obmane vezuju se za američkog električnog giganta Westinghouse diviziju za nuklearnu energiju. Kako im je pretio anti-nuklearni pokret iz 1960. godine kojim se podigla prašina i pitanja vezana za sigurnost i uticaj na životnu sredinu, na isti su odgovorili kampanjama i reklamama koje su propagirale nuklearnu energiju kao čistu i sigurnu po životnu sredinu. Jedna od tih reklama, na kojoj je prikazana fotografija nuklearne elektrane smeštene kraj očuvanog prirodnog jezera, tvrdila je sledeće: „Mi gradimo nuklearne elektrane kako bismo vam obezbedili više struje“, a u nastavku je stajalo da su nuklearne elektrane „bez mirisa [...] uredne, čiste i bezbedne.“ Neke od ovih tvrdnji su bile tačne: 1969. godine Westington nuklearne elektrane su proizvodile veliku količinu jeftine struje sa mnogo manje udela u aero zagađenju nego konkurentne termoelektrane koje su koristile ugalj. Ipak, budući da su se reklame pojavile nakon nuklearnih topljenja u državama Ajdaho i Mičigen, izjava „bezbedna“ postala je diskutabilna. Westinghouse reklame su takođe ignorisale zabrinutost o uticaju radioaktivnog

otpada na životnu sredinu, koji je nastavio da bude problem“. Međutim termin „greenwashing“ skovan je skoro trideset godina kasnije.

Termin „greenwashing“ pripisuje se tvorcu Jay Westerldu. „Kao student, na istraživačkoj ekskurziji, za zaustavnu tačku izabrao je Fidži, za surfovanje. U Beachcomber odmaralištu naišao je na obaveštenje namenjeno za goste da pakupe svoje peškire. „U suštini poruka je glasila da su okeani i sprudovi bitni resursi, a da bi ponovna upotreba peškira smanjila ekološku štetu“, prema rečima Westerverlda. „Svoju poruku su završili pozivajući se na nešto nalik 'Pomozite nama da pomognemo našem okruženju'.“. Westverled zapravo nije odsedao u ovom odmaralištu, već u jednim od susednih bungalova, ali se iskrao kako bi ukrao nekoliko čistih peškira. Ipak, pogodila ga je ironija napisanog obaveštenja: dok su tvrdili da štite ekosistem ostrva, Beachcomber odmaralište ,koje danas tvrdi za sebe da je „najtraženija destinacija u Južnom Pacifiku“, se širilo. Westverld tvrdi „Ne mislim da su mnogo marili za koralne grebene“. „Već u to vreme bili su u sred ekspanzije i gradili dodatne bungalove“.

Kao već napomenuti motiv za ovakvu vrstu neetičke prakse uzima se novac. Zato i ne čudi da su se mnoge poznate kompanije našle na listi odgovornih i krivih za praktikovanje greenwashinga. Pored toga, na problem nepostojanja univerzalne definicije greenwashinga nadovezuje se i to što postoji bezbroj aspekata i elemenata na koje se greenwashing može primeniti. Dakle i podela greenwashinga je mnogo, od greenwashing proizvoda, greenwashing kampanja, greenwashing reklama, greenwashing akcija bilo sprovedenih ili planiranih, greenwashing baziran na spoljašnjim ili unutrašnjim faktorima i na kraju namerni ili slučajno sprovedeni greenwashing. Samo neki od dobro poznatih brendova koji su svoje ime uprljali praktikovanjem greenwashinga su: „Volkswagen, Nestlé, Walmart, H&M, Coca-Cola, Starbucks, IKEA“, , pa čak i veliki događaji poput COP26 koji je „Greta Thunberg klasifikovala kao „greenwashing“ neuspeh, iznevši sledeći stav: ‘Ovo više nije klimatska konferencija. Ovo je globalni greenwashing festival’ “.

„Za školski primer greenwashing skandala uzima se slučaj Volkswagena iz 2015. godine, kolokvijalno poznat pod nazivom „Dieselgate“. Nemačka auto kompanija iznela je lažne tvrdnje da su njihovi dizel automobili zdraviji po životnu sredinu. Ipak, kompanija je namerno instalirala softver u 11 miliona automobila kako bi okrenula rezultate emisionih testova u svoju korist i tako omogućila sebi da prodaje automobile koji su prekoračavali

granicu zagađenja propisanu zakonom. Kada je utvrđeno da testovi nisu verodostojni, protiv VW podneta je tužba u vrednosti od 30 milijardi dolara“. Posmatrajući životnu sredinu kao imperativnu posledicu praktikovanja greenwashinga važno je napomenuti činjenicu da je „polovina bačene plastike u svetu proizvedena u poslednjih 16 godina, a 91 % proizvedene plastike u svetu se ne reciklira. Tako je 2017. godine, Walmart platio 1 milion američkih dolara nagodbe za tužbe da su prodavali plastiku tvrdeći da je ista „eco-friendly“. U Sjedinjenim Američkim Državama, zakon države Kalifornije, brani prodaju plastike označene kao „kompostabilne“ ili „biodegradabilne“ zato što su zvaničnici za zaštitu životne sredine utvrdili da takve tvrdnje navode na pogrešne zaključke ako nemaju posebne napomene o vremenu potrebnom da se dati proizvodi razgrade na deponijama“. „Godinu dana kasnije, 2018. godine, Starbucks počeo je sa promocijom novog poklopca bez slamčice, kao deo pokreta održivosti, ali sam poklopac je sadržao više plastike nego stari poklopac ukombinovan zajedno sa slamčicom. Kompanija nije osporila ovo ali je tvrdila da je novi poklopac napravljen od polipropilena, opšte prihvaćene reciklabilne plastike kojom se može lako manipulirati u postrojenjima za preradu. Kritičari su napomenuli činjenicu da se tek 9% svetske plastike reciklira, i da zato kompanija ne bi trebalo unapred da pretpostavlja da će se poklopci reciklirati. Tome u prilog je i trend Sjedinjenim Američkih Država da izvoze jednu trećinu reciklažnog materijala u zemlje u razvoju, i time prebacuju odgovornost na siromašnije zemlje“.

Još jedna u nizu slučajeva koji oslikava gorepomenuti problem, odnosno da „greenwashing predstavlja obmanjivanje potrošača o radu kompanije na polju zaštite životne sredine ili benefitu koji određen proizvod i usluga imaju po životnu sredinu je primer kampanje kompanije General Electric pod nazivom „Ecomagination“. Naime, General Electric su ovom kampanjom imali za cilj da promovišu svoj doprinos na polju zaštite životne sredine, istovremeno se boreći protiv novih zahteva Agencije za zaštitu životne sredine Sjedinjenih Država (EPA) po pitanju zagađenja vazduha“. Ovo se itekako može posmatrati kao neprikladno, obmanjujuće ponašanje uzimajući u obzir da kompanija General Electric emituje pozamašne količine toksina iz svojih postrojenja. „Njihov prvi popis gasova sa efektom staklene bašte iz 2004. godine obelodanio je da godišnje emituju 11.26 miliona metričkih tona gasova, što bi bilo jednako količini koju godišnje emituje 2 miliona automobila“. „Kada je reč o greenwashingu proizvoda, dobar primer bi bio slučaj kompanije

LG Electronics iz 2010. godine“. „Određen broj LG frižidera predstavljeno je kao energetski efikasno, obeležavajući ih Energy Star sertifikatom, oznakom koja predstavlja visok nivo energetske efikasnosti proizvoda. Ispostavilo se da su frižideri trošili znatno više energije nego što je naznačeno i samim tim nisu zadovoljavali standarde koji su potrebni da se Energy Star sertifikat izda, obmanjujući potrošače koji zahtevaju isti“.

Marketinških trikova ,koji omogućavaju da manipulacija potrošača prođe neopaženo, ima pregršt. Od šezdesetih godina prošlog veka, kada je uočen prvi rudimentalni oblik greenwashinga, do danas, instrumenti i tehnike za praktikovanje istog aktivno su napredovali u smeru stvaranja gušće kolektivne izmaglice, težeg raspoznavanja i bolje kamuflaže u svakom datom obliku i formi. Brzi trend unapređenja karakteristika greenwashinga, društvo mahom nije ispratilo niti sticanjem ekološke svesti niti kvalitetnom ekološkom informisanošću. Važno je naglasiti da „ekološko obrazovanje ne treba poistovećivati sa ekološkim informisanjem, jer ekološko obrazovanje omogućava formiranje svesti, sistema znanja o životnoj sredini, kritičkog mišljenja i sposobnost rešavanja problema u životnoj sredini, dok ekološko informisanje nudi nestruktuirana saznanja i nužno ne dovodi do razvoja kritičkog mišljenja i sposobnosti rešavanja problema. Za razliku od procesa ekološkog obrazovanja, u procesu informisanja često se ističe gledište koje ima ideološki cilj. Ekološko obrazovanje je proces koji omogućava pojedincima da istražuju probleme u neposrednom okruženju, da se uključuju u rešavanje problema i preduzimaju konkretne aktivnosti. Na taj način pojedinci dublje shvataju probleme u okruženju i razvijaju veštine neophodne za donošenje odgovornih i nezavisnih odluka. Za razliku od ekološkog informisanja, ekološko obrazovanje ne zagovara zauzimanje jednostranog stava ili pravca delovanja, već podstiče pojedince da kritički razmišljaju, sagledavaju problem sa različitih aspekata, iznose moguća rešenja problema i donose konkretne odluke“.

Forme greenwashing-a

Za već minulih dvadeset godina u dvadeset i prvom veku nije se otklonilo inertni status ekološke svesti, koja je u globalu i dalje nedovoljno zastupljena. Ekološka svest nosi težinu i uspostavlja se gorenavedenim ekološkim obrazovanjem. Brzi životni stil koji definiše moderno društvo, ne dozvoljava uspostavljanje jakih i čvrstih temelja za osnovni instrument odbrane od greenwashinga, odnosno kvalitetno znanje i informisanje. Kada je brzina ta koja definiše svaki aspekt kako života, tako i informisanosti, neminovno je da ostaju praznine,

nesigurnosti i greške u shvatanju suštine problema, obima problema i izvora problema. Kao posledica javlja se „zeleni skepticizam“, gde potrošači počinju da sumnjaju u bilo kakvu formu ekološkog ili održivog proizvoda ili usluge, bile ona čak i potpuno opravdane. „Porastom zelenog tržišta, a samim tim i greenwashinga, potrošači su dovedeni u situaciju da ne mogu razaznati između tačne i netačne „zelene“ tvrdnje“. Izražen problem kojeg se ovaj rad više puta dokatao je raznovrsnost aplikativne moći greenwashinga i široki spektar koncepata kojima se objašnjava greenwashing. „Sa namerom da problem klasifikuju, de Freitas Netto et al su predstavili dve podele greenwashinga – greenwashing kroz pogrešne tvrdnje (claim greenwashing) i izvršni greenwashing (executional greenwashing). Greenwashing kroz pogrešne tvrdnje se karakteriše kao greenwashing koji „kroz tekstualne argumente koji se eksplicitno ili implicitno odnose na ekološke dobiti određenog proizvoda ili usluge ima za cilj iznošenje obmanjujuće ekološke tvrdnje“. „TerraChoice, marketinška firma koja pruža konsultantske usluge iz oblasti zaštite životne sredine, je 2008. godine napravila klasifikaciju kojom prepoznaje sedam različitih marketinških trikova koje kompanije koriste da zavaraju potrošače, nazivajući ih 'sedam grehova greenwashing-a'“. „Pokazalo se da je preko 95 odsto proizvoda koji je pripalo istraživanju TerraChoice bilo obuhvaćeno bar jednim od ovih 'grehova' “. Oni variraju: od nedovoljno definisanih, neodređenih, pa čak i nevažnih tvrdnji o proizvodu, preko tvrdnji bez dokaza, sve do laganja i tvrdnji koje su jednostavno netačne. Analiza ovih „grehova“ biće od pomoći u razumevanju tehnika kojima se kompanije koriste kako bih obmanule potrošača.

„Prvi greh, takozvani greh prikrivanja svojstava, predstavlja tvrdnju koja nam sugerise da je proizvod „zelen“ na osnovu malog broja karakteristika, zanemarujući značajnije karakteristike proizvoda ili usluge koje iza njega stoje, to jest njegove posledice po životnu sredinu. Dobar primer ovog greha je proizvodnja papira, za koju se često veruje da je dobra opcija po životnu sredinu jer nastaje od šuma koje su gajene isključivo u te svrhe. Međutim, u tu jednačinu treba uključiti emisiju gasova sa efektom staklene bašte, kao i korišćenje izbeljivača u procesu proizvodnje“, ne zanemarujući da je potrebna velika količina vode kako bi se papir proizveo. „Primer McDonaldsovog skandala iz 2019. godine dobro oslikava ovaj problem. Naime, kako bi se uhvatili u koštac sa ekološkim problemom koji nastaje kao posledica korišćenja plastike, kompanija je odlučila da pređe sa plastičnih slamčica na

papirne. Ipak, ispostavilo se da za razliku od plastičnih, papirne slamčice nisu reciklabilne i samim tim doprinose problemu koji je kompanija navodno pokušala da reši. ¹

„Drugi greh, greh tvrdnji bez dokaza, je tvrdnja koje ne može biti potkrepljena informacijama koje su lako dostupne javnosti ili putem proverenih nezavisnih izvora. Primer bi bila tvrdnja da je određeni procenat proizvoda recikliran, bez mogućnosti potvrđivanja te informacije, kao što je slučaj kod ubrusa i toalet papira“.

„Zatim, greh neodređenosti i tvrdnje o svojstvima nekog proizvoda koje nisu dobro definisane ili su preopširne, dovode kupce u situaciju da pogrešno protumače njihovo značenje. Isticanje reči „prirodno“ na proizvodu predstavlja odličan primer, jer kao što znamo i arsen i uranijum se nalaze u prirodi, ali su otrovni“. „Takođe, termini kao što su „zeleno“, „eco-friendly“, „bio“ su veoma nejasni i bez daljeg pojašnjenja beznačajni“. Tu je i isticanje da je proizvod veganski. Činjenica da proizvod nema namirnica životinjskog porekla ne mora nužno znaciti da proizvod nije testiran na životinjama ili da proizvodnja istog nije uticala na životinje.

„Greh isticanja lažnih etiketa predstavlja tvrdnje o proizvodu ili usluzi koje uz pomoć vizuelnih pomagala kao što su slike koje podsećaju na sertifikate i oznake daju dojam da je kvalitet proizvoda potvrđen od strane nezavisne treće strane“.

„Kada je reč o takozvanom grehu isticanja nevažnog, u pitanju je ekološka tvrdnja koja je istinita, ali nebitna ili prosto ni od kakve pomoći potrošaču“ jer se prosto podrazumeva. Primera radi, kada je reč o higijenskim proizvodima na kojima je istaknuto „da nisu tretirani izbeljivačem, treba znati da je pitanje izbeljivanja proizvoda regulisano odavno“.

„Greh odabira manjeg zla je tvrdnja o svojstvu nekog proizvoda koja može biti istinita unutar kategorije proizvoda, ali odvlači pažnju potrošača od većih rizika proizvoda po životnu sredinu“. „Deterdžent za pranje veša koji je naznačen kao ekološki i dalje sadrži štetne hemikalije“.

„Poslednji greh, greh laganja, predstavlja ekološke tvrdnje koje su prosto netačne. Tu se možemo pozvati na primer proizvoda koji se predstavljaju da imaju Energy Star sertifikat, a zapravo ni ne zadovoljavaju kriterijum za isti“.

„Pored greenwashinga kroz lažne tvrdnje pominje se i izvršni greenwashing. Ovo je novija forma greenwashing-a koja se ne služi nikakvim tvrdnjama koje su ranije opisane, već koristi boje (zelenu, plavu – „primer koka kole life linije“) ili zvuke (more, ptice), pejzaže (planine,

šume, okeani – čest motiv na deterdžentima za pranje veša i omekšivačima) kako bi istakla elemente koji asociraju na prirodu“. ¹ „Elementi koji bude ovaj osećaj, bilo da je to rađeno sa namerom ili ne, mogu dati pogrešan utisak o „zelenosti“ nekog brenda“. „Norveška agencija za zaštitu potrošača je 2019. godine optužila kompaniju H&M da ne obelodanjuje dovoljno informacija koje se tiču održivosti njihove Conscious linije koja se istovremeno plasira kao održiva. Agencija se pozivala na problem transparentnosti kada je reč o predstavljanju sastava odeće i procentu recikliranog materijala u svakom komadu, tvrdeći da se potrošač možda ne bi opredelio za proizvod ukoliko je taj procenat 5, a ne na primer 60 procenata“.

Snažan finansijski motiv, laka implementacija u poslovnu i marketinšku praksu, slabo razvijena globalna ekološka svest i nepostojanje jedne apsolutne definicije nisu jedino kamenje spoticanja u rešavanju ovog nimalo naivnog problema. Mnogi smatraju da je najveća prepreka upravo to što kazne za greenwashing nisu dovoljno visoke, ako se do prepoznavanja greenwashinga kao prekršaja uopšte i desi. Zakonska regulativa koja predstavlja osnovnu za adekvatno rešavanje i suzbijanje problema, uspostavljena je, na nezavidnom nivou jedino u visokorazvijenim zemljama. Primeri regulacije greenwashinga najviše su zastupljeni u Sjedinjenim Američkim Državama, gde je Savezna trgovinska komisija (FTC) nadležna za donošenje kazni za lažno reklamiranje performansi proizvoda. Kazne su niske, „do 10.000 dolara ili godinu dana zatvora“. Dok se manje kompanije ovakvih kazni mogu pribojavati, za velike kompanija koje su često trans-kontinentalnog karaktera, ovakve kazne su praktično neosetne. Dobar primer jeste „nagodba od milion dolara velikog trgovinskog lanca Walmart usled prodaje plastičnih proizvoda koji su nosili obmanjujuće natpise poput 'biodegradabilno' ili 'komposabilno' “, „sama vrednost ove kompanije iznosi preko 429 milijardi američkih dolara“.

U borbi za transparentno predstavljanje, sa svim dobrim i lošim karakteristikama proizvoda, ističu se nevladine organizacije. Nevladine organizacije tzv. NGOs često su te koje traže da firme odgovaraju za svoje postupke, a putem društvenih mreža podižu svest javnosti. „Međutim, činjenica je da mediji i nevladine organizacije mogu samo da oštete imidž kompanija odgovornih za greenwashing, ali ne i da sprovedu kaznenu meru“. Kao primer verodostojnih nevladinih organizacija uzimaju se: WWF (World Wildlife Fund), Greenpeace, Fauna and Flora International, Global Footprint Network, Environmental

Defense Fund. Pored podizanja svesti, uloga ovih organizacija je da usmerava i olakšava prepoznavanje pravih i kvalitetnih činjenica koje kompanije serviraju svojim korisnicima. Prednost današnjice je povećana količina i olakšana dostupnost informacijama, koje su uz pojavu interneta prestale da budu uslovljene geografskim granicama. Međutim, povećani obim serviranih informacija ne mora nužno da vodi i većem kvalitetu istih. Planetu i moderno društvo karakteriše fenomen „prepunjenosti“ koji se ne odnosi samo na fizičke stvari, već i na podatke. „Postoji preko 200 ekoloških oznaka aktivno primenjivih u Evropskoj Uniji, i preko 450 te prirode na globalnom nivou“. „Sertifikovane nalepnice iza kojih stoji garancija nekih od spomenutih nevladinih organizacija su: Green Seal Certified, Leaping Bunny, Ocean Wise, rainforest Alliance Certified, Green Dot, Forest Stewardship Council (FSC), EU Energy Label“. Neminovno je da se zalaganjem nevladinih organizacija može postići napredak, ali udeo u ukupnoj promeni, ostaje relativno mali. Zato, neophodno je da kompanije menjaju svoj način poslovanja, od zapošljavanja stručnih kadrova, bolje komunikacije između različitih sektora iste firme, promene same strukture i plana poslovanja i propagiranja transparentnosti. Posmatrano na užem polju delovanja, odgovornost i moć promene nosimo mi sami.

Zaključak

Svaki potrošač susreće se svakodnevno sa izborima, od onih preslikanih na hranu i odeću do onih koji se tiču krupnih životnih koraka poput odabira mesta za život. Na odluke koje donosimo, kompanije znaju da utiču podsvesnim porukama koje mi percipiramo kroz tekst, boju, slogane pa i zvukove. U dvadeset prvom veku, iako se pojam „interneta“ praktično podrazumeva, ipak je važno naglasiti da nemaju svi tu privilegiju. Tako se odsustvo ekološke svesti u neku ruku i može opravdati za ljude koji nemaju sredstava da priušte sebi medijume informisanja. Ali za ljude, posebno u visokorazvijenim zemljama, opravdanje za ignorisanje istine i zanemarivanje snage odgovornosti koju svi imamo, ne postoji. Kao primer pozitivnog pristupa problemu, kompanije koje su u razvoju i žele da razviju iskren odnos sa potrošačima, što je samo po sebi jedan vid nematerijalnog profita, mogu se ugledati na brendove koji su se do sada pokazali kao „zeleni“ pioniri u borbi za iskrenost i sveukupni napredak životne sredine. Neke od firmi koje su do danas ostavile pozitivan trag na prirodu i dokazale da iskrenu i kvalitetnu praksu poslovanja, bez elemenata greenwashinga, potrošači znaju da prepoznaju, su: Patagonia, Allbirds, tentree, Pela i druge. Uprkos svemu što je

predstavljeno u ovom radu, postoje zagovaranja prakse koju autori smatraju lošom, a to su stavovi koji propagiraju da je bolje praktikovati i „zeleno pranje“ nego ne plasirati javnosti nikakav sadržaj koji se tiče zelenog marketinga . Rezultati istraživanja studentkinje mastera Ekološke politike Fakulteta političkih nauka, Katarine Vuinac u rada pod nazivom „Ekološki odnosi s javnošću u kreiranju korporativnog imidža - studija slučaja Nestle“, oslikali su koliko je u dvadeset prvom veku teško manevrisati ispravnim informacijama. Rezultati sprovedene ankete pokazali su da velika većina ispitanika bez obzira na to što nije upoznata sa svim proizvodima kompanije Nestle, bezuslovno veruje istoj, kao i njenom ekološko poslovanju. Rezultati su dokaz koliko potrošači imaju tendenciju da slepo veruju kompaniji koja je dobro poznata javnosti. Kada se greenwashing raščlani na svaku vrstu forme koju zauzima i na koliko polja se realizuju posledice njegove primene, obmana potrošača predstavlja samo jedno poglavlje u ovoj turbulentnoj priči koja još uvek nema kraja. Kolektivna slika ostaje zamućena čak i kada problematični aspekt izađe na videlo. Ukoliko javnost percipira da kompanija posluje društveno odgovorno, ona vremenom i da prestane da dela na tom polju jer je već kreirala imidž društveno i ekološki odgovorne, može neometano da nanosi štetu prirodi jer javnosti nedostaje ekološke svesti i mogućnosti percepcije problema. Kompanije se često odlučuju za lažno reklamiranje u cilju postizanja brzih rezultata i kratkoročnog dobitka, iako bi bilo profitabilnije baviti se programima održivog razvoja kompanije koja bi dala rezultate na duže staze i donela dugoročne koristi. Greenwashing je problem koji je u zamahu, koji još uvek divergira, a nosi ozbiljne posledice koje mogu dovesti do kraha kolektivnog duha, entuzijazma i poverenja, kada je u pitanju društveno odgovorno poslovanje i ekologija. Pored apstraktno narušenih vrednosti, postoji i prognoza potencijalnog sloma tržišta ekoloških i održivih proizvoda ako se marketinška obmana greenwashinga rasplamsa. Osnovno oružje borbe u ovakvoj situaciji jesu upravo informisanost, obrazovanje i jačanje zakonske regulative. Ekološka svest se ne može izvesti iz informisanosti, ali veća pažnja posvećena problemu greenwashinga u medijima i obrazovnim ustanovama nikada nije bila na odmet. Biti svestan, čak i površno, problema koji nam je često ispred očiju ili na dohvat ruke, daje polaznu tačku za dublje istraživanje date tematike greenwashinga. Odgovornost svakog potrošača je da u skladu sa mogućnostima i informacijama koje su mu dostupne podrži kompanije koje dele istinske vrednosti, time ih podstičući da grade iskren odnos sa svojim potrošačima. Istrajnost u promeni navika, mogu

usloviti i veće igrače, poput kompanija ili čitavih grana privrede, da budu rigorozniji prema serviranju ekoloških obmana, da budu obazriviji u poslovnim odlukama, i spremniji da se odreknu brzo stečenog kapitala koji je izgrađen na neosnovanim tvrdnjama. Da se društvo menja, u pozitivnom smeru spoznaje greenwashinga, pokazuje niz radova napisanih u poslednjih pola decenije, koji se bave istraživanjem, klasifikacijom i definisanjem ekološke manipulacije. Javnost još uvek ne prepoznaje aplicirani greenwashing u obimu u kojem bi se to očekivalo, ali sam termin izgubio je višedecenijski fantomski karakter, i postaje tema diskusija, polemika i naučnih radova.

Literatura

- Baum, L. (2012) It's Not Easy Being Green ... Or Is It? A content analysis of environmental claims in magazine advertisements from the United States and United Kingdom, *Environmental Communication*, 6(4), str. 423–440.
- Brinton, S. (2021) Greenwashing: How companies are putting up an eco-friendly front, *Washington Square News* (online), dostupno na <https://nyunews.com/culture/2021/05/06/greenwashing/#:~:text=A%20prime%20example%20of%20greenwashing,friendly%20and%20health%2Dconscious%20product.> (posećeno 02.04.2022)
- de Freitas Netto S. V. et al. 2020. Concepts and forms of greenwashing: a systematic review. *Environmental Sciences Europe*, 32 (19)
- Delmas, M.A., Burbano V. C. 2011. The Drivers of Greenwashing. *California Management Review*, 54(1), str. 64-87
- Dennison. S. (2022) How Much Is Walmart Worth and Is It Worth Investing?, *GOBankingRates*, (online), dostupno na: <https://www.gobankingrates.com/money/business/how-much-is-walmart-worth/#:~:text=Walmart's%20Net%20Worth%3A%2024429.337%20Billion&text=Based%20on%20Walmart's%20revenue%20and,is%20well%20over%2024429%20billion.> (posećeno 10.03.2022.)
- Deutsche Welle. (2021) Greta Thunberg slams COP26 as 'greenwashing' failure, (online), dostupno na: <https://www.dw.com/en/greta-thunberg-slams-cop26-as-greenwashing-failure/a-59738745> (posećeno 10.03.2022.)

- Ecolabel Index. (online), dostupno na: <https://www.ecolabelindex.com/ecolabels/> (posećeno 10.03.2022.)
- European Commission. Initiative on substantiating green claims, (online), dostupno na: https://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/initiative_on_green_claims.htm (posećeno 10.03.2022.)
- Gelski. J. (2019), Sustainable product market could hit 150 billion in U.S. by 2021, FoodBusinessNews,(online),dostupnona: <https://www.foodbusinessnews.net/articles/13133-sustainable-product-market-could-hit-150-billion-in-us-by-2021#:~:text=New%20York%2Dbased%20Nielsen%20forecasts,22%25%20of%20total%20store%20sales.> (posećeno 09.03.2022.)
- Green Business Bureau, The Seven Sins of Greenwashing (online), dostupno na: <https://greenbusinessbureau.com/green-practices/the-seven-sins-of-greenwashing/> (posećeno 01.04.2022)
- Hitti, N, (2019) H&M called out for "greenwashing" in its Conscious fashion collection, Dezeen (online), dostupno na: <https://www.dezeen.com/2019/08/02/hm-norway-greenwashing-conscious-fashion-collection-news/> (posećeno 02.04.2022)
- Jacobsen, K.L. (2012) Corporate Use of Environmental Marketplace Advocacy: A Case Study of GE's 'Ecomagination' Campaign, Elon Journal of Undergraduate Research in Communications, 3 (2), str. 76-84
- Lane E, (2010), Consumer Protection in the Eco-Mark Era: A Preliminary Survey and Assessment of Anti-Greenwashing Activity and Eco-Mark Enforcement, The John Marshall Review of Intellectual Property Law, 9 (3), str. 742-773
- Noyes. L. (2021) A Guide to Greenwashing and How to Spot it, EcoWatch, (online), Oct 21, dostupno na: <https://www.ecowatch.com/greenwashing-guide-2655331542.html> (posećeno 09.03.2022.)
- Parguel B, Benoit-Moreau F, Russell C (2015), Can evoking nature in advertising mislead consumers? The power of 'executional greenwashing', International Journal of Advertising, 34(1), str.107–134, dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/280556163_Can_Nature-Evoking_Elements_in_Advertising_Greenwash_Consumers_The_Power_of_%27Executional_Greenwashing (posećeno 02.04.2022)

- Picheta R, 2019, McDonald's new paper straws aren't recyclable — but its axed plastic ones were, CNN Business (online), dostupno na: <https://edition.cnn.com/2019/08/05/business/mcdonalds-paper-straws-recyclable-scli-gbr-intl/index.html> (posećeno 01.04.2022)
- Press Release, (2021) WWF: Huge rise in demand for sustainable good during Pandemic, ClimateAction, (online), May 18, dostupno na: <https://www.climateaction.org/news/wwf-huge-rise-in-demand-for-sustainable-goods-during-pandemic> (posećeno 09.03.2022.)
- Report Linker, (2020) Green Technology and Sustainability Market by Technology, Application, Component And Region - Global Forecast to 2025, (online), dostupno na: https://www.reportlinker.com/p05816393/Green-Technology-and-Sustainability-Market-by-Technology-Application-Global-Forecast-to.html?utm_source=GNW(posećeno 09.03.2022.)
- Robinson. D. (2021) What is Greenwashing?, Earth.org, (online), July 23, dostupno na: <https://earth.org/what-is-greenwashing/> (posećeno 09.03.2022.)
- Robinson. D. (2021) 10 Companies and Corporations Called Out for Greenwashing, Earth.org, (online), Aug 2, dostupno na: <https://earth.org/greenwashing-companies-corporations/> (posećeno 09.03.2022.)
- Rogers, C. (2012), Using Tide to Clean, Doesn't Mean its Green: An Argument Against Greenwashing, Occam's Razor, 2(4), str.27-35, dostupno na <https://cedar.wvu.edu/orwwu/vol2/iss1/4> (posećeno 02.04.2022)
- TerraChoice -UL Global Network (2010), The Sins of Greenwashing Home and Family Edition (online), dostupno na <http://faculty.wvu.edu/dunnc3/rprnts.TheSinsOfGreenwashing2010.pdf>,(posećeno 02.04.2022)
- Watson. B. (2016) The troubling evolution of corporate greenwashing, The Guardian, (online), Aug 20, dostupno na: <https://www.theguardian.com/sustainable-business/2016/aug/20/greenwashing-environmentalism-lies-companies>(posećeno 09.03.2022.)
- Yonkers. C. (2021) What is greenwashing?, Sustain.life, (online), Sep 12, dostupno na: <https://www.sustain.life/blog/what-is-greenwashing> (posećeno 09.03.2022.)
- Jovanović, Slavoljub. 2019. Osnove ekološkog obrazovanja. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet

- Hardcastle, J. L. (2017) 'Greenwashing' Costing Walmart \$1 Million, Environment+EnergyLeader (online), Feb 3, dostpno na: <https://www.environmentalleader.com/2017/02/greenwashing-costing-walmart-1-million/> (posećeno: 10.03.2022.)

- Holmes, A. (2017). Can Greenwashing Ever Be Good?, Earth911 (online), Aug 9, dostupno na: <https://earth911.com/business-policy/greenwashing-good/> (Posećeno 11.03.2022.)

Prilog

Slika1: Delmas, M.A., Burbano V. C. 2011. The Drivers of Greenwashing. California Management Review, 54(1), str.67

Andela Stojanović
Mina Subotić

ULOGA KORPORATIVNE ODGOVORNOSTI PRIKAZANA KROZ PRIMERE

1. UVOD

Korporativna odgovornost je poslovna strategija koju primenjuju kompanije širom sveta. Iako sve kompanije imaju za glavni cilj maksimizaciju profita, u poslovnom svetu nije dovoljno da se jedna kompanija razlikuje od druge samo po visini profita. Mnogo je važan način i pristup društvenim problemima na čije stvaranje su i same uticale multinacionalne. Ukoliko se kompanija usresredi na preduzimanje pozitivnih akcija, poput koofinansiranja nekog projekta, osmišljavanja novog, podrške izradi važnih institucija po društvo, privući će pažnju javnosti i investitora i postati primer drugim kompanijama. Svaka kompanija ima svoju strategiju poslovanja, po kojoj se razlikuje od druge, ali cilj korporativne odgovornosti je isti. Biti korporativno odgovoran znači vrednovati svoje zaposlene, klijente, životnu sredinu i društvenu zajednicu i konstantno ulagati u projekte koji podržavaju njihov razvoj. Zato ovaj rad nastoji da objasni pozitivnu ulogu korporativne odgovornosti po funkcionisanje kompanija koje je primenjuju i na sve zainteresovane strane na koje se odnosi.

Predmet samog rada biće analiza niza praktičnih primera koji će objasniti zašto je korporativna odgovornost pogodna strategija kako za zajednicu, tako i za kompanije koje je sprovode. Rad će se koristiti uporednom metodom i prikupljanjem kvantitativnih i kvalitativnih podataka da prikaže ulogu korporativne odgovornosti.

2. O KORPORATIVNOJ ODGOVORNOSTI

Korporativna odgovornost je termin novijeg datuma. Nastao je sredinom 20. veka od engleskog termina corporate social responsibility iz potrebe da se proširi svest o negativnim uticajima poslovanja pojedinih organizacija. Sinonim je za poslovanje kompanije koja za cilj ima stvaranje pozitivnog uticaja po zajednicu, prirodu, klijente i zaposlene. Društveno odgovornim poslovanjem kompanija utvrđuje način proizvodnje, koje će resurse koristiti, kako će zapošljavati nove radnike, radne uslove, ukratko čitavo delovanje. (Vrdoljak Raguž, I., i Hazdovac, K., 2014). Koncept korporativna odgovornost uključuje razne termine poput

termina društveno odgovorno poslovanje, korporativna održivost, korporativno građanstvo ili stvaranje zajedničke vrednosti, cilj i namena su isti za sve. (Jovanović i dr., 2017, p.416) Iako je značenje ovog termina višestruko, ono se odnosi pre svega na etičko ponašanje organizacije, uz istovremeni doprinos ekonomskom razvoju, Drugim rečima, korporativna odgovornost predstavlja važnu determinanu održivog, stabilnog i ekonomskog razvoja, te podrazumeva veće uključivanje korporativnog sektora u socijalna, ekološka i institucionalna pitanja i uslove. (Reljanović & Jerinić 2015 p. 13) Cilj je postići poboljšanje kvaliteta života zajednice, zaposlenih i društva kroz zaštitu ljudskih prava, korporativno upravljanje, zaštitu životne sredine i zaštitu prava radnika.

Korporativna odgovornost nema jedinstvenu definiciju. Zato su mnogi autori slobodni da definišu korporativnu odgovornost u skladu sa potrebama svog rada. Tolušić, Dumančić, Bogdan smatraju da je društveno odgovoran onaj subjekt koji vodi računa kako o ekonomskom, tako i o društvenom i ekološkom uticaju. (Tolušić i dr., 2014, p. 26) Ovakvo gledište je sveobuhvatno i podrazumeva da su društvena pitanja i zaštita životne sredine uključeni u svakodnevne poslovne aktivnosti kompanije i odnosa sa zainteresovanim stranama. Svakako treba napomenuti i definiciju koju je dala Evropska Komisija, a koja se u akademskom učenju smatra za jednu od osnovnih definicija korporativne odgovornosti. Ona vidi korporativnu odgovornost kao „odgovornost firme za svoj uticaj na društvo“ (European Commission, 2011, p.6).

Korene za ovom strategijom možemo pronaći u nastanku multinacionalnih kompanija i negativnom efektu po okolinu. Sa pojavom prvih multinacionalnih kompanija došlo je do prekomernog korišćenja neobnovljivih resursa i posledično negativnog uticaja na okruženje i okolinu. Pritisak civilnog društva bio je od presudne važnosti za razvijanje strategije koja će biti poštovati zakone okoline i omogućiti da zahtevi svih zainteresovanih strana budu jednako prihvaćeni od strane menadžmenta kompanija.

Korporativna odgovornost koristi se kao strategija poslovanja i zbog profita koji kompanija stiče. Maksimizacija profita je srž svake ekonomske politike, a kompanija ulaže u projekte od kojih će imati koristi. Da politika maksimizacije profita treba da bude ispoštovana u ekonomiji tvrde i Bakić, Krstović, Cicvarić Kostić koji smatraju da kompanije treba da se pridržavaju elemenata društveno odgovornog poslovanja uz maksimizaciju profita (Bakić i dr., 2012., p.192).

Premda je većina ozbiljnih organizacija u svetu prihvatila koncept društveno odgovornog poslovanja, on ipak nije obavezan, već počiva na osnovi dobrovoljnosti. Sam pojam je još uvek u nastajanju, ali je vidno da se uspeh kompanija i organizacija zasniva upravo na njemu i zaslužen je za stvaranje pozitivnog imidža u korporativnom svetu.

Krajem prošlog veka ljudi širom sveta primetili su nepovoljne posledice koje su proistekle iz društveno neodgovornog poslovanja, kako po društvo, tako i životnu sredinu, što je uzrokovalo pojavu određenih mera za ublažavanje tih posledica. (Stojanović 2021 p.26) Kako bi uspeh određene organizacije bio zagarantovan u poslovnom svetu, neophodno je da prilagode svoje i prihvate nove strategije savremenog poslovanja na tržištu, koje često podrazumevaju adekvatnu primenu principa održivog razvoja, usmerenu na dobrobit zajednice i društva. Iako je značaj društveno odgovornog poslovanja podjednako bitan za sve organizacije, ono poseban značaj dobija u zemljama tranzicije, kao što je Srbija, jer primena ovog koncepta u poslovanju omogućava uspešniji tržišni nastup i unapređenje konkurentске sposobnosti organizacije. (Stojanović 2021 p. 54)

3. PRAVNO REGULISANJE U EVROPSKOJ UNIJI I SVET

Jedna od funkcija Evropske Unije je da reguliše zaštitu životne sredine i izvrši nadzor nad primenom propisa koji se odnose na društveno odgovornu praksu. Kako je cilj EU da do 2050. godine postane potpuno dekarbonizovana, pravno regulisanje korporativne odgovornosti veoma je temeljno. Sa stvaranjem jedinstvenog tržišta i promenom ugovora EU, menjao se si sam pogled na društveno odgovorno poslovanje. Liberalno tržište je omogućilo i nesmetno kretanje ljudi iz jedne u drugu zemlju EU i otvorilo im brojne mogućnosti kada je zaposlenje u pitanju. Uz to, veliki broj kompanija EU podržalo je zelenu politiku EU, te nastoji da sprovede i zeleno korporativno upravljanje. Poznato je da kompanije u Zapadnoj Evropi ove standarde izuzetno poštuju, te EU može da se pohvali strogo regulisanim delovanjem na ovom polju, dok s druge strane, SAD ne poznaje sistem društvene odgovornosti, već je sve podređeno maksimizaciji profita vlasnika. (Rajnović 2016 p. 4) Protiv država koje ne poštuju ove standarde pokreće se postupak pred Evropskim sudom pravde od strane Evropske komisije.

U okviru EU, koncept korporativne društvene odgovornosti se prvi put promovise kao jedna od poslovnih politika 2001. godine, kroz usvajanje Zelene knjige od strane Evropske Komisije. (Reljanović & Jerinić 2015 p. 15) Drugi korak predstavljalo je drugo saopšteje EU

iz 2006. godine, kada su uspostavljena partnerstva za rast i radna mesta, dok je treće saopštenje definisalo društveno odgovornu politiku. Nakon toga, 2010. godine usvojena je i EU strategija – Evropa 2020, kojom se definiše sistem održivog razvoja, pravci, mere i očekivanja za bolji život Evropljana bez ugrožavanja budućnosti i planete. Verovatno je najbolji primer promovisanja društveno odgovorne politike u Evropi Švedska koja je pokrenula i finansirala veliki broj projekata. Između ostalog, jedan od boljih primera dobre primene ove vrste poslovanja predstavlja kompanija Ikea koja proizvodi posebnu led rasvetu zahvaljujući kojoj se štedi energija. (Martinović 2019) To je razlog zbog koga je Ikea danas svetski poznata kompanija.

Deklaracija koja je posebno regulisala pojam održivog razvoja koji se smatra jednim od sinonima korporativne odgovornosti jeste Johanseburška deklaracija, poznatija još kao Deklaracija o održivom razvoju, koja obavezuje sve narode sveta na održivi razvoj i navodi da svi imaju dužnost da doprinesu razvoju održivih zajednica. Pored ove, važna je i deklaracija iz Rio Dežaneira iz 1992. godine, doneta na Drugoj konferenciji o zaštiti životne sredine i razvoju. Njen značaj se ogleda u razumevanju ovog koncepta kao neophodnog za zadovoljavanje potreba čovečanstva, s ciljem da izbalansira društvene, ekonomske i ekološke negativne uticaje u budućnosti. Drugim rečima, u potpunosti je saglasna sa konceptom korporativne društvene odgovornosti, podržava socijalnu pravdu, zdravu životnu sredinu, održivu ekonomiju i korišćenje energije i usklađeni privredni rast.

4. PREDNOSTI KORPORATIVNE ODGOVORNOSTI PRIKAZANE KROZ PRIMERE

Različiti autori vide različite prednosti od ulaganja u korporativnu odgovornost. Između ostalog, kao najvažnije prednosti ovog vida poslovanja se svakako ističu sledeće koristi; Društveno odgovorno poslovanje može imati koristi za firmu, tačnije na jačanje korporativnog imidža i reputaciju firme, na privlačenje, motivaciju i zadržavanje zaposlenih, povećanje prihoda usled rasta prodaje, omogućava smanjenje troškova poslovanja i rizik koji je u vezi sa ovakvim poslovanjem, kao i veću privlačnost za investitore. (Weber, 2008, p.249)

a) Jačanje korporativnog imidža i reputacije firme

Korporativni imidž je izgled kompanije u očima javnosti. Svaka kompanija nastoji da preduzme pozitivne akcije po zajednicu kako bi zadovoljila očekivanja javnosti. Tomić kaže da je: „Pozitivno mišljenje javnosti i njezinih ključnih segmenata o korporaciji nema cijenu“.

(Z.Tomić, 2016, p.342) Erste Bank a.d Novi Sad je svoj korporativni imidž gradila kroz poštovanje standarda društveno odgovorne prakse. Od trenutka nastanka, pa do danas, Banka preduzima niz aktivnosti kako bi podstakla i druge kompanije na ovakav vid poslovanja. Na primer, kompanija u saradnji sa Balkanskim fondom za lokalnu inicijativu organizovala Nacionalni forum za zelene ideje sa ciljem da pomogne preduzetnicima da sprovedu zelene strategije u svojim preduzećima. (Informacioni centar za razvoj potskog regiona, 2022) Uz to, tokom 2020. je uložila skoro 100 miliona dinara u projekte za upravljanje zaštitom životnom sredinom. (Erste Bank, 2020, p.85) Dodatno, Banka je prihvatila ISO standarde 14001 i sprovela zeleno upravljanje duž čitave kompanije. Da utiče na razvoj društveno odgovornog poslovanja, Erste Bank je potvrdila i učestvovanjem u osnivanju Forumu društveno odgovornog poslovanja.

Kako bi se istakla na tržištu i izazvala emocije kod svojih klijenata i javnosti, Erste banka je od svog nastanka počela da primenjuje poseban oblik poslovanja zasnovano na sponzorstvu i donacijama. Takvo poslovanje je vid marketing strategije koju sprovodi kompanija kako bi plasirala svoj sadržaj do što većeg broja ljudi. „Sponzorstvom se obezbeđuje izvesna komunikaciona vrednost, plasman informacije širokom auditorijumu, kompleksno delovanje na primaoce, ali i kratkoročni, srednjoročni i dugoročni efekti kreiranja javnog mnjenja. (Projović& Popović Šević, 2014, p.271)

Banka svake godine izdaje izveštaj sa preduzetim aktivnostima koje su delovale pozitivno po društvo i po zajednicu, kako bi održala transparentnost i poverenje svoji klijenata. U svom najnovijem izveštaju Banka posebnu pažnju poklanja nagradama kojima je potvrđeno njena društveno odgovorna praksa. Samo u 2020. godini časopisi The Banker i PWM prepoznali su kvalitet i zalaganje Erste Banke i dodelili joj priznanje „Najbolja privatna banka u Centralnoj i Istočnoj Evropi“, u okviru dodele nagrada u oblasti privatnog bankarstva. Takođe, Erste Bank u Austriji je proglašena za najbolju privatnu banku u toj zemlji. (Erste Bank, 2020, p.10)

b) Privlačenje, motivacija i zadržavanje zaposlenih

Kako bi ostvarila svoju društveno odgovornu praksu u potpunosti, kompanije treba da deluju pozitivno i po svoje zaposlene. Visina plate, opis radnog mesta i mogućnost za napredovanjem su ključni faktori za privlačenje i motivaciju mladih talenata. Pored toga, Đurović i Randić kažu da „zaposleni sve više procenjuju preduzeća i na osnovu njihove

korporativne kulture, dominantnih vrednosti i spremnosti da se angažuju u društveno korisnim inicijativama“. Kompanija Siemens je pravi primer kompanije koja je svojom poslovnom strategijom privlači mlade ljude na rad u svojoj kompaniji. Iako broji više od 350.000 zaposlenih, kompanija Siemens je uspjela da se prikaže kao inovativna kompanija mladima kroz osnivanje bloga „Generatori budućnosti“ i niz različitih interesantnih i korisnih objava na društvenim mrežama, ali da se i kroz dobar selekcion proces približi mladima kao transparentan i ozbiljan poslodavac. (Lukić i dr, 2019, p.87)

c) Jačanje prodaje na tržištu i povećanje prihoda

Svaka kompanija za prirodu svog poslovanja ima da njeni proizvodi budu prepoznati od strane potrošača. Potrošači često prate trendove i najnovija dešavanja, te su im lako dostupne informacije o specifikacijama proizvoda. Zakon o zaštiti potrošača se zalaže da podaci o proizvodima budu transparentni. (Službeni glasnik RS 73/2010). Uz to, sve više pažnje potrošači poklanjaju proizvodima koji ne deluju štetno po društvenu zajednicu. Pored toga što moraju da imaju pozitivan efekat po društvo, proizvodi treba da budu i bezbedni, a poželjno je i da budu korisni. (Analiza, 30) Da potrošači češće kupuju proizvode društveno odgovorne kompanije govore i podaci da bi se čak 73 posto građana u Srbiji odlučilo da kupi proizvode kompanije koja koristi ovaj vid poslovanja, čak i da su cene nešto veće u odnosu na proizvode konkurenata. (Analiza, 49). Kao primer dobre prakse kompanije koja je povećala svoju prodaju na tržištu, a ujedno i svoje prihode je kompanija Ericsson Nikola Tesla sa sedištem u Zagrebu, koja je uspjela da poveća svoju prodaju za 2.000 kuna u 2020. godini zbog svog pozitivnog uticaja po životnu sredinu. (Ericsson) Ova kompanija proizvodi automobile na električni pogon i očekuje se da će njena prodaja u narednim godinama samo rasti, zbog ekološke krize koja potresa svet.

d) Smanjenje troškova i rizika koji nastaje ovim poslovanjem

Još jedna važna prednost društveno odgovornog poslovanja je ta što kompanije mogu da smanje svoje troškove ukoliko je efikasno sprovode. Čistija proizvodnja je ključ za smanjenje rizika po zdravlje ljudi i okolinu. Na primer, koristeći se zelenim inicijativama, između ostalog uštedom vode, električne energije, reciklažom, politikom „paperless“ itd., kompanija sprečava potencijalne rizike i smanjuje svoje operativne troškove. Pored toga, smatra se da kompanija ima problem sa ekološkim upravljanjem, ukoliko proizvodi previše otpada i zagađenja. (Brošura)

Kompanija Epson je pravi primer društveno odgovorne kompanije koja ekološkim akcijama utiče na smanjenje svojih troškova i potencijalnih rizika. Ova kompanija poštuje sve ciljeve utvrđene Pariskim ugovorom i nastoji da promeni svoje poslovanje zarad zdravije životne sredine. Kompanija je uvela nove poslovne inkjet štampače koji se smatraju jeftinijim i jednostavnijim za korišćenje od laserskih štampača. Kupovinom ovih štampača, klijenti ove kompanije mogu da uštede do 65,7 miliona evra u troškovima za struju i do 124 hiljade tona CO₂ tokom dve godine. Uz to, kompanija je tokom Kovid krize uspjela da smanji potrošnju vode za 60 posto zbog rada od kuće. (Epson 2020-2021)

e) Povećanje privlačnosti za investitore i finansijske analitičare

Dobar korporativni imidž je jedan od razloga ulaganja investitora u kompaniju. Kompanija koja je profitabilna, koja ima razvijenu strategiju korporativne odgovornost, a uzgred je i primećena od javnosti biće prihvatljivija investitorima od kompanije koja nema ove specifičnosti. Đurović i Randić smatraju da tržište više ceni manje rizične kompanije i da će njihov imidž uticati na porast vrednosti akcija kompanije, ali i navodi kako veliki broj ulagača ulaže baš u društveno odgovorne kompanije.(Đurović i Randić, 2011)

Još jedan veoma važan segment društveno odgovorne strategije je način na koji kompanija saraduje sa investitorima. Bilo da se radi o pojedincu ili grupi investitora, od važnosti je da kompanija prepozna potrebe investitora. Potrebe su uglavnom finansijske prirode, premda treba imati u vidu i društveno odgovornu praksu investicija na zajednicu. (Krstić 2014)

Ujedinjene nacije su donele šest principa odgovornog ulaganja kako bi univerzalizovale društveno odgovornu praksu. Cilj je da se ovi principi poštuju i prihvataju jednako u svim kompanijama koje sprovode društveno odgovorno poslovanje i da budu dostupni duž čitave mreže investitora. Između ostalog, u principima se najviše pažnje posvećuje njihovom promovisanju i važnosti da budu jednaki za sve, kao i ekološkim i društvenim pitanjima.

Principe prenosimo u celosti:

- „uvrstićemo ekološka, društvena i pitanja koja se tiču korporativnog upravljanja i analizu ulaganja i proces odlučivanja,
- postavimo se kao aktivni vlasnici i uključiti ekološke, društvene i upravljačke teme u naše vlasničke politike i prakse,
- tražićemo od poslovnog subjekta u koji želimo da ulažemo odgovarajuće obelodanjivanje ekoloških, društvenih, upravljačkih tema,

- promovisaćemo prihvatanje i primenu Principa u našoj industriji,
- radićemo zajedno kako bi unapredili efikasnost u primeni Principa,
- izveštavaćemo o našim aktivnostima i napretku u sprovođenju Principa. “

5. BEN i DŽERI KAO PRIMER KOMPANIJE KOJA POSLUJE DRUŠTVENO ODGOVORNO NA SVETSKOM NIVOU

U svetu nema puno primera kompanija koje u potpunosti ispunjavaju uslove društveno korporativnog poslovanja, ali ovom prilikom možemo da izvojimo američku kompaniju Ben i Džeri, kao pravi primer i uzor. Ova kompanija poznata je u svetu po proizvodnji sladoleda, a jedna je od prvih koja je uvidela značaj i koristi društveno odgovornog poslovanja, te postavila kriterijume za druge kompanije i organizacije. Ranih osamdesetih godina, dok je ovaj koncept bio u usponu, osnivač kompanije Ben Koen, nazvao je ovu frazu „brižni kapitalizam“. (Alysaa 2020) Vremenom je njihova slava rasla i jednom rečju, postali su heroji svog aktivizma u zajednici i inspiracija mnogim drugim preduzećima, a pre svega porodičnim.

Transparentnost rada ove kompanije ugleda se u tome što od 1989. godine deli rezultate godišnjih postignuća i korake koje nastoji da napravi u budućnosti. Takođe, na svojoj veb stranici prikazuje trogodišnji plan, kampanje aktivizma, ekološki učinak, borbu za ekološku i socijalnu pravdu. Značajno za napomenuti da ova kompanija 7,5% dobiti pre oporezivanja donira različitim društvenim i ekološkim organizacijama. (Alysaa 2020)

Kao jedna od retkih kompanija koja vodi računa o tome šta plasira svojim korisnicima, privukli su pažnju zalaganjem za proizvodnju sladoleda od namirnica koje nisu štetne za ljudsko zdravlje – mleko krava koje nisu primale hormon rasta. (Alysaa 2020) Čak se 1996. mogao kupiti sladoled od čiste izvorske vode i voća koje ne sadrži masti, laktozu i holesterol. Dobili su brojne nagrade zahvaljujući zalaganju za prava životinja i dece, očuvanje životne okoline i prava radnika. Svoju uspešnost ne procenjuju na osnovu ekonomskih pokazatelja, već uticaja na društvo i životnu sredinu, a podržavaju održive i sigurne metode proizvodnje hrane koji smanjuju uništavanje okoline. Takođe, pružaju podršku ekonomskom razvoju porodičnih i poljoprivrednih imanja i ruralnih zajednica. Pored toga, podržavaju nenasilne načine za postizanje mira i pravde, sa mišljenjem da se državni resursi mogu koristiti produktivije.

6. REGULISANJE KORPORATIVNE ODGOVORNOSTI U REPUBLICI SRBIJI

Premda se koncept društvene odgovornosti prvi put pojavljuje nakon 2000. godine, nakon intenzivnog priliva stranih investicija, u javnom sektoru se pojavljuje tek 2007. godine. Koncept društvene odgovorne politike je u Srbiji prvi put regulisan kroz Forum poslovnih lidera Srbije 2007. godine, koji ujedno predstavlja i prvu koaliciju društveno odgovornih kompanija u Srbiji, ustanovljenu s ciljem da se stimuliše razvoj društveno odgovornog poslovanja i uspostave trajne i stabilne prakse. (Reljanović & Jerinić 2015 p. 16) Ovaj forum je prva organizacija koja je okupila sva društveno odgovorna preduzeća u Srbiji i svi njeni članovi su dobrovoljno izrazili želju da u svoje poslovanje uključe društvene, ekološke i etičke probleme društva, ali i da sarađuju sa neprofitnim organizacijama, državnim institucijama i drugim zainteresovanim stranama. (Arsić & Stojanović 2018 p. 4) Ova vrsta organizacije doprinela je boljem povezivanju poslovnog sektora i državnih institucija, jer je cilj od samog stvaranja doprinos boljem poslovanju i životu građana. Iste godine je uspostavljen i „Globalni dogovor Srbija“, tačnije „Globalni dogovor UN“, koji predstavlja dobrovoljnu inicijativu koja uključuje predstavnike kompanija, akademskih institucija, civilnog društva i sindikata koji su svoje delovanje posvetili poštovanju 10 univerzalnih principa iz oblasti ljudskih prava, radnih prava, zaštite životne sredine i borbe protiv korupcije. (UNGC)

Dve godine kasnije, preciznije 2009. godine, Narodna skupština Republike Srbije usvojila je tzv. „zeleni paket“, sastavljen od 17 zakona, kojima je zaštita životne sredine detaljno regulisana. (Martinović 2019) Doprinos se ogleda u tome što je unapređen proces harmonizacije pravnog sistema Srbije sa ekološkim standardima i propisima EU. Zatim, usvojene su Strategija razvoja i promocije društveno odgovornog poslovanja u Srbiji za period od 2010. do 2015. godine i Akcioni plan za period od 2009. do 2017. godine. Međutim, iako se čini da je pravni okvir zaštite životne sredine solidno urađen, usled slabo razvijene društvene odgovornosti, implementacija standarda i propisa ne izgleda kako bi trebalo inače. U Srbiji je premalo znanja o značaju društveno odgovornog poslovanja, jer se često definiše kao ulaganje novca koje ne donosi nikakav profit. Istina, kompanije, kao sastavi delovi svake zajednice, pored benefita koji donose, često ih i ugrožavaju neadekvatnim poslovanjem i nevođenjem brige o posledicama svojih aktivnosti. Međutim,

postoje i pozitivni primeri, a jedan od njih jeste akcija „Bitka za bebe i Bitka za porodilišta“, čiji je cilj bio snabdevanje zdravstvenih ustanova u Srbiji inkubatorima, s obzirom da je utvrđeno da u velikom broju bolnica nedostaje vitalna oprema. Akcija Bitka za porodilišta pokrenuta je uz asistenciju Ministarstva zdravlja i društvenim stručnjacima, kako bi se porodilišta i dečje bolnice snabdele potrebnom opremom. (Reljanović & Jerinić 2015 p. 116) Pre svega, reč je o aparatima za reanimaciju novorođene dece, respiratorna oprema i monitoring na odeljenjima neonatalne intenzivne nege. Za jako kratak period, tačnije od godinu dana, akcija je obezbedila opremu u vrednosti od 1.600.000 evra za preko 50 zdravstvenih ustanova, te je na ovaj način opremljeno 7 porodilišta i dečjih klinika. (Reljanović & Jerinić 2015 p. 104) Zahvaljujući saradnji sa agencijom Saatchi & Saatchi i televizijom B92, došlo je do realizacije kreativnih rešenja, a značaj se ogleda i u tome što su ove dve akcije nagrađivane višestruko, kako nacionalnim, tako i međunarodnim priznanjima.

7. STAVOVI GRAĐANA REPUBLIKE SRBIJE O KORPORATIVNOJ ODGOVORNOSTI

Istraživanja sprovedena u publikaciji „CSR u Srbiji“ pokazuju da je većina stanovništva u Srbiji svesna posledica korporativnog upravljanja i smatraju da bi se njihov život umnogome poboljšao ukoliko bi kompanije postale društveno odgovorne. Međutim, ne posmatraju svi građani korporativnu odgovornost na isti način. Stoga, 80% građana smatra da je kompanija društveno odgovorna ukoliko brine o zdravlju i bezbednosti zaposlenih na radu, zatim, 78% smatra da je to slučaj ukoliko kompanija pruža potrošačima istinite informacije, dok se 76% građana slaže da je to slučaj ukoliko kompanija zaposlenima pruža uslove za rad i razvoj. (Reljanović & Jerinić 2015 p. 52) Iako su građani Srbije svesni posledica korporativnog upravljanja, treba napomenuti da mali broj građana vidi kompanije kao društveno odgovorne. Drugim rečima, samo 16% građana smatra da su kompanije društveno odgovorne, dok 8% smatra da su kompanije odgovorne prema svojim zaposlenima, a ovakva analiza proizilazi iz decenijskog nepoverenja u sve društvene aktere. (Reljanović & Jerinić 2015 p. 52) Poslednjih godina vidljiv je trend rasta poverenja u međunarodne kompanije, jer postoji mišljenje da međunarodne kompanije sve čine kako bi zadobile poverenje građana, dok to nije slučaj sa domaćim kompanijama.

8. ZAKLJUČAK

Društveno odgovorno poslovanje ima pozitivan efekat na kompanije koje ga primenjuju. Ovu poslovnu strategiju kompanije razvijaju kako bi poboljšale svoj imidž, privukle investitore, smanjile operativne troškove i pojačale prodaju proizvoda na tržištu. Termin je novijeg datuma i označava strategiju koja ima pozitivan efekat na zaposlene, okolinu, klijente i društvenu zajednicu. Kompanija je društveno odgovorna onda kada efikasno koristi neobnovljive resurse, finansira projekte od kojih zajednica ima korist, poštuje potrebe i unapređuje uslove rada, kao i saradnju sa klijentima kroz jačanje korporativnog imidža. Društveno odgovorno poslovanje regulisano je standardima EU i međunarodnim dokumentima od kojih je najvažnije istaći Rio i Johanesburšku deklaraciju. Iako nemaju sve kompanije istu poslovnu strategiju, njihov cilj je isti i one nastoje da ostvare pozitivan učinak svojim akcijama, ulaganjem u projekte i stvaranjem profita. Ben i Džeri, Filip Moris, Epsson, Ikea samo su neke od kompanija koje svojim svakodnevnim akcijama i zelenom politikom doprinose zajednici i spadaju u kompanije sa društveno odgovornom praksom. Korporativna odgovornost omogućava kompanijama da se razvijaju kroz sistem samoregulacije. U Srbiji je društveno odgovorno poslovanje počelo da se razvija stvaranjem Foruma poslovnih lidera 2007. godine. Iako je veliki broj kompanija beležio rezultate, poverenje građana u kompanije je izostalo. Ako uzmemo u obzir da u Srbiji svega 16 posto građana smatra da su kompanije društveno odgovorne, možemo zaključiti da vlada skepticizam prema društveno odgovornom delovanju.

1. BIBLIOGRAFIJA

Alysa. (2020) How Ben and Jerry's incorporates social responsibility through conscious capitalism, Chuckjoe blog [Online], Januar 2020. Dostupno na: <https://www.chuckjoe.co/how-ben-and-jerrys-incorporates-social-responsibility-through-conscious-capitalism/>

Arsić. A, Stojanović. A. (2018) Uloga i značaj korporativne društvene odgovornosti u savremenom poslovanju organizacija u Srbiji, Univerzitet Metropoliten, Beograd, p. 1-4

Ben & Jerry's Corporate Social Responsibility (n.d) dostupno na: <https://bjsocialresponsibility.weebly.com/index.html> (pristupljeno 21. 03. 2022)

Đurović, I., Randić, D. (2011) Značaj korporativne društvene odgovornosti za savremeno poslovanje, FQ, Kragujevac, p. 92-95

Erste Bank a.d. Novi Sad, (2020), Banka – to su ljudi!; Izveštaj o društveno odgovornom poslovanju za 2020. godinu, 13, Beograd, pp. 10-83

European Commission (2011): A renewed EU strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility, Brussels, p. 6

Epson Europe's Sustainability Report (20/2021) Making the Green Choice, Amsterdam: Epson Europe BV

Ericsson Nicola Tesla Group (2020), Management Report on the Company and Ericsson Nikola Tesla Group business performance with comments on the financial results for 2020, Zagreb

Jovanović, Leosava, Ilić Biljana, and Pavlović A. (2017) "Društveno odgovorno poslovanje kao temelj strategije održivog rasta i profitabilnosti kompanije.", Međunarodni Simpozijum o upravljanju prirodnim resursima, 416.

Jovanović, M. (2017) Korporativna društvena odgovornost kao determinanta održivosti, Economics of sustainable development, (1) 1. p. 94-99 (pristupljeno 22. 03. 2022)

Nataša Krstić 2014, Društveno odgovorno ulaganje, Bankarstvo 5, dostupno na: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1451-4354/2014/1451-43541405140K.pdf>

Lukić, J., M. Brkljač, and K. Perčić. (2019) "Brendiranje poslodavaca u funkciji privlačenja i zadržavanja talenata koji pripadaju generaciji milenijalaca." Marketing 50(2): p.87.

Martinović, M. (2019) Koncept društveno odgovornog poslovanja, Vujinović & Đokić blog [Online], Oktobar 2019. Dostupno na: <https://v-dj.rs/novosti/koncept-dru-tveno-odgovornog-poslovanja> (pristupljeno 22. 03. 2022)

Muminović S., Pavlović V., (2011) Uticaj koncepta društveno odgovornog ponašanja na rentabilnost kompanija (Studija slučaja grupacija Aquafil Italija), Industrija 39(1). p.21-46.

Rajnović, Lj. (2016) Društveno odgovorno poslovanje u funkciji poboljšanja privrednog ambijenta u Republici Srbiji, Ekonomski vidici, (1). p. 3-9 (pristupljeno 21. 03. 2022).

Reljanović. M, Jerinić. J., (2015). CRS u Srbiji – Analiza stanja i primeri dobre prakse. [Online], dostupno na: <https://odgovornoposlovanje.rs/wp-content/uploads/2015/03/CSR-uSrbiji-165x237mm-WEB.pdf> (pristupljeno 22. 03. 2022).

Stanković, N. (2008) Forum poslovnih lidera Srbije. U: Business Leaders Forum Newspaper. (str. 4-8). Beograd: Smart Kolektiv

Tolušić, Z., Dumančić, E., i Bogdan, K. (2014). „Društveno odgovorno poslovanje i zeleni marketing“, *Agroeconomia Croatica*, 4 (1), p. 26.

Vlastelica - Bakić, T., Krstović, J. and Cicvarić-Kostić, S. (2012) „Poslovna opravdanost društveno odgovornog poslovanja“, *Marketing*, 43(3), str. 192-193.

Vrdoljak Raguž, I., i Hazdovac, K. (2014). 'Društveno odgovorno poslovanje i hrvatska gospodarska praksa', *Oeconomica Jadertina*, 4(1), str. 40-58.

Weber, M. (2008), „The business case for corporate social responsibility: A company level measurement approach for CSR“, *European Management Journal*, 26 (4), p. 249

Živković, I. (2014) Šta je društveno odgovorno poslovanje (DOP) i zašto je od značaja za kompanije i društvo?, *AKT*, dostupno na: <https://www.akt.rs/sr/publikacije/sta-je-drustveno-odgovorno-poslovanje--dop--i-zasto-je-od-znacaja-za-kompanije-i-drustvo> (pristupljeno 23.03. 2022).

Informacioni centar za razvoj potskog regiona, dostupno na: <https://www.icr.rs/2013/04/29/nacionalni-forum-za-zelene-ideje/> (pristupljeno 24.03.2022.)

UNGC. (n.d) <http://www.ungc.rs/> (pristupljeno 23. 03. 2022).

Brošura Zelene inicijative, dostupna na <https://api.pks.rs/storage/assets/Brosura%20Zelene%20inicijative1.pdf> (pristupljeno 24.03.2022.)

Building a better working world The state of sustainable supply chains Building responsible and resilient supply chains, dostupno na https://web.archive.org/web/20210306064033/https://d306pr3pise04h.cloudfront.net/docs/issues_doc%2Fsupply_chain%2Fstate-of-sustainable-supply-chains.pdf (pristupljeno 24.03.2022.)

Policy Framework for Erste Group's Environmental, Energy & Climate Strategy, dostupno na https://www.banktrack.org/download/policy_framework_for_environmental_energy_and_climate_strategy/190520_environmentalpolicy2019.pdf (pristupljeno 24.03.2022.)

Staša Vasiljević

KLIMATSKE PROMENE KAO IMPERATIV MEĐUNARODNE POLITIKE

Sažetak

Klimatske promene se prirodno dešavaju od samog nastanka planete, međutim problemi većih razmera u vezi sa klimatskim promenama nastaju relativno skoro. Usled porasta populacije, razvoja tehnologije i industrije, te potrebe za sve većom eksploatacijom životne sredine klimatske promene postaju intenzivnije i brže. Globalni karakter klimatskih promena je počeo da se uviđa, napredovanjem nauke i tehnologije koje su omogućile da se efekti ovih promena dublje istražuju. U početku, problem klimatskih promena privlačio je pažnju samo naučnih krugova. Međutim uviđanjem da se posledice klimatskih promena ne odražavaju samo u okvirima granica jedne države u kojoj se čovekovim aktivnostima doprinosi njihovom nastanku, već da se posledice prelivaju i imaju planetarni karakter, klimatske promene su počele da izazivaju pažnju i političkih aktera na međunarodnom nivou. Osvrtanjem na sfere u kojima su klimatske promene izazvale najveće negativne promene, ukazaće se na značaj rešavanja ovog problema, kao i njegov globalni karakter i neophodnost da se on rešava na nadnacionalnom nivou. Hronološki pregled najvažnijeg delovanja na međunarodnom nivou prikazaće na koji način su klimatske promene dospele u sam vrh međunarodne politike. I pored navedenih napora, problem klimatskih promena iz godine u godinu postaje sve veći, što potvrđuje njegovu složenost i obim, ali i hitnost za rešavanje ovog problema saradnjom.

Ključne reči: klimatske promene, međunarodna politika, međunarodne konferencije, Ujedinjene nacije, Evropska unija

UVOD

Klimatske promene predstavljaju pojam koji je svakodnevno prisutan u javnom diskursu. Danas, usled svog intenziteta i brzine, problem klimatskih promena zahteva hitnu intervenciju, kako na nacionalnom, tako i na globalnom nivou. Pitanjem problema klimatskih promena ne bave se više samo naučni krugovi, već im sve veći značaj pridaju politički akteri i organizacije na međunarodnom nivou. S obzirom na širinu problema klimatskih promena postoje različiti pristupi u njegovom definisanju. Prema NASA definiciji, „kada naučnici govore o klimi oni posmatraju prosek padavina, temperatura, vlage, osunčanosti, brzine vetra, fenomena kao što su magla, mraz, oluje i grad kao i druge mere u vremenu koje se javljaju u dužem vremenskom periodu u nekom posebnom mestu.“ Sa druge strane, usled sve većeg antropogenog uticaja na klimatske promene sve češće su definicije u kojima je se čovek dovodi u vezu sa njima. "Klimatske promene predstavljaju one promene klime koje se direktno ili indirektno pripisuju ljudskim aktivnostima koje menjaju sastav atmosfere i koje se za razliku od klimatskih varijabilnosti beleže tokom dužeg vremenskog perioda." Kako čovek sve više doprinosi globalnom karakteru klimatskih promena, Ujedinjene nacije navode da „ globalni karakter promene klime zahteva najširu moguću saradnju svih zemalja i njihovo učešće u efikasnom i odgovarajućem međunarodnom reagovanju u skladu sa njihovim zajedničkim ali izdiferenciranim odgovornostima i respektivnim mogućnostima, a takođe i njihovim društvenim i ekonomskim uslovima...”

Značaj i složenost problematike klimatskih promena

Klimatske promene zahtevaju sveobuhvatan pristup. Argument za ovaj pristup može da se pronađe u načinu na koji prirodne nauke definišu karakteristike planete Zemlje, čije su klimatske promene sastavni deo. Planeta Zemlja predstavlja integrisan sistem u okviru kojeg su svi elementi međusobno neraskidivo povezani i složeni, uz to podložni su i dinamičnosti promena koje mogu da dovedu do nepovratnih posledica. Kako bi problem klimatskih promena mogao da se ukloni, neophodan je upravo sveobuhvatan pristup njegovom

rešavanju. Potrebno je da se ispita koje čovekove aktivnosti i u kojoj meri pospešuju klimatske promene, zatim i da se utvrdi kakve posledice klimatske promene imaju na različite sfere kao što su životna sredina, biodiverzitet i život ljudi. U odnosu na navedeno, neophodno je da se problem istovremeno rešava na svakom od nivoa zato što složenost i međusobna povezanost uzroka i posledica zahtevaju takvo delovanje.

Postoje različita shvatanja čovekovog uticaja na klimatske promene. Dva ekstremna stava, prema kojima čovek sa jedne strane ne pospešuje klimatske promene, već su one prirodni tok koji se kroz istoriju ponavlja, dok sa druge strane čovekove aktivnosti predstavljaju ključ problema klimatskih promena sa kojim se suočavamo. Postoji i treće, umerenije, shvatanje prema kojem klimatske promene svakako jesu deo prirodnog procesa, ali čovek svojim delovanjem doprinosi pojačanju njihovog intenziteta. Prema izveštaju Međuvladinog panela o klimatskih promenama čovekovo delovanje uglavnom jeste uzrok promene klime. Iskopavanje fosilnih goriva, na primer, predstavlja čovekovo delovanje koje u značajnoj meri pospešuje klimatske promene. Već samim iskopavanjem zemljišta proizvodi se velika šteta za okolinu. Uz to fosilna goriva se koriste za pokretanje mašina za iskopavanje, dok sam proces iskopavanja iziskuje potrošnju velike količine vode. U tom procesu oslobađa se zabrinjavajuća količina ugljen-dioksida u vazduh. Proizvodnja jednog pametnog telefona predstavlja podoban primer zbog toga što je usled njegove proizvodnje potrebno oko trideset i pet različitih materijala kao što su plastika, gvožđe, litijum, bakar, aluminijum, barijum... Ukoliko bi počeo da se odmotava klupko odakle svi ti materijali i koja je cena da se napravi jedan produkt, došlo bi se do poražavajućih podataka. Da bi se napravila, na primer, baterija za telefon, neophodno je iskopavanje litijuma, koje je pogubno za okolinu. Primera radi, iskopavanjem materijala u rudniku litijuma u Čileu, došlo je do potpunog uništenja čileanske pustinje. Većina delova za telefon zahteva plastiku, koja se dobija iz fosilnih goriva.

Jedan od mnogobrojnih indikatora globalnog zagrevanja jeste topljenje ledenih ploča na Antartiku i Arktiku. Dodatna opasnost ogleda se u tome da je u polarnim delovima planete Zemlje zagrevanje gotovo dvostruko veće u odnosu na prosečno globalno zagrevanje. Na Antarktiku je počevši od 1950. godine uočen značajan trend zagrevanja, dok se na Arktiku značajniji porast temperature beleži od osamdesetih godina prošlog veka. Procenjuje se da će

usleg porasta temperature za oko 2-3oC ledeni pokrivač Antarktika biti u potpunosti devastiran. Tokom leta 2020. godine u gradu Verhojansk u Sibiru temperatura je bila za 18 oC viša u odnosu na najviše temperature koje su beležene do tada. Trend se nastavio i u 2022. godini, kada se u oblastima Antaktika zabeležila temperatura koja je za oko 40 oC viša u odnosu na prosečnu, dok je u oblastima Artika viša za 30 oC u odnosu na prosečne temperature za to područje. Procenjuje se da se arktički morski led topi za oko 13% u toku svake decenije u period od poslednjih trideset godina. Ovo je dovelo do toga da se najstariji i najdeblji led na Arktiku topljenjem smanjio za gotovo 95%. Očuvanje Arktika i Antarktika je višestruko važno. Prvo, zbog snežnog pokrivača i leda kojim su prekriveni, višak toplote se reflektuje i vraća nazad u svemir čime se održava temperatura cele planete Zemlje. Topljenje glečera koji se nalaze na kopnu, dovode do povećanja nivoa mora, dok topljenje morskog leda dovodi do gubitka staništa za životinje. Povećanje nivoa mora dovešće do posledica za čitavu planetu, ali će najjače posledice doživeti priobalni gradovi i male ostrvske države kroz sve učestalije poplave. Brojne studije posvećene su predviđanju mogućeg porasta nivoa mora usled povećanja globalnog zagrevanja. Rezultati variraju u odnosu na procenu za koliko će stepeni Celzijusa da poraste globalna temperatura. Prema izveštaju Međuvladinog panela za klimatske promene (IPCC), ukoliko se emisije sa efektom staklene baste budu u značajnoj meri smanjile, očekuje se da će nivo mora do 2100. godine da poraste u proseku od 0,3 do 0,6 metara. Topljenjem leda i permafrosta dolazi do oslobađanja metana koji je bio zarobljen u ledu. Kako metan predstavlja gas sa efektom staklene bašte, njegovim oslobađanjem dolazi do dodatnog globalnog zagrevanja. Usled topljenja leda i gubitka staništa, životinje su primorane da pronađu potencijalno novo mesto za život. Međutim, neke životinje se teže prilagođavaju na nove uslove života. Na kraju, topljenje leda omogućava da do tada nepristupačna mesta za brodove postanu sve pristupačnija. Na taj način dolazi do povećanja rizika od izlivanja nafte i drugih štetnih materija koje mogu dodatno da utiču na ubrzan process topljenja leda, ali i do stvaranja buke koju prouzrokuju brodovi što može da utiče na kitove i druge morske životinje. Takođe, ovime se otvara put za ribolov i vojne aktivnosti, koje dodatno nanose štetu živom svetu. Na ovom delu planete živi polarni medved kao jedna od najugroženijih životinjskih vrsta, kojem najveću pretnju za opstanak predstavlja topljenje leda.

Još jedan indikator klimatskih promena jeste gubitak biodiverziteta. Do njegovog gubitka dolazi posledicom prekomernog iskorišćavanja i uništenja zemljišta i mora, odnosno staništa biljnog i životinjskog sveta, zatim prekomersna eksploatacija živog sveta i na kraju uticajem klimatskih promena. Ipak za 21. vek previđa se da će najveći uticaj na gubitak biodiverziteta imati upravo klimatske promene. Uticaj klimatskih promena ogleda se u porastu temperature, ekstremne vremenske nepogode, porastu nivoa mora, zatim u požarima i sušama, ali i emisiji gasova sa efektom staklene bašte. Iako se živi svet tokom čitavog svog postojanja neprekidno prilagođava klimatskim promenama, danas je ovo pitanje veoma značajno iz dva razloga. Prvi razlog jeste što je živi svet više nego ikada u istoriji izložen drugim opasnosima od strane čoveka, čime je već ugrožen. Usled toga klimatske promene mogu da dovedu do katastrofalnih i nepovratnih posledica po mnoge vrste. Drugi razlog jeste što su klimatske promene u današnjem vremenu velikim delom izazvane čovekovim delovanjem, odnosno nisu isključivo prirodni sled, zbog čega se odvijaju intenzitetom i brzinom kojoj mnoge vrste ne mogu da se prilagode. Posebno osetljivo područje na klimatske promene jeste obalna istočna Afrika na kojoj bi usled porasta globalne temperature od 2oC došlo do ugroženosti za više od 25% živog sveta. Afrički slon je jedan od životinjskih vrsta koje mogu da budu veoma ugrožene usled manjih količina padavina i suša, zbog količine vode koja im je potrebna da prežive. Mediteran takođe predstavlja osetljivo područje gde se uspeh posta globalne temperature od 2oC procenjuje da će gotovo 30% vrsta život svega biti ugroženo. Primera radi, nekoliko vrsta morskih kornjača mogu da budu veoma ugrožene zbog uništavanja staništa na kojem se razmnožavaju. Do potencijalne ugroženosti vrsta može doći usled zagrevanja peska na kojem kornjače polažu jaja. Naime, temperatura utiče na pol mladunaca – niža temperature će dovesti do oformljenja muških kornjača, dok će viša temperatura dovesti do oformljenja ženskih kornjača. Usled posledica globalnog zagrevanja i povećanja temperature Zemlje, doći će do toga da ćemo imati samo jedan pol tih vrsta kornjača – ženke. Pored ovoga, porast nivoa mora dovodi takođe do uništenja prostora na kojem se kornjače razmnožavaju. Slična previđanja se odnose i na jugozapadni deo Australije gde će usled pomenutog povećanja globalne temperature doći do ugrožavanja staništa za između 30 do 60% vrsta. U 2019. godini u ovom području proglašeno je da je vrsta glodara pod nazivom Bramble Cay melomys izumrla, nakon što je područje pogođeno poplavama koje su povezane sa porastom nivoa mora. Navedeni primeri predstavljaju samo neke od

ugroženih delova planete. Kako bi globalna temperatura uspela da se ograniči na ispod 2oC potrebni su veliki naponi na svetskom nivou, međutim već sada je biodiverzitet u značajnoj meri ugrožen.

Očuvanje šuma predstavlja važnu kariku u rešavanju problema klimatskih promena, zato što doprinose stabilizaciji klime. Šume su takođe veoma važan element ekosistema, zato što predstavljaju dom mnogim vrstama životinja, ali i ljudima. Šume su već ugrožene svakodnevnim čovekovim aktivnostima. Porastom broja stanovništva dolazi do porasta potrebe za poljoprivrednom proizvodnjom. Prema podacima Međunarodnog panela o klimatskim promenama u periodu od 2007. do 2016. godine poljoprivredna proizvodnja, šumarstvo i drugi oblici korišćenja zemljišta proizveli su 23% emisija sa efektom staklene bašte od ukupnih emisija. Zbog proizvodnje palminog ulja koje se veoma koristi u prehrambenoj industriji dolazi do krčenja šuma. Sve ovo utiče na umanjeње sposobnosti šuma da doprinose stabilizaciji klime. U odnosu na to, klimatske promene utiču dodatno na šume zbog toga što su sve češći sušni periodi uz visoke temperature, koji takođe sve češće rezultiraju šumskim požarima, naročito na područjima koja su i do tada bila podložna požarima.. Australija predstavlja podoban primer područja na kojem su 2020. godine zabeležene rekordno visoke temperature, kao i razarajući požari. Prema procenama stručnjaka, izgorelo je oko 186 hiljada kvadratnih kilometara šumske površine koja je bila stanište za 832 autohtone životinjske vrste. Izgubljeno je preko tri hiljade domova, a najmanje trideset i četiri osobe su izgubile život usled požara. Takođe, procenjuje se da je trideset i pet hiljada koala, koje su već ugrožena vrsta, uginulo usled požara ili njegovih posledica. Tokom požara koji su zadesili Australiju zabeležene su rekordne temperature, kao i rekordna zagađenost vazduha. U tom periodu, Kanbera je zauzela treće mesto na lestvici najzagađenijih gradova sveta. Klimatske promene alarmantno utiču na samu otpornost šuma. Kao rezultat toga, šume su sve ranjivije i podložnije napadima bolesti i štetočina.

Klimatske promene direktno utiču na podizanje nivoa mora, isušivanje zemljišta, povećanje siromaštva, ugrožavanje čitavog biodiverziteta. Povećanje siromaštva, kao i drastično opadanje ekonomskog potencijala imaju tendenciju da značajno utiču kako na socijalni, tako i ekonomski status stanovništva i na kraju na samo zdravlje ljudi.

Prethodno navedeno predstavlja samo neke od najbitnijih aspekata na koje klimatske promene imaju uticaj. Problem klimatskih promena postaje sve приметniji i uveliko se gubi razmišljanje da se to događa „tamo negde”. S obzirom da su efekti klimatskih promena prisutni u svakoj pori društva, one opravdano predstavljaju imperativ međunarodne saradnje.

Razvoj međunarodne saradnje na svetskom nivou

Do međunarodne saradnje u oblasti ekološke politike dolazi sa porastom saznanja i svesti o globalnom karakteru klimatskih promena, njegovom značaju i nemogućnosti da problemi u vezi sa klimatskim promenama budu rešeni bez saradnje među državama. U vezi sa navedenim do međunarodne saradnje dolazi saznanjem i o prekograničnom zagađenju, odnosno saznanje da zagađenje nastalo na teritoriji jedne države može da ima uticaj i na teritoriju drugih država. 1909. godine potpisan je Ugovor o prekograničnim vodama koje se nalaze na teritoriji koja se graniči između Kanade i SAD sa ciljem rešavanja sporova oko zajedničkih voda. Iste godine ovim Ugovorom osnovana je Međunarodna zajednička komisija sa ciljem rešavanja problema prekograničnog zagađenja.

Još jedan problem predstavljaju i ekološke migracije. Kako se došlo do zaključka da zagađenje nema uticaj samo na državu koja ga proizvodi, već i na druge države, logičan sled jeste da klimatske promene prouzrokovane aktivnostima takvih država predstavljaju globalni problem koji se tiče i država koje ne zagađuju u tolikoj meri. Ovo naročito predstavlja problem nerazvijenim državama koje ne mogu dovoljno brzo da se prilagode posledicama klimatskih promena zbog čega dolazi do ekoloških migracija. Ekološke migracije nisu samo pokazatelji ekoloških problema, već predstavljaju potencijalnu opasnost za izbijanje konflikata u društvu države u koje migriraju, odnosno reč je i o bezbednosnom kontekstu. Kako bi se sprečili mogući problemi i obezbedio međunarodni mir i bezbednost, potrebna je saradnja među državama. Ovaj problem uočen je još 1990. godine od strane Međuvladinog panela za klimatske promene (IPCC). Krajem prošlog veka podaci su ukazivali na to da je oko dvadeset i pet miliona ljudi moralo da se iseli iz svojih domova, čak i država, usled zagađenja životne sredine i prirodnih katastrofa. Ekološke katastrofe mogu biti izazvane direktnim i indirektnim ljudskim faktorom. Primer direktnog ljudskog faktora predstavlja nuklearna katastrofa iz 1986. koja se dogodila u Ukrajini, poznata kao Černobiljska katastrofa, usled čega su trajno iseljeni svi ljudi iz tog grada. Tokom narednih desetak godina

preseljeno je još oko dvesta hiljada ljudi koji su živeli u blizini mesta u kojem došlo do nuklearne katastrofe. Na drugoj strani reč je o prirodnim katastrofama koje su sve učestalije i jače usled delovanja čoveka na životnu sredinu. Uragan Katrin koji je 2005. godine pogodio južnu obalu Sjedinjenih država predstavlja primer prirodne katastrofe usled čega je privremeno raseljeno više od milion ljudi.

Prva svetska konferencija UN o životnoj sredini, održana je 1972. godine u Štokholmu. Ipak, pitanje klimatskih promena značajniju pažnju dobija kasnije. Sredinom osamdesetih godina naučnici počinju da dolaze do saznanja o ozonskog omotača. U vezi sa ovim, Montrealski protokol iz 1987. godine predstavlja međunarodni sporazum o zaštiti ozonskog omotača. Cilj je uspostaviti postepeno ukidanje proizvodnje i potrošnje onih supstanci koje dovode do oštećenja ozonskog omotača. Iako se Protokol nije neposredno bavio globalnim zagrevanjem kao posledicom emisije ovih supstanci, odigrao je značajnu ulogu u problemu klimatskih promena.

Međuvladin panel o klimatskim promenama (IPCC - Intergovernmental Panel on Climate Change) osnovan je 1988. godine od strane Svetske meteorološke organizacije (WMO – World Meteorological Organization) i Programa Ujedinjenih nacija za životnu sredinu (UNEP - United Nations Environment Programme) . Osnovan je sa ciljem da na osnovu prikupljenih postojećih informacija izdaje izveštaje o klimatskim promenama kako bi se između ostalog pripremila i Okvirna konvencija UN o klimatskim promenama (UNFCCC). Prvi izveštaj izdat 1990. godine, imao je važnu ulogu u stvaranju Okvirne konvencije UN o klimatskim promenama. U izveštaju je istaknut značaj međunarodne saradnje u vezi sa klimatskim promenama i globalnim posledicama koje donose sa sobom.

Okvirna konvencija UN o klimatskim promenama (UNFCCC) usvojena je 1992. godine u okviru Konferencije UN o životnoj sredini i održivom razvoju koja je održana u Reo de Žaneiru, a na snagu je stupila 1994. godine. Krajnji cilj Konvencije jeste da se koncentracija gasova sa efektom staklene bašte stabilizuje na nivo koji bi sprečio negativni antropogeni uticaj na klimatski sistem. Konvencijom je potvrđeno da problem klimatskih promena zahteva saradnju država na najširem nivou. U članu 3 Konvencije iznose se principi prema kojima je potrebno da se Strane rukovode kako bi se postigao krajnji cilj Konvencije. Tako su „Strane dužne da zaštite klimatski sistem za dobrobit sadašnjih i budućih generacija čovečanstva...razvijene zemlje bi trebalo da preuzmu vodeću ulogu u borbi sa promenom

klime i njenim negativnim uticajima''. Ovim principom u Konvenciji je napravljena razlika između razvijenih i zemalja u razvoju, gde je potrebno da se zemljama u razvoju omogući da uspešnije rešavaju probleme u vezi sa klimatskim promenama. Konferencija strana (eng. Conference of the Parties – COP) osnovana je Konvencijom i ona predstavlja najviši organ čiji je zadatak da razmatra sprovođenje Konvencije i da donosi odluke koje su neophodne za uspešnije sprovođenje Konvencije. Zasedanja treba da se održavaju jednom godišnje, ukoliko Konferencija Strana ne odluči drugačije.

Prvo zasedanje Konferencija strana (COP1) održano je 1995. godine u Berlinu. Na COP1 je bilo potrebno da se preispita u kojoj meri su razvijene zemlje preuzele potrebne mere u cilju vraćanja emisija sa efektom staklene bašte na nivo iz 1990. godine. Došlo se do zaključka da je potrebno da se uspostave nove obaveze za period posle 2000. godine za razvijene zemlje. U vezi sa ovim osnovana je Ad hoc grupa (AGBM) sa zadatkom da se pripremi „protokol ili drugi pravni instrument’’ za usvajanje na trećoj Konferenciji strana (COP3).

U međuvremenu, 1996. godine objavljen je drugi IPCC izveštaj u okviru kojeg je istaknuto da bilans dokaza sugeriše na značajan ljudski uticaj na globalnu klimu. Od prvog IPCC izveštaja o proceni, do drugog IPCC izveštaja postignut je veliki napredak u razlikovanju ljudskog od prirodnog uticaja na klimatske promene. Iste godine, održano je drugo zasedanje Konvencije strana (COP2) u Ženevi na kojem je podržan drugi IPCC izveštaj o proceni i naglašeno da bi on trebalo da naučnu osnovu za potrebe hitnog jačanja aktivnosti na svim nivoima, a naročito razvijenih zemalja da smanje emisiju gasova sa efektom staklene bašte.

Na trećem zasedanju Konferencije strana (COP3) koje je održano u Japanu 1997. godine usvojen je Kjoto protokol sa ciljem postizanja krajnjeg cilja Konvencije, a na snagu je stupio 2005. godine. U prvoj fazi Protokolom su 37 razvijenih zemalja i Evropska unija obavezani da u periodu od 2008. do 2012. godine smanje svoje emisije sa efektom staklene bašte za najmanje 5% ispod nivoa koji je bio 1990. godine. Ovom obavezom nisu obuhvaćene zemlje u razvoju. Sjedinjene države kao jedan od najvećih zagađivača na svetu do danas nisu ratifikovale Protokol. Pomenute države potrebno je da svoje obaveze ispune pre svega preduzimanjem nacionalnih mera. Kako bi došlo do lakšeg ispunjenja obaveza Protokol je uspostavio tzv. "fleksibilne mehanizme'', a njih čine trgovina emisijama, zajednička implementacija i mehanizam čistog razvoja.

Prvi mehanizam, poznat kao tržište ugljenika, predstavlja trgovinu emisijama ugljen-dioksida na način da razvijene zemlje koje su obavezane Protokolom mogu da kupuju ove emisije od zemalja koje ih proizvode u manjoj meri. Drugi mehanizam zajedničke implementacije pruža mogućnost razvijenim zemljama koje su obavezane da smanje emisiju da učestvuju u smanjenju emisije u drugoj razvijenoj zemlji koja je takođe obavezana Protokolom. Na taj način prva razvijena zemlja pomaže drugoj razvijenoj zemlji da smanji svoje emisije, a zauzvrat postignuti rezultati se pripisuju prvoj razvijenoj zemlji koja je pružila pomoć, na način da je ona proizvela smanjenje što joj pomaže u ostvarenju njenih obaveza prema Protokolu. Poslednji, mehanizam čistog razvoja predstavlja pružanje pomoći zemlji u razvoju koja nije obavezana Protokolom, na način da razvijena zemlja koja je obavezana Protokolom investira u projekte koji doprinose smanjenju emisija u zemljama u razvoju. Korist od ovog mehanizma imaju i razvijene zemlje zato što se njima pripisuje uspeh za smanjenje emisije čime se približava ispunjenju obaveza iz Protkola. Detaljan opis procedura koje su potrebe da se sprovedu kako bi se ostvarili ciljevi postavljeni Kjoto protokolom usvojeni su kasnije na sedmom zasedanju Konferencije strana (COP7) a poznati su kao Marakeški sporazumi.

Za razliku od Kjoto protokola kojim u prvoj fazi nisu obavezane sve zemlje, ratifikacijom Pariskog sporazuma sve zemlje postaju obavezane. Iako i Pariski sporazum poznaje razliku između razvijenih i zemalja u razvoju, zemlje u razvoju se ne isključuju iz obavezanosti, već je obavezanost prilagođena njihovim specifičnostima i mogućnostima. Za razliku od prethodnih, ovo je prvi sporazum o klimatskim promenama koji je potpisan od strane svih zemalja u svetu. Ključno pitanje Sporazuma jeste postavljanje dugoročnog cilja za ograničavanje porasta globalne temperature znatno ispod 2oC u odnosu na preindustrijski period, te potreba da se preduzmu sve moguće mere kako bi se temperatura zadržala ispod porasta od 1,5oC. Sporazum poznaje pomoć zemljama u razvoju u vidu finansijskih sredstava koje će da obezbede razvijene države, sa ciljem da im se olakša smanjenje korišćenja fosilnih goriva, te da se lakše prilagode uticajima prouzrokovani klimatskim promenama. Poslednja, dvadeset šesta Konferencija Ujedinjenih nacija o klimatskih promenama (COP26) održana je 2021. godine u Glazgovu. Jedna od ključnih tema Konferencije bilo je da se sagleda šta je učinjeno u vezi sa postavljenim ciljem Pariskog sporazuma. Na Konferenciji je potvrđena važnost Pariskog sporazuma, te su se novi ciljevi

postavljaji u odnosu na njega. Jedan od postavljenih ciljeva jeste da je neophodno da se emisija štetnih gasova umanju za 45% do 2030. godine kako bi se omogućilo ograničavanje porasta globalne temperature na 1,5 oC. Zbog hitnosti pitanja klimatskih promena sve države će umesto 2025. godine, već na sledećoj Konferenciji koja će se održati 2022. godine predstaviti svoje nacionalne akcione planove. Druge važne teme na Konferenciji bile su pozivanje na postepeno smanjenje i ukidanje energije koja se dobija iz uglja i fosilnih goriva, te finansijska pomoć zemljama u razvoju. Neke države su se obavezale da će do 2030. godine okončati krčenje šuma, dok su druge dale obećanje koje je u vezi sa ograničenjem emisije metana za 30% do 2030. godine.

Hronološki pregled, počevši od prve Međunarodne konferencije UN o životnoj sredini održane 1972. godine do dvadeset i šeste Konferencije strana (COP26) ukazuje na složenost i hitnost problema klimatskih promena. Iako gotovo svake godine problem klimatskih promena dospe na sam vrh prioriternih tema međunarodne politike i međunarodne saradnje njegova složenost je onemogućila da problem bude rešen do danas. Sa druge strane, svake naredne godine ovaj problem postaje još veća pretnja, te je saradnja u njegovom rešavanju još hitnija.

Klimatske promene i Evropska unija

U oblasti klimatskih promena Evropska unija počinje da sprovodi aktivnosti krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina. Tako je Evropska unija postaje članica Montrealskog protokola i Bečke konvencije o zaštiti ozonskog omotača još 1988. godine, kao i članica Okvirne konvencije UN o klimatskim promenama od 1994. godine. Donošenjem Kjoto protokola, za razliku od ostalih država koje su se obavezale da će u prvom period od 2008. do 2012. godine da svoje emisije smanje u proseku za 5% ispod nivoa koji je bio 1990. godine, države članice Evropske unije su se obavezale da će emisiju smanjiti u proseku za oko 8%. Na osnovu izveštaja Evropske komisije i Evropske agencije za životnu sredinu, Evropska unija je uspešno ispunila svoje obaveze proistekle iz Kjoto protokola. Štaviše uspela je da ostvari smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte za 18% u odnosu 1990. godinu. Nakon ovoga, 2007. godine Evropska unija postavila je cilj da će do 2020. godine smanjiti emisiju gasova sa efektom staklene bašte za 20% ispod nivoa

koji je bio 1990. godine, ali da to učini uz povećanje energetske efikasnosti za 20% kao i povećanje korišćenja obnovljivih izvora energija na 20%. U odnosu na ovo Evropska komisija je 2008. godine predložila da se usvoji obavezujuće zakonodavstvo kako bi Evropska unija mogla uspešno da ostvari postavljene ciljeve. Konačno, 2009. godine postavljeni ciljevi u okviru klimatskog i energetskog paketa Evropske unije postali su zakon. Pored navedenog Evropska unija se obavezala i Kjoto protokolom da će za drugi period koji traje od 2013. do 2020. godine ostvariti prosečno smanjenje od 20% ispod nivoa koji je bio 1990. godine. Prema izveštaju Evropska agencija za životnu sredinu, Evropska unija je ostvarila postavljene ciljeve. U period do 2020. godine Evropska unija postavlja pred sebe još jedan cilj. Tako je na dvadeset i četvrtoj Konferenciji strana održanoj 2018. godine Evropska unija izašla sa ciljem da će do 2030. godine smanjiti emisiju gasova sa efektom staklene bašte na 55% ispod nivoa koji je bio 1990. godine. Sve ovo prethodilo je Evropskom zelenom dogovoru (eng. European Green Deal) prema kojem će do 2050. godine Evropska unija biti klimatski neutralna, a 2021. godine Evropski zakon o klimi (eng. The European climate law) koji se odnosi na prethodno navedene ciljeve.

Klimatske promene i Srbija

Zakone koji se odnose na pitanje klimatskih promena Srbija je usvojila 2004. godine. Ipak do značajnijih napora dolazi sa započinjanjem procesa pridruživanja Srbije Evropskoj uniji. U odnosu na ovo Srbija je 2017. godine usvojila Pariski sporazum, ali je takođe u obavezi da ga i primeni kroz donošenje zakona i strategije u skladu sa ciljevima Evropske unije u oblasti klime i energetike do 2030. godine. Srbija je potpisivanjem Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za zemlje Zapadnog balkana 2020. godine priznala Evropski zeleni dogovor (eng. European Green Deal) koji predstavlja strategiju Evropske unije sa ciljem da postane klimatski neutralna do 2050. godine. Naredne godine postignut je i sporazum o Akcionom planu za Zelenu agendu, koji predstavlja smernice za njeno sprovođenje. Narodna skupština Republike Srbije 2021. godine je usvojila Zakon o klimatskim promenama, kojim se uređuje sistem za ograničenje emisije gasova sa efektom staklene bašte.

Zaključak

Klimatske promene predstavljaju globalni problem koji zadire u sve pore društva. Sve češće poplave, požari, kao i prenaseljenost i povećanje siromaštva jesu alarm koji ne sme da ignoriše. Svi navedeni problemi su samo vrh ledene sante i predstavljaju goruću temu veka u kome živimo. S obzirom na to da su klimatske promene u vrhu interesovanja, one predstavljaju imperativ međunarodne politike. Napori koji se ulažu na globalnom nivou jesu pokazatelj koliki je obim hitnosti za rešavanje ovog problema, kao i to koliko je složeno pitanje rešavanja ovog problema. Međutim, kako smo svedoci sve češćih efekata klimatskih promena, dolazi se do zaključka da je neophodno da se uloži još veći napor u borbu protiv klimatskih promena.

Literatura

- Arctic climate change, WWF, <https://arcticwwf.org/work/climate/>
- Biodiversity and climate change, IPBES-IPCC co-sponsored workshop
- Climate change and the Australian bushfires: a visual guide, Owen Mulhern, Earth.org, 2020, https://earth.org/data_visualization/climate-change-and-the-australian-bushfires-a-visual-guide/?gclid=Cj0KCQjwr-
- Climate change, The IPCC Scientific Assessment, World meteorological organization, United Nations environment programme, Intergovernmental panel on climate change, https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ipcc_far_wg_I_full_report.pdf
- Climate change and international relations (After Kyoto), Arild Underdal, Department of Political Science, University of Oslo 0317, Norway, 2017
- COP26 summary report, IETA, A is for ambition, 2021
- COP26: Together for our planet, United Nation, <https://www.un.org/en/climatechange/cop26>
- Communication from the commission to the European parliament, the European council, the council, the European economic and social committee and the Committee of the regions, The European green deal, European commission, Brussels, 2019
- Dejan Milenković, Pravo zaštite životne sredine sa elementima uvoda u pravo, Viša politehnička škola, Beograd, 2006
- Detlef Sprinz & Urs Luterbacher, International relations and global climate change, second, revised, update version, Postdam institute for climate impact research (PIK)

- Effects of climate change on sea levels and inundation relevant to the Pacific islands, Jerome Aucan, Institut de Recherche pour le Developpement, New Caledonia, 2018
- Ekološke izbeglice – (ne)rešiv problem međunarodne zajednice, Nevena Šekarić, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti; Filip Stojanović, Centar za istraživanje javnih politika
- European policies on climate and energy towards 2020, 2030 and 2050, Georgios Amanatidis, Briefing, ENVI in FOCUS, Policy Department for economic, scientific and quality of life policies, European Parliament
- European climate law, European commission, https://ec.europa.eu/clima/eu-action/european-green-deal/european-climate-law_en
- EU over-achieved first Kyoto emissions target, on track to meet 2020 objective, European commission, 2013, https://ec.europa.eu/clima/news-your-voice/news/eu-over-achieved-first-kyoto-emissions-target-track-meet-2020-objective-2013-10-09_en
- EU achieves 20-20-20 climate targets, 55% emissions cut by 2030 reachable with more efforts and policies, European environment agency, <https://www.eea.europa.eu/highlights/eu-achieves-20-20-20>
- Fact sheet: The Kyoto protocol, United Nations framework convention on climate change, 2011
- Globalno zagrevanje, Rusija i Arktički polarni krug: Zaveležene rekordno visoke temperature, BBC, 2020, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-53147754>
- History of the IJC, International Joint Commission, <https://www.ijc.org/en/who/history>
- History of the IPCC, IPCC, https://www.ipcc.ch/about/history/?fbclid=IwAR1e0nNBrRNI9UmjC6qL_SDjefRGSG_26RrKtRi5Z4HKrJ23OwTaYyicovQ
- Hot poles: Antarctica, Arctic 70 and 60 degrees above normal, Seth Borenstein, Associated Press, 2022, <https://apnews.com/article/climate-science-colorado-arctic-antarctica-eda9ea8704108bdab2480fa2cd4b6e34>
- IPCC Second Assessment Climate Change 1995, Intergovernmental panel on climate change
- Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja, Dragoljub Todić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2013

- Klimatske promene i njihov uticaj na kvalitet života, Marko Antonijević, Strahinja Starčević, Slobodan Savić, Saša Jovanović, Fakultet inženjerskih nauka, Kragujevac, <http://www.cqm.rs/2013/cd1/pdf/8/10.pdf>
- Klimatske promene i zemlja, IPCC specijalni izveštaj o klimatskim promenama, dezertifikaciji, degradaciji zemlje, održivom upravljanju zemljom, prehrambenoj sigurnosti, i fluksusima gasova sa efektom staklene bašte u kopnenim ekosistemima, IPCC, 2020
- Kyoto protocol to the United Nations framework convention on climate change, United nations, 1998
- Kyoto 1st commitment period (2008-12), European commission, https://ec.europa.eu/clima/eu-action/climate-strategies-targets/progress-made-cutting-emissions/kyoto-1st-commitment-period-2008-12_en
- Migration and climate change, IOM International organization for migration
- Negative impact of technology on the environment, Jennifer Okafor, Trvst, 2020, <https://www.trvst.world/environment/negative-impact-of-technology-on-the-environment/>
- Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime, Zakon o potvrđivanju okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime, sa aneksima, (‘‘Sl. List SRJ – Međunarodni ugovori’’, br. 1/97), <https://aarhusns.rs/wp-content/uploads/2021/01/Okvirna-konvencija-UN-o-promeni-klime.pdf>
- Paris COP21: Key issues for the new climate agreement, Climate council, Briefing paper
- Press backgrounder, A brief history of the climate change convention, United Nation framework convention on climate change – secretariat, <https://unfccc.int/cop3/fccc/info/backgrod.htm>
- Polar amplification and ice free conditions under 1.5, 2 and 3oC global warming as simulated by CMIP5 and CMIP6 models, Fernanda Casagrande, Francisco A.B. Neto, Ronald B. De Souza, Paulo Nobre, Atmosphere, 2021
- Političke posledice migracija izazvanih ekološkim katastrofama, Layth Neseef, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2018
- Procena ranjivosti na klimatske promene, Srbija, WWF, Centar za unapređenje životne sredine, Beograd, 2012.
- Regional fact sheet – Polar regions, Sixth assessment report, Intergovernmental panel on climate change, IPCC, WHO, UNEP

- Report of the conference of the parties on its first session, held at Berlin from 28 March to 7 April 1995, United Nations, 1995
- Six ways loss of Arctic ice impacts everyone, WWF, <https://www.worldwildlife.org/pages/six-ways-loss-of-arctic-ice-impacts-everyone>
- The impact of climate change on forest development: a sustainable approach to management models applied to Mediterranean-type climate regions, Leonel J. R. Nunes, Catarina I.R. Meireles, Carlos J. Pinto Gomes, Nuno M. C. Almeida Ribeiro, Plants, MDPI, https://mdpi-res.com/d_attachment/plants/plants-11-00069/article_deploy/plants-11-00069.pdf
- The Impacts of Oil Palm on Recent Deforestation and Biodiversity Loss, Varsha Vijay, Stuart L. Pimm, Clinton N. Jenkins, Sharon J. Smith, 2016
- The Montreal protocol and its implications for climate change, Issue brief, Environmental and energy study institute, 2009
- The Kyoto protocol mechanisms, International emissions trading clean development mechanism joint implementation, UN FCCC, United Nations framework convention on climate change
- United Nations framework convention on climate change, United Nations, 1992, <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
- Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije UN o promeni klime, sa aneksima, „Sl. List SRJ – Međunarodni ugovori”, br. 2/97, Okvirna konvencija UN o promeni klime, <https://aarhusns.rs/wp-content/uploads/2021/01/Okvirna-konvencija-UN-o-promeni-klime.pdf>
- Zakon o zaštiti životne sredine, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2004/135/8/reg>
- Why are glaciers and sea ice melting?, WWF, <https://www.worldwildlife.org/pages/why-are-glaciers-and-sea-ice-melting>
- Wildlife in a warming world, The effects of climate change on biodiversity in WWF's Priority Places, WWF
- 11 arctic species affected by climate change, WWF, <https://www.wwf.org.uk/updates/11-arctic-species-affected-climate-change>

Nikola Živić
Milica Marjanović

ZAŠTO JE SRBIJI POTREBNA NOVA NACIONALNA STRATEGIJA ODRŽIVOG RAZVOJA?

Sažetak.

Republika Srbija nema nacionalnu strategiju održivog razvoja, tj. temeljnu društvenu i državnu strategiju sa kojom treba usaglašavati sva druga strateška dokumenta koja se odnose na različite aspekte razvoja. Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije koja je usvojena 2008. godine sa vizijom razvoja do 2017. godine, danas se ne sprovodi, a zapravo je izgubila na značaju ubrzo nakon donošenja. Prvi i poslednji izveštaj o napretku u sprovođenju strategije usvojen je 2010. godine. Veliki broj drugih strateških dokumenata usvojenih nakon ove strategije, nije adekvatno usaglašen sa ciljevima i principima koji su u njoj dati.

U međuvremenu je kao odgovor na nepotpunu realizaciju Milenijumskih razvojnih ciljeva, usvojen (2015. godine), novi Program globalnog razvoja do 2030. godine, tzv. Agenda 2030. Ova Agenda sadrži 17 novih ciljeva i 169 potciljeva i obavezuje sve zemlje potpisnice, među kojima je i Srbija, da pomenute ciljeve nacionalizuju i rade na njihovom ostvarivanju. Danas, šest godina nakon što su ciljevi zvanično stupili na snagu, Srbija značajno zaostaje u njihovom dostizanju. Ključni procesi, kao što je utvrđivanje nacionalnih prioriteta razvoja i relevantnih potciljeva na nacionalnom nivou, nisu započeti ili urađeni. Jedan od važnijih koraka, svakako je i usvajanje nove Nacionalne strategije održivog razvoja. Možemo li bez krovnog dokumenta po pitanju razvojnog modela za koji smo se opredelili, da radimo na dostizanju kompleksnih ciljeva koje Agenda 2030 sadrži?

Pokušaćemo da u radu odgovorimo na pitanje zašto je usvajanje nove nacionalne strategije održivog razvoja važan korak za državu i šta su problemi i pitanja na koja ovaj dokument može da odgovori.

Ključne reči: održivi razvoj, Nacionalna strategija održivog razvoja, Agenda 2030.

Why does Serbia need a new National Strategy for Sustainable Development?

Abstract

The Republic of Serbia does NOT have a national strategy for sustainable development, ie. solid social and state strategy with which all other strategic documents related to various aspects of development should be harmonized. The National Strategy for Sustainable Development of the Republic of Serbia, which was adopted in 2008 with a vision of development until 2017, is not being implemented today, and in fact lost its significance soon after its adoption. The first and last progress report on strategy implementation was adopted in 2010. Many of the other strategic documents adopted after this strategy were not adequately aligned with the objectives and principles set out in it.

In the meantime, in response to the incomplete realization of the Millennium Development Goals, is adopted (2015) a new Global Development Program until 2030, the so-called Agenda 2030. This Agenda contains 17 new goals and 169 sub-goals and obliges all signatory countries, including Serbia, to nationalize the mentioned goals and work on their realization. Today, six years after the goals officially came into force, Serbia is significantly behind in achieving them. Key processes, such as setting national development priorities and relevant sub-objectives at the national level, have not been initiated or completed. One of the most important steps is certainly the adoption of a new National Strategy for Sustainable Development. Can we work to achieve the complex goals contained in the 2030 Agenda without an umbrella document on the development model we have opted for?

In this paper, we will try to answer the question why the adoption of a new national strategy for sustainable development is an important step for the state and what are the problems and questions that this document can answer.

Keywords: Sustainable Development, National Strategy for Sustainable Development, Agenda 2030.

Srbija nema Nacionalnu strategiju održivog razvoja (u daljem tekstu NSOR). Prva i jedina NSOR usvojena je 2008. godine za period do 2017. godine. Reč je o jednom detaljnom i opširnom dokumentu koji vrlo nalikuje nacionalnim strategijama održivog razvoja koje su u

gotovo istom periodu usvojene u Hrvatskoj (2009. godine) i Crnoj Gori (2007. godine), a u vezi za istim političkim ciljem: pristupanje Evropskoj uniji. Sve tri strategije konstatuju slične uzroke svojih problema (ekoloških, socijalnih i ekonomskih), i predlažu slične mere za njihovo rešavanje i prevazilaženje (Nadić, 2012)

NSOR Republike Srbije je održivi razvoj definisao kao:

„ciljnoorijentisan, dugoročan, neprekidan sveobuhvatan i sinergetski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki, institucionalni) na svim nivoima (...) Dugoročni koncept održivog razvoja podrazumeva stalni ekonomski rast (naglasili N.Ž i M. M.) koji osim ekonomske efikasnosti, tehnološkog napretka, više čistijih tehnologija, inovativnosti celog društva i društveno odgovornog poslovanja obezbeđuje smanjenje siromaštva, dugoročno bolje korišćenje resursa, unapređenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života i smanjenje zagađenja na nivo koji mogu da izdrže činiooci životne sredine, sprečavanje novih zagađenja i očuvanje biodiverziteta“ (NSOR RS, 2008, 2).

Ono što se iz ove definicije čita je da proces realizacije održivog razvoja počiva pre svega na ekonomskom rastu što ne proizilazi iz definicije održivog razvoja Svetske komisije za životnu sredinu i razvoj koja za svoja polazišta ima potrebe sadašnjih i budućih generacija. Ovaj akcenat koji se stavlja na ekonomski (i socijalni) aspekt održivog razvoja vidljiv je kako Nadić (2011) piše po tome što se pitanje zapošljavanja smatra primarnim. Već u delu NSOR gde se definiše održivi razvoj ističe se da je jedan od najvažnijih ciljeva održivog razvoja „otvaranje novih radnih mesta i smanjenje stope nezaposlenosti (...)podsticanje zapošljavanja mladih i lica sa invaliditetom, kao i drugih rizičnih grupa (NSOR RS, 2008, 2). Definicija održivog razvoja data u NSOR odstupa i od polazišta (ima ih tri) održivog razvoja koja navodi profesor Danilo Ž. Marković gde kao prvo pa samim tim i primarno ističe pravo ljudi na zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom i njihovo centralno mesto u koncipiranju i ostvarivanju održivog razvoja u kome je zaštita životne sredine deo razvojnog procesa (Marković, 2005).

Akcenat koji je u definiciji (i u samom tekstu strategije) stavljen na ekonomski rast objašnjiv je činjenicom da je Srbija zemlja u razvoju i da će od ekonomskog rasta presudno zavisiti mogućnosti za dostizanje ciljeva koje ovaj model razvoja zahteva.

Međutim, iako je nacionalizacijom milenijumskih ciljeva razvoja (2006. godine) i usvajanjem NSOR, sprovođenje nacionalne politike održivog razvoja postavljeno kao jedan od političkih prioriteta (Nadić, Šuvaković, 2011), valjani rezultati su izostali. NSOR Republike Srbije je ubrzo nakon usvajanja izgubila na značaju. Naime, prema izveštaju Srbija i Agenda 2030 (2018) koji se bavio mapiranjem nacionalnog strateškog okvira u odnosu na ciljeve održivog razvoja, ova strategija se zvanično ne sprovodi (zapravo se u izveštaju jedva i spominje) a prvi i poslednji izveštaj o napretku u sprovođenju strategije usvojen je 2010. godine, iako je u samoj strategiji (NSOR RS, 2008) navedeno da se izveštaji o napretku pripremaju jednom godišnje .

O gotovo samo formalnom postojanju ove strategije govori i činjenica da veliki broj važnih razvojnih strategija usvojenih nakon nje, nije sa njome adekvatno usaglašen, iako bi to trebao biti imperativ. To je primera radi slučaj sa sledećim strategijama: Strategija razvoja društvenog poslovanja u Republici Srbiji, Strategija javnog zdravlja Republike Srbije, Nacionalna strategija zapošljavanja, Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije od 2011 do 2020. godine, Strategija za uvođenje čistije proizvodnje u Republici Srbiji, Strategiji biološke raznovrsnosti, Nacionalna strategija za mlade (Nadić, 2011), Nacionalna strategija za poboljšanje položaja žena i unapređenje rodne ravnopravnosti, Strategija razvoja i podrške industriji informacionih tehnologija, Strategija bezbednosti i zdravlja na radu u Republici

Srbiji za period od 2009. do 2019. godine, Strategija zaštite od diskriminacije, Strategija upravljanja otpadom za period 2010–2019. godine, Strategija upravljanja mineralnim resursima Republike Srbije, Nacionalna strategija za mlade za period od 2015. do 2025. godine (Radovanović, Živić, 2021).

Uprkos takvoj sudbini NSOR, Srbija je na ministarskom sastanku Političkog foruma na visokom nivou o održivom razvoju u Njujorku (2019. godine), predstavila dokument , u kojem piše da iako su potresi svetske ekonomske krize (misli se na krizu koja je počela 2008. godine) doveli u pitanje izvodljivost ishoda ove Strategije, nije se odustalo na posvećenosti njenom sprovođenju.

Rezultati izveštaja o realizaciji milenijumske deklaracije i milenijumskih ciljeva razvoja (2000 – 2015), ukazuju na posledice ovakvog odnosa. U izveštaju se kontatuje da „uprkos značajnom napretku koji je ostvaren ka dostizanju MCR počev od 2002. godine, i dalje

preostaju brojni izazovi, koji su velikim delom dodatno pojačani uticajima svetske finansijske krize i posledičnim padom ekonomskog rasta i fiskalnom konsolidacijom, što je dovelo do poništavanja određenih pozitivnih trendova“ (Izveštaj o realizaciji milenijumske deklaracije i milenijumskih ciljeva za period 2000 – 2015 godine, 2015, 10). Kao osnovni problemi izdvajaju se pad zaposlenosti i rast siromaštva, a ukazuje se da je potrebna veća pažnja kad je u pitanju očuvanje i upravljanje životnom sredinom i prirodnim resursima. Osim toga, postoji veliki prostor za napredak i promene kad su u pitanju oblasti zdravstva i obrazovanja. Između ostalog ističe se da naš sistem zdravstvene zaštite posluje po zastarelim modelima finansiranja i upravljanja i uopšte da u toj oblasti najsporije napredujemo. Što se obrazovanja tiče, osim što se ističe potreba za opštom reformom sistema obrazovanja, ukazuje se da je napredak potrebno ostvariti i po pitanju inkluzije ugroženih grupa i obrazovanja odraslih.

Dakle, u čitavom periodu na koji se strategija odnosi, njeno sprovođenje i s tim u vezi dostizanje ciljeva održivog razvoja, bilo je samo formalan proces. Kako Nadić i Šuvaković (2011v) pišu, a Radovanović i Živić (2021) još jednom potvrđuju, takvu situaciju uzrokuju različite vrste deficita (demokratski, administrativni, politički, ekonomski) od kojih Srbija boluje. Oni se ogledaju u nedovoljnoj demokratizaciji društva i isključivom monopolu državnih institucija u rešavanju problema (demokratski deficit), nepostojanju dovoljno stručnog i obučenog kadra (administrativni deficit), nepostojanju stvarne volje političkih subjekata (države i političkih stranaka) da se strategija sprovede i na kraju manjku novca i nemogućnosti da se na adekvatan način odgovori na potrebu za stalnim ekonomskim rastom sa jedne i očuvanjem životne sredine sa druge strane (ekonomski deficit) (Nadić, Šuvaković, 2011).

Uprkos lošoj politici i rezultatima kada je održivi razvoj u pitanju, Srbija se 2015. godine obavezala da radi na realizaciji još kompleksnijeg (u odnosu na Milenijumske ciljeve razvoja) programa globalnog razvoja. U pitanju je Agenda 2030 koja sadrži 17 novih ciljeva sa 169 potciljeva koje treba dostići do 2030. godine. Danas, više od šest godina nakon što su ciljevi zvanično stupili na snagu, Srbija značajno zaostaje u njihovom dostizanju te se čini da su svi problemi iz prethodnog perioda i dalje tu, a da država ne radi ozbiljno na realizaciji obaveza koje je preuzela.

Izveštaj o pripremljenosti Srbije za sprovođenje Agende 2030 s kraja 2020. godine nudi odgovor na dva pitanja: 1. U kojoj meri su pokrenuti procesi usklađivanja nacionalnih planskih dokumenata i pravnog okvira sa ciljevima održivog razvoja, uspostavljanja institucionalnih mehanizama i mehanizama koordinacije kao i načina praćenja i izveštavanja o napretku u sprovođenju Agende 2030?; 2. U kojoj meri trenutni okvir javnih politika, pravni okvir, institucionalni i koordinacioni mehanizmi i mehanizmi za praćenje napretka i izveštavanje podržavaju postizanje svakog od ciljeva održivog razvoja? U okviru prvog pitanja konstatovano je da i pored nekih pozitivnih koraka (npr: realizacija gore pomenutog izveštaja koji se bavio mapiranjem nacionalnog strateškog okvira u odnosu na ciljeve održivog razvoja), nekoliko ključnih stvari još uvek nije učinjeno: usvajanje nacionalne strategije održivog razvoja (N.Ž i M.M), definisanje nacionalnih prioriteta razvoja i relevantnih ciljanih vrednosti (potciljeva) na nacionalnom nivou, uspostavljanje sistema sprovođenja održivog razvoja na lokalnom nivou. Takođe, konstatovano je da su predstavnici zainteresovanih strana (različiti nedržavni akteri – predstavnici civilnog društva, poslovnog sektora, akademske i istraživačke zajednice, medija, građana itd.) i dalje nedovoljno uključeni u proces sprovođenja Agende 2030. Što se tiče drugog pitanja, kada je reč o svakom od ciljeva ponaosob, trenutni okvir za sprovođenje većine ciljeva tek je delimično uspostavljen ili uopšte nije funkcionalan. Srbija dakle, u ovom trenutku nema planski dokument na nacionalnom nivou koji se bavi održivim razvojem (Srbija 2030, Pripremljenost za sprovođenje Agende 2030, 2020).

Zadatak Međuresorne radne grupe za sprovođenje Agende UN o održivom razvoju bio je da predloži proces usvajanja nacionalne strategije održivog razvoja i načine njenog finansiranja. Do toga nije došlo. Cilj ove strategije bila bi i harmonizacija ciljeva Agende 2030 o održivom razvoju sa uslovima koje Republika Srbija treba da ostvari kako bi ispunila svoje druge međunarodne obaveze i uspešno privela kraju pristupne pregovore sa Evropskom unijom. Kako joj samo ime kaže, zadatak ove radne grupe bio je i praćenje sprovođenja Agende 2030. Uprkos tako velikoj odgovornosti, ovo telo nije ponovo formirano nakon izbora 2020. godine.

O problemima u dostizanju ciljeva održivog razvoja govori i podatak o broju indikatora koji se mogu pratiti. Naime, prema Izveštaju o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja do 2030. godine koji je nedavno objavljen (mart 2022.), sada se prati 107 indikatora za svih

17 ciljeva što je za 23 više u odnosu na prethodnu godinu . Iako je broj indikatora koji se mogu pratiti značajno povećan, to je i dalje manje od pola u odnosu na ukupan broj indikatora (248). Sa druge strane, izveštaji o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja koje Republički zavod za statistiku priređuje uz podršku vlada Švajcarske i Nemačke, kako Šormaz (2021) piše, samo prate i ilustruju kretanje indikatora, „ali ne i udaljenost od njihovog krajnjeg cilja niti efektivnost politika koje indikatore treba da „poguraju u pravom smeru“. Takođe, indikatori su preuzeti u izvornom, univerzalnom obliku i nisu prilagođeni specifičnim razvojnim potrebama Srbije“ . Ipak, konstatuje Šormaz (2021), Republički zavod za statistiku je među retkima koji i dalje pokazuju pravo interesovanje za ciljeve održivog razvoja.

Alarmantnost situacije u Srbiji kada je u pitanju dostizanje ciljeva održivog razvoja najbolje verovatno oslikava situacija sa ciljem 13 (Preuzeti hitnu akciju u borbi protiv klimatskih promena i njihovih posledica) . Srbija se suočava sa krupnim problemima kada je kvalitet vazduha u pitanju. Više od 6000 smrtnih slučajeva godišnje, pripisuje se zagađenju vazduha . U godišnjem izveštaju o kvalitetu vazduha u Srbiji za 2019. godinu, navodi se trinaest aglomeracija za zagađenjem vazduha iznad granica: Beograd, Niš, Smederevo, Pančevo, Novi Sad, Bor, Užice, Kraljevo, Subotica, Požarevac, Zaječar, Beočin, Kosjerić (Serbia 2021 Report). Koliko smo samo puta u poslednjih nekoliko godina imali priliku da pročitamo vest da je Beograd među najzagađenijim gradovima u Evropi ili svetu . Kako Radovanović i Živić (2021) pišu, za rad na dostizanju ovog cilja, odnosno borbu protiv klimatskih promena uopšte, Srbija se obavezala ratifikacijom niza međunarodnih sporazuma (Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime 2001; Kjoto protokol 2008; Pariski sporazum 2016). Međutim i pored nekih pozitivnih koraka , Srbija nedovoljno spremno reaguje na problem klimatskih promena. Na to kako još pišu pomenuti autori ukazuje i činjenica da još uvek nije uspostavljen kompletan sistem monitoringa, izveštavanja i verifikacije (MRV) za praćenje stanja i unapređenja planiranja i sprovođenja politika od značaja za klimatske promene, kao i to da Srbija nema Strategiju borbe protiv klimatskih promena, iako se sa tim projektom započelo još 2016. godine. Da za Srbiju tek predstoje velike obaveze kada je problem klimatskih promena u pitanju govori izveštaj Evropske komisije o Srbiji za 2021. godinu. U izveštaju se konstatuje da je Srbija napravila ograničen napredak u razvijanju instrumenata koji će pomoći u borbi protiv negativnih efekata klimatskih promena. Naglašeno

je da Srbija mora da postavi ambicioznije ciljeve ka ostvarivanju zelene tranzicije i pre svega na transparentan način izradi Integrisani nacionalni plan za energetiku i klimu (INEKP) . Ovim dokumentom Srbija bi imala priliku da prevede svoje obaveze iz Zakona energetske zajednice i Zelene agende za Zapadni Balkan u konkretne aktivnosti. U izveštaju je još skrenuta pažnja na doskorašnju neozbiljnost nadležnih organa kada je u pitanju problem klimatske neutralnosti o čemu svedoči nacrt prostornog plana Srbije prema kome trenutna energetska strategija Srbije uključuje izgradnju novih termoelektrana, što je u suprotnosti sa stavom iznesenim u izveštaju. Kao korak u dobrom smeru spomenut je nedavno usvojeni (mart 2021.) Zakon o klimatskim promenama (Serbia 2021 Report). Dakle, Srbija je usvojila Zakon o klimatskim promenama ali ne i Strategiju borbe protiv klimatskih promena. Sa druge strane, Srbija se obavezala da će do 2050. godine poput EU postati niskougljenično društvo (predviđa se usvajanje Strategije niskougljeničnog razvoja) a u pomenutom nacrtu prostornog plana predviđena je izgradnja novih termoelektrana, trenutno najvećih zagađivača vazduha. Osim što se preuzete obaveze ne ispunjavaju adekvatno i na vreme, pa je samim tim i realizacija ovog cilja održivog razvoja potpuno neizvesna, evidentan je kako Radovanović i Živić (2021) pišu nedostatak sistemskog pristupa u usvajanju dokumenata javnih politika. To naravno nije slučaj samo kada je ovaj cilj u pitanju. Primera radi, u 2019. godini usvojena je Strategija održivog urbanog razvoja (do 2030 godine) a nemamo Nacionalnu strategiju održivog razvoja. Sa druge strane, važeća Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja (2014-2024) pisana je kako kaže profesor dr Kovoljko Lovre (prema Gulan, 2019) nerealno, netačno i neostvarivo. Izvedene projekcije pokazale su da će se poljoprivreda razvijati suprotno od razvojnih zakonitosti. Štaviše, za našu privredu bilo bi porazno da se predviđanja iz strategije ostvare (prema Gulan, 2019).

Na sve pomenute probleme i manjkavosti, dogodila se i pandemija Covid - 19 virusa koja je povećala društvene i ekonomske rizike i ranjivost u zemlji , pa samim tim dodatno prolongirala dostizanje zadatah ciljeva održivog razvoja. U trenutku pisanja ovog rada, dešava se i sukob (rat) između Rusije i Ukrajine. Već sada, svedočimo i trpimo posledice tog sukoba, a ako se isti nastavi, čini se da je još jedna globalna kriza neminovna. Samim tim, ciljevi Agende 2030 mogu se pokazati nerealnim i na globalnom nivou.

Umesto zaključka – Zašto je Srbiji potrebna nova Nacionalna strategija održivog razvoja?

S obzirom na sve deficite sa kojima se Srbija suočava u procesu dostizanja ciljeva održivog razvoja, nedostatak sistemskog pristupa u usvajanju dokumenata javnih politika, činjenici da nije nacionalizovala i prioretizovala ciljeve održivog razvoja, niti ih je ugradila u druga dokumenta javnih politika i uspostavila jasan i transparentan okvir za njihov finansiranje i praćenje u punom obimu, postavlja se pitanje da li se od održivog razvoja odustalo? Usvajanje nove nacionalne strategije održivog razvoja mogao bi da bude prvi korak u drugačijem smeru, prilika da se sagleda trenutno stanje i šta je ono što možemo da učinimo. Naravno, sve to pod uslovom da nova strategija bude realna, ostvariva i da se nakon usvajanja posvećeno radi na njenom sprovođenju.

Šta su problemi i pitanja na koja bi ovaj dokument mogao da odgovori? 1. Najpre, nova NSOR bila bi prilika da se održivi razvoj iznova definiše na precizniji i manje eklekticistički način čime bi se možda umanjila mogućnost da se svaka društvena pojava ili proces podvodi pod održivim razvojem, što se kako Nadić (2012) piše u Srbiji (ali i Hrvatskoj i Crnoj Gori) forsira. Reč je zapravo o jednom trendu (koji je čest u našim strateškim dokumentima) da se se održivi razvoj spominje i u kontekstu gde je on zaista nepotreban ili se to čini na pogrešan način (Nadić, 2011). 2. Zatim, ovaj dokument, morao bi da sadrži i određenje ključnih nacionalnih prioriteta razvoja . U vezi sa ovim pitanjem, ističemo da bi usvajanju nove nacionalne strategije održivog razvoja moralo da prethodi usvajanje Plana razvoja za period od 10 godina, koji predviđa Zakon o planskom sistemu Republike Srbije. Reč je o hijerarhijski najvišem dokumentu razvojnog planiranja, koji još uvek nije usvojen iako je predlog plana razvoja Vlada trebalo da podnese Narodnoj skupštini najkasnije do 1. januara 2020. godine (Srbija 2030: Pripremljenost za sprovođenj Agende 2030, 2020). Utvrđivanje nacionalnih prioriteta razvoja otvorilo bi prostor za nacionalizaciju ciljeva Agende 2030, odnosno definisanje relevantnih potciljeva na nacionalnom nivou. 3. Kao što je predviđeno pri osnivanju Međuresorne radne grupe za sprovođenje Agende 2030, novom strategijom održivog razvoja, objedinile bi se sve pojedinačne strategije i harmonizovalo ostvarenje ciljeva održivog razvoja sa procesom evrointegracija; 5. Na kraju, ovim dokumentom, utvrdio bi se institucionalni okvir i odgovornost za sprovođenje strategije i samim tim, ko će i na koji način raditi na realizaciji ciljeva održivog razvoja. Videli smo da je u prethodnom periodu, odgovornost pre svega bila na Međuresornoj radnoj grupi za sprovođenje Agende 2030, koja nije ispunila svoje zadatke. Sa druge strane, postavlja se pitanje, može li jedno

telo da prati i sprovodi jedan tako komplikovan proces kao što je realizacija Agende 2030? Ukoliko je rad na dostizanju ciljeva Agende 2030 i dalje u planovima države, usvajanje nacionalne strategije održivog razvoja bilo bi od velikog značaja.

Literatura

- Gulan, B. (2019) Ruralne sredine u Srbiji: Spasavanje sela i države. Novi Sad: Prometej;
- Dobrovoljni nacionalni izveštaj Republike Srbije o sprovođenju agende 2030 za održivi razvoj (2019). Dostupno na: <https://sdgs4all.rs/documents/dobrovoljni-nacionalni-izvestaj-republike-srbije-o-sprovođenju-agende-za-odrzivi-razvoj-2030/>;
- Izveštaj o napretku u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja do 2030. godine u Republici Srbiji (2022). Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20220331-izvestajonaprpor/?a=0&s=1002> ;
- Izveštaj o napretku u sprovođenju Nacionalne strategije održivog razvoja za period od 2009. do 2017. godine - za 2010. godinu (2011). Beograd: Vlada Republike Srbije. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/zakljucak/2011/59/1/reg>;
- Izveštaj o realizaciji milenijumske deklaracije i milenijumskih ciljeva za period 2000-2015, (2018), Beograd: Republički sekretarijat za javne politike. Dostupno na: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/hunger/>;
- Marković, D. Ž (2005). Socijalna ekologija. Beograd: Zavod za udžbenike
- Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije, (2008). Dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678;
- Nadić, D. (2011). Održivi razvoj i principi održivog razvoja u strateškim dokumentima Republike Srbije, Godišnjak Fakulteta političkih nauka, 5 (6), 2013–224;
- Nadić, D, Šuvaković, U. (2011). Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije – politička vizija ili utopija. *Ecologica* 18 (62), 161 – 167;
- Nadić, D. (2012). Komparativna analiza nacionalnih strategija održivog razvoja republika Srbije, Crne Gore i Hrvatske. *Teme* 36 (2), 501–523;
- Nadić, D, Šuvaković, U. (2011). Nacionalna strategija održivog razvoja

Republike Srbije-politička vizija ili utopija. *Ecologica* 18 (62), 161–167;
Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future (1987) Dostupno na: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> ;

Radovanović, N, Živić, N. (2021). Održivi razvoj u strateškim dokumentima Republike Srbije i Republike Crne Gore. *Srpska Baština* VI/2 , 199-219;

Srbija 2030: Pripremljenost za sprovođenje Agende 2030 (2020), Beograd: Beogradska otvorena škola. Dostupno na: <https://sdgs4all.rs/documents/srbija-2030-pripremljenost-za-sprovođenje-agende-2030/>;

Serbia 2021 Report (2021). Strasbourg: European Commission. Dostupno na: <https://www.reri.org.rs/vidljiv-vazduh-nevidljiv-napredak/> ;

COVID-19 Procena socio-ekonomskog uticaja UNDP Srbija (2020); Dostupno na: https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/library/crisis_prevention_and_recovery/covid-19-socio-economic-impact-assessment-.html;

Ostali izvori:

<http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/odluka/2017/120/1>

https://bif.rs/2022/04/srbija-nije-nacionalizovala-i-prioritizovala-ciljeve-odrzivog-razvoja/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=srbija-nije-nacionalizovala-i-prioritizovala-ciljeve-odrzivog-razvoja

<https://mons.rs/agenda-2030-u-srbiji-trenutno-puka-formalnost-potencijalno-vredan-alat-za-upravljanje-razvojem>

<https://sdg.indikatori.rs/>

<https://mons.rs/agenda-2030-u-srbiji-trenutno-puka-formalnost-potencijalno-vredan-alat-za-upravljanje-razvojem>

<https://www.resfoundation.org/alarmantno-srbija-prva-u-evropi-po-umiranju-od-zagadenog-vazduha-opasnost-i-u-kuci/>

<https://www.glasamerike.net/a/klimatske-promene-i-srbija/6295446.html>

<https://rs.n1info.com/vesti/beograd-ponovo-najzagadeniji-grad-na-svetu-2/>

<https://www.danas.rs/vesti/drustvo/beograd-danas-ponovo-najzagadjeniji-grad-na-svetu/>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/30512746.html>

<https://www.klimatskepromene.rs/>

<https://www.klimatskepromene.rs/dogadjaji/nastavak-obuka-za-koriscenje-mrv-informacionog-sistema/>

<https://www.klimatskepromene.rs/vesti/prva-obuka-za-koriscenje-mrv-informacionog-sistema-modul-1-inventar-gasova-sa-efektom-staklene-baste/>

<https://www.klimatskepromene.rs/dogadjaji/predstavljanje-predloga-sistema-za-monitoring-izvestavanje-i-verifikaciju-mrv/>

<https://www.mre.gov.rs/dokumenta/strateska-dokumenta/integrisani-nacionalni-energetski-i-klimatski-plan-republike-srbije-za-period-2021-do-2030-sa-vizijom-do-2050-godine>

Nataša Midić

(NE)ZNAJJE JE MOĆ: GREENWASHING KAO SREDSTVO MANIPULACIJE
POTROŠAČIMA

Sažetak

Predmet istraživanja ovog rada je eko-manipulacija, poznatija pod nazivom greenwashing. Kompanije iz skoro svih grana industrije nastoje da poboljšaju sliku koju potrošač ima o nekom proizvodu istovremeno ne radeći ništa da poboljšaju taj proizvod kako bi on zaista imao neke ekološke benefite. Računajući na relativnu ekološku osvešćenost, ali ne i na adekvatnu ekološku informisanost potrošača, kompanije pribegavaju manipulaciji kako bi ostvarile određeni profit. Zbog toga je cilj ovog rada da ukaže na to da su neznanje i nedovoljna informisanost potrošača moćna sredstva u rukama kompanija koje se oslanjaju na greenwashing u svom poslovanju, kao i da su posedovanje adekvatnih informacija, znanje i sposobnost potrošača da prepoznaju manipulaciju osnovna sredstva za borbu protiv greenwashing-a. Kako je dokazivanje postojanja namere da se potrošač dovede u zabludu često veoma teško, rad polazi od toga da kompanije možda nisu uvek svesne štete koju uzrokuju svojim greenwashing kampanjama, ali da su one, bez obzira na to da li su svesno ili nesvesno dovele u zabludu potrošača, dužne, u duhu društveno-odgovornog poslovanja, da se dobro upoznaju sa tim da li njihov proizvod ili usluga zaista ima ekološke benefite. Sa ciljem da se široj javnosti ukaže na posledice koje greenwashing nosi sa sobom, analiziraće se pojedini primeri eko-manipulacije primećeni na domaćem tržištu, te će detaljno biti objašnjen svaki segment koji određenu kampanju čini greenwashing-om kako bi se potrošači osposobili da prepoznaju i izbegnu ekološku manipulaciju.

Ključne reči: greenwashing, eko-manipulacija, hiperkonzumerizam, ekološka osvešćenost

IGNORANCE/KNOWLEDGE IS POWER: GREENWASHING AS A MEANS OF MANIPULATING CONSUMERS

Abstract: The research subject of this scientific work is eco-manipulation, better known as greenwashing. Companies from almost all industrial branches strive to better the view that the consumer has about a product, while at the same time, they don't do anything to better the product itself so it would have some kind of ecological benefit. As companies count on consumers to possess a relative ecological awareness, but at the same time, not an adequate ecological knowledge, they resort to manipulation as to accomplish a certain amount of profit. That being said, the goal of this scientific work is to indicate that the consumers ignorance and insufficient knowledge can be powerful tools in the hands of companies that rely on greenwashing in their business, as well as that the possession of adequate information, knowledge, and ability of the consumers to recognize manipulation are basic resources in combating greenwashing. As proving the existence of the intention to mislead the consumer is often very difficult, this scientific work starts from the presumption that maybe the companies are not always aware of the damage being done by their greenwashing campaigns. Regardless of companies misleading consumers consciously or unconsciously, and in the spirit of running a socially responsible business, they are obliged to get seriously acquainted if their product and service truly possess ecological benefits. In order to point out to the general public the consequences of greenwashing, some examples of eco-manipulation observed in the domestic market will be analyzed, and each segment that makes a campaign a greenwashing one, will be explained in detail to enable consumers to recognize and avoid ecological manipulation.

Key words: greenwashing, eco-manipulation, hyperconsumerism, ecological awareness

1. Uvod

Briga i odgovorno ponašanje prema životnoj sredini postali su imperativ 21. veka. Nikada se više nije govorilo o toj temi i nikada nismo bili svesniji važnosti očuvanja planete Zemlje. Međutim, činjenica da je ekološka osvešćenost postala glavna tema na dnevnom nivou dovela je do toga da ekološka osvešćenost danas predstavlja i jedan vid trenda zbog kojeg veliki broj ljudi, ali i kompanija i organizacija potencira ekološka pitanja samo zato što je to moderno, a ne zato što suštinski shvataju značaj ekološke bezbednosti i bezbednosti životne sredine. Takvo površno shvatanje brige o životnoj sredini kod velikog dela stanovništva za posledicu ima nedovoljnu informisanost o temi, što dalje stvara prostor za manipulaciju.

Kompanije koje sebe predstavljaju kao ekološki osvešćene i na taj način društveno odgovorne, a da to zapravo nisu, vrše manipulaciju potrošačima poznatu pod opšteprihvaćenim nazivom greenwashing. Greenwashing najpribližnije možemo prevesti, u duhu srpskog jezika, kao ekološka manipulacija ili kraće eko-manipulacija. Ipak, jednostavnije je koristiti termin greenwashing kao međunarodno prihvaćen i najpoznatiji u širim krugovima ljudi. Greenwashing se sreće u skoro svim granama industrije - od prehrambene, preko tekstilne, do auto industrije. Nije teško zaključiti zbog čega je ova vrsta manipulacije toliko zastupljena. Samim tim što je briga o životnoj sredini postala trend, prosečan potrošač koji ima neka osnovna saznanja o toj temi pre će izabrati proizvod koji se reklamira kao ekološki prihvatljiv, nego proizvod koji nema takvu reklamu. Važno je naglasiti da se to odnosi na one potrošače koji imaju samo osnovne informacije o bezbednosti životne sredine i volju da učine minimalne napore kako bi svojim navikama doprineli smanjenju zagađenja planete. Takvi potrošači čine i najveći deo ukupnog broja potrošača, te su samim tim poželjna ciljna grupa svake kompanije. Njima je lako manipulirati kampanjama koje direktno promovišu smanjenje zagađenja, dok istovremeno kompanije koje su kreatori tih kampanja predstavljaju najveće zagađivače. Prosečno ekološki osvešćen potrošač zadovoljiće se reklamom koja promovise reciklabilnu ambalažu nekog proizvoda, bez da zadire u suštinu problema i shvati da reciklabilna ambalaža koja završi na deponiji predstavlja jednak problem kao i ona koja nije reciklabilna. Drugim rečima, ništa se za životnu sredinu nije uradilo time što smo proizvod upakovali u reciklabilnu ambalažu ako istovremeno nismo upoznali naše potrošače sa tim gde mogu da odlože tu ambalažu koja će

kasnije zaista biti reciklirana. Predstavljanje nekog proizvoda kao ekološkog onda kada on to nije ili nije u potpunosti ekološki, predstavlja eko-manipulaciju iliti greenwashing.

Nemoguće je ili je barem znatno teže manipulirati ljudima koji poseduju prave informacije i imaju dovoljno znanje o nekoj temi, nego manipulirati onim ljudima koji imaju tek površna saznanja. Zbog toga je znanje, odnosno neznanje moć. Znanje potrošača moć stavlja u njihove ruke, dok njihovo neznanje moć izmešta u ruke korporacija koje prividnom i krajnje površnom brigom o životnoj sredini dovode u zabludu potrošače stvarajući sliku o sebi kao društveno odgovornoj kompaniji kojoj je jedan od prioriteta zadataka briga o životnoj sredini. Takvo ponašanje kompanija definiše se kao klasična manipulacija potrošačima i neretko umesto bilo kakvog doprinosa zaštiti životne sredine, prouzrokuje kontraefekat i dovodi do povećanog zagađivanja.

2. Objašnjenje pojma greenwashing-a

Kako bismo došli do definicije greenwashing-a, neophodno je objasniti korporativnu društvenu odgovornost čijom je zloupotrebom i nastala ekološka manipulacija. U stručnoj literaturi uočava se određena nedoslednost po pitanju kako definisanja korporativne društvene odgovornosti, tako i po pitanju izbora termina kojim se ovaj pojam označava. Ipak, ono što je zajedničko za većinu definicija jeste da se pod korporativnom društvenom odgovornošću podrazumeva neka vrsta proširene odgovornosti kompanija prema kojoj kompanije treba da teže da svojim poslovanjem i angažmanom doprinesu poboljšanju društva u kojem rade. Jedna od definicija kaže da je korporativna društvena odgovornost (corporate social responsibility - CSR) „koncept prema kojem poslovni subjekti dobrovoljno integrišu brigu o društvu (u smislu šire zajednice) i okolišu u svoje poslovanje te u odnose sa svojim dionicima (zaposlenici, investitori, kupci, dobavljači i drugi vjerovnici, organizacije civilnog društva i javni sektor)“. Iz ovako definisane korporativne odgovornosti jasno se zaključuje da je briga o životnoj sredini važan element poslovanja korporacija, tačnije da bi tako trebalo da bude.

Imajući u vidu da se poslednjih decenija sve više očekuje od korporacija da vode računa o životnoj sredini i da njihovo poslovanje bude ekološki osvešćeno, korporacije neretko pribegavaju lakšem i, često, jeftinijem rešenju – umesto da zaista doprinesu zdravoj životnoj sredini menjajući svoj način poslovanja, one pronalaze načine da svoje poslovanje u neizmenjenom obliku sada prikažu kao društveno odgovorno i ekološki prihvatljivo. Putem kojim

kompanije nastoje da učine da se potrošači osećaju bolje u vezi sa proizvodom umesto da sam proizvod zaista učine boljim dolazi se do ekološke manipulacije, iliti greenwashing-a.

Aktivista za zaštitu životne sredine Džej Vesterveld (Jay Westerveld) prvi je skovao termin greenwashing sada već davne 1986. godine, njime objasnivši da hoteli koji apeluju na svoje goste da peškire u hotelskim sobama koriste više puta pre nego što ih daju na pranje ne rade to zbog životne sredine kao što tvrde, već kako bi umanjili sopstvene troškove, dok istovremeno ne obraćaju puno pažnje na neke druge važne probleme životne sredine. Prilikom traganja za definicijom greenwashing-a nije teško uočiti da postoje brojni autori koji su na neki svoj način definisali ovaj pojam. Jednu od definicija daje Loren Baum (Lauren Baum) koja kaže da je greenwashing „čin širenja dezinformacija potrošačima u vezi sa ekološkom praksom kompanije ili ekološkim prednostima proizvoda ili usluge“.

Važno je istaći da širenje dezinformacija o nekom proizvodu ne mora uvek biti svesna radnja, to jest da moramo biti oprezni i pretpostaviti da nemaju sve kompanije manipulativnu nameru sticanja većeg profita obmanjivanjem svojih potrošača, već da postoji mogućnost i da su same kompanije nedovoljno ekološki informisane, te da veruju u to da je njihov proizvod zaista ekološki prihvatljiviji od nekog konkurentskog proizvoda. S obzirom na to da je postojanje namere kompanija da potrošače dovedu u zabludu izuzetno teško dokazivo, u radu ostavljamo mogućnost da je do pojedinih kampanja došlo iz nehata. Ipak, bez obzira na to da li je neka kampanja svesno ili nesvesno postala greenwashing, treba naglasiti da su kompanije dužne da se detaljno informišu o svojim proizvodima i da to što je njihova potencijalna neinformisanost dovela u zabludu potrošače ne umanjuje krivicu kompanija, niti umanjuje mogućnost da se takva kampanja okarakterise kao greenwashing.

2.1. Uzroci i posledice greenwashing-a

Mogu se izdvojiti tri osnovna uzroka greenwashing-a:

- a) trend ekološke osvešćenosti – što je veći broj potrošača koji imaju neko osnovno znanje o zaštiti životne sredine, ali ne i dovoljno informacija da prepoznaju greenwashing, to je veći prostor da kompanije pribegavaju eko-manipulaciji pri reklamiranju svojih proizvoda, usluga i svog ukupnog poslovanja;

b) ekonomski uzroci – prirodno je da kompanije teže povećanju svog profita, te je jasno da želja za većim profitom u kombinaciji sa onim što savremeni potrošači traže lako dovodi do greenwashing-a;

c) nedostatak regulative – u mnogim državama greenwashing uopšte nije pravno regulisan pojam, te se za ovu vrstu manipulacije ne predviđa neka sankcija. S druge strane, čak i tamo gde postoji zakonska regulativa, ona se neretko nedosledno sprovodi, te multinacionalne kompanije koje posluju u različitim državama ostaju nesankcionisane za greenwashing. Takvo blagonaklono ponašanje zakonodavne, sudske i izvršne vlasti dovodi do plodnog tla za razvoj greenwashing-a.

Greenwashing ima daleko veće posledice od nekih drugih vrsta manipulacije potrošačima. Na primer, ako neka kompanija svoj proizvod reklamira kao najkvalitetniji u toj kategoriji na tržištu, a ispostavi se da je kvalitet kupljenog proizvoda tek prosečan, jedina posledica biće razočaranost kupca. Međutim, kod greenwashing-a posledice su mnogo ozbiljnije i imaju uticaj na celo društvo, a ne samo na pojedinca. Dovodjenje potrošača u zabludu da će kupovinom određenog proizvoda učiniti nešto dobro za životnu sredinu za posledicu ima hiperkonzumerizam zbog toga što se time umiruje savest potrošača navodnim ekološkim benefitima proizvoda i podstiče se određeno ponašanje potrošača koje doprinosi većem zagađenju životne sredine. Jedan od aktuelnih primera jeste kampanja trgovinskog lanca Maxi. Povodom Dana planete Zemlje 22.4. ove godine Maxi je napravio kampanju u kojoj poziva potrošače da prilikom kupovine u Maxi radnjama, na kasi pokažu svoj platneni ceger i time steknu pravo da kupe flašu vode od 0.5l za jedan dinar. Dakle, za prosečno informisanog potrošača ova kampanja šalje poruku da Maxi vodi računa o životnoj sredini i da je ekološki osvešćena kompanija. Međutim, onim potrošačima koji imaju nešto više znanja o ekološkim pitanjima jasno je da ova kampanja ne samo da ne vodi ka smanjenju upotrebe plastike, već radi upravo suprotno – podstiče potrošače da kupuju vodu pakovanu u plastičnu ambalažu i time dovodi do znatno veće upotrebe plastike. Apel za smanjenje upotrebe plastike u vidu plastičnih kesa koji direktno vodi ka povećanoj upotrebi plastike u vidu flašica za vodu nikako se ne može smatrati ekološki osvešćenom kampanjom, već predstavlja jedan od primera greenwashing-a. Interesantan je i odgovor koji je trgovinski lanac Maxi uputio potrošačima na svojoj Facebook stranici nakon što su pojedini potrošači komentaram skrenuli pažnju da se radi o greenwashing-u. Naime, Maxi je svoju kampanju opravdao time što su flašice Premia vode 100% reciklabilne. Štaviše, umesto da je ovaj trgovinski lanac prihvatio upućene kritike i prihvatanjem svoje greške pokazao da je spreman da

napreduje u svom društveno-odgovornom poslovanju stalnim usavršavanjem, Maxi je iskoristio trenutak za dvostruki greenwashing. Osim toga što je i sama kampanja primer greenwashing-a, obrazloženje koje je Maxi uputio čini dodatnu manipulaciju potrošačima jer to što je neka ambalaža reciklabilna ne znači i da se ona zaista reciklira, već u većini slučajeva završava na deponiji gde pravi istu štetu kao i nerekiclabilna ambalaža. Iako odgovor trgovinskog lanca Maxi na upućene kritike počinje rečenicom: „...na Dan planete Zemlje želimo da podignemo svest ljudi o važnosti očuvanja životne sredine“, njihovi postupci ukazuju na to da ni oni sami nisu svesni koliko štetu životnoj sredini čine ovakvim kampanjama.

Iz ovog i njemu sličnih primera jasno je koliko je greenwashing zapravo opasan po životnu sredinu. Zbog toga treba izbegavati da bude definisan tek kao neka vrsta manipulativnog marketinga jer to umanjuje ozbiljnost ove štetne pojave. Modna industrija predstavlja još jedan primer na kojem se jasno uočavaju štetne posledice greenwashing-a. Jedna od posledica je hiperkonzumerizam. Brza promena modnih trendova i hiperproizvodnja pojave su koje same po sebi dovode do hiperkonzumerizma, ali je stalna kupovina nove garderobe veoma često dodatno stimulisana greenwashing kampanjama kojima se ekološki osvešćenim potrošačima umiruje savest time što se garderoba i modni dodaci predstavljaju kao proizvodi nastali reciklažom starih stvari, onda kada to ili uopšte nije istina ili je reč o tek malom procentu recikliranog materijala.

Pored hiperkonzumerizma, uočava se i niz drugih posledica, ali jedna od očiglednijih je i gubitak poverenja potrošača u takozvane zelene proizvode. Kada ekološki osvešćen potrošač dobije saznanja o greenwashing-u, neretko se dešava da on izgubi poverenje u čitavo tržište. Još uvek nije dovoljno informisan kako bi mogao da prepozna šta je istina, a šta ekološka manipulacija, te gubi poverenje u sve što se predstavlja kao ekološki prihvatljiva opcija. Takvo ponašanje dalje vodi ka izbegavanju svih zelenih proizvoda, od kojih mnogi zaista jesu ekološki prihvatljiva opcija, a sve to dovodi do slabljenja tržišta onih zaista ekoloških i zelenih proizvoda, te je čitava borba za zaštitu i manje zagađenje životne sredine time znatno otežana.

3. Pojavni oblici greenwashing-a

Iako greenwashing uvek ima istu definiciju i svaki greenwashing vodi ka istim ili sličnim posledicama, u praksi možemo razlikovati nekoliko oblika ove pojave. Važno je raščlaniti greenwashing na pojedinačne pojavne oblike kako bi se na što precizniji način obezbedila validna

informacija za potrošače, te kako bi oni uz pomoć toga bili osposobljeni da prepoznaju ekološku manipulaciju.

Dva osnovna pojavna oblika su greenwashing poslovne prakse i greenwashing proizvoda ili usluge. Greenwashing poslovne prakse je često teže uočljiv jer podrazumeva da kompanija svoje poslovanje prezentuje kao ekološki prihvatljivo kroz različite kampanje, akcije, donacije i dr., dok istovremeno zagađuje životnu sredinu. Kako bi se ovakav tip greenwashing-a bolje razumeo, analiziraćemo ga kroz dva primera. Kompanija Nestle je tokom 2020. godine pokrenula kampanju pod nazivom Nestle čuva prirodu kako bi, prema sopstvenim rečima, „motivisala mlade ljude na svakodnevne promene ponašanja u cilju očuvanju životne sredine“. Iz samog naziva kampanje direktno se stiče utisak da kompanija Nestle ima visoko razvijenu svest o zaštiti životne sredine i, samim tim, neizbežna je pretpostavka da je čitavo poslovanje ove kompanije u istom maniru. Međutim, ako se može verovati izveštaju pokreta za zaštitu životne sredine Break Free From Plastic za 2021. godinu, Nestle se nalazi na visokom četvrtom mestu najvećih svetskih zagađivača životne sredine. Prateći izveštaje ovog pokreta od 2018. godine kada je objavljen prvi po redu, zaključuje se da je u sva četiri do sada objavljena izveštaja Nestle svrstan u prvih pet svetskih zagađivača plastikom. Svojevrsan paradoks u kom 2020. godine Nestle poziva na smanjenu upotrebu plastike, a četiri godine zaredom biva proglašen jednim od najvećih svetskih zagađivača životne sredine predstavlja greenwashing poslovne prakse.

Drugi primer greenwashing-a poslovne prakse očigledan je kod još jednog svetskog giganta u proizvodnji plastike. Većini verovatno prva asocijacija na plastičnu ambalažu jeste Koka-kola (Coca-Cola). Ova kompanija do sada je imala niz različitih kampanja putem kojih je svoje poslovanje i svoju ambalažu predstavljala kao ekološki prihvatljive opcije. Kampanja „Svet bez otpada“ predstavljena je na svim zvaničnim kanalima ove kompanije, ali i u nekim svetski poznatim medijima, poput The Washington Post-a. U okviru ove kampanje su, tokom 2019. godine, predstavljene razne inovacije kojima Koka-kola teži da smanji količinu plastičnog otpada u svetu. Ili su bar te inovacije tako prezentovane. Neke od njih su istraživanja usmerena ka stvaranju papirnih boca, boce napravljene od plastike iz mora, akcije podizanja svesti o značaju reciklaže, kao i akcije čišćenja Dunava od otpada. Sve ove aktivnosti zvuče zaista dobro i prosečno ekološki osvešćenog potrošača nedvosmisleno navode na zaključak da je Koka-kola i te kako društveno i ekološki odgovorna kompanija. Međutim, kada se malo detaljnije sagledaju ove inicijative, može se zaključiti da je reč o greenwashing-u. Na primer, jasno je da papirne boce

koje se najavljuju ne mogu biti u potpunosti izrađene od papira jer tada ne bi bilo moguće u njih sipati bilo kakvu tečnost. Pod pretpostavkom da bi takve nazovi papirne boce bile isto što i postojeće papirne čaše u kojima se služi kafa za poneti, a to znači da bi iznutra bile obložene tankim slojem plastike, može se zaključiti da bi takvo rešenje bilo znatno gore po životnu sredinu jer se takvi materijali uopšte ne recikliraju, za razliku od sadašnjih PET boca Koka-kole koje imaju potencijal potpune reciklaže. Osim toga, Koka-kola najavljuje da bi te papirne boce bile biorazgradive. S obzirom na činjenicu da je proizvodnja ovakvih boca i dalje u fazi razvoja, možemo samo da nagađamo, ali imajući u vidu da biorazgradive plastične kese predstavljaju samo dodavanje određenih aditiva koji ubrzavaju proces raspadanja plastike na mikroplastiku, što na kraju dovodi do još veće štete od običnih plastičnih kesa, ostaje da pretpostavimo da bi i Koka-kolina biorazgradiva boca dovela do raspadanja plastike na mikroplastiku, što svakako ne može biti dobro rešenje po životnu sredinu i zdravlje ljudi. Boce napravljene od plastike iz mora najavljene su kao da je pronađeno trajno rešenje za zbrinjavanje plastike, a onda se u daljem tekstu nagoveštava da je tom reciklažom dobijeno svega 300 boca sa udelom od svega dvadesetak procenata reciklirane plastike po boci. Dakle, reč je o jednokratnom, a ne trajnom projektu koji je pritom predstavljen kao mnogo veći ekološki benefit nego što to stvarno jeste. Što se tiče podizanja svesti o značaju reciklaže i čišćenju Dunava od otpada, ne mora se ništa više reći od toga da je Koka-kola, prema gorepomenutim izveštajima pokreta za zaštitu životne sredine Break Free From Plastic, proglašena najvećim zagađivačem plastikom na svetu, a tu neslavnu titulu drži četiri godine zaredom, odnosno od kada se izveštaji prave. Kada kompanija koja predstavlja broj jedan u zagađivanju životne sredine plastikom govori o podizanju svesti i reciklaži, jasno je da je sve to dobro osmišljen greenwashing poslovne prakse.

Greenwashing proizvoda ili usluge nastaje onda kada kompanija svoj proizvod ili uslugu predstavlja ekološki prihvatljivijom opcijom, nego što to stvarno jeste. Ovakvi slučajevi dešavaju se onda kada se nekom proizvodu pripisuju ekološki benefiti koje zapravo nema ili kada se preneglašavaju potencijalni ekološki benefiti, a prećutkuju negativne strane istog proizvoda. Primera ovog oblika greenwashing-a ima zaista mnogo, ali za analizu izabran je još jedan brend koji se nalazi u prvih 10 zagađivača na svetu prema sva četiri izveštaja Break Free From Plastic. Reč je o brendu Procter & Gamble (P&G). U okviru ovog brenda poznati su podbrendovi kao što je Ariel, Oral B, Tide i drugi. Što se domaćeg tržišta tiče, Ariel često upada u oči po svojim greenwashing kampanjama. Tako se, na primer, na zvaničnoj Facebook stranici ovog brenda

uočava da je poslednjih 6 objava u vezi sa brigom za planetu Zemlju. Ovaj brend pod sloganom „Svaki stepen je važan. Svako drvo je važno“ ističe brigu o životnoj sredini i planeti Zemlji, te poziva svoje potrošače da obećaju da će „prati na 30° i doprineti sadnji drveća“. Kada jedna kompanija koja se četiri godine zaredom nalazi u prvih 10 zagađivača na celoj planeti poziva svoje potrošače da o toj istoj planeti vode računa, onda je to evidentan primer greenwashing-a. Ovde se, jasno, radi o prvom tipu greenwashing-a, odnosno o greenwashing-u poslovne prakse koji se dobro može opisati rečima – mi koji zagađujemo Zemlju pozivamo vas da nas sprečite u tome. Međutim, kako je ovde reč o drugom pojavnom obliku, odnosno o greenwashing-u proizvoda ili usluge, na istoj Facebook objavi uočavamo i taj primer. Naime, ispod same objave potrošači se interesuju gde mogu da odnesu Ariel ambalažu na reciklažu, a Ariel, koji ističe da je preko 90% njihove ambalaže reciklabilno, ne daje konkretan odgovor na to pitanje. Umesto da kaže da se njihova ambalaža reciklira na tom i tom mestu u Srbiji i time pokaže da to što je ambalaža reciklabilna zaista ima neku svrhu, Ariel odgovara da „stope sakupljanja reciklaže variraju u zavisnosti od infrastrukture lokalnih vlasti“. Dakle, umesto da odgovor na vrlo konkretno postavljeno pitanje bude dat precizno u svrhu pružanja traženih informacija, Ariel odgovara po sistemu brigo moja pređi na drugoga. Iako su lokalne vlasti i te kako odgovorne za očuvanje životne sredine, neko ko svoje proizvode reklamira kao reciklabilne i time sebe predstavlja kao ekološki odgovornu kompaniju mora imati rešenje za prikupljanje i reciklažu sopstvene ambalaže. U suprotnom, to je greenwashing i to, na ovom primeru, kombinacija takozvanog wishcycling-a kao pojavnog oblika greenwashing-a proizvoda i greenwashing-a poslovne prakse.

Sličan primer kombinacije oba tipa greenwashing-a uočava se i kod brendova takozvane brze mode koji imaju ili su imali akciju sakupljanja stare garderobe u zamenu za koju potrošač dobija vaučer sa određenim popustom koji može da iskoristi za kupovinu nove garderobe. Jedan od poznatijih brendova po ovoj akciji jeste H&M. Objava na Facebook stranici ovog modnog brenda iz 2019. godine poziva potrošače da donesu svoj stari tekstil uz poruku recikliraj sa nama. Ovakva kampanja nedvosmisleno dovodi potrošače do zaključka da će se od njihove stare garderobe napraviti nova, sve u duhu ekološki prihvatljivog rešenja za hiperkonzumerizam. Već i laičko oko može da zapazi da ovo zvuči nemoguće. H&M je samo tokom 2019. godine sakupio 29.000 tona garderobe za reciklažu, dok bi prema nekim procenama trebalo 12 godina ovom modnom brendu da reciklira i iskoristi 1.000 tona modnog otpada, što ujedno predstavlja istu

količinu nove garderobe koju H&M proizvede za svega 48 sati. Ipak, u duhu kampanje o reciklaži, H&M lansira sopstvenu modnu liniju koju promovise kao garderobu napravljenu od recikliranog materijala. Međutim, ovaj brend sam priznaje da je 2021. godine udeo recikliranih materijala u proizvodnji njihove garderobe bio svega 17.9%, te ističu taj broj kao trostruki napredak u odnosu na dotadašnjih 5.8%. Kai Nejb (Kai Nable), ekspert za vrste materijala, ističe da se skoro sa sigurnošću može reći da se odeća koja se nosi na reciklažu zapravo ne reciklira i da modni brendovi ne nude podatke o tome iz kojih izvora je dobijen reciklirani materijal, pošto on pretpostavlja da nije dobijen reciklažom odeće. Dakle, u ovom primeru je očigledan višestruki greenwashing. Greenwashing proizvoda i usluge je jasan: H&M prikuplja staru garderobu i obećava da će ta garderoba biti reciklirana, ali se ispostavlja da se ta reciklaža ne dešava ili se dešava u sasvim maloj meri; dalje pravi novu garderobu za koju tvrdi da je od recikliranih materijala, ali ne 100% kako bi se očekivalo i ne zna se poreklo recikliranog materijala; na kraju, čitavom akcijom koja je predstavljena kao nešto dobro za životnu sredinu zapravo se samo podstiče hiperkonzumerizam koji ionako predstavlja jedan od osnovnih neprijatelja planete Zemlje. Imajući u vidu sve navedeno, zaključuje se da je kampanja koja obećava ekološko rešenje za staru garderobu zapravo samo dobro osmišljen greenwashing.

4. Ekološka osvešćenost – plodno tlo za razvoj greenwashing-a

Kada se za neku osobu kaže da je ekološki osvešćena, većina ljudi pod tim podrazumeva da takva osoba vodi računa o životnoj sredini, te se od nje očekuje da uvek izabere ekološki najprihvatljiviju opciju na tržištu. Pa kako onda upravo ekološka osvešćenost dovodi do razvoja ekološke manipulacije potrošačima? Odgovor na postavljeno pitanje dobićemo ako analiziramo tri osnovne vrste potrošača, posmatrano iz ugla brige o životnoj sredini. Prema stepenu brige o životnoj sredini, razlikujemo nezainteresovane, ekološki osvešćene i ekološki informisane potrošače.

Nezainteresovani potrošači su oni potrošači koje ne zanima briga o životnoj sredini ili ih bar ne zanima u dovoljnoj meri da bi oni zbog toga menjali svoje potrošačke navike. Takvi potrošači biraju proizvode koje kupuju po različitim kriterijumima, kao što su cena ili kvalitet samog proizvoda, pri čemu im uopšte nije važno kakav uticaj na životnu sredinu ima određen proizvod. Jasno je, dakle, da se takvi potrošači ne mogu naći na meti greenwashing kampanja jer njih ne

dotiče to što se neki proizvod predstavlja kao ekološki prihvatljiv. Samim tim, oni ne predstavljaju predmet istraživanja ovog rada.

S druge strane, ekološki osvešćeni i ekološki informisani potrošači i te kako jesu predmet istraživanja jer su ljudi koji vode računa o životnoj sredini ili bar teže ka tome svakako oni prema kojima je ekološka manipulacija usmerena. Izrazito je važno razlikovanje ove dve grupe potrošača, iako oni na prvi pogled deluju kao pripadnici iste grupe. S obzirom na to da ekološki informisani potrošači predstavljaju ideal, najpre treba pojasniti o kakvim potrošačima je tu reč, a zatim detaljno analizirati zbog čega su ekološki osvešćeni potrošači ciljna grupa greenwashing kampanja.

Ekološki informisani potrošači su potrošači koji imaju visoko razvijenu ekološku svest, ali i sve potrebne informacije o potencijalnim preprekama na putu ka zdravoj životnoj sredini. Takvi potrošači ne mogu biti žrtve greenwashing kampanja jer imaju dovoljno znanja da prepoznaju takvu manipulaciju i jasno umeju da razlikuju proizvod koji je zaista dobra ekološka opcija od proizvoda koji je tako samo predstavljen. Zbog toga ova grupa potrošača predstavlja ideal kada je reč o menjanju potrošačkih navika zarad očuvanja životne sredine i svakako predstavljaju krajnji stadijum razvoja ljudske svesti o uticaju na životnu sredinu.

Treća grupa potrošača, ekološki osvešćeni potrošači, predstavljaju prelaznu fazu između nezainteresovanih i ekološki informisanih potrošača. To su oni potrošači koji imaju razvijen određeni nivo svesti potreban da shvate da je briga o životnoj sredini jednako važna za sve nas, ali ne poseduju neophodne informacije uz pomoć kojih mogu da u svakom trenutku razlikuju zaista ekološki proizvod od dobro osmišljenog greenwashinga. Ovi potrošači ujedno predstavljaju i najbrojniju grupu, te ne čudi onda toliko zastupljena ekološka manipulacija u predstavljanju proizvoda i čitavog poslovanja, s obzirom na to da je upravo ova grupa meta svih greenwashing kampanja. U zavisnosti od toga da li se neko samo predstavlja kao ekološki osvešćena osoba zbog trenutnog trenda ili je to postao zaista razvijajući svest o neophodnosti da vodimo računa o životnoj sredini, neki ekološki osvešćeni potrošači vremenom će dostići nivo ekološki informisanih potrošača, dok će drugi ili trajno ostati na tom osrednjem nivou ili će se čak vratiti u nezainteresovane potrošače onda kad i ako trend prođe. U svakom slučaju, ekološki osvešćeni potrošači su oni ljudi koji će na polici sa hiljadu različitih plastičnih flašica vode izabrati onu na kojoj je jasno istaknuto da je 100% reciklabilna, iako nemaju predstavu o tome šta to tačno znači. Takvim potrošačima je dovoljno da se nešto predstavi kao ekološki proizvod ili da bar „zvuči“

kao takav proizvod (jer kad je nešto reciklabilno, zvuči kao ekološki prihvatljivo) da bi oni odlučili da kupe baš taj proizvod. Jasno je, dakle, da su apsolutno sve greenwashing kampanje usmerene ka ekološki osvešćenim potrošačima, iako je takav zaključak, na prvi pogled, delovao kao paradoks.

Iz svega prethodno iznetog može se izvući zaključak da bi najdelotvornije sredstvo u borbi protiv greenwashing-a bilo povećanje broja ekološki informisanih potrošača uz ujedno smanjivanje broja nezainteresovanih i ekološki osvešćenih potrošača. Većina bi kao očigledno rešenje za problem greenwashing-a verovatno navela bolju zakonsku regulativu, ali imajući u vidu da je zakonska regulativa za različite vrste kriminala veoma dobra, a da na svetu ne postoji nijedna zemlja koja je stepen kriminala svela na nulu, ne treba očekivati previše od slova zakona kada je ova oblast u pitanju. Raditi na smanjivanju broja ekološki osvešćenih potrošača zarad zaustavljanja greenwashing-a nekome bi ponovo izgledalo kao pravi paradoks, ali nakon detaljne analize jasno je da ništa ne može zaustaviti greenwashing uspešnije od toga da se u što većoj meri neutrališe ciljna grupa kojoj su kampanje ekološke manipulacije namenjene.

5. Zaključak

Imajući u vidu sve do sada navedeno, možemo zaključiti da greenwashing ima nesagledive posledice po životnu sredinu i zdravlje ljudi. Podsticanje loših navika u kupovini i umirivanje savesti potrošača direktno dovodi do hiperkonzumerizma i kupovine proizvoda koji i te kako štete životnoj sredini, iako se reklamiraju kao potpuno ekološka opcija. Zato je važno naglasiti da je greenwashing daleko opasniji od proste marketinške manipulacije jer sve dok nemamo preciznu definiciju onoga što greenwashing zaista jeste, ne možemo adekvatno da se borimo protiv te pojave. Shvatanje greenwashing-a kao još jedne marketinške prevare, kojih na današnjem tržištu ima na svakom koraku, umanjujemo njegovu štetnost jer potrošači ne doživljavaju dovoljno ozbiljno ovu pojavu.

Posebno je važno istaći da su upravo ekološki osvešćeni potrošači ciljna grupa i meta greenwashing kampanja, što je poražavajuće jer nam to govori da ovakve kampanje od potrošača koji imaju iole razvijenu svest o zaštiti životne sredine i volju da promene svoje potrošačke navike nabolje prave ljude koji svojim postupcima dodatno zagađuju Zemlju. Dakle, umesto da idemo pravcem koji će od neosvešćenih stvarati osvešćene, a onda i ekološki informisane potrošače, mi dopuštamo da greenwashing i od onih već osvešćenih stvara potrošače koji,

potpuno nesvesno, idu protiv životne sredine. Zbog toga je greenwashing toliko opasan i daleko opasniji od nekih drugih oblika marketinške manipulacije.

Iako zvuči paradoksalno tvrdnja da su ekološki osvešćeni potrošači ciljna grupa greenwashing-a, a ne potrošači koji su neosvešćeni i potpuno nezainteresovani za životnu sredinu, to je zapravo veoma logično kada se pojasni. Ekološki nezainteresovani potrošači svoje potrošačke navike grade u skladu sa nekim drugim kriterijumima, kao što su cena ili kvalitet proizvoda, a ne u skladu sa tim da li je nešto štetno po životnu sredinu ili nije. Takvi potrošači, dakle, neće kupiti proizvod samo zato što se on reklamira kao ekološki prihvatljiva opcija, te samim tim greenwashing nema nikakav uticaj na njih. S druge strane, ekološki osvešćeni potrošači imaju dovoljno razvijenu svest o neophodnosti da se zaštiti životna sredina, ali često nemaju dovoljno informacija o tome kako to zaista mogu da učine. Takvi potrošači su idealna meta za greenwashing jer im se nudi proizvod koji garantuje manju štetnost po životnu sredinu, što svakako jeste važan kriterijum po kom će ovi potrošači odlučiti da li će neki proizvod kupiti ili ne. Treća grupa potrošača jesu ekološki informisani potrošači i oni predstavljaju ideal kojem moramo da težimo jer su to ljudi na koje greenwashing nema uticaja s obzirom na to da oni raspolažu dovoljnim znanjem i svim potrebnim informacijama kako bi bili sposobni da prepoznaju različite pojavne oblike ekološke manipulacije.

Najvažnije sredstvo u borbi protiv greenwashing-a je rad na povećanju broja ekološki informisanih osoba kroz različite kampanje podizanja svesti, ali i kroz pružanje ovakvih informacija putem različitih istraživanja. U ovom istraživanju analizirano je nekoliko primera greenwashing-a koji se pojavljuju na domaćem tržištu, sa ciljem da se od ekološki osvešćene javnosti stvori ekološki informisana javnost. Analizirani primeri služe kao vodič za širu javnost kako da prepozna različite pojavne oblike ekološke manipulacije. Iako rad polazi od pretpostavke da kompanije možda nisu uvek svesne štete koju prave njihove ekološki manipulativne kampanje, pa čak možda nisu svesne ni da neka kampanja predstavlja greenwashing, ipak je zauzet stav da su one dužne da se informišu o svojim proizvodima i da svoju praksu učine zaista ekološki odgovornom, umesto što je takvom samo predstavljaju.

Kao što je i u samom naslovu rada istaknuto – (ne)znanje je moć. Jasno je da nijedan zakonski okvir niti bilo koji drugi mehanizam ne može da se izbori protiv greenwashing-a koliko to može znanje potrošača. Znanje, odnosno informisanost potrošača o ekološkoj manipulaciji i njihovo osposobljavanje da prepoznaju greenwashing, moć stavlja u ruke samih potrošača. Oni biraju šta

žele, a šta ne žele da kupe. Kampanja koja ne donosi profit nije dobra kampanja i mora da se menja. Tako bi bilo i sa greenwashing-om kad on više ne bi bio profitabilan. S druge strane, neznanje potrošača i tek površna ekološka osvešćenost moć izmešta u ruke kompanija koje upravo tim neznanjem manipulišu. Na svima koji su dovoljno ekološki informisani ostaje obaveza da šire istinu o greenwashing-u kako bismo uticali na što veći broj ekološki osvešćenih potrošača i kako bismo došli do toga da samo znanjem, kao izuzetno moćnim sredstvom, stanemo na put ekološkoj manipulaciji, te time uradimo nešto zaista korisno za životnu sredinu.

Literatura

1. Baum, L., It's Not Easy Being Green... Or Is It? A content analysis of environmental claims in magazine advertisements from the United States and United Kingdom, *Environ Commun* 6(4):423–440, 2012, p. 424, dostupno na: <https://doi.org/10.1080/17524032.2012.724022>
2. Break Free From Plastic, Brand Audit Report 2021, vol. 4, p. 2, 2021, dostupno na: <https://www.breakfreefromplastic.org/wp-content/uploads/2021/10/BRAND-AUDIT-REPORT-2021.pdf>
3. Coca-Cola Srbija, Da li biste koristili papirnu bocu?, zvanični web sajt, dostupno na: <https://www.coca-cola.rs/cini-dobro/svet-bez-otpada/da-li-biste-koristili-papirnu-bocu->
4. Coca-Cola Srbija, Kako spakovati svemirski brod u frižider?, zvanični web sajt, dostupno na: <https://www.coca-cola.rs/cini-dobro/svet-bez-otpada/kako-spakovati-svemirski-brod-u-fri-ider->
5. Coca-Cola Srbija, Predstavljamo vam prvu bocu na svetu napravljenu od plastike iz mora, zvanični web sajt, dostupno na: <https://www.coca-cola.rs/cini-dobro/svet-bez-otpada/predstavljamo-vam-prvu-bocu-na-svetu-napravljenu-od-plastike-iz->
6. Coca-Cola Srbija, U velikoj akciji čišćenja Dunava sakupljeno više od 2,5 tone otpada, zvanični web sajt, dostupno na: https://www.coca-cola.rs/cini-dobro/svet-bez-otpada/akciji-_i-_enja-dunava
7. De Freitas Netto, S. V., et al., Concepts and forms of greenwashing: A systematic review, *Environmental Sciences Europe*, 32(1):1-12, 2020, p. 2, dostupno na: <https://enveurope.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s12302-020-0300-3.pdf>
8. DW Documentary, The truth behind fast fashion - Are fashion retailers honest with their customers?, YouTube video, dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=23vUvQN-R1Y>

9. Facebook stranica Ariel, dostupno na: <https://www.facebook.com/ArielSrbija/>
10. Facebook stranica Ariel, Svaki stepen je važan. Svako drvo je važno, dostupno na: <https://www.facebook.com/ArielSrbija/photos/a.220899508065935/2004005709755297/>
11. Facebook stranica H&M, Recikliraj sa nama, 1.2.2019, dostupno na: <https://m.facebook.com/hmsrbija/photos/recikliraj-i-u%C5%A1tedi-donesi-svoj-stari-tekstil-ubilo-koju-hm-prodavnicu-a-od-nas/594633554342148/>
12. Facebook stranica Maxi, Ceger ponesi i vodu odnesi, dostupno na: <https://www.facebook.com/Maxi.Srbija/photos/a.307255389330449/4941892709200004/>
13. Folder 39, 8 veličanstvenih: U prodaji je jesenja H&M kolekcija od recikliranih materijala, 2020, dostupno na: <https://folder39.com/8-velicanstvenih-u-prodaji-je-jesenja-hm-kolekcija-od-recikliranih-materijala/>
14. H&M Group, Sustainability Disclosure 2021, p. 13, dostupno na: <https://hmgroup.com/wp-content/uploads/2022/03/HM-Group-Sustainability-Disclosure-2021.pdf>
15. Rogošić, A., Kundid, A., Izveštavanje o društvenoj odgovornosti banaka u Hrvatskoj, Praktični menadžment, 3(5):15-20, 2012, str. 15, dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/142659>
16. Siegle, L., Am I a fool to expect more than corporate greenwashing?, The Guardian, dostupno na: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/apr/03/rana-plaza-campaign-handm-recycling>
17. The Coca-Cola Company, What if plastic never became waste?, dostupno na: <https://www.washingtonpost.com/brand-studio/the-coca-cola-company/what-if-plastic-never-became-waste/>
18. Zvanični sajt Nestle Srbija, Nestlé u Srbiji pokreće kampanju koja podstiče odgovorno ponašanje prema životnoj sredini, 2020, dostupno na: <https://www.nestle.rs/media/pressreleases/allpressreleases/nestl%C3%A9-u-srbiji-pokre%C4%87e-kampanju-koja-podsti%C4%8De-odgovorno-pona%C5%A1anje-prema>

Nemanja Radovanović
Teodora Ilić

UTOPIJSKI KARAKTER ODRŽIVOG RAZVOJA - SLUČAJ SRBIJE

Sažetak

Poznato je da periodi u kojima se društva suočavaju sa krizama (ekonomskim, zdravstvenim, političkim i dr.) sa sobom nose i potencijal da se iskristališu određene uzročno-posledične veze koje su značajne za konkretne dr. probleme, a samim tim i za njihovo prevazilaženje. Uticaj koji je poslednja zdravstvena kriza izazvana pandemijom Covid-19 imala na Srbiju je iznela na videlo mnoge probleme koji svedoče o problematičnosti i utopijskom karakteru ideje održivog razvoja, posebno u nerazvijenim društvima i društvima u razvoju kakvo je srpsko. U tom smislu u radu se posebno razmatra na koji je način pomenuta kriza produbila postojeće probleme ali i stvorila nove čime je osvetljen utopijski karakter održivog razvoja tj. oštar kontrast između koncepta održivog razvoja i mogućnosti njegove realizacije u pomenutom tipu društva.

Ključne reči: održivi razvoj, kriza, utopija, Srbija

UTOPIAN CHARACTER OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT - THE CASE OF SERBIA

Abstract: It is known that the periods in which societies face crises (economic, health, political, etc.) bring with them the potential to crystallize certain cause-and-effect relationships that are important for specific problems, and thus to overcome them. The impact that the last health crisis caused by the Covid-19 pandemic had on Serbia has brought to light many problems that testify to the problematic and utopian nature of the idea of sustainable development, especially in underdeveloped and developing societies such as Serbia. In that sense, the paper especially considers the way in which the mentioned crisis deepened the existing problems, but also created new ones, which shed light on the utopian character of sustainable development, ie. a sharp contrast between the concept of sustainable development and the possibility of its realization in the mentioned type of society.

Key words: sustainable development, crisis, utopia, Serbia

UVOD

Periodi u kojima se društva suočavaju sa krizama (ekonomskim, zdravstvenim, političkim i dr.) sa sobom nose i potencijal da iskristališu određene uzročno posledične veze koje su značajne za razumevanje kako društvenih problema nastalih neposredno pod uticajem određene krize, tako i za otkrivanje slabosti koje je društveni sistem pokazao u toku krize. U tom smislu, pod pretpostavkom primene naučne metodologije društvenih, ali i prirodnih nauka u istraživanju fenomena povezanih sa krizom, ne samo da se može doći do saznanja koja objašnjavaju novonastalu društvenu situaciju, već se može doći do saznanja koja na nov način osvetljavaju i druge, trajnije, duže prisutne društvene probleme, ili bar njihove pojedine aspekte.

Uticaj koji je poslednja zdravstvena kriza (izazvana pandemijom Covid-19) imala na Srbiju, i mere koje je država donosila u pokušaju da upravlja krizom, u prvi plan iznose pitanje kapaciteta našeg društva u efektivnoj borbi sa pandemijom Covid-19, ali i pitanje kapaciteta našeg društva da sprovede u realizaciju zacrtane razvojne projekte. Činjenica da gotovo ne postoji aspekt društva koji se ne dovodi u vezu sa održivim razvojem kao razvojnom paradigmom, ovaj koncept izdvaja kao izuzetno bitan i nezaobilazan kako za budućnost društva tako i analizu u datom kontekstu. Kao potisnica Agende 2030 Republika Srbija se obavezala na sprovođenje ciljeva agende, kao i nacionalizaciju ciljeva održivog razvoja.

U suočavanju sa krizom izazvanom pandemijom Covid -19, Srbiju kao nerazvijenu i zemlju u razvoju odlikuju brojni deficiti koji su se u pokušaju kontrolisanja krize nanovo iskristalisali kao prepreka efikasnog rešavanja brojnih problema nastalih pod uticajem krize. Pored toga, ta deficitarnost države i društva relevantna je za sprovođenje zacrtanih ciljeva održivog razvoja. I drugi istraživači su baveći se na svojevrsan način analizom koncepta održivog razvoja i Nacionalne strategije održivog razvoja Republike Srbije ukazivali na deficitarnosti koje odlikuju Srpsko društvo i državu. Nadić i Šuvaković već 2011 god. navode da se kao ograničavajući faktori za sprovođenje Nacionalne strategije održivog razvoja ističu demokratski, administrativni i politički deficit.(str. 165). U okolnostima suočavanja sa pandemijom Covid -19 pokazuju se novi načini uticaja pomenutih deficita. Uzimajući u obzir realne prilike i probleme pojedinca i države u periodu trajanja i suočavanja sa ovom krizom, postavlja se pitanje ostvarivosti koncepta održivog razvoja u

društvu našeg tipa. Uopšte uzevši „sudbina“ Milenijumskih ciljeva i neuspjeh u ostvarivanju onoga što je globalno zacrtano, a zatim i brojni izvještaji koji govore u prilog tome da globalno, a posebno na nacionalnom nivou, nismo mnogo uspješniji ni u ostvarivanju proširenih ciljeva formuliranih kroz Agendu 2030, postavljaju zadatak da se koncept održivog razvoja iznova i u kontekstu novonastalih prilika, kritički sagledava, globalno i nacionalno.

Pandemija Covid-19 je u Srbiji izazvala brojne socio-ekonomske probleme. Širenje i posljedice pandemije su značajno uticale na zdravlje, finansijsku sigurnost, način života i rada, ali i životnu sredinu. U tom smislu su zahvaćene mnoge oblasti koje pokrivaju tzv. ciljevi održivog razvoja.

UTICAJ PANDEMIJE NA ZDRAVSTVENI SISTEM I USLUGE

Po prirodi, kriza izazvana pandemijom Covid-19 je na najozbiljniji test od svih sistema stavila sistem zdravstva. U sveobuhvatnom istraživanju koje je 2020. godine sprovedla Kancelarija Ujedinjenih nacija u Srbiji (UNDP Srbija) u saradnji sa vladinim i civilnim sektorom, kao dva ključna izazova sa kojima se suočio zdravstveni sistem navode se: 1. „nedovoljan kapacitet javnog zdravstvenog sistema da identifikuje, izoluje, testira i leči sve slučajeve Covid -19 koji su se pojavili, i uz to da pronalazi i stavlja u karantin kontakte zaraženih“ ; 2. „nedovoljan kapacitet za udvojene napore i pružanje redovnih zdravstvenih usluga, dok se istovremeno agresivno leči i rešava Covid-19 kao sveobuhvatna nacionalna i zdravstvena kriza.(UNDP, 2020a, str.9). Preopterećenost zdravstvenog sistema se posebno negativno odrazila na one koji su bili prinuđeni da potraže pomoć zdravstvenih radnika (ne Covid pacijenti), bilo kada su u pitanju procedure dijagnostifikovanja ili lečenja. Kao posledica toga mnogi su morali da svoje lečenje preusmere na privatne klinike i ordinacije što je značajno uticalo na porodične budžete. Iznenađujuće je da su barijere ovog tipa bile najizraženije među mladima, pri čemu je 54% mladih potvrdilo da je imalo ograničen pristup zdravstvenim uslugama zbog krize.(UNICEF, 2020). Istraživanja ukazuju da čak 7% od ukupnom broja dece u Srbiji kojima je u određenom trenutku bio potreban specijalistički pregled ili redovna vakcinacija, uslugu nisu dobili.(UNICEF, 2021). „Osobe sa invaliditetom, romska populacija, stanovnici skloništa i ustanova za negu , stariji, ljudi bez

zdravstvenog osiguranja, ljudi sa hroničnim bolestima, migranti, domaćinstva sa samohranim roditeljima, ekonomski marginalizovani, stanovnici ekonomski zabačenih područja i zatvorenici, između ostalih suočavaju se sa sistemskim nejednakim pristupom zdravstvenim uslugama koji je trajao i samo se širio tokom pandemije.“ (UNDP 2020a, str.21). Ovakvo stanje ukazuje na to da je kriza izazvana pandemijom Covid-19 produbila rizike u domenu zdravstvene zaštite, posebno imajući u vidu pristup ranjivih i ugroženih grupa zdravstvenim uslugama.

Jedan od velikih izazova predstavljalo je i upravljanje medicinskim otpadom. Skoro sve vrste medicinskog otpada u Srbiji se odlažu na običnim komunalnim deponijama usled nepostojanja kapaciteta za adekvatno upravljanje. Neadekvatno upravljanje medicinskim otpadom ugrožava podjednako životnu sredinu i radnike koji upravljaju otpadom. Pitanje medicinskog otpada je posebno problematično i sa finansijskog aspekta jer je njegovo odlaganje mnogo skuplje od odlaganja običnog otpada. Treba istaći da Srbija trenutno nema Strategiju upravljanja otpadom, dok je poslednja doneta za period od 2010. do 2019. godine istekla neposredno nakon izbijanja zdravstvene krize.

UTICAJ PANDEMIJE NA SISTEM SOCIJALNE ZAŠTITE I USLUGE

Pandemija Covid-19 u Srbiji je otvorila i pitanje mogućnosti sistema socijalne zaštite da zaista zaštiti one kojima je to najpotrebnije. Pad BDP-a Srbije usled zdravstvene krize će se i ubuduće negativno odraziti na izdvajanje sredstava za socijalnu zaštitu.

„Za razliku od većih ekonomija koje mogu da priušte dovoljne količine podsticaja za oporavak, ili čak EU koja će pojačati napore da suštinski podrži svaku državu članicu, Srbija će morati da traži i oslanja na spoljne finansijske instrumente (poput grantova i zajmova od međunarodnih finansijskih organizacija i tržišta) kako bi mogla da zajedno finansira potrebne mere ekonomskog i socijalnog oporavka, uz planirane budžetske obaveze“ (UNDP 2020a, str. 24).

Ono što je ova kriza pokazala je da su fleksibilnost u upravljanju i institucionalni kapaciteti od presudnog značaja za dolazak do onih koji su najugroženiji. Na ovom polju se pokazalo da je država sa svojim aparatom u velikoj meri nespregna da se nosi sa ovim izazovom. Za vreme pandemije, glavnu ulogu u pružanju pomoći najugroženijim grupama ljudi odigrali su volonteri na nivou lokalnih zajednica. „Mere podsticaja i socijalne zaštite koje je uvela vlada sastojale su se od kombinacije novčane i nenovčane pomoći, ali mnoge grupe kojima je

pomoć bila najnužnija bile su izostavljene ili nedovoljno uključene u programe davanja , kao što su porodice sa decom , deca, stanovnici nestandardnih stambenih naselja (prvenstveno romske populacije), beskućnici ili oni koji su u riziku od beskućništva, i oni koji nemaju lična dokumenta i putne isprave. Socijalne usluge su već pre Covida-19 bile nedovoljno dostupne u svim opštinama, a mnoge od njih su u potpunosti prestale izbijanjem Covid -19“(UNDP, 2020a, str.10).

Procene Svetske banke govore o tome da bi u zavisnosti od trajanja krize u Srbiji usled ekonomskog šoka moglo doći do stvaranja između 125.000 i 327.000 novosiromašnih. (World bank, 2020). Stanovništvo slabije razvijenih regiona je posebno pogođeno. U istraživanju o uticaju pandemije na porodice sa decom u Srbiji, čak 25% ispitanika je izjavilo da je bilo prinuđeno da u određenom trenutku smanji troškove za hranu (UNICEF, 2021). Činjenica da je usled krize određen broj ljudi ostao bez posla , utiče na porast broja ranjive populacije. Mnoge institucije iz aparata socijalne zaštite su u ovim okolnostima pokazale neagilnost, neprilagodljivost i nekreativnost u pružanju usluga koje se od njih očekuju. Ispostavilo se da u uslovima kakve je nametao Covid-19 (promene na dnevnoj bazi), dolazi do smanjenja mogućnosti institucija da ispune svoje uloge, a u krajnjim slučajevima i da budu potpuno isključene iz odgovora.

UTICAJ PANDEMIJE NA LOKALNOM NIVOU

Posebno značajno pitanje u kontekstu inkluzivnih i održivih zajednica je pitanje uticaja pandemije Covid-19 na lokalne zajednice. U prvim mesecima od izbijanja krize u okviru aktivnosti koje su se ticale plana odgovora na novonastale probleme, došlo je do praznine u društvenom dijalogu posebno na lokalnom nivou. U ogromnom broju jedinica lokalne samouprave, organizacije civilnog sektora ni na koji način nisu bile uključene u radne grupe. Ono što je ova kriza pokazala je da je na lokalnu mnogo teže suočiti se sa njom. I problemi koji su prepoznati i na koje se delovalo na nivou države, polje delovanja se nije prenelo na mnoge lokalne zajednice. Zašto je to važno za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja? Generalno uzevši, ukoliko ciljeve održivog razvoja posmatramo kao nešto što je dato globalno i što treba nacionalno prilagoditi i „spustiti“ na lokalni nivo, a zatim na lokalnu to primeniti, iz ove krize smo videli da mnoštvo lokalnih samouprava ne poseduje kapacitete da

realizuje takve zahteve. U ovoj kriznoj situaciji ogroman broj lokalnih samouprava se ponašao kao ispostava ili servis instanci koje su iznad njih. Sposobnost lokalnih samouprava da rešavaju lokalne probleme uz određen stepen inovativnosti koji se očekuje, kao i sposobnost prepoznavanja specifičnosti određene sredine je dovedena u pitanje. S obzirom da je pitanje autonomnosti lokalnih zajednica vrlo značajno pitanje za ostvarivanje ciljeva održivog razvoja, iz pomenutih problema se nameće i pitanje uticaja političke klime koja se u ovom slučaju može opisati rečima “radi šta ti se naredi i ne pitaj ništa“.

Kao problem koji se takođe manifestovao na lokalnom nivou izdvaja se i pitanje poštovanja osnovnih sloboda i prava građana. „ Kao i u drugim zemljama, jedan od glavnih izazova tokom čitavog perioda Covid-19 bila je svojevrsna kontradiktornost sloboda zagarantovanih ustavom zemlje i neujednačenog efekta restriktivnih mera, koje su više pogađale neke kategorije društva od drugih...jednako problematična bila su i ograničenja slobode informisanja i izražavanja, ograničenja za rad novinara, percepcija netransparentnosti ključnih institucija i masovna pojava lažnih podataka i informacija na društvenim mrežama iz mnogih nezvaničnih izvora. Ovo je doprinelo opadanju poverenja u institucije, što je rezultiralo protestima, nepoštovanjem mera, povećanom zabrinutošću u društvu i otporom“(UNDP, 2020a, str. 63).

Pokazalo se da u društvu našeg tipa, usled nedovoljno razvijenih demokratskih kapaciteta, krizne situacije utiču negativno na širok dijapazon prava i sloboda građana. Demokratski principi kao zvanični principi na kojima se pokušava razviti Srpsko društvo su se u toku pandemije nebrojano puta pokazali kao mrtvo slovo na papiru.

UTICAJ PANDEMIJE NA ŽIVOTNU SREDINU

Uticaj pandemije Covid-19 na životnu sredinu s obzirom na primećene trendove treba uzeti u razmatranje i sa aspekta trajnosti posledica. Naime, pad nivoa emisija CO₂ u početnoj fazi pandemije posledica je mera izolacije i sa tim u vezi smanjenom aktivnošću u transportnom, privrednom i uslužnom sektoru. Kao rezultat imali smo poboljšanje kvaliteta vazduha. Međutim, kako je pandemija slabila, primetan je povratak na ranije ustaljen način života i rada. U ovom trenutku kada nismo izloženi potencijalnim sankcijama za nepoštovanje mera donetih u cilju kontrolisanja pandemije, vraćanjem na ranije ustaljen način života ilustruje se dominantan sistem vrednosti i čovekov odnos prema životnoj sredini. Ovaj trend nije karakterističan samo za Srbiju, već je primećen i u globalnim

razmerama. Istraživanja na globalnom nivou govore o tome da na osnovu uvida u najavljene mere ekonomskog oporavka od pandemije Covid-19, ukoliko do ostvarivanja mera dođe to će rezultirati povećanjem emisije CO₂ do rekordnog nivoa u 2023. godini nastavljajući rast i dalje (IEA, 2021).

Set ekonomskih mera koji je vlada Srbije donela usled neophodnosti preusmeravanja budžetkih sredstava u pokušaju da kontroliše krizu imaće dugoročno negativan uticaj na životnu sredinu. Ministar finansija je u aprilu 2020. godine u svrhu pripreme za ekonomski uticaj Covid-19 zatražio smanjenje troškova i investicija (osim plata) za najmanje 20%. Budžet Ministarstva zaštite životne sredine je time smanjen za 1,5 milijardi dinara. Ovom merom su posebno pogođeni projekti pročišćavanja otpadnih voda, upravljanja otpadom, upravljanja šumama, kao i projekti kojima nastojimo da umanjimo posledice klimatskih promena. Takođe su ugrožene i investicije u obnovljive izvore energije jer su ukinute povoljne tarife koje je država garantovala. „Vode Vojvodine očekuje pad investicija i aktivnosti održavanja od 30% u vezi sa planiranim aktivnostima zaštite životne sredine. Na nacionalnom nivou iznos subvencija namenjenih zaštićenim prirodnim područjima smanjio se tokom vanrednog stanja sa 235 miliona dinara na 229 miliona dinara posle krize. Slični rezovi zabeleženi su u svim institucijama u Srbiji koje su budžetski korisnici, uključujući oblast šumarstva, vodoprivrede i druge“ (UNDP, 2020b. str.67).

Ne treba zanemariti ni činjenicu da Srbija veliki deo sredstava koje ulaže u ključne sektore za napredak u pravcu održivosti, dobija od donatora koji su i sami pogođeni pandemijom Covid-19. Sasvim je izvesno da će ovo značajno usporiti napredak na polju zaštite životne sredine. Uopšte uzevši, ono što iz donetih mera vidimo je da država u pokušaju da kontroliše krizu ni na koji način u obzir nije uzela aspekte ekoloških pitanja što svedoči o političkoj deficitarnosti. Ovakvim propustom je možda propuštena prilika da se ugradnjom elemenata zelene ekonomije u sistem podstakne razvoj i opravak društva na zelenijim principima.

ZAKLJUČAK

Srpsko društvo u uslovima nastalim pod uticajem pandemije Covid-19 karakteriše ogroman jaz između mogućnosti za ispunjenje kompleksnih ciljeva održivog razvoja, i sa druge strane realnih problema na svakodnevnoj bazi sa kojima se većina stanovnika susreće.

Ti problemi se pre svega očitavaju u ekonomskoj sferi ali i prelivaju na druge sfere. Kao nerazvijenu i zemlju u razvoju Srbiju trenutno karakteriše politički, ekonomski, demokratski, institucionalni, kadrovski i kulturni deficit koji je realna prepreka za ozbiljan pristup realizaciji najsloženijeg razvojnog koncepta koje je čovečanstvo donelo. Pandemija Covid-19 i reakcija države na nju ukazali su na pukotine u društvenom sistemu srpskog društva koje ilustruju suštinsku nespremnost i nedostatak kapaciteta da se postavljeni ciljevi postignu, a samim tim i zadati rokovi ispoštuju. Sledstveno svemu iznetom, sa aspekta realnih mogućnosti ostvarivanja, održivi razvoj srpskog društva je suštinski doveden u pitanje što ovaj koncept postavlja mnogo više u domen utopističkog nego realnog projekta.

LITERATURA:

Global Energy Review (2021). Assessing the effects of economic recoveries on global energy demand and CO2 emissions in 2021; IEA, Dostupno na: <https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2021> Pristupljeno: (maj 2022.god.)

Istraživanje o uticaju pandemije kovid-19 na porodice sa decom u Srbiji (2021) Unicef u Srbiji,

Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/18641/file/SR%20%20UNICEF%20COVID19%20istrazivanje.pdf> Pristupljeno: (maj 2022.god.)

Kako situacija izazvana korona virusom utiče na mlade (2020).UNICEF Dostupno na: <https://serbia.ureport.in/opinion/1684/> Pristupljeno: (maj 2022.god.)

COVID-19 Plan socio-ekonomskog odgovora, UNDP Srbija (2020b); Dostupno na: https://serbia.un.org/sites/default/files/2020-12/serp-izvestaj-srp-web-30-11_1.pdf

Pristupljeno: (maj 2022.god.)

COVID-19 Procena socio-ekonomskog uticaja UNDP Srbija (2020a); Dostupno na: https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/library/crisis_prevention_and_recovery/covid-19-socio-economicimpact-assessment-.html Pristupljeno: (maj 2022.god.)

Nadić, D. Šuvaković, U.(2011). „Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije-politička vizija ili utopija“ Ecologica 18 (62) str.165

The Economic and Social Impact of COVID-19: Western Balkans Outlook , Western Balkans regular economic report No. 17, (2020), World bank. Dostupno na:

<http://documents1.worldbank.org/curated/en/606131588087679463/pdf/The-Economic-and-Social-Impact-of-COVID-19-Western-Balkans-Outlook.pdf> Pristupljeno: (maj 2022.god.)

Ana Sovtić

RACIONALNO ODLUČIVANJE U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA

Apstrakt:

Globalni karakter ekoloških rizika pokrenuo je osporavanje dominantnog kurikulumu da je priroda instrument u ekspanziji globalizacije i civilizacije i uspostavio koncept opstanka koji zavisi od ekološke svesti u cilju održivog razvoja. Međutim, u moru ekonomskih i tržišnih vrednosti i igara koji pokreću i preispituju njegov život i status, savremeni čovek je prinuđen da se vodi principima racionalnog delovanja i odlučivanja i kada je reč o odlučivanju u kontekstu održivog razvoja.

Ključne reči: racionalno odlučivanje, rizično društvo, održivi razvoj

Abstract:

The global character of environmental risks triggered a challenge to the dominant curriculum that nature is an instrument in the expansion of globalization and civilization and established the concept of survival that depends on environmental awareness for the purpose of sustainable development. However, in the sea of economic and market values and games that initiate his life and status, modern man is compelled to be guided by the principles of rational action and decision and when it comes to decision-making in the context of the sustainable development.

Keywords: rational decision making, risk society, sustainable developmen

UVOD

Moderna društva su nesumnjivo dinamična i rizična. Modernost je stvorila rizike sa najtežim posledicama: slom koncepta i mehanizma ekonomskog rasta, rast totalitarnih oblika vlasti, potencijalnu mogućnost nuklearnog konflikta i ekološke katastrofe koji ne prave razliku na osnovu nacionalnosti, bogatstva, ugleda ili društvenog porekla, a predstavljaju globalnu pretnju. Rizici u starom društvu su bili kratkotrajni i prolazni, a novi rizici su dugotrajni, ne mogu se otkloniti generacijama i za razliku od prošlih, teško se uočavaju, kumulativni su, nepredvidivi i sa mnogo većim posledicama po prirodu i po čovečanstvo. Sve ove rizike, prirodne, društvene i tehničke stvorio je čovek (duhovnom, transformacijskom, utilitarno - posesivnom i destruktivskom moći). Međutim, prag ekološke izdržljivosti je ona tačka nakon koje nema povratka i zahteva radikalnu promenu svesti koja će podržati održivi razvoj.

Ostvarivanjem modela održivog razvoja, moguće je ispuniti načela humanizma, kao što su dostojanstvo, autonomija individue, tolerancija u sprovođenju ekološke etike, odgovornost i osećanje dužnosti prema drugima, verovanje u moral i moralno obrazovanje za decu i pripremu za buduće etičke promene (Kurc i dr, 2001). Iako se održivi razvoj još uvek nije ostvario u svom idealnom kontekstu, smatra se da, nasuprot ograničenjima urbanizma i tehnološkog napretka postindustrijskog društva, model održivog razvoja je moguće sprovesti u određenom obliku. Olakšavajuća okolnost je ta što se rizici danas mogu predvideti i njima se može upravljati na osnovu racionalne, demokratske paradigme i racionalnog shvatanja korisnosti održivog razvoja.

Racionalni izbor objašnjava individualne postupke načinima delovanja koji su pojedincima na raspolaganju, njihovim preferencijama prema ciljnim grupama do kojih vode izabrane strategije igrača i njihovim uverenjima o važnim parametrima, koja stvaraju jedinstveni okvir standarda na osnovu koga može da se proceni delovanje. U osnovi je teorije racionalnog izbora da ljudi, suočeni sa nekoliko pravaca delovanja, najčešće čine ono za šta veruju da će dati najbolji ishod (Elster, 1989). Međutim, racionalni izbor nikada nije jednostavan, već ima različite perspektive odlučivanja i delovanja. Postavlja se pitanje da li rizični pojedinac zaista može da odlučuje racionalno u kontekstu održivog razvoja?

U radu navodim nalaze iz bihejvioralnih eksperimenata koji dokazuju da se u temelju ljudskog ponašanja nalaze racionalne preferencije i objašnjava se kako se one odnose prema vrednostima u cilju održivog razvoja. Istraživanje se vrši na osnovu klasičnog shvatanja

racionalnosti koje smatra da racionalnost predstavlja konzistentnost preferencija, a rizično društvo predstavlja savremeno društvo koje se suočava sa prirodnim, društvenim i tehnološkim rizicima. Racionalnost se posmatra putem normativne i deskriptivne teorije odlučivanja.

KONCEPT ODRŽIVOG RAZVOJA U 21. VEKU

Postoji činjenica, ako u vruću vodu stavite žabu, ona će odmah iskočiti iz posude. Međutim, ukoliko je stavite u hladnu vodu i potom je zagrevate, žaba će se pre skuvati, nego iskočiti. Da li smo mi žabe koje se polako kuvaju u vodi koju smo počeli zagrevati?

Većina naučnika smatra da je čovečanstvo prešlo etičku tačku nepovrata u kojoj se ekološko propadanje može samo usporiti, nikako sprečiti. Organizacija Global Citizens for Peace izvestila je 2008. godine da će u narednih 30 godina izumreti 11.000 biljnih i životinjskih vrsta i da će se emisija ugljen - dioksida podignuti na 7 milijardi kilograma godišnje, 5% ljudske populacije će patiti od nestašice vode i biološka raznovrsnost će se sniziti za 30%. Ekolog W. R. McCluney (2008) u svojoj knjizi *Hummanity's Environmental Future* (Budućnost ljudske prirode) upoređuje savremeni terorizam sa ekološkim samoubistvom čovečanstva. Da li je tako nešto održivo?

Postoji veliki višestruki definicija održivog razvoja, počevši od Bruntland komisije, koja smatra da održivi razvoj predstavlja: „razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnje generacije, bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“. Drugu, značajnu, definiciju održivog razvoja ističe Međunarodni institut za održivi razvoj, koji smatra da „suštinu koncepta održivog razvoja čini ideja kako unutargeneracijska i međugeneracijska jednakost utiču na oblikovanje ili promene nacionalne ekonomije i globalnog razvoja“ (International Institute for Sustainable Development). Kao takav, održivi razvoj je „inkorporiran u savremene modele strategija ekonomskog, socijalnog i ekološkog razvoja i sastavni je segment makroekonomske politike mnogih zemalja“. J. H. Spangenberg je 1995. godine uveo institucionalnu dimenziju kao četvrti stub koncepta održivog razvoja koji njegove ideje i principe sprovodi kroz sve sektore društva i implementira ih. Svaka dimenzija održivog razvoja podrazumeva snažan koncept ekološke

kulture. Ekološka kultura je poseban ljudski kvalitet odnosa prema samom sebi, životnoj sredini, ali i prema drugom čoveku, kao vrednosti koje zanemaruje današnja potrošačka kultura.

Džefri D. Saks kao zajedničke principe za postizanje održivog razvoja predlaže sledeće:

- Odgovornost,
- Transparentnost,
- Participacija,
- Princip zagađivač plaća
- Opređenjenje za održivi razvoj.

Da li je savremeni čovek dovoljno svestan značaja održivog razvoja?

Sa pojavom globalnih ekoloških problema i razvojem ekološke kulture uočena je tendencija ljudi da proširuju granice entiteta za koje su osećali da zaslužuju njihove etičke obzire.

Slika 1: Evolucija etičkog pogleda na svet od strane čoveka

Roderik Neš je 1989. godine izvršio podelu tri etičke perspektive pogleda na svet i životnu sredinu: antropocentrizam, biocentrizam i ekocentrizam. Na slici se može uočiti da se vremenom polje antropocentrizma širi ka shvatanju prirode i celokupnog života. U skladu sa boljim upoznavanjem suštine čoveka i njegovih potreba, prognoze za razvoj održivog razvoja u budućnosti su veoma optimistične i smatra se da je sledeća stavka na postojećoj slici svakako koncept novog, održivog dizajna.

Međutim, savremene prognoze ljudskog delovanja su vrlo upitne. Sa gubitkom sigurnosti, pre svega stabilnog posla, savremeni čovek postaje dehumanizovan i anksiozan, budući da nikada nije u potpunosti siguran da li je napravio pravi izbor. „Lični identitet može postati prevaziđen ili suvišan, ili može izgubiti društvenu vrednost. Na taj način, osoba može da

doživi anomiju, i stanje ekstremne otuđenosti, kada više ne oseća da pripada ovom svetu". Čovek prestaje da se bavi preispitivanjima vlastitog života, pri čemu se oslobađa direktne odgovornosti prema zajednici, odnosno drugom ljudskom biću. Zapravo, savest, koja bi trebalo da bude jedan od najvećih ljudskih kvaliteta, biva zamenjena savesnošću, koja se može sagledati u vidu lojalnosti prema naredbi u cilju novčane nadoknade za doslednost. Na taj način, dolazi do decencijalizacije, odnosno stava da ne postoje suštinske vrednosti koje postuliraju kao konstante, što dovodi do resignifikacije, pojave permanentnog menjanja sklonosti, identifikacija i stilova. Pojedinaac, iako slobodan da teži smislu kojem želi, na kraju životu pridaje smisao koji je u opticaju, a to je besmisao beskonačnog uvećanja potrošnje. U ovakvom okruženju, solidarnost biva dekontruizirana opštim procesom političke fragmentacije, a osećaj bespomoćnosti pojačava otuđenost.

DA LI ODLUČIVANJE U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA MOŽE BITI RACIONALNO?

Racionalno posmatrano, u ovakvim okolnostima je ideja o održivom razvoju nemoguća. Međutim, odgovor na to pitanje krije možda i ali. Da li savremeni ljudi imaju vremena i mogućnosti da se, u svetu velike nezaposlenosti i ograničenja, posvete zaštiti životne sredine? Da li globalno zakonodavstvo ima mogućnosti za stvaranje sistema koji bi uticao na promenu ekološke svesti i sistema delovanja u skladu sa održivim razvojem? Da bi ideja o održivom razvoju bila istinita, ona mora da postane univerzalna i prihvaćena od strane društva, nevladinih organizacija, društvenih pokreta, proizvođača i potrošača. Međutim, ako bi to bilo moguće, ljudi bi mogli da posumnjaju da to više nije ideja, već ideologija. Takođe, međunarodna potreba za odgovornošću se, kao vrednost, ne može odnositi samo na trenutnu politiku. Međutim, pojam generacije je sasvim neodređen, jer ne znamo ništa o budućim vrednostima i samim tim je nemoguće da rešenja budu racionalna i etički utemeljena. Šta onda određuje održivo društveno ponašanje? Procenjuje se da je to kvalitet života. Međutim, kvalitet života je vrlo nedefinisani aspekt, jer ono što je kvalitetno ne mora da bude korisno i održivo i nije jednako značajno za svakog pojedinca.

Na osnovu ovih navedenih aspekata, jasno je da se savremeno društvo nalazi u moru informacija o održivom razvoju koji nisu potkrepljeni racionalnim dokazima o budućnosti i o efektima njihovog delovanja u cilju održivog razvoja. Uverljivi je i dokaz da ljudi veruju da promena ponašanja može imati mali ili nikakav uticaj na održivi razvoj, kao i da su sa održivim načinom života povezani veliki troškovi.

S obzirom na to da postoji instrumentalnost racionalnog odlučivanja, idealan način odlučivanja bi bio mejnstrim model odlučivanja u kojem ljudi imaju jednake sposobnosti i mogućnosti, kao i informacije o delovanju. Međutim, za razliku od ekonomista koji kažu da ljudi imaju iste želje, ali se razlikuju po mogućnosti, ljudi se razlikuju i po mogućnosti i po željama, a kada su poznate posledice, postupa se bez obzira na želje i na mogućnosti. U tom smislu, u slučaju da saznaju da postoji opasnost od nepoštovanja pravila jednake raspodele dobara, da projekti mogu da utiču na njihovo zdravlje ili da postane zbunjeno u obilju različitih kriterijuma i percepcija rizika, društvo će rezultirati pasivnošću. Međutim, u slučaju da se ne poštuje jednaka raspodela dobara ili se otkrije da je lično bilo izlagano otrovima i višezagađujućim postrojenjima, razočaranje društva će rezultirati akcijom. U tom smislu, ekološka politika neće promeniti način razmišljanja i delovanja društva ako ljudi nisu svesni posledica.

Međutim, ova paradigma se često završava zaključkom da ljudi, ukoliko ne mogu da dostignu nivo održivosti koji su zamislili, ubeđuju sebe da im to nije potrebno (efekat kiselog grožđa). Dakle, ukoliko ne mogu da obezbede održivi razvoj, društvo će napraviti selekciju informacija koje su značajne za potvrdu njihovog dosadašnjeg negativnog ili pasivnog zaključka o značaju održivog razvoja (na primer, kao što je nedoslednost nauke i stav da je ekologija „preforsirana“ nauka, jer će Zemlja sama zbaciti čovečanstvo kada dođe do kraja). Ipak, ukoliko svi saraduju, društvo se neće buniti, jer ne želi osudu od okoline.

Ovim argumentom dolazimo do ključnog pitanja – da li je čovek prirodno sebično biće? Čovek, racionalno, jeste sebično biće, bar u smislu da ne želi da bude oštećen. Da li je onda moguće ostvariti altruizam iz priloženih informacija, bar ukoliko je čovek vrednosno zadovoljan svojim načinom života? Emotivno gledano, ljudi uvek gledaju kratkoročno. U tom slučaju je čestitost bitnija od blagodeti ostalih, naročito budućih generacija, o kojima ne možemo imati nikakvo trenutno saznanje, sem pretpostavki. Ipak, društvo je altruistički nastrojeno kada je ozbiljno ugroženo. U slučaju velikih nepogoda, ljudska zrelost se ogleda u

pomaganju ostalima. Ta činjenica nas vodi do odgovora da su ljudi i emotivna bića, koja će u budućnosti izbegavati dela zbog kojih će se osećati loše, nezavisno od osuda.

Međutim, racionalni izbor je uvek instrumentalan. Redosled preferencija dovodi do funkcije korisnosti, koja mora da uporedi opcije, ostane dosledna, da izvrši zamenu vrednosti i da pronađe najbolja sredstva. Ponekad, ta sredstva mogu biti pogrešna. Na primer, države se najčešće odlučuju za finansiranje ekoloških urbanističkih projekata, a ne za konkretno korišćenje prirodnih potencijala, na primer, energije vetra - postavivši vetrenjače. Greška često izgleda racionalno, a istina iracionalno. Na primer, politika u 21. veku generalno govoreći pokazuje da smatra da je bolje imati nekoliko praktičnih ekoloških postrojenja, nego potrošiti novac na vetrenjače koje su preskupe (za to se uvek čeka bolji budžet). Međutim, za to vreme mogu promaći idealne prilike za investiranje u hidroenergiju. Mora postojati ravnoteža istraživanja i ulaganja. Iz tih razloga potrebno je napraviti konkretan plan delovanja u cilju održivog razvoja.

Samim tim, u savremenom društvu, racionalni izbori se obično sagledavaju u ekonomskim obračunima. Osnovni aksiomi od kojih ekonomisti polaze jesu da su izbori neizbežni, racionalni i da se preferencije za ona dobra koja nisu obuhvaćena delovanjem tržišta mogu novčano iskazati. Međutim, na osnovu utilitarističkog modela, raspodela blagostanja će biti ekstremno nejednaka među različitim generacijama, jer će najsiromašnije generacije morati mnogo više da štede kako bi obezbedile buduće generacije. U tom smislu, ako čovek ima informaciju da je u trenutnoj opasnosti, mogućnost pretnje preteže prema analizi troškova i koristi po principu bolje sprečiti nego lečiti. Ljudi će uvek, racionalno, misliti o tome da im se ne desi nešto loše.

U tom smeru dolazimo do strategije ekvilibrijuma. Kako ostvariti ekvilibrijum koji bi bio najbolji? U društvu koje se suočava sa rizicima, racionalni odgovor je: pregovaranjem ili prisilom. Postoje tri osnovna načina za sprečavanje obmanjivanja javnosti: pritisak putem privrednih komora, uticaj države i poreska politika. Država treba da obezbedi propise, inspekciju i znanje o održivosti, dok komora može pozvati na odgovornost proizvođače u slučaju greške. Poreska politika može stimulisati zelenu proizvodnju i obezbediti odgovornim proizvođačima povoljan poreski tretman i olakšice ili pravo na povraćaj poreza. Dakle, institucionalna funkcija u konceptu građanstva preuzima racionalnu osnovu održivog razvoja. Međutim, institucije nisu samo prenosioci informacija, nego počivaju na motivima

pojedinaца. Činjenica je da se institucije moraju osloniti na pojedince koji imaju interese i na njihovo poverenje. Poverenje se stiče određenom izvesnošću u ispunjavanju plana i programa održivog razvoja, koja su demokratski prihvaćena u cilju opšteg blagostanja. Uz poverenje u celokupan sistem koji zaista donosi održivost, ljudi odlučuju u korist zajednice. Gde god se pretpostavlja da racionalno ponašanje generiše ekološki optimalna ponašanja, može se očekivati da prirodna selekcija favorizuje racionalno ponašanje. Ne moramo da pretpostavimo da su svi ljudi racionalni, ali je dovoljno da pretpostavimo da će se unutar populacije veliki broj ljudi ponašati racionalno, tj. da će imati informacije o isplatama u bar jednoj igri koja donosi rizik i donositi zaključke na osnovu procene koristi i troškova. Tako možemo da zaključimo da ćemo u svakodnevnoj situaciji imati veliku verovatnoću da se sretnemo sa racionalnim ljudima, pa bi bilo pametno da pretpostavimo da su igrači u svakoj igri racionalni.

NORMATIVNI PRISTUP RACIONALNOG IZBORA U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA

Normativne teorije pokazuju kako racionalan pojedinac treba da donosi odluke ukoliko raspolaže svim informacijama i u stanju je da računa sa savršenom preciznošću. Deskriptivni pristup, međutim, nije usmeren na to šta subjekti treba da rade, nego šta subjekti zapravo rade na osnovu dostupnih informacija. Deskriptivna teorija odlučivanja bavi se onim što se u normativnoj teoriji smatra odstupanjem od kriterijuma racionalnog ponašanja.

U kognitivnoj mentalnoj ravni, odlučivanje je proces koji zahteva sposobnost zamišljanja alternativnih scenarija od kojih jedan može biti sproveden. Ukoliko pretpostavimo da je skup alternativa između kojih moramo da biramo poznat, govorimo o odlučivanju u uslovima izvesnosti. Međutim, postoje situacije u kojima se ne može sa sigurnošću znati šta će se desiti u budućnosti jer ishodi alternativa zavise od okolnosti koje su često nepoznate. U takvim slučajevima govorimo o odlučivanju u uslovima neizvesnosti i uslovima rizika (merljiva neizvesnost). U ovakvim uslovima neizvesnosti je moguće odrediti buduće događaje i različite ishode svake alternative, ali ne i verovatnoće njihovog javljanja.

Da li su ekološki rizici izvesni ili neizvesni? Na osnovu dosadašnjih posledica tehnološkog razvoja, moglo bi se reći da su rizici potpuno izvesni. Međutim, nikada se ne može sa

sigurnošću proceniti kada će se oni javiti i u kojoj meri, tako da bi se pre moglo reći da ekološki rizici spadaju u neizvesne ishode.

Posmatranje čoveka u racionalnom odlučivanju uvek polazi od teze da je čovek Homo economicus i da vodi računa samo o svojim ličnim materijalnim isplatama iz saradnje (u vidu dobara ili novčanih dobitaka), što generišu četiri glavne tvrdnje: (1) ljudi uvek maksimiziraju bogatstva (2) karakterišu ih homogene preferencije; (3) u kolektivnom delanju uvek postoji jedinstveni ekvilibrijum, odnosno jedna dominantna strategija za aktera (firajding); (4) problem kolektivnog delanja se prevazilazi uvođenjem eksternog sistema podsticaja. Dakle, veća korist vodiće povećanju učinkovitosti.

Međutim, Danijel Bernuli je 1738. godine uveo pojam „moralne vrednosti”. Bernuli je odbacio očekivanu monetarnu vrednost kao kriterijum odlučivanja u uslovima neizvesnosti i rizika, jer je shvatio da ljudi ne maksimiziraju očekivanu monetarnu vrednost, već očekivanu korisnost. Za njega, moralna vrednost predstavlja tehnički termin koji se odnosi na to koliko je ishod neke odluke dobar ili loš sa stanovišta njenog donosioca. Dobijeni oblik odlučivanja otkriva odnos donosioca odluke prema riziku, tj. načelnu nesklonost prema riziku. Multimilioner je indiferentan između opcije da ne radi ništa ili da se kocka, pri čemu može da izgubi ili zaradi milion eura, jer njemu to ništa ne znači. Međutim, kod ljudi niskog materijalnog statusa, negativna moralna vrednost gubitka je mnogo veća od dobitka iste sume.

Von Nejman i Morgenstern su razvili pristup korisnosti koji opisuje kako bi se ljudi ponašali kada bi pratili određene zahteve racionalnog odlučivanja:

1. Asimetričnost – Pri poređenju dve opcije donosilac odluke ne može istovremeno da 1) prvu preferira u odnosu na drugu i drugu u odnosu na prvu, 2) prvu preferira u odnosu na drugu i bude indiferentan između prve i druge ili 3) bude indiferentan između dve opcije i da prvu preferira u odnosu na drugu ili drugu u odnosu na prvu.

2. Tranzitivnost – Ukoliko prilikom poređenja tri opcije po parovima donosilac odluke prvu preferira u odnosu na drugu, i drugu u odnosu na treću, onda prvu opciju mora smatrati boljom od treće. Ako je DO indiferentan između prve i druge opcije i između druge i treće, onda mora biti indiferentan između prve i treće opcije.

3. Kompletnost – Pri poređenju dve opcije, donosilac odluke ili jednu preferira u odnosu na drugu, ili drugu u odnosu na prvu, ili je indiferentan.

Ukoliko su navedeni aksiomi stabilni, onda, u uslovima izvesnosti, DO može da donese racionalnu odluku i da maksimizira svoju korist. Međutim, navedeni aksiomi nisu dovoljni da obezbede racionalno odlučivanje u uslovima rizika, kada DO bira između opcija koje nisu sigurne, već imaju više mogućih ishoda sa poznatim verovatnoćama javljanja. Takve opcije nazivaju se rizičnim opcijama. Da bi odluka bila racionalna u uslovima rizika, preferencije DO moraju da, pored navedenih, zadovolje i sledeća četiri uslova:

4. Kontinuitet preferencija – Kada DO formira rang listu opcija od najbolje do najgore, kontinuitet preferencije zahteva da je on u stanju da formuliše lutriju L (čiji je dobitak jednak najboljoj opciji x, a gubitak najgoroj opciji z, koju smatra jednako dobrom kao i sigurnu opciju y). To znači da mora biti sposoban da odredi verovatnoću q, sticanja opcije x za koju će biti indiferentan između sigurnog dobitka opcije y i učešća u lutriji čiji su mogući ishodi najbolja i najgora opcija, tj. x i z (sa verovatnoćama q i 1-q, respektivno).

5. Mogućnost supstitucije – Ukoliko je DO indiferentan između opcija x i y, onda mora biti indiferentan i između dve po svemu identične lutrije L1 i L2, od kojih jedna kao dobitak nudi opciju x, a druga opciju y.

6. Monotonost – Ako dve lutrije L1 i L2 imaju identične moguće ishode, onda će DO uvek birati onu koja ima veću verovatnoću sticanja „dobitka“.

7. Redukcija složenih lutrija – Stav DO prema složenoj lutriji treba da bude identičan stavu prema prostoj lutriji izvedenoj računom verovatnoće iz složene lutrije. Uslov zahteva da prilikom izbora DO ne ispoljava preferencije prema samim lutrijama, već da njegove preferencije zavise isključivo od mogućih ishoda opcija i verovatnoća njihovog javljanja.

Navedenih sedam aksioma su uslovi racionalnosti normativne teorije očekivane korisnosti.

Pretpostavka modela je da se odlučivanje odvija na sledeći način: DO čije preferencije ispunjavaju ove uslove svakoj opciji pripisuje numeričku vrednost, u, tzv. kardinalnu korisnost, takvu da je $u(x) > u(y)$ ako DO preferira x u odnosu na y, i $u(x) = u(y)$ ako je DO indiferentan pri izboru između dve opcije. Pored toga, DO je u stanju da pripiše korisnost i rizičnim opcijama u uslovima merljive neizvesnosti, koje imaju više mogućih ishoda sa poznatim verovatnoćama.

Ako rizičnu opciju prikažemo lutrijom, L, koja ima ishode x (sa verovatnoćom q) i z (sa verovatnoćom 1-q), onda korisnost lutrije L, u oznaci $u(l)$, izračunavamo na sledeći način: $u(L) = q \cdot u(x) + (1-q) \cdot u(z)$. Korisnost rizične opcije izračunavamo tako što korisnosti njenih ishoda množimo (ponderišemo) pripadajućim verovatnoćama javljanja i ove proizvode sabiramo. Ovaj zbir proizvoda se u matematici naziva očekivana korisnost, što znači da je korisnost rizične opcije, $u(l)$, jednaka njenoj očekivanoj korisnosti. Samim tim, teorija očekivane korisnosti sugerše da racionalni DO izbor između rizičnih opcija zasniva na njihovim očekivanim korisnostima i da bira onu opciju koja ima maksimalnu očekivanu korisnost.

Nakon što je predstavljena ova TOK teorija, Savage je predstavio svoju teoriju subjektivne očekivane korisnosti (TSOK). Verovatnoće u klasičnom smislu su bile zasnovane na relativnoj učestalosti, međutim, subjektivne verovatnoće pojedinac procenjuje na osnovu svojih znanja i verovanja. Ovo je posebno važno kada objektivna verovatnoća ne može da se proceni ili se ishod javlja samo jednom.

Na primer, posmatramo sigurnu opciju, A, ishoda 1000 evra i rizičnu opciju, B, koja ima dva moguća ishoda: dobitak od 2000 evra sa verovatnoćom od 0,5, i "gubitak" od 0 evra sa verovatnoćom od 0,5. Očekivana vrednost opcije B jednaka $0,5 \cdot 2000 + 0,5 \cdot 0 = 1000$, tj. jednaka je sigurnom ishodu opcije A. DO koji preferira siguran iznos X u odnosu na lutriju čija je očekivana vrednost jednaka X, je odbojan prema riziku i njegova funkcija korisnosti je konveksna naniže. Ako DO preferira opciju B u odnosu na A, to znači da je $u(B) > u(A)$, odnosno da preferira lutriju čija je očekivana vrednost jednaka X od sigurnog iznosa od X. DO je sklon riziku, a njegova funkcija korisnosti je konveksna naviše.

DESKRIPTIVNI PRISTUP RACIONALNOG IZBORA U KONTEKSTU ODRŽIVOG RAZVOJA

Danijel Kaneman i Amos Tverski, sproveli su, za razliku od normativne teorije, u kojoj ljudi ne mogu uvek posedovati sve informacije i deskriptivne, koju je nemoguće do kraja protumačiti zbog nestalnosti, stvorili teoriju izgleda. Teorija izgleda objašnjava da u velikom broju konkretnih slučajeva, principi racionalnog odlučivanja bivaju narušeni sistematski, jer postoje velike varijacije stvarnog ponašanja u odnosu na normativni model.

Matematički gledano, vrednost verovatnoće je uvek između 0 i 1 (uključujući i 0 i 1) i vrednosti verovatnoće se uvek sabiraju do 1. Ljudi, međutim, drugačije opažaju verovatnoće. Kada sudi o neizvesnom događaju, na primer o ekološkim katastrofama, pojedinac uzima u obzir i objektivne i procenjene subjektivne verovatnoće na osnovu kojih DO razmatra, sudi i odlučuje. Tipična funkcija pondera leži iznad dijagonale za niske verovatnoće i ispod dijagonale za srednje i visoke verovatnoće. Funkcija težinskih koeficijenata prikazuje da se verovatnoće 0 i 1 opažaju kakve jesu, ali između 0 i 1 verovatnoće se doživljavaju subjektivno. Što se više približavamo marginalnim vrednostima sve su veća iskrivljenja u doživljaju verovatnoće – precenjaju se male verovatnoće, a potcenjuju srednje i velike. Na taj način funkcioniše preispitivanje ekoloških rizika.

Naime, Kaneman i Tverski polaze od toga da pri proceni ishoda postoji vrednost (referentna tačka) koja predstavlja normu u odnosu na koju se ishod vrednuje kao dobitak, odnosno gubitak. Odnosno, teorija vrednosti je, za razliku od klasične teorije korisnosti – situaciona teorija. Na osnovu ovoga, oni navode četvoročlanu strukturu prema rizicima: 1) sklonost ka riziku na malim verovatnoćama dobitaka, 2) averziju prema riziku na srednjim i velikim verovatnoćama dobitaka, 3) averziju prema riziku na malim verovatnoćama gubitaka, 4) sklonost ka riziku na srednjim i velikim verovatnoćama gubitaka.

Pretpostavimo da se nalazimo u sledećoj situaciji. Republika Srbija se priprema za izbijanje ekološke katastrofe (možemo se voditi primerom trenutne pandemija virusa Covid 19) za koju se očekuje da odnese 1000 života. Predložena su dva plana akcije:

- a) Plan A garantuje da će 500 ljudi preživeti;
- b) Plan B garantuje sa verovatnoćom od $1/3$ da će preživeti svih 1000 ljudi i sa verovatnoćom od $2/3$ da neće preživeti niko;
- c) Plan C garantuje siguran gubitak 400 života;
- d) Plan D garantuje sa verovatnoćom od $1/3$ da niko neće umreti i sa verovatnoćom od $2/3$ da će svih 600 ljudi umreti.

Sve četiri mogućnosti formalno identične i imaju istu očekivanu vrednost, a razlikuju se po tome što su prve ponuđene opcije (A i C) u obe verzije zadatka sigurne, a druge ponuđene opcije (B i D) predstavljaju lutriju, što znači da nose izvesni rizik. Prema normativnoj teoriji, racionalna odluka predstavlja onaj izbor koji je dosledan u obe verzije zadatka. Ako je,

dakle, DO u prvoj verziji izabrao sigurnu mogućnost, onda ne postoji „racionalni“ osnov da u drugoj verziji izabere rizičnu mogućnost, budući da su očekivane korisnosti A i C, odnosno B i D jednake. Rezultati originalnog eksperimenta sa navedenim principom odlučivanja Kanemana i Tverskog pokazuju da prvoj verziji 72% ispitanika bira program A, dok u drugoj verziji zadatka 78% ispitanika bira program D.

Šta dovodi do inverzije preferencija? U pitanju je jezička formulacija mogućih ishoda, odnosno opis situacija (frejming efekat). Kada se opisu situacije naglašavaju povoljni aspekti ishoda, koristimo pozitivan okvir („preživeti“, mogućnosti A i B), a kada se naglašavaju nepovoljni aspekti istih ishoda („umreti“, mogućnosti C i D) koristi se negativan okvir.

Funkcija vrednosti pokazuje da se u pozitivnom okviru odlučujemo za manji, ali siguran dobitak, a u sferi gubitka postoji sklonost ka riziku, pošto nam to omogućava da izbegnemo gubitak. Dakle, efekti uokviravanja narušavaju princip deskriptivne inivarijantnosti. U ovom slučaju, budući da je funkcija vrednosti za gubitke snažnija od dobitka, gubitak se oseća snažnije nego dobitak (averzija prema gubitku).

Kaneman i Tverski, sproveli su istraživanje „probabilističkog osiguranja“ , kao nove vrste ugovora o osiguranju koji podrazumeva manju ratu ali, s druge strane, ne garantuje isplatu u slučaju da se šteta dogodi. Studenti Stanford univerziteta su zamoljeni da se odluče da li žele da prihvate ovaj novi tip polise. Suočeni s ovakvim problemom, 80% studenata napominje da ne bi kupilo probabilističko osiguranje. Ljudi radije eliminišu rizik, nego što ga smanjuju, čak i kada je verovatnoća da se dogodi katastrofa znatno umanjena. Na ovakav način se rizično društvo postavlja prema ekološkim rizicima. Rizično društvo je spremno za velike dobitke putem tehnološkog razvoja, ali nije spremno da plati visoku cenu zbog ekoloških rizika, pri čemu se zaključuje da je spremno za saradnju u cilju eliminisanja rizika.

Na primeru probibalističkog osiguranja, može se zaključiti da bi čovečanstvo pristalo i na saradnju o sredstvima zaštite životne sredine. Na primer, Slovik i saradnici su svojim ispitanicima (N=211) prezentovali jedan od dva moguća programa za odlučivanje. U situaciji probibalističkog osiguranja, ispitanici su pitani da li bi se dobrovoljno prijavili da prime vakcinu koja je zaštitila polovinu vakcinisanih od bolesti za koju se očekuje da će zahvatiti 20% populacije (vakcina smanjuje rizik sa 20% na 10%). Samo 40% ispitanika je reklo da bi bili zainteresovani da prime takvu vakcinu. Međutim, u slučaju da se šansa poveća sa 10% na 20%, 57% ispitanika se odlučilo za vakcinaciju. Vakcina je, dakle, popularnija u situaciji

pseudoizvesnosti jer ispitanicima deluje kao da vakcina eliminiše rizik, a zapravo ga samo smanjuje. Drugim rečima, promeni verovatnoće na 0 ili 1, donosioci odluke će davati veći značaj, jer se izvesnost kvalitativno drugačije doživljava od promena u unutrašnjem opsegu verovatnoća. U tom slučaju, ukoliko bi postojao način da se pretpostavi da će ljudska saradnja i altruizam dovesti do održivog razvoja i zaštiti planetu, zaključuje se da bi se pojedinci odlučili na održivi način delovanja.

Kaneman i Tverski pokazali su najkonkretniji prikaz ljudskog delovanja: 1) ljudi su u matematički identičnim situacijama bitno skloniji doneti odluku sa sigurnim ishodima nego sa verovatnim i 2) ljudi su mnogo skloniji izvesnosti kada je reč o dobitcima, odnosno mnogo skloniji rizicima kada im se situacija prikazuje kao gubitak. Dakle, rizično društvo zahteva faktor sigurnosti.

ALTRUIZAM KAO FAKTOR ODLUČIVANJA

Pojedinac spoznaje svoju okolinu i ekološku krizu kroz tri psihička procesa: kognicija ili spoznaja opasnosti, konotacija ili emotivna komponenta koja dovodi do akcije. Na osnovu toga možemo da zaključimo da se motivi čovekove brige i postupanja prema živom svetu mogu koncipirati putem etičnosti, emotivnosti i utilitarnosti.

Na primer, Gnizi je to dokazao u ekperimentu kada je od ispitanika tražio da kažu da li je pravično da se auto proda i sakrije se od kupca da pumpa za ulje ne radi dobro. U verziji pitanja gde pumpa košta 250\$ - 70% ispitanika je odgovorilo sa nepravično, a 18% sa veoma nepravično, a po ceni od 1000\$ - 32% je odgovorilo sa nepravično, a 66% sa veoma nepravično. Kada se problem odnosio na kočnice, ispitanici su pitanje smatrali uvredljivim i odbili su da odgovore. Generalno, to znači da ljudi smatraju da je manje pravično delovati ukoliko se isplate za drugu stranu smanjuju, odnosno da su unutrašnje pobude ograničene posledicama. Međutim, ukoliko je dobitak osetno veliki, i uprkos znatnom gubitku druge strane, ljudi će ipak maksimizirati svoju korisnost. Ljudi dakle, mogu racionalno odlučivati pravedno i nepravedno. Potpuna saradnja postoji samo kada su sigurni da je saradnja globalna i da nisu oštećeni.

Na primer, Anderson i Paterman (2006) su sproveli istraživanje dobrovoljnog davanja. Subjekti su igrali pet jednokratnih igara dobrovoljnog davanja u dve faze. 1. anonimno se grupišu i slobodno biraju koliko žele da doprinesu javnom dobru. 2. subjekat dobija

informaciju koju su dali drugi, koja je cena svakog dolara koji ulazu u umanjenje sume kojom na kraju raspolažu i ostali iz grupe. Na osnovu ovog subjekt bira novčani nivo kažnjavanja ostalih. Svakome ide u prilog da ne priloži ništa i da dobije isto koliko i ostali. Što cena raste, potreba za kažnjavanjem opada. Na početku veliki deo igrača želi da sarađuje. Međutim, kako runde prolaze, na kraju kojih se saznaje ko je i koliko priložio, sve veći broj ljudi odustaje od saradnje. Prema nalazima Bruna Freja svi eksperimentalni nalazi govore da grupa uvek sadrži oko 30 % ljudi koji ne žele ništa da daju. Ona je dovoljna da slomi ukupan poredak saradnje. Međutim, ljudi nisu bezuslovni altruisti, oni žele da sarađuju samo pod uslovom da i drugi sarađuju, a takvih je oko 50 %. Kad primete da su ispali naivni i da plaćaju cenu i za druge, oni prestaju da sarađuju, čime propada kolektivno delovanje. Isto se dešava i kada je reč o oporezivanju pomoći (igra diktatora). Međutim, situacija se menja kada oni mogu kazniti one koji ne učestvuju.

Slika 2: Nivo prosečnog ličnog doprinosa po osnovu nivoa svakog prosečnog doprinosa drugih članova.

Rezultati analize ponašanja odabranih organizacija pokazuju da je teorija racionalnog izbora tačna. Pretpostavka o maksimizaciji korisnosti je neopovrgljiva. Svi tipovi posmatranog ponašanja proizlaze iz ove pretpostavke. Međutim, racionalni delatnik ne mora da bude sebičan. Adam Smit davno je pokrenuo saznanje o tome da, ma koliko da je čovek sebičan, očigledno u njegovoj prirodi postoje neka načela koja podstiču osećaj simulacije kao ključni vodič moralnog razmišljanja i ponašanja (Kada vidimo da neko zamahne da udari nekoga po ruci, prirodno povučemo svoju ruku, a kad udarac padne mi osetimo bol udarenog). Moralno rasuđivanje je proizvod društvene interakcije koje u osnovi ima i posmatranje i imitiranje drugih ljudi. Zato je neophodno da se odlučivanje u kontekstu održivog razvoja i zaštite

životne sredine sagledava sveobuhvatno, uključujući istorijske, ekonomske, sociološke i psihološke aspekte jednog društva.

Na osnovu celoupnog istraživanja svih pozitivnih i negativnih aspekata racionalnog odlučivanja u konceptu održivog razvoja, zaključuje se da je činjenica koja je neohodna za njegovu implementaciju upravo istraživanje altruističkih aspekata delovanja. Maksimiziranje korisnosti se ne dovodi u pitanje u konceptu održivog razvoja, već se smatra bazičnom teorijom na osnovu koje se ispituju altruističke mogućnosti ljudskog delovanja. Adekvatno i empirijski utemeljeno razumevanje prave ljudske racionalnosti je prva pretpostavka usvajanja i sprovođenja optimalnih javnih politika.

ZAKLJUČAK

Ekonomisti su formulisali jak aksiom preferencije kao logičke implikacije da se potrošači savremenog društva ponašaju u skladu sa teorijom racionalnog izbora, stvarajući koncenzus o održivom razvoju putem koncepta realne politike. Realna politika se temelji na činjenici da većina pojedinaca i organizacija menja ponašanje kada im je to u interesu, kad time postižu neke pogodnosti ili zato što to zahteva konkretne sankcije.

Samim tim, čovek reaguje na četiri načina: (1) pragmatično prihvata rizike, odnosno učestvuje u rešavanju svakodnevnih problema, (2) optimističan je kada je reč o naučnim predviđanjima, (3) ili je pesimističan i anksiozan i može zapasti u neki vid cinizma (4) i radikalno se suprostavlja percipiranim izvorima opasnosti. Za sprovođenje nesebičnih interesa i učestvovanje u rešavanju rizika, nužne su tri stvari: postojanje jasnog skupa moralnih vrednosti koje treba da budu jasno izražene, motivacija i institucije koje će opravdati poverenje motivisanog društva.

Eksperimentalna istraživanja pokazuju da ljudske odluke nisu uvek ograničene aksiomima očekivane korisnosti, već i altruizma, ali ne i da racionalne odluke uvek odstupaju od tih principa. Možemo da zaključimo da nijedna teorija izbora ne može da bude i normativno adekvatna i deskriptivno precizna, ali spaja ih pojam numeričke korisnosti, odnosno procena poželjnosti ishoda koji nastaje u uslovima u kojima donosilac odluke ima na raspolaganju sve relevantne činjenice o ishodu. Procena korisnosti je veoma važna kada je reč o održivim odlukama, ali u normativnim modelima ne možemo da izračunamo očekivanu korisnost za baš svaku odluku koju izvedemo. Šta radimo umesto toga? Jednostavno usvajamo

preskriptivistička pravila (pravila ponašanja ili moralnosti) i očekujemo da su valjana. Ukoliko jesu, nameću ponašanje koje je predvidela normativna teorija. Na osnovu ovog zaključujemo da racionalan pojedinac ima konzistentne preferencije. Bez ove pretpostavke društvena nauka gubi postojano tlo, jer je model racionalnog delatnika jedina teorija razvijena u njenoj istoriji koja uspešno služi predviđanju ljudskog ponašanja u čitavom nizu društvenih situacija.

Najbolje objašnjenje ovog procesa ponudio je Fridrih Hajek, koji kaže da je čovek nije rođen mudar, racionalan i dobar, već je naučen da takav postane, ali ne samo intelektom, već moralnim interakcijama koje su ga upotpunile. Ova tradicija nije proizašla iz racionalnog ponašanja, već iz sposobnosti da se racionalno interpretiraju činjenice šta bi čovek trebalo, a šta ne bi trebalo da radi u određenim okolnostima, a ne šta mora da očekuje da se desi.

Na kraju možemo da zaključimo, naše društvo jeste društvo rizika u potrazi za sigurnošću i kontrolom (Lisman).

LITERATURA

1. Anderson, Christopher & Putterman, Louis, Do not strategic sanctions obey the law of demand? The demand for punishment in the voluntary contribution mechanism, *Games and economics behavior* 54 (1), pp. 5
2. Baron, Jonathan, *Morality and rational choice*, Department of Psychology, University of Pennsylvania, Philadelphia
3. Bek, Ulrich, *Living in the world risk society*, *Economy and society*, 2006.
4. Bek, Ulrich, *Svetsko rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.
5. Bek, Ulrich, *Živeti sopstveni život u svetu koji se ubrzano menja: individualizacija, globalizacija i politika*, 2003.
6. Bostrom, Nik, Ćirković, M. Milan, *Rizici globalnih katastrofa*, Helik, Smederevo, 2012.
7. Čaldarović, Ognjen, *Prema društvu uspešno regulisanog rizika? Hrvatsko sociološko društvo*, Zagreb, 2012.

8. Castoriadis, Cornelius, *Imaginary and Imagination at the Crossroads*, in *Figures of the Thinkable*, trans. Helen Arnold, Stanford University Press, Stanford, 1999.
9. D. M. Kahan, *The logic of reciprocity: trust, collective action, and law*, in: H. Gintis, S. Bowles, R. Boyd and E. Fehr, eds. *Moral sentiments and material interests: the foundations of cooperation in economic life*, Cambridge, MA: The MIT Press, 2005, pp. 341–378.
10. Dale, Ann, *At the Edge: Sustainable Development in the 21st Century*, UBC Press, Vancouver, Toronto, 2001.
11. Damjanović, Kaja & Janković, Ivana, *Normativna i deskriptivna teorija donošenja odluka u uslovima rizika*, *Theoria*, Vol. 57, 2014, str. 25–50.
12. Đekić, Snežana, *Savremeni koncept upravljanja institucionalnom dimenzijom održivog razvoja*, Univerzitet u Nišu, Ekonomski fakultet, Niš, 2013.
13. Elster, Jon, *Rational Choice*, New York University Press, 1986.
14. Fraizer, Roderik Nesh, *The rights of nature: A history of environmental ethics*, The University of Wisconsin Press, 1989.
15. Gachter, Simon & Fehr, Ernst, *Are people conditionally cooperative? Evidence from a public goods experiment*, *Economic Letters*, 71(3), pp. 400.
16. Giddens, A, *Modernity and Self-Identity, Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge Polity Press, 1991.
17. Giddings, Hopwood & O'Brien, *Model tri stuba*, 2002.
18. Gidens, Entoni, *Posledice modernosti*, Filip Višnjić, Beograd, 1988, str. 7
19. Habermas, J, *The future of human nature*, Cambridge Polity Press, 2006.
20. Habermas, J, *Towards a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics*, Heinemann, London, 1971.
21. Hayek, Friedrich, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Routledge Press, 1988.
22. Jašović, Boris, *Dehumanizacija i samootuđenje između potrošačke kulture i globalnih rizika postmodernog doba*, *Postmodern Age*, Beograd, 2005.
23. Kahan, D. M, *The logic of reciprocity: trust, collective action, and law*, In: H. Gintis, S. Bowles, R. Boyd and E. Fehr, eds. *Moral sentiments and material interests: the foundations of cooperation in economic life*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2005, pp. 341–378.

24. Kahneman & Tversky, Choices, values, and frames, Cambridge University Press, 2000, pp. 251.
25. Kahneman, D. & Tversky, A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk, *Econometrica*, Vol.47 (2), 1979, pp. 263-291.
26. Kahneman, Daniel & Tversky, Amos, The framing of decisions and the psychology of choice, *Science*, 1981, pp. 453-458.
27. Kahneman, Daniel, Thinking, fast and slow, Macmillan, 2011.
28. Kovačević Irina, Rizično društvo i neodrživi razvoj, *Naučno - stručni časopis SVAROG*, Banja Luka, 2013.
29. Kozić, Faruh, Društva rizika ili rizična društva, Univerzitet u Zenici, Filozofski fakultet, 2018.
30. Manussos Marangudakis, Rationalism and Irrationalism in the Environmental Movement - the Case of Earth First! Democracy & Nature 457, Vol. 7, No. 3, 2001.
31. Margolis, H, Selfishness and Altruism, University of Chicago Press, Chicago, 1982.
32. Miltojević, Vesna, Održivi razvoj i kvalitet života, Univerzitet u Nišu, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2006.
33. Nadić, Darko, Princip predostrožnosti kao bazični princip ekološke politike, *Godišnjak FPN*, godina II, Fakultet političkih nauka, Vol.2, br.2, Beograd, 2008. Str. 159-170.
34. Nadić, Darko, Teorija ekološke modernizacije kao rezultat shvatanja ekoloških problema u uslovima globalizacije, *Ecologica*, br. 55, godina XVI, Beograd, 2009, str. 451-457.
35. Neuman, J. Von and Morgenstern, Theory of Games and Economic Behavior, Princeton University Press, 1944.
36. Neyman J. Von & Morgenstern, Expected Utility Theory, 1947.
37. Our Common Future, 1987, str. 43
38. Pavličić, D, Individualne preferencije i racionalni izbor, *Psihologija*, 30 (1-2), 1997, str. 49-76.
39. Pavlović, Dušan, Teorija igara: Osnovne igre i njihova primena, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014.

40. Pejak, V, Ekološka kriza i čovjekov napredak, br. 150 (3-4), 2009, str. 482-483.
41. Polšek, Darko, Dvije paradigme objašnjenja kognitivnih pristrasnosti u odlučivanju: Bihevioralna ekonomija i ekološka racionalnost, Sveučilište u Regensburgu, 2012.
42. Quattrone, G. A. & Tversky, A. Contrasting rational and psychological analyses of political choice, *American Political Science Review*, Vol. 82 (3), 1988, pp. 719-736.
43. Saks D. Džefri, Doba održivog razvoja, Službeni glasnik, 2014.
44. Savage, Leonard J, *Foundations of Statistics*, John and Sons, New York, 1954.
45. Schmuck, Peter, Wesley P. Schultz, *Psychology of Sustainable Development*, Springer Science+Business media, LLC, 2002.
46. Smith, Adam, *The theory of moral sentiments*, printed for Andrew Millar, in the Strand; and Alexander Kincaid and J. Bell, in Edinburgh, 1759.
47. Steel, Brent, Thinking globally and acting locally? Environmental attitudes, behaviour and activism, *Journal of Environmental Management* 47, Academic Press Limited, London, 1996.
48. Tversky, Amos & Kahneman, Daniel, Extensional versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgment, *Psychological review*, Vol. 90 (4), 1298. pp. 239-315.
49. Tversky, Amos & Kahneman, Daniel, Rational choice and the framing of decisions, *Journal of business*, 1986, pp. 251-278.

Arianna Caccia
Nina Radić
Milena Basta

ODRŽIVI RAZVOJ – BUDUĆNOST ILI UTOPIJA? Apstrakt

U ovom istraživanju, težnja je bila da se dokaže, da li zaista postoje pomaci u postizanju jednog globalnog održivog razvoja, ili je pojam samo jedan utopijski san. Koncept održivog razvoja ima za cilj da integriše tri ključne oblasti: društvo, ekonomiju i životnu sredinu. Često su se ove tri oblasti sukobljavale, te je ekonomski razvoj imao prioritet u odnosu na društveni i životnu sredinu. Stoga je koncept održivog razvoja zamišljen kao osnova i potreba da se ova tri stuba usklade u dugom roku i da doprinesu jednom opštem održivom i inkluzivnom razvoju na globalnom nivou u svim oblastima.

Da bismo pristupili tematici adekvatnom analizom, bilo je potrebno prvo definisati koji su tačno indikatori održivog razvoja. Odlučile smo da analiziramo odgovarajuće kvantitativne i kvalitativne indikatore Ujedinjenih nacija, jer nude jedan sveobuhvatan pregled pojedinih ciljeva, koji su obuhvaćeni konceptom održivog razvoja. Ovi ciljevi su takozvani “ciljevi održivog razvoja” (SDG: Sustainable Development Goals), ima ih ukupno 17, a izabrani su jer predstavljaju stanje ka kom treba težiti ali i osmisliti mehanizme za ispunjenje istih. Metodologija, koja je primenjena u radu, je kvantitativna i statistička analiza, trend-analiza kao i komparativna analiza.

Sam koncept održivog razvoja je odlična ideja i idealna vodilja za razvoj svake države. Međutim, na osnovu istraživanja, ustanovljeno je da održivi razvoj nije ostvariv u obliku i primeni, koji trenutno postoje, jer ne uzima u obzir pojedine izazove svake države, vezane za društvo, ekonomiju i životnu sredinu. Iz tih razloga, neophodno je postaviti realne ciljeve za svaku državu ponaosob te na osnovu njih, prilagoditi aktivnosti i mehanizme, kao i indikatore koji bi bolje pokazali stvarno stanje stvari, ali bi pomogli i pri praćenju dosadašnjih preduzetih mera.

Dokle god se baziramo samo na prosečne ili „uniformne“ vrednosti i posmatranje ovih ciljeva, kroz globalne parametre, nećemo puno postići. U doba globalizacije, čiji smo svi svedoci, svet se posmatra kao globalno selo i problemi pojedinih država treba da budu problemi svih ako želimo da održivi razvoj bude realnost svih građana.

Ključne reči: održivi razvoj, ciljevi održivog razvoja, siromaštvo, privredni rast, klimatske promene

Abstract

"Sustainable development – The Future or Utopia?"

Through this research, our aim was to determine whether there is actual progress in achieving global sustainable development or if it is just a utopian dream. The construct of sustainable development has the intention to integrate three key pillars: society, economy, and the environment. These three areas often clash, as economic development takes precedence over the social and environmental pillars. For this reason, the concept of sustainable development is conceived on the basis that these three pillars require harmonization, and ultimately contribute to sustainable and inclusive development globally, in all areas.

To approach the issue with adequate analysis, it was first necessary to define the indicators of sustainable development. We decided to analyze the relevant quantitative and qualitative indicators of the United Nations, because they offer a comprehensive overview of individual goals, and are in line with the concept of sustainable development. There are 17 "Sustainable Development Goals" (SDG) in total and they were chosen because they represent a status which we should strive towards and to devise the mechanisms to achieve them. The methodology applied is quantitative, statistical, trend, as well as comparative analysis.

The very construct of sustainable development is an excellent idea and an ideal guide for the development of any country. However, based on our research, it was determined that sustainable development is not achievable in the form and implementation which currently exists, since it does not take into account the specific challenges of each country, with relation to society, economy and the environment. For these reasons, it is necessary to set realistic goals for each nation, adjust activities and mechanisms accordingly, as well as indicators that would better reflect the real state of affairs. Finally, it would also assist in the monitoring of the measures taken so far.

If we continue to apply only average or "uniform" values when observing these goals, we will not achieve much. In the age of globalization, the world is seen as a global village, so if we want sustainable development to be a reality for all citizens, the problems of individual countries should be everyone's problems.

Key words: sustainable development, sustainable development goals, poverty, economic growth, climate change

1 Uvod: Pojam održivog razvoja

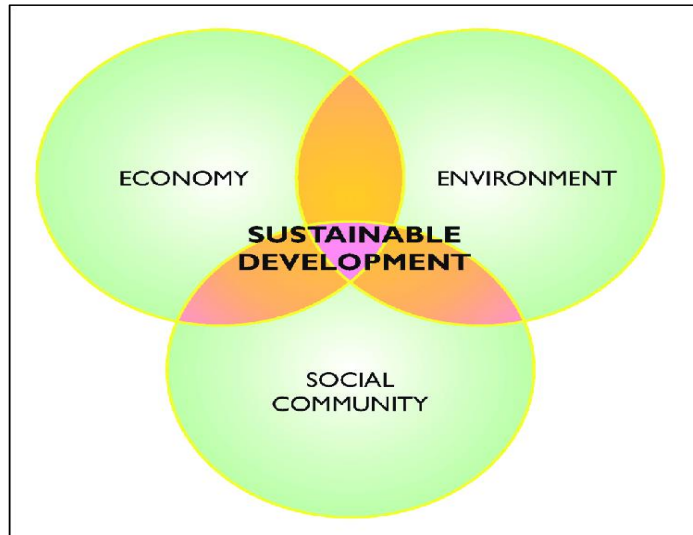
Održivi razvoj – budućnost ili utopija – pitanje koje se često postavlja. Ponekada deluje kao da je koncept održivog razvoja postao isključivo izraz, koji se koristi u marketinške ili PR svrhe. Kada se osvrnemo na trenutne pojave u svetu, očigledno je da se suočavamo sa sve većom nejednakošću između razvijenih i nerazvijenih zemalja, i da za znatan udeo svetske populacije napori da se ostvari održivi razvoj deluju uzaludno.

Zato smo se zapitale kako da dokažemo da li se ostvaruju pomaci u postizanju jednog globalnog održivog razvoja i da li ovakav razvoj isključivo dostižu bogati na račun siromašnih.

Pre nego što se osvrnemo na istraživanje i na metodologiju, kojom smo se služile u našem skromnom pokušaju da dokažemo da li je održivi razvoj ostvariv ili ne, potrebno je da definišemo koncept održivog razvoja. Koncept održivog razvoja ima za cilj da integriše tri ključne oblasti: društveno i ekonomsko održivi razvoj kao i održivi razvoj za zaštitu životne sredine. Pošto je jako često dolazilo do toga da su se ove tri oblasti sukobljavale i da je ekonomski razvoj imao prioritet u odnosu na društveni razvoj i životnu sredinu, ovaj koncept je osmišljen da bi se stvorila osnova da se ova tri stuba usklade u dugom roku i da doprinesu jednom opštem održivom i inkluzivnom razvoju na globalnom nivou u svim oblastima.

Na prvi pogled ovakav koncept deluje kao utopija, jer je očigledno da će ekonomski interes uvek biti pokretač svega – pa i ratova. Uprkos svemu želele smo da pristupimo ovoj tematici sa jednom zdravom dozom pragmatizma i da naučno-istraživačkim radom dokažemo da li je održivi razvoj ostvaren odnosno ostvariv.

Slika 1: Prikaz održivog razvoja

Izvor: https://www.researchgate.net/figure/A-sustainable-development-has-to-involve-economy-social-community-and-environment_fig5_271766042

Da bismo pristupili tematici adekvatnom analizom, bilo je potrebno da prvo definišemo koji su tačno indikatori održivog razvoja. Ujedinjene nacije nude jedan sveobuhvatan pregled pojedinih ciljeva, koji su obuhvaćeni konceptom održivog razvoja sa odgovarajućim kvantitativnim i kvalitativnim indikatorima o stepenu njihovog ostvarenja. Ovi ciljevi su takozvani “ciljevi održivog razvoja” (SDG: Sustainable Development Goals) i ima ih ukupno 17.

Slika 2: Sustainable Development Goals

Izvor: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/about-us/sustainable-development-goals-sdgs-and-disability.html>

Pošto smo pokrile sve tri oblasti održivog razvoja, ideja je bila da svaka od nas u okviru svog dela odabere ciljeve, koji su najreprezentativniji za odgovarajuću oblast, i da na osnovu odabranih ciljeva izvršimo istraživanje kroz analizu pretežno kvantitativnih indikatora. Metodologija, kojom smo se služile, je kvantitativna i statistička analiza, trend-analiza kao i komparativna analiza. Većinu grafikona izradile smo same na osnovu dobijenih podataka zvanične svetske statistike. Na osnovu dobijenih podataka svaka od nas donosi zaključak o svom delu, da bismo na kraju dale jedan sveobuhvatni zaključak na pitanje da li je održivi razvoj budućnost ili utopija.

U nastavku Nina Radić analizira društveno održivi razvoj, Arianna Caccia ekonomsko održivi razvoj, a Milena Basta održivi razvoj za zaštitu životne sredine. Ovo je ujedno i redosled ovog istraživačkog rada, koji se završava opštim zaključkom. Svaka od nas svojim individualnim istraživanjem želi da predloži jedan novi pristup tematici

2 Društveno održivi razvoj

Društvena komponenta održivog razvoja predstavlja jednu od tri komponente koje ga čine, druge dve su ekonomska i ekološka. Može se reći da su ove 3 komponente upravo 3 stuba koja, uslovno rečeno, grade održivi razvoj, kroz sopstveni razvoj svake od njih. Kako bi održivi razvoj bio ostvariv, neophodna je sinergija i međusobna saradnja svake komponente.

Društveni kapital koji se ogleda kroz jednakost polova kao i prihoda koji ostvaruju, uz socijalni kapital koji karakteriše dobro javno i korporativno upravljanje i rukovođenje, čini društvenu komponentu održivog razvoja jedne države, a rast ovih kapitala osnova je održivog razvoja.⁹⁰ Opstanak društva upravo zavisi od nivoa reprodukcije, prirodne zamene generacija i oni predstavljaju jedan od osnovnih ciljeva demografskog razvitka svake zemlje, kao i naše – koncept prirodnog obnavljanja stanovništva. To znači da broj rođenih treba da zameni broj umrlih, kao i to da svaka žena rađanjem jednog ženskog deteta treba da obezbedi svoju zamenu.⁹¹

2.1 Ciljevi održivog razvoja

Ciljevi održivog razvoja, predstavljaju globalne ciljeve, koji se odnose na sva društva, spisak aktivnosti, mera i obaveza koje moraju da se ispune kako bi se rešili svetski problemi i kako bi se ostvario održivi razvoj. Plan je potpuno eliminisati siromaštvo, glad, sačuvati životnu sredinu, postići mir i blagostanje u svakom društvu.

Pomenuti ciljevi, svoju bazu temelje na milenijumskim ciljevima, međutim, sadrže i neke druge prioritete, koji se nameću usled klimatskih promena, privrednih nejednakosti, tehničkih i tehnoloških dostignuća, održivosti proizvodnje i potrošnje.

Ciljevi održivog razvoja stupili su na snagu u januaru 2016. godine i nastaviće da usmeravaju politiku i sredstva UNDP-a u narednih 15 godina. Kao vodeća razvojna agencija Ujedinjenih nacija, UNDP je u jedinstvenoj poziciji da kroz svoje delovanje u oko 170 zemalja i teritorija pomogne u realizaciji ovih ciljeva.⁹²

Neophodni su partnerski odnosi između država, zarad poboljšanja i ostvarenja navedenih ciljeva, kao i jasno definisanih podciljeva koji su naravno u skladu sa svakom državom ponaosob u zavisnosti od stanja i prioriteta svake od njih. Ovo je svojevrsna agenda koja se implementira u

---

⁹⁰ Nacionalna strategija održivog razvoja, "Putokaz ka održivom razvoju", 2011., str. 17.

⁹¹ Nacionalna strategija održivog razvoja, "Putokaz ka održivom razvoju", 2011., str. 27.

⁹² <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/sustainable-development-goals.html>

svaku državnu politiku, a ima podršku i uporište u Ujedinjenim nacijama, kako bi se postigao održivi razvoj i pozitivne promene u svetu.

S toga, na osnovu svega rečenog, izbor ciljeva održivog razvoja, koji se tiču društvene komponente, sveo se na sledeća tri cilja, koja su po meni, ključna i najurgentnija:

1. Iskoreniti siromaštvo svuda i u svim oblicima – no poverty (no. 1)
2. Iskoreniti glad, postići sigurnost hrane i poboljšanu ishranu, promovisati održivu poljoprivredu – zero hunger (no. 2)
3. Ostvariti rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i devojke – gender equality (no. 5)

2.1.1 Iskoreniti siromaštvo svuda i u svim oblicima – no poverty

Kada govorimo o siromaštvu, najčešće se ono povezuje sa dolarom, kao novčanim iznosom a u stvari siromaštvo je mnogo šire, predstavlja ipak kvalitet života. Šta sa sobom nosi život u siromaštvu tačnije taj, kvalitet života? Pre svega, nedostatak adekvatnog obrazovanja, iz raznoraznih razloga (nepostojanje škola, mogućnosti plaćanja školarine ili prosto, neophodan rad i u ranom detinjstvu), takođe nedostupnost pravilnog lečenja i potrebnog zdravstvenog sistema, nepravilna ishrana i nedostupnost potrebne hrane za rast i razvoj dece, utiču u mnogome na pravilno odrastanje.

Kada pričamo o brojkama, svet je napravio ogromne korake u prevazilaženju globalnog siromaštva. Od 1990. godine, više od 1,2 milijarde ljudi izašlo je iz ekstremnog siromaštva. Sada 9,2% sveta preživljava sa manje od 1,90 dolara dnevno, u poređenju sa skoro 36% 1990. godine. COVID-19 je doveo dodatnih 97 miliona ljudi u ekstremno siromaštvo 2020. godine, prema procenama Svetske banke. Više od godinu dana nakon pandemije, Svetska banka naglašava da „još uvek mnogo toga ne znamo“ u vezi sa njenim uticajem na globalno siromaštvo 2021. godine.

93

Postoji ekstremno siromaštvo koje, Svetska banka identifikuje kao životni standard ljudi ispod 1,90\$ dnevno, a ono se opet, deli na dva vida – apsolutno i relativno siromaštvo. Apsolutno siromaštvo je kada osoba ne može sebi da priušti minimalnu ishranu, odeću ili sklonište u svojoj zemlji. Relativno siromaštvo je prihod domaćinstva ispod određenog procenta, obično 50% ili 60%, srednjeg prihoda te zemlje.

---

⁹³ World Vision, Andrea Peer, 2021.

Najveći problem prilikom utvrđivanja siromaštva, jeste upravo saznanje i prikupljanje tačnih i pravovremenih informacija, jer je to stavka koja se menja iz dana u dan i neophodan je konstantan monitoring. Siromaštvo širom zemlje se obično meri na jedan od dva načina:

- Prvi je da se odredi procenat ljudi čiji dnevni prihod pada ispod određenih osnovnih iznosa, kao što je 10 dolara dnevno. Ove osnovne linije ostaju iste za svaku zemlju, omogućavajući malo drugačiju perspektivu poređenja od zemlje do zemlje.
- Drugi način da se izmeri nivo siromaštva u zemlji je da se odredi procenat ljudi ili porodica koji zarađuju manje od „nacionalne linije siromaštva“, ili praga siromaštva – što znači godišnji prihod ispod kojeg se osoba ili porodica smatra siromašnom. Nacionalna linija siromaštva se izračunava nezavisno za svaku zemlju jer je ekonomija svake zemlje različita. Na primer, osoba koja zarađuje 25.000 dolara godišnje u Sjedinjenim Državama imala bi drugačije mogućnosti od osobe koja zarađuje 25.000 dolara godišnje u Somaliji.⁹⁴

U nastavku, prikazaću grafičke prikaze indikatora, koji bliže prikazuju stvarno stanje stvari, kako Sveta kao prosečnih vrednosti tako i nekih primera razvijenih i nerazvijenih država, tačnije velikog jaza između njih.

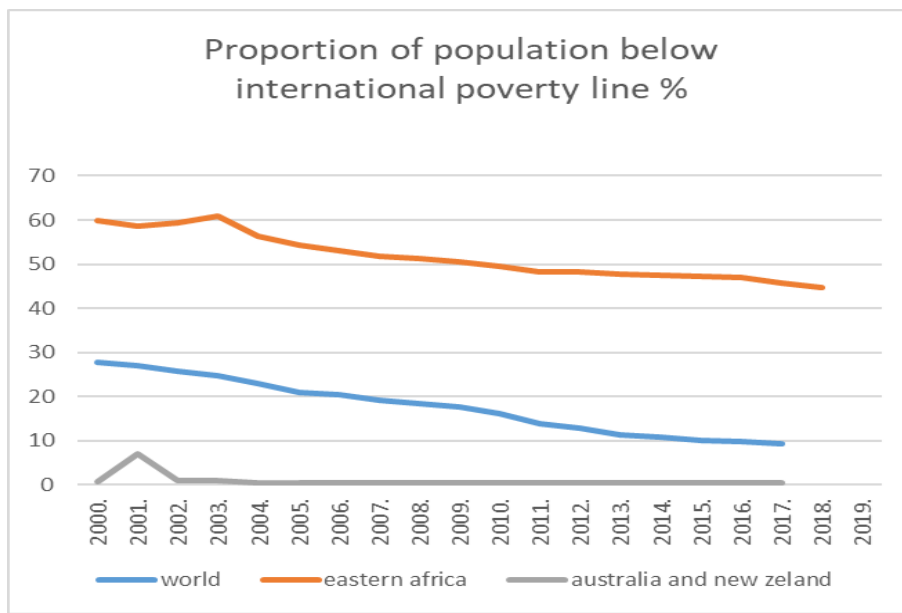
Podaci se nalaze na sajtu Ujedinjenih nacija. U okviru svakog cilja postoje i podciljevi kao i indikatori, putem kojih se prate aktivnosti, kao i uspešnost ostvarivanja u periodu od 2000. godine pa nadalje, na jedan transparentan način kroz Excel-tabele i podatke za svaku državu ponaosob.⁹⁵

Grafikon 1. Procenat populacije ispod svetske stope siromaštva izraženo u % - podaci za Svet, Istočnu Afriku, Australiju i Novi Zeland (od 2000. godine do 2019. godine)

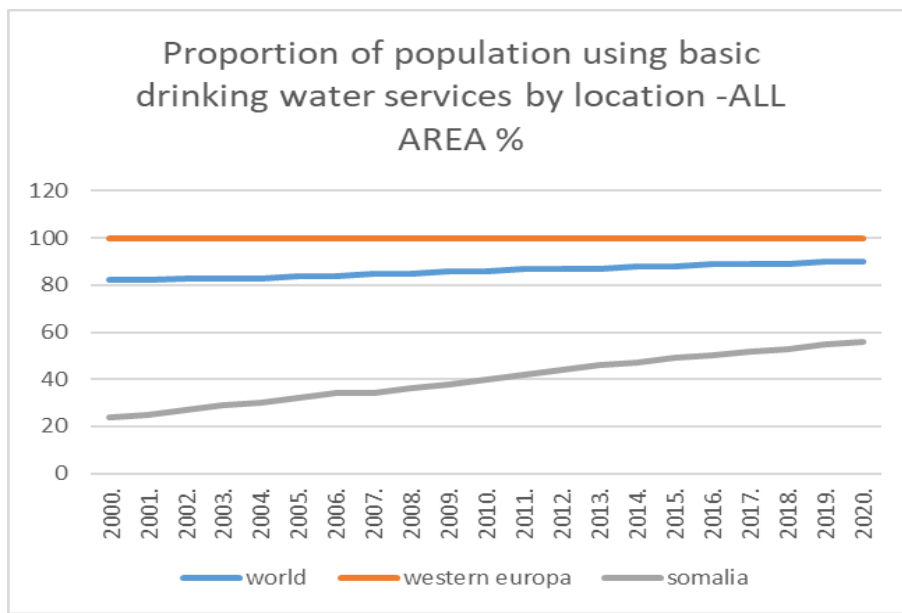
⁹⁴ World Population Review, 2021.

⁹⁵ <https://unstats.un.org/sdgs/dataportal/>

Na Grafikonu 1. vide se podaci za navedene oblasti/države, kao i krive koje povezuju te podatke kroz dati period. Jasno se vidi da je procenat stanovništva ispod stope siromaštva na znatno većem broju od proseka koji je prikazan za čitav svet, a pogotovo u poređenju sa nekim od razvijenijih država poput Australije i Novog Zelanda. S namerom su odabrane ovi podaci koji pokazuju kako je stopa siromaštva kao i ostvarenje prvog cilja - Iskoreniti siromaštvo svuda i u svim oblicima, za neke države lako dostupan, čak i za svetski prosek ali za Istočnu Afriku, za sad, misaona imenica.

Grafikon 2. Procenat populacije koja ima pristup čistoj pijaćoj vodi (i ruralne i urbane sredine) izraženo u % - podaci za Svet, Zapadnu Evropu i Somaliju (od 2000. godine do 2020. godine)

Što se tiče prikaza na Grafikonu 2., uzeti su podaci razvijenih država Zapadne Evrope kao vodećih predstavnika, jer pristup čistoj pijaćoj vodi ima svaka, i ruralna i urbana sredina. Međutim, u Somaliji i dalje, čak i u 2020. godini skoro polovina stanovništva, nema taj, uslovno rečeno, luksuz da svakodnevno ima pristup vodi koja život znači.

Kako možemo smanjiti siromaštvo?

Kroz izgradnju otpornosti, kroz uspostavljanje mreža socijalne zaštite, besplatnim obukama za posao, kroz jačanje stabilnosti etc. Međutim, politike i mere nisu dovoljne, neophodna je međusobna saradnja i podrška. Počnimo sa težnjom, zatim sledimo je akcijom i na kraju ostvarimo postignuće (skraćeno „tri A“: aspiration, action i attainment). Takođe, dobro upravljanje može dovesti do smanjenja stope siromaštva, važno je da je transparentno, odgovorno i legitimno. Inkluzivne politike smanjiće ove zapanjuće brojke u pogledu siromaštva, socijalne isključenosti, nedostatka krova nad glavom, promovišući zajednički prosperitet.

2.1.2 Iskoreniti glad, postići sigurnost hrane i poboljšanu ishranu, promovisati održivu poljoprivredu – zero hunger

U poslednjih 20 godina, broj ljudi koji se smatraju nehranjenim i gladnim, skoro je smanjen za polovinu, zahvaljujući brzom ekonomskom razvoju i sve većoj produktivnosti u agrarnoj privredi. Nažalost, ekstremna glad i nehranjenost i dalje su ogromna prepreka razvoju u mnogim

zemljama. Procenjuje se da je 2014. godine bilo 795 miliona hronično neuhranjenih ljudi, što je često posledica degradacije životne sredine, suše i gubitka biodiverziteta. Više od 90 miliona dece mlađe od pet godina ima težak oblik neuhranjenosti. Svaka četvrta osoba u Africi je gladna.⁹⁶

Zašto ima toliko gladnih?

Pored ratnih i međusobnih sukoba, klimatskih promena, pandemija COVID-19 predstavlja dodatnu pretnju za sisteme prehrambenih industrija. Civilna nesigurnost i opadanje proizvodnje hrane doprineli su nestašici hrane i visokim cenama hrane.

Jedna od važnih prepreka održivom razvoju predstavlja svetska glad i neuhranjenost stanovništva, koja na veoma lak način može biti zamka iz koje ljudi ne mogu da izađu. Pojedinci koji se suočavaju sa egzistencijalnim problemima i zadovoljenjem jednih od bioloških potreba a to je potreba za prehranom, ne mogu biti produktivni svom društvu, ne mogu da ostvare potrebnu zaradu i samim tim poboljšaju kvalitet svog života. 2 milijarde ljudi u svetu nema redovan pristup bezbednoj, hranljivoj i dovoljnoj hrani.⁹⁷

Zašto nam je stalo do ovoga?

Naravno da svako od nas, za svoju porodicu i okruženje želi povoljne uslove, pristup hrani i pijaćoj vodi u 21. veku, zdravu i očuvanu životnu sredinu. Svet bez gladi sigurno može doprineti razvoju naših ekonomija, zdravstva, obrazovanja, jednakosti i društvenog razvoja. Jasno je da glad može samo da nas ograničava u ostvarenju svih navedenih UN- ciljeva, jer pre svega ograničava ljudski razvoj.

Trenutne procene su da je skoro 690 miliona ljudi gladno, ili 8,9 odsto svetske populacije, što je povećanje za 10 miliona ljudi u jednoj godini i za skoro 60 miliona za pet godina. Većina neuhranjenih ljudi u svetu – 381 milion – i dalje se nalazi u Aziji. Više od 250 miliona živi u Africi, gde broj pothranjenih raste brže nego bilo gde u svetu. U 2019. godini, blizu 750 miliona – ili skoro svaka deseta osoba u svetu – bila je izložena teškim nivoima nesigurnosti hrane. Procenjuje se da 2 milijarde ljudi u svetu nije imalo redovan pristup bezbednoj, hranljivoj i dovoljnoj hrani u 2019. Ako se nedavni trendovi nastave, broj ljudi pogođenih glađu će premašiti

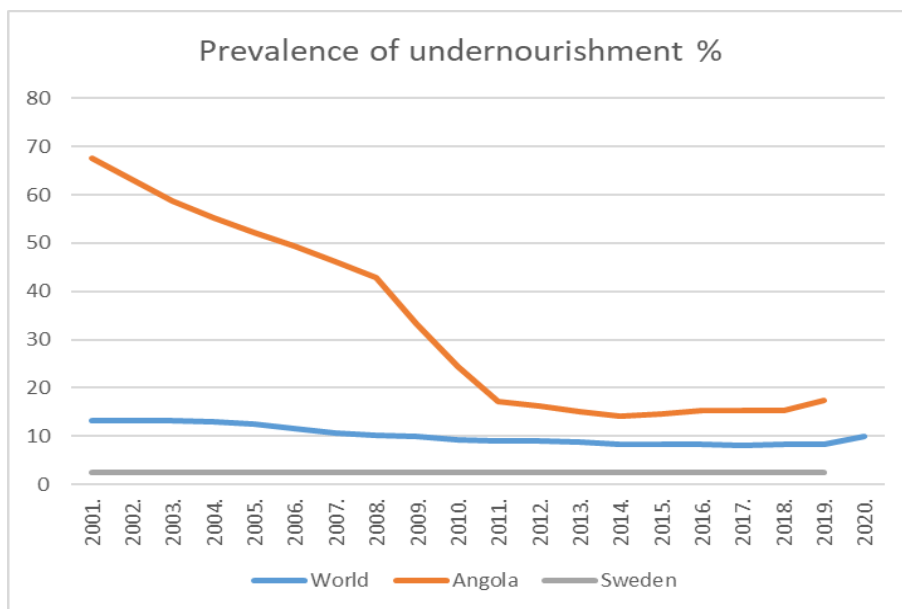
---

⁹⁶ Zamisli 2030., 2021.

⁹⁷ https://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2016/08/2_Why-It-Matters-2020.pdf

840 miliona do 2030. godine, ili 9,8 odsto svetske populacije. Procenjuje se da 14 miliona dece mlađe od pet godina širom sveta pati od teške akutne neuhranjenosti, takođe poznate kao teško iscrpljivanje, ali samo 25 % akutno pothranjene dece ima pristup lečenju koji spasava život. 144 miliona dece mlađe od 5 godina bilo je pogođeno zaostajanjem u razvoju u 2019, od kojih tri četvrtine živi u južnoj Aziji i podsaharskoj Africi. U 2019. godini, 6,9 odsto (ili 47 miliona) dece mlađe od 5 godina bilo je pogođeno gubitkom ili akutnom pothranjenošću, stanjem uzrokovanim ograničenim unosom hranljivih materija i infekcijom.⁹⁸

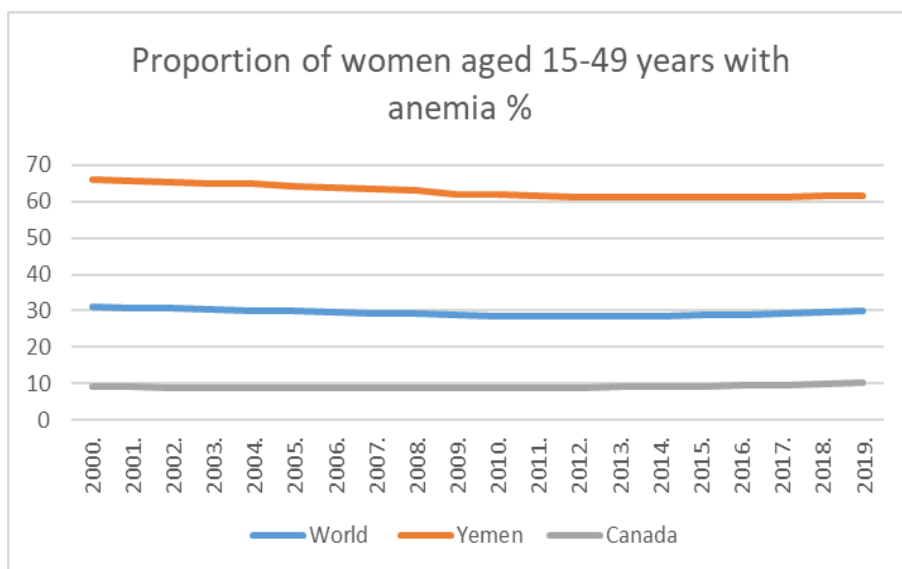
Grafikon 3. Procenat populacije na osnovu stope neuhranjenosti izraženo u % - podaci za Svet, Angolu i Švedsku (do 2001. godine do 2020. godine)

Grafikon 3. je grafički prikaz procenta populacije koja se susreće sa stanjem neuhranjenosti, a podaci se odnose na Angolu kao najgoreg predstavnika i Švedsku kao najboljeg, i naravno prosek koji predstavlja Svet. Može se zaključiti da se stanje, s godinama znatno popravilo, te da je stopa neuhranjenosti sa skoro 70% 2001. godine, smanjena na nepunih 20% 2019. godine u Angoli.

Grafikon 4. Procenat populacije žena uzrasta 15-49 godina koje boluju od anemije izražen u % - podaci za Svet, Jemen i Kanadu (od 2000. godine do 2019. godine)

⁹⁸ <https://www.un.org/sustainabledevelopment/hunger/>

Kada govorimo o procentu populacije žena uzrasta 15-49 godina koje boluju od anemije, vidimo da krive koje predstavljaju podatke za Svet, Jemen i Kanadu, ostaju nepromenjene tokom godina, što je zaista poražavajuće, jer se jasno vidi da se tokom perioda od 20 godina, ništa nije promenilo te i da aktivnosti i ciljevi koji se odnose na ovu problematiku, nisu urodili plodom.

Cilj održivog razvoja „Okončanje gladi, postizanje sigurnosti hrane i poboljšane ishrane i promovisanje održive poljoprivrede“ (SDG2) prepoznaje međusobne veze između podrške održivoj poljoprivredi, osnaživanja malih poljoprivrednika, promovisanja rodne ravnopravnosti, okončanja ruralnog siromaštva, osiguravanja zdravih stilova života, borbe protiv klime promena, i druga pitanja koja se obrađuju u okviru seta od 17 ciljeva održivog razvoja u Agendi razvoja posle 2015. godine.⁹⁹

Šta možemo učiniti da pomognemo?

Možete napraviti promene u svom životu – kod kuće, na poslu i u zajednici – podržavanjem lokalnih farmara ili tržišta i donošenjem održivog izbora hrane, podržavanjem dobre ishrane za sve i borbom protiv rasipanja hrane. Pridružite se razgovoru, bilo na platformama društvenih medija ili u vašim lokalnim zajednicama. Možete donirati hranu i pijaću vodu, na za to, predviđenim mestima. Učestvovati u mnogobrojnim dobrotvornim akcijama, doniranja obroka onima koji ga nemaju.

⁹⁹ <https://sdgs.un.org/topics/food-security-and-nutrition-and-sustainable-agriculture>

2.1.3 Ostvariti rodnu ravnopravnost i osnažiti sve žene i djevojke – gender equality

Rodna ravnopravnost nije samo osnovno ljudsko pravo, već i neophodna osnova za miran, prosperitetan i održiv svet. Stoga, ne čudi činjenica da su se ovim pitanjima bavile Ujedinjene nacije i pre 70 godina, od momenta svog osnivanja, u nadi da ostvare zapažene rezultate u pogledu ove ravnopravnosti. Tome svedoči formiranje Komisije za položaj žena – glavnog globalnog međuvladinog tela posvećenog isključivo promociji rodne ravnopravnosti i osnaživanju žena, zatim usvajanje različitih značajnih sporazuma kao što su Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Pekinška deklaracija i Platforma za akciju.¹⁰⁰

Činjenice i brojke

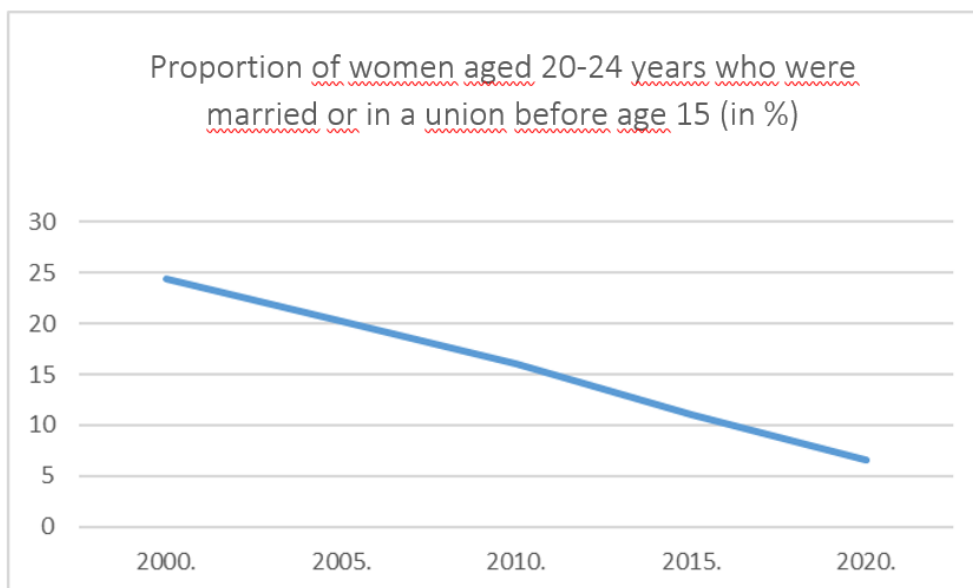
Globalno, 750 miliona žena i djevojkica je udato pre 18. godine, a najmanje 200 miliona žena i djevojkica u 30 zemalja je podvrgnuto FGM-u (female genital mutilation - sakaćenju ženskih genitalija). U 18 zemalja muševci mogu zakonski sprečiti svoje žene da rade; u 39 zemalja ćerke i sinovi nemaju jednaka prava nasledstva; a u 49 zemalja nedostaju zakoni koji štite žene od nasilja u porodici. Svaka peta žena i djevojčica, uključujući 19% žena i djevojčica od 15 do 49 godina, doživela je fizičko i/ili seksualno nasilje od strane intimnog partnera u poslednjih 12 meseci. Ipak, 49 zemalja nema zakone koji posebno štite žene od takvog nasilja. Iako su žene napravile značajan prodor na političke funkcije širom sveta, njihova zastupljenost u nacionalnim parlamentima sa 23,7 odsto još uvek je daleko od pariteta. U 46 zemalja, žene sada imaju više od 30 odsto mesta u nacionalnim parlamentima u najmanje jednom domu. Samo 52 % žena u braku ili u zajednici slobodno odlučuje o seksualnim odnosima, upotrebi kontracepcije i zdravstvenoj zaštiti.¹⁰¹

Grafikon 5. Procenat populacije žena uzrasta 20-24 godine koje su u bračnoj ili vanbračnoj zajednici izraženo u % - podaci za Centralnu i Južnu Aziju (od 2000. godine do 2020. godine)

---

¹⁰⁰ <https://sdgs.un.org/topics/gender-equality-and-womens-empowerment>

¹⁰¹ <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>

Na grafikonu 5. prikazana je kriva koja blago ali sigurno pada tokom 20 godina, odnosi se na podatke Centralne i Južne Afrike, te ovakvo stanje stvari uliva nadu da se preduzete aktivnosti mogu smatrati uspešnim, do sad.

Na globalnom nivou, žene čine samo 13 odsto vlasnika poljoprivrednog zemljišta. Neke od zemalja sa najnižom rodnom neravnopravnošću: Island, Norveška, Finska, Švedska, Nikaragva, Novi Zeland.¹⁰²

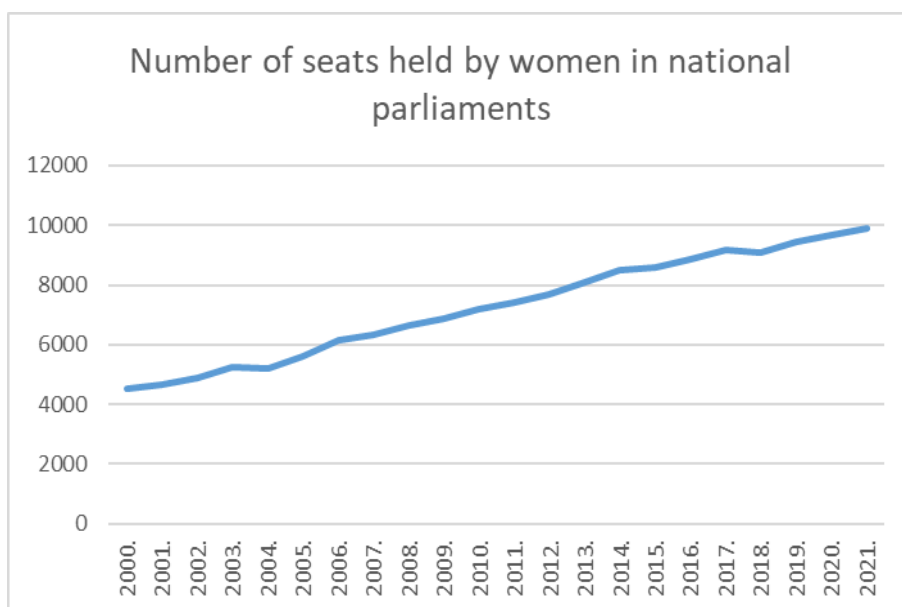
Smatra se da upravo rodna ravnopravnost ima ključnu pokretačku snagu za napredak održivog razvoja, jer je potencijal žena resurs koji može pametnije da se iskoristi i primeni u pogledu društvenih, političkih i ekonomskih sfera, kako bi se smanjile nejednakosti. Nažalost, žene se i dalje susreću sa nejednakim pozicijama, čak i u startu, po pitanju položaja u porodici, pristupa osnovnom obrazovanju, donošenju odluka kao i poslovnim pozicijama na kojima obavljaju isti obim posla kao i muškarci ali za mnogo niži iznos plate.

Žene su nedovoljno zastupljene u političkim i ekonomskim procesima donošenja odluka. Ovakvo stanje stvari iniciralo je osnivanje i identifikovanje jedinstvenog i priznatog organa koji će služiti kao pokretač s ciljem boljeg rešavanja ovih izazova i smanjenja ovih nejednakosti. UN Women je osnovan 2010. godine, a zadatak je bio jasan – vođenje i koordinisanje aktivnosti UN-a o pitanjima rodne ravnopravnosti. UN Women radi na eliminaciji diskriminacije žena i devojčica,

¹⁰² <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>

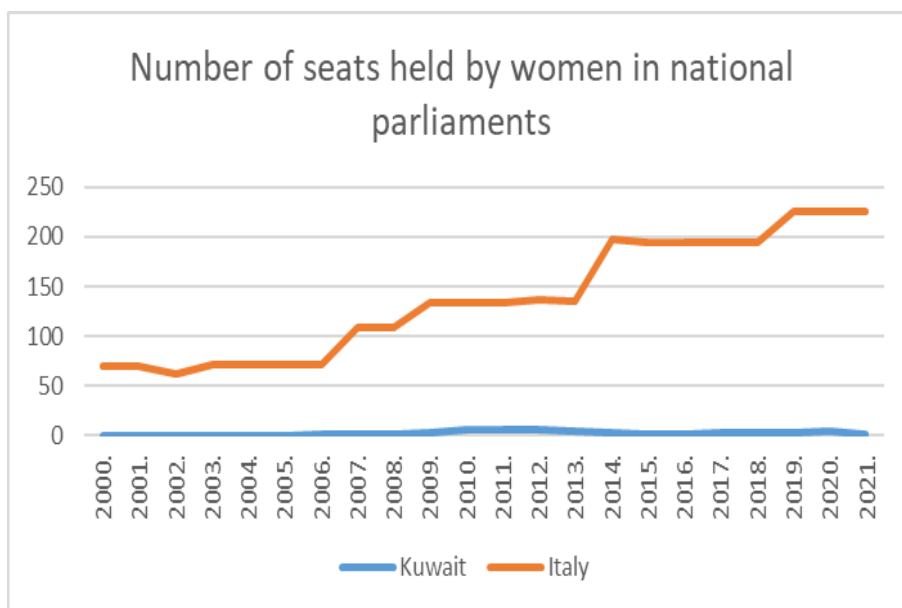
osnaživanju žena i postizanju ravnopravnosti žena i muškaraca kao partnera i korisnika razvoja, ljudskih prava, humanitarnog delovanja i mira i sigurnosti.

Grafikon 6. Broj pozicija u nacionalnom parlamentu koje zauzimaju žene – podaci za Svet (od 2000. godine do 2021. godine)

Kako naziv Grafikona 6. jasno glasi: Broj pozicija u nacionalnom parlamentu koje zauzimaju žene, a podaci se odnose na Svet, vidimo da kriva pokazuje blagi rast s godinama, te da po pitanju učešća u nacionalnim parlamentima kao i u političkom životu, rodna ravnopravnost ima tendenciju ostvarenja cilja.

Grafikon 7. Broj pozicija u nacionalnom parlamentu koje zauzimaju žene – podaci za Kuvajt i Italiju (od 2000. godine do 2021. godine)

Međutim, kao i na prethodnim grafikonima, tako i na Grafikonu 7. želja je bila da se istakne jaz između pojedinih država, u ovom slučaju Italije i Kuvajta, kao i da se skrene pažnja, koliko nam podaci na svetskom nivou, zapravo ne govore puno. Lako je primetiti konstantno kretanje krive koja pokazuje nepromenjenu situaciju u Kuvajtu, gde se u poslednjih 20 godina, situacija po pitanju angažmana žene u nacionalnim parlamentima nije promenila nimalo, za razliku od Italije, koja beleži stepenasti rast tokom godina.

Svetski ekonomski forum predvideo je prošle godine da je za „brisanje“ neravnopravnosti potrebno 108 godina. Klaus Švab, osnivač Foruma, rekao je da izveštaj ukazuje na rastuću potrebu za konkretnim potezima. „S ovim nivoom promena, potreban je gotovo jedan vek da se neravnopravnost prevaziđe, to je vreme koje jednostavno ne možemo da dozvolimo u današnjem globalnom svetu, naročito među mlađim generacijama sa naprednim pogledom na rodnu ravnopravnost”.¹⁰³

Kako mi možemo da doprinesemo smanjenju rodnih nejednakosti?

¹⁰³ <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-50821483>

Svakako kroz ekonomsko osnaživanje žena, kao i kroz besplatne edukacije i podizanjem svesti u javnosti. Bolji zdravstveni i obrazovni sistemi omogućiće potrebnu sigurnost ženama. Aktivizam lokalnih samouprava kao primer dobre prakse, može nam biti vodič za svetliju budućnost.

3 Ekonomsko održivi razvoj

Da bi se dostigao održivi razvoj na globalnom nivou, potrebno je uskladiti ekonomski razvoj sa socijalnim i ekološkim faktorima, što predstavlja veliki izazov. Pošto se privredni rast često postiže tako što se prekomerno eksploatiše radna snaga kao i prirodni resursi širom sveta, očigledna je potreba za održivim pristupom pri definisanju ekonomske politike. Ideja o ekonomsko održivom razvoju predstavlja idealno teorijsko rešenje da bi se smanjile negativne posledice po društvo i životnu sredinu, koje su izazvane privrednim aktivnostima.

Koncept ekonomsko održivog razvoja zasniva se na ideji da se ostvari blagostanje na globalnom nivou na duže staze. Proaktivni pristup pri poslovanju treba da omogući budućim generacijama da dostignu isti ili viši životni standard u odnosu na prethodne generacije. Ukoliko buduće generacije budu lišene istog nivoa ekonomskog blagostanja, u kojem su prethodne generacije uživale, onda se održivi razvoj smatra neostvarenim.

Konkretno, ekonomsko održivi razvoj integriše dva osnovna cilja: 1.) privredni rast i 2.) društvenu odgovornost u poslovanju. Što je razvijenija privreda, to je lakše integrisati ova dva cilja. S jedne strane, privredni rast na makroekonomskom nivou podrazumeva konstantni porast bruto domaćeg proizvoda. Na mikroekonomskom nivou ovo znači da kompanije stalno teže ka tome da maksimizuju svoj profit, tako što će da svedu svoje troškove na minimum a svoje prihode na maksimum.

Sa druge strane, društvena odgovornost u poslovanju predstavlja noviji koncept. Sa socijalnog aspekta ovo može, primera radi, da podrazumeva da zaposleni u jednom preduzeću uživaju u pozitivnoj radnoj klimi uz adekvatan odnos poslovnog i privatnog života, koji obezbeđuje maksimalnu produktivnost radne snage. Sa ekološkog aspekta digitalizacija u poslovanju daje veliki doprinos smanjenju upotrebe papira i drugog materijala u svakodnevnom poslu. Ovo su samo neki od brojnih primera kako se realizuje društvena odgovornost u poslovanju u praksi. Kompanije mogu čak uz najmanje napore da doprinesu društveno odgovornom poslovanju.

Pošto se privredni rast često ostvaruje na uštrb životne sredine i doprinosi produbljivanju socijalnih razlika, veoma je bitno uključiti društvenu odgovornost u svakodnevno poslovanje. Takođe je bitno imati na umu da privredni rast generiše blagostanje i da na taj način “finansira” poboljšanje životnog standarda. Fiskalni prihodi u obliku poreza, koji se stiču na osnovu privredne aktivnosti u jednoj zemlji, mogu da služe finansiranju poboljšanja socijalnog sistema ili komunalnih usluga, s čime se daje direktan doprinos društveno i ekološko održivom razvoju jedne zemlje.

Ovakav trend se primećuje u razvijenim zemljama poput Nemačke ili Francuske, gde se veliki deo budžeta izdvaja za socijalne izdatke kao i za ekološke mere. Privredni rast ne mora da isključuje društveno i ekološko održivi razvoj, već naprotiv, on može da služi kao osnova za jedan sveobuhvatan održivi razvoj u svim sferama – ovde je pre svega presudan finansijski faktor.

Ujedinjene nacije (UN) su uvidele značaj privrednog rasta kao “pokretača” razvoja drugih oblasti. Iz ovog razloga je jedan od ciljeva održivog razvoja cilj broj 8 pod nazivom “Adekvatne mogućnosti zaposlenja i privredni rast”. U nastavku sledi analiza ovog cilja i njegovih indikatora.

3.1 Cilj 8: Adekvatne mogućnosti zaposlenja i privredni rast

Cilj broj 8 integriše privredni rast i pitanje pune zaposlenosti, jer je visoka međuzavisnost ova dva aspekta. Privredni rast predstavlja osnovu za zaposlenje većeg broja ljudi i s time predstavlja i indirektan indikator stanja na tržištu rada.

Ovaj cilj podrazumeva da privredni rast treba da bude inkluzivnog i održivog karaktera, što bi obezbedilo punu zaposlenost uz maksimalnu produktivnost radne snage. Ova dva faktora predstavljaju preduslov za poboljšanje ponude radnih mesta viših obrazovnih i stručnih profila.

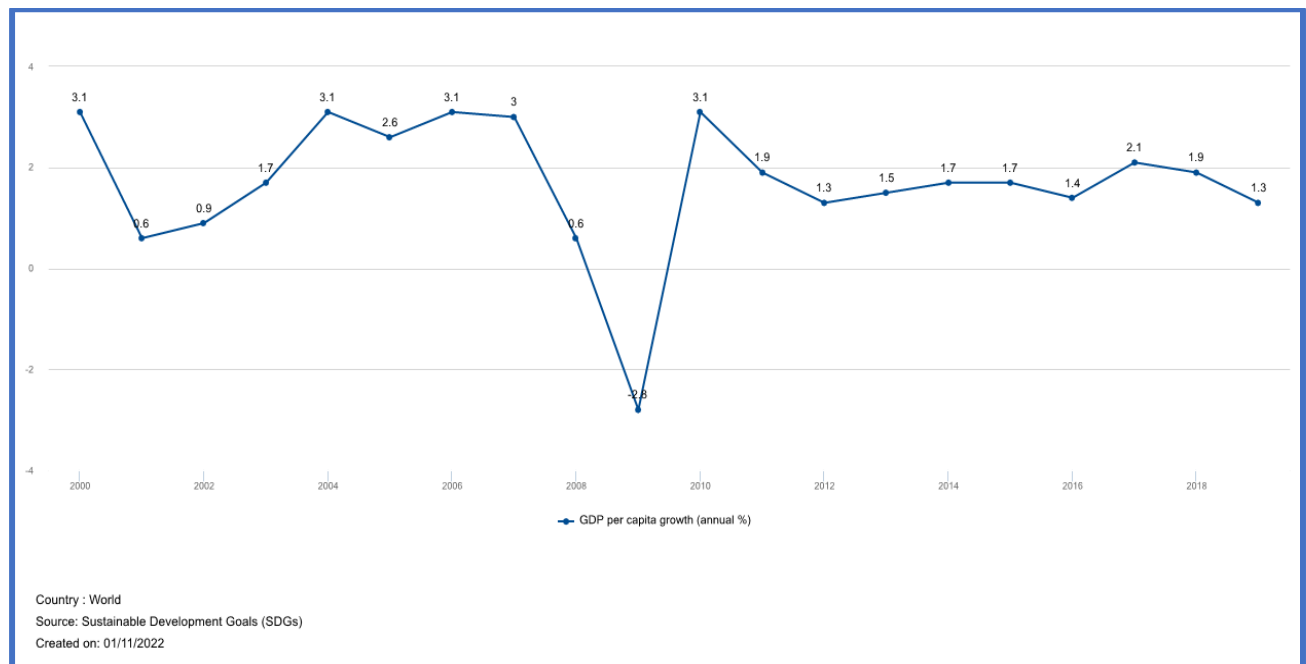
Da bi se pratilo kretanje privrednog rasta i pitanje da li je isti inkluzivnog i održivog karaktera, potrebno je da se prati kretanje bruto domaćeg proizvoda na globalnom nivou. U ovom slučaju stavlja se akcenat na analizu procentualnih promena bruto domaćeg proizvoda (a ne na apsolutne vrednosti istog), jer one daju jasnu sliku o tome da li je dolazilo do privrednog rasta i u kojoj meri je došlo do istog.

Pri tome su različiti kriterijumi za konstantni privredni rast za razvijene i za najmanje razvijene zemlje. Pošto se tržišta u razvijenim zemljama odlikuju po visokom stepenu saturacije, gde je teže izazvati drastičnije povećanje bruto domaćeg proizvoda, kriterijum za ostvarenje konstantnog privrednog rasta u ovim zemljama iznosi 2% povećanja bruto domaćeg proizvoda. Najmanje razvijene zemlje su karakteristične po veoma mladim tržištima, koja imaju perspektivu za dalji rast. Pošto su mogućnosti za privredni rast daleko veće u ovim zemljama, kriterijum za konstantni privredni rast za najmanje razvijene zemlje iznosi 7% privrednog rasta.

Iako su ovo čisto kvantitativni indikatori, oni igraju značajnu ulogu za celokupni razvoj jedne zemlje.

Da bi se pratilo kretanje stope rasta bruto domaćeg proizvoda, grafikon u nastavku prikazuje stopu rasta realnog GDP-a per capita (GDP: Gross Domestic Product) na globalnom nivou u periodu od 2000. do 2019. godine:

Grafikon 1: Stope rasta GDP-a per capita za ceo svet

Izvor: <https://data.worldbank.org/> & <https://unstats.un.org/sdgs/>

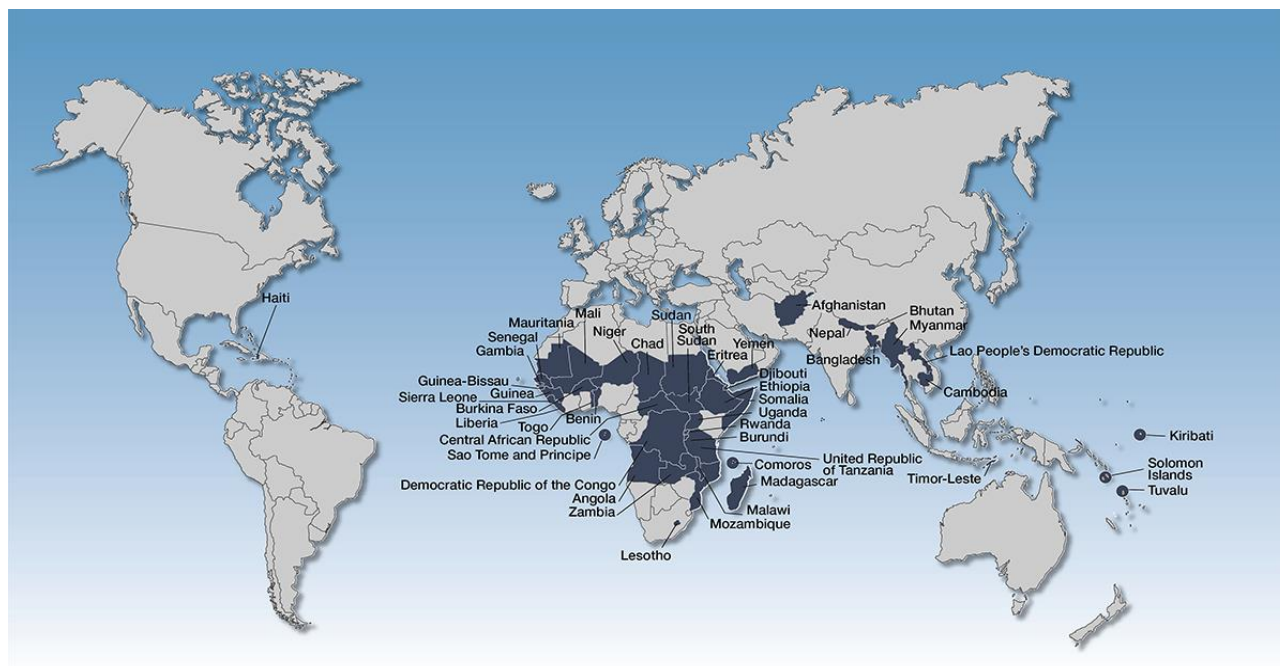
Posmatrajući duži vremenski period moguće je doneti jasne zaključke o kretanju privrednog rasta i o tome da li je postignut održivi privredni rast. Protekle dve decenije su bile karakteristične po relativno konstantnim stopama rasta - ukoliko se izuzmu globalne krize, koje su izazvale veće oscilacije svetskog GDP-a. Iako se 2000. godine beležio pozitívni privredni rast od 3,1%, do pada stope privrednog rasta dolazi u 2001. i 2002. godini. Ovo se može pripisati, među ostalom, uvođenju evra kao nove valute i otvaranju jugoistočno-azijskih zemalja za strane direktne investicije, što je izazvalo određene poremećaje na tržištu.

Kako se situacija ponovo normalizovala, ponovo dolazi do konstantnog kretanja GDP-a u periodu od 2003. do 2007. godine u rasponu od 1,7 do 3,1%. Ovakve stope su odličan indikator konstantnog i održivog privrednog rasta, ka kojem se teži. Pozitívni trend je prekinut izbijanjem svetske finansijske krize 2008. godine, kada dolazi do globalne recesije i prekida konstantnog privrednog rasta. Nakon oporavka, od 2010. godine stope privrednog rasta opet dostižu konstantni nivo rasta GDP-a per capita. Pozitívni trend se nastavlja sve do i sa 2019. godinom, kada se beleže stope rasta u rasponu od 1,3 do 3,1%. Jedna decenija pozitivnog i održivog privrednog razvoja je prekinuta svetskom pandemijom izazvanom virusom Covid-19.

Iz prethodnog može da se zaključi da je privredni rast na globalnom nivou beležio pozitivne trendove u dužem periodu, što govori u prilog tome da je održivi privredni rast ostvariv i ostvaren. Na osnovu ovih podataka moguće je dati pozitivne prognoze o daljem potencijalno održivom razvoju u budućnosti nakon završetka pandemije.

Sa druge strane postavlja se pitanje da li je ispunjen uslov da privredni rast bude i inkluzivnog karaktera. Treba imati na umu da prikazani grafikon ilustruje kretanje GDP-a na globalnom nivou, a ne na nivou pojedinih zemalja ili određenih kategorija zemalja u zavisnosti od stepena njihovog razvoja. Da bi se doneo zaključak o pitanju koliko je globalni privredni rast inkluzivan, potrebno je posmatrati kretanje stope rasta GDP-a za kategoriju najmanje razvijenih zemalja. Ilustracija u nastavku prikazuje koje su zemlje obuhvaćene ovom kategorijom.

Slika 1: Najmanje razvijene zemlje

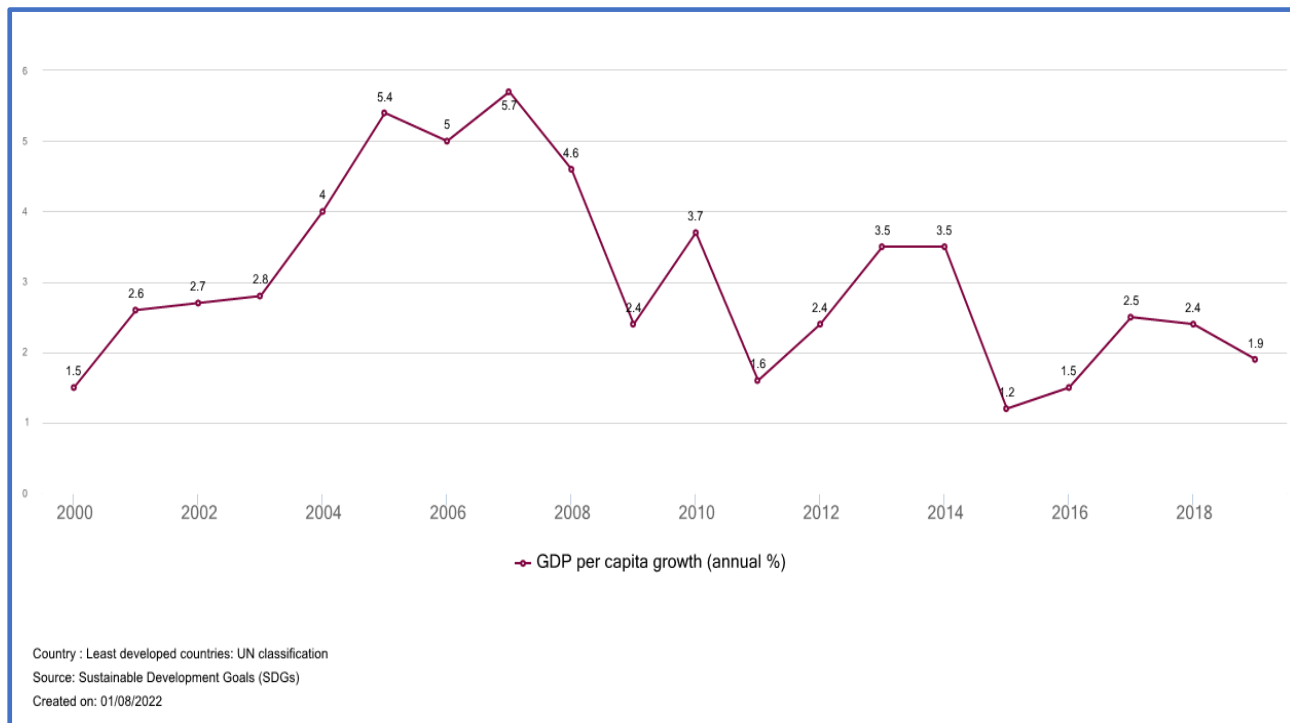
Izvor: <https://unctad.org/topic/least-developed-countries/map>

Kao što se jasno vidi, veliki broj zemalja u centralnoj Africi i jugoistočnoj Aziji spada u kategoriju najmanje razvijenih zemalja. Broj stanovnika ovih zemalja iznosi oko jednu milijardu prema najnovijim podacima, što predstavlja znatan udeo u ukupnoj svetskoj populaciji.¹⁰⁴

Posmatrajući privredni razvoj ovih zemalja moguće je doneti definitivni zaključak o inkluzivnosti svetskog privrednog razvoja. Pri tome treba uzeti u obzir da za ovu kategoriju zemalja postoji poseban kriterijum za ostvarivanje konstantnog privrednog rasta od 7%. Zbog demografskog značaja ove kategorije zemalja kao i zbog specifičnosti kriterijuma za konstantni privredni rast, potrebno je posebno analizirati kretanje privrednog rasta najmanje razvijenih zemalja. Naredni grafikon pruža osnovu za analizu održivosti privrednog rasta ovih zemalja.

GRAFIKON 2: Stope rasta GDP-a per capita za najmanje razvijene zemlje

¹⁰⁴ World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/>, pristupljeno 03.01.2022. godine

Izvor: <https://data.worldbank.org/> & <https://unstats.un.org/sdgs/>

Na prvi pogled se vidi da stope rasta GDP-a ni u jednom trenutku u periodu od 2000. do 2019. godine nisu dostigle nivo od 7% kao minimalni uslov za ostvarivanje konstantnog privrednog rasta. Kretanje privrednog rasta beleži ekstremne oscilacije od circa 1 do skoro 6%. Ovakve stope se mogu pripisati visokom stepenu ranjivosti tržišta ovih zemalja, koja “reaguju” na svaku promenu. Pošto se pozitivni i negativni trendovi stalno i naglo smenjuju, konstantni privredni rast sa minimalnom stopom od 7% ni u jednom trenutku nije ostvaren. Pandemija je u još većoj meri pogodila najmanje razvijene zemlje, kojima će trebati duži period da se oporave od iste u odnosu na razvijenije zemlje.

Na osnovu dosadašnjih trendova može se konstatovati da je veoma upitno da li će ove zemlje u skorije vreme dostići stope rasta od 7%. Privredni rast ni u jednom trenutku nije bio konstantan. Zaključak je da održivi privredni rast na globalnom nivou nije inkluzivnog karaktera, jer su u potpunosti isključene najmanje razvijene zemlje.

Na osnovu ovog zaključka može da se donese i opšti zaključak u vezi cilja broj 8. Ukoliko privredni rast nije inkluzivnog karaktera i ukoliko sve zemlje ovog sveta ne profitiraju od pozitivnog privrednog razvoja, ne može da se govori o održivom i inkluzivnom privrednom rastu.

Kako ovaj cilj nije ostvaren pre pandemije, veoma je upitno da će biti ostvaren po završetku iste, jer je pandemija u visokoj meri produbila razlike između siromašnih i bogatih zemalja. Moj lični zaključak je da je cilj neostvaren i da neće biti ostvaren u skorije vreme.

Uprkos pesimističnom zaključku i prognozi u vezi cilja br. 8 nada se još uvek može polagati u ostvarenje sledećeg cilja po rednom broju 9. Ovaj cilj nudi konkretna rešenja za probleme, kojima se suočavaju nerazvijene zemlje i odnosi se na pitanje industrijalizacije, infrastrukture i inovacija.

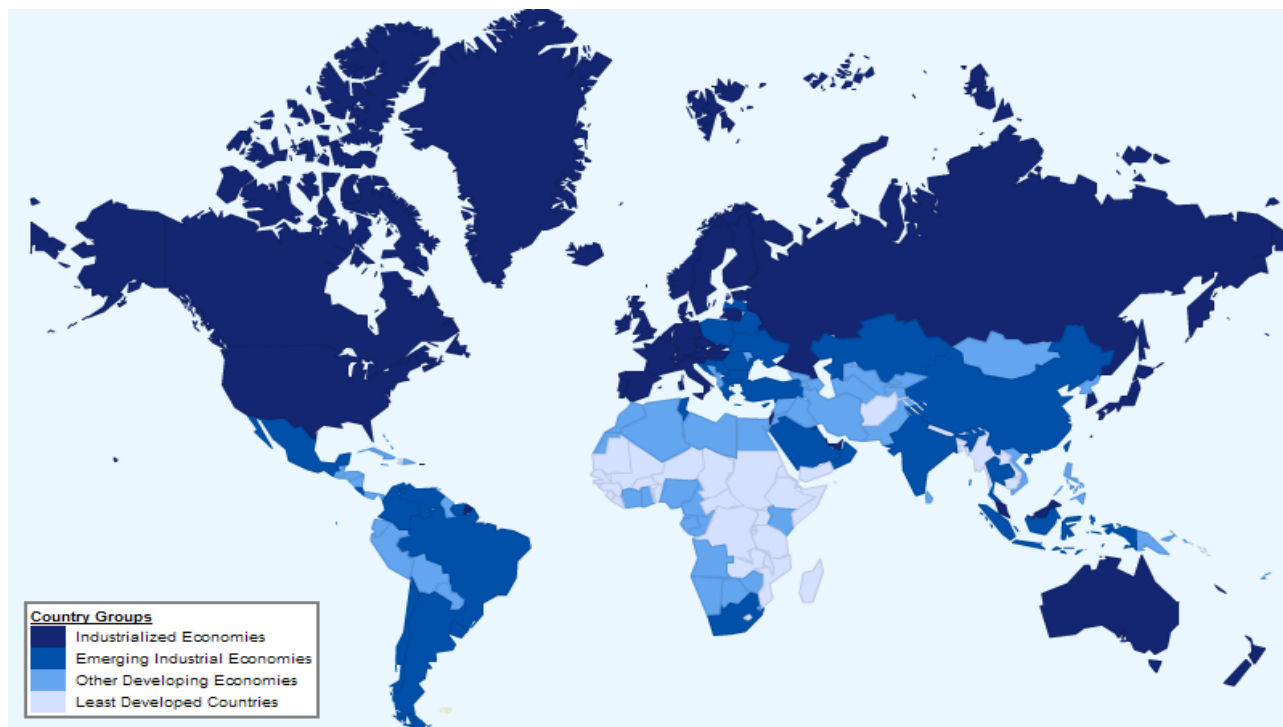
3.2 Cilj 9: Industrija, inovacija i infrastruktura

Visok stepen industrijalizacije predstavlja neophodan uslov za dostizanje održivog privrednog rasta.

Radi poboljšanja transporta i efikasnije organizacije logistike neophodno je izgraditi jaku infrastrukturu. Kada se dostigne određeni stepen industrijalizacije, često dolazi do većih ulaganja u inovacije.

Svi ovi aspekti su obuhvaćeni ciljem broj 9 Ujedinjenih nacija. Slika u nastavku prikazuje stepen industrijalizacije u svetu po zemljama.

Slika 2: Stepen industrijalizacije širom sveta

Izvor: <https://www.researchgate.net/profile/Shyam-Upadhyaya/publication/275019711/figure/fig1/AS:392002039500814@1470471977880/Country-groups-by-stage-of-industrialization-on-the-world-map.png>

Inkluzivni i održivi privredni rast zahteva inkluzivnu i održivu industrijalizaciju. Na osnovu grafikona se može zaključiti da je najviši stepen industrijalizacije u razvijenim zemljama i najniži u najmanje razvijenim zemljama, što ukazuje na jednu jasnu korelaciju između privrednog rasta i stepena industrijalizacije.

Iako je primarni cilj najmanje razvijenih zemalja da razviju svoju industriju - pre svega kroz povećani priliv stranih direktnih investicija, svako ulaganje u razvoj industrije nosi sa sobom negativne posledice po životnu sredinu. Iz ovog razloga postavlja se pitanje, koja je tačno cena industrijalizacije za našu životnu sredinu. Adekvatan indikator za praćenje cene industrijalizacije je emisija CO₂ po jednom dolaru GDP-a.

Prema podacima Svetske banke¹⁰⁵ za 2000. godinu jedan dolar GDP-a “koštao” je životnu sredinu oko 470 grama CO₂, što znači da je svaki dolar GDP-a bio praćen sa emisijom CO₂ od

¹⁰⁵ World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/>, pristupljeno 26.12.2021. godine

470 grama. U 2018. godini dolazi do blagog smanjenja cene industrijalizacije na circa 410 grama CO2 po jednom dolaru GDP-a.¹⁰⁶

Iako ovo smanjenje deluje neznatno na prvi pogled, kalkulacija u nastavku ilustruje da i male promene čine velike razlike. U nastavku se računa ukupna količina emisije CO2 u 2018. godini, tako što se GDP iz 2018. godine množi sa cenom industrijalizacije. Da bi se ilustrovali efekti blagog smanjenja cene industrijalizacije, prvo se računa emisija CO2 u 2018. godini po ceni industrijalizacije iz 2018. godine (kalkulacija a). Nakon toga se prelazi na hipotetički obračun ukupne emisije CO2-a u 2018. godini, tako što se GDP iz 2018. godine množi sa cenom industrijalizacije iz 2000. godine, da bi se dobila ukupna emisija CO2 pod pretpostavkom da se cena industrijalizacije nije menjala, odnosno da je ostala konstantna (kalkulacija b). Posle toga sledi merenje efekata smanjenja cene industrijalizacije (kalkulacija c).

a) Emisija CO2 u 2018. godini za GDP iz 2018. i **cenu industrijalizacije iz 2018. godine:**

$$83.000.000.000 \text{ dolara} \times 0,41 \text{ kg/dolar} = 34.030.000.000 \text{ kg CO2}$$

Prema ovom obračunu ukupna emisija CO2 iznosi oko 34 miliona tona.

b) *Hipotetički:* Emisija CO2 u 2018. godini za GDP iz 2018. godine i **cenu industrijalizacije iz 2000. godine:**

$$83.000.000.000 \text{ dolara} \times 0,47 \text{ kg/dolar} = 39.010.000.000 \text{ kg CO2}$$

Da se cena industrijalizacije nije smanjila, ukupna emisija CO2 bi iznosila 39 miliona tona prema ovom obračunu.

c) Računanje razlike između a) i b):

$$39.010.000.000 \text{ kg} - 34.030.000.000 \text{ kg} = \mathbf{4.980.000.000 \text{ kg CO2}}$$

---

¹⁰⁶ *Vrednosti su zaokružene radi bolje ilustracije*

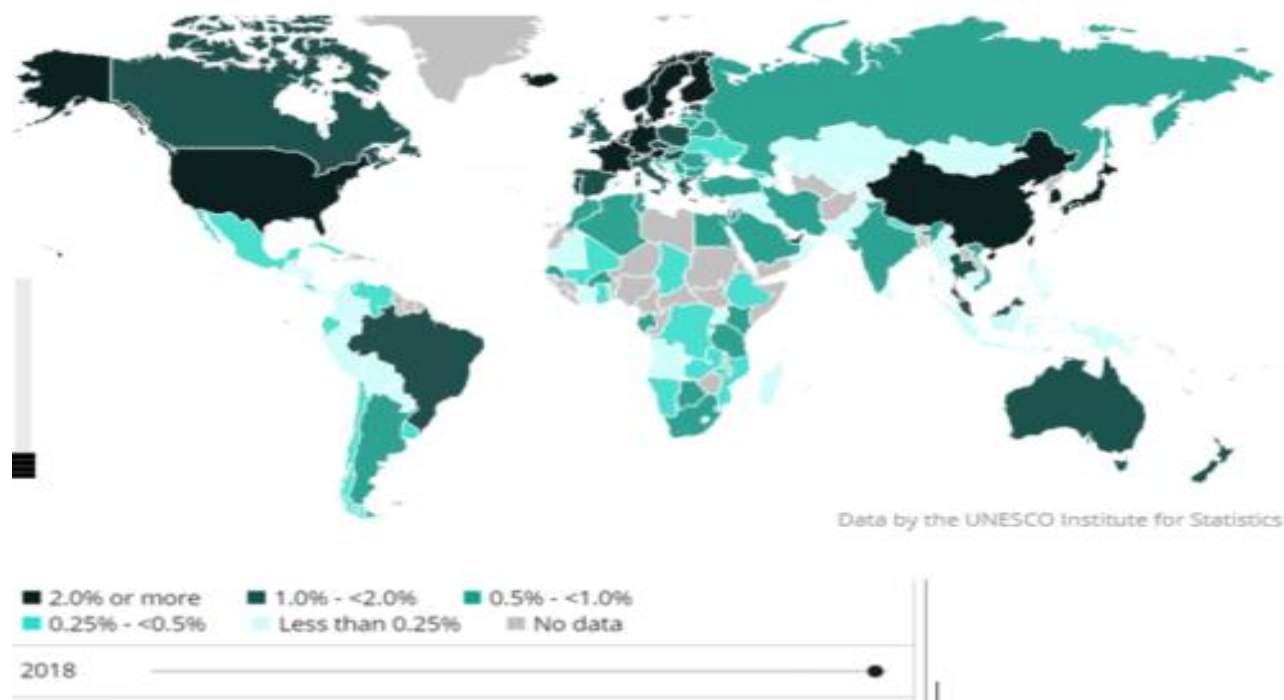

Zahvaljujući smanjenju cene industrijalizacije ukupna ušteda CO2 iznosi skoro 5 miliona tona prema ovoj kalkulaciji.

Male promene cene industrijalizacije prouzrokuju velike uštede ukupne emisije CO2. Ukoliko se budu uložili dodatni napori da se smanji ukupna emisija CO2 po jednom dolaru bruto domaćeg proizvoda, ove promene bi mogle da budu još veće.

Da bi se dodatno smanjila cena industrijalizacije, potrebna su ulaganja u inovacije. Nove, "ekološki zdrave" tehnologije dale su znatan doprinos smanjenju CO2 u proizvodnim pogonima, a trend i dalje ide ka tome da se smanjuje ukupna emisija CO2 u svim fazama lanaca vrednosti kroz razvijanje i uvođenje novih tehnologija. Inovacije zahtevaju velika ulaganja u istraživanje i razvoj novih metoda i procesa. Kao što se vidi u narednom grafikonu, istraživanje i razvoj ima najveći udeo u GDP-u razvijenih zemljama poput SAD-a, Japana i zemalja zapadne Evrope. Manje razvijene zemlje ponovo "zaostaju" za razvijenim zemljama u oblasti istraživanja i razvoja.

Slika 3: Udeo R&D-a u GDP-u u %

Izvor: <http://uis.unesco.org/en/news/new-uis-data-sdg-9-5-research-and-development-rd>

Očigledno je da će inovacije u raznim oblastima dati veliki doprinos smanjenju dosadašnjih štetnih efekata po životnu sredinu i eventualnoj "sanaciji" iste. Veliki napori se ulažu u razvijanje novih metoda, da bi se pronašli supstituti za fosilne resurse. Glavni nosioci inovacija su kompanije, koje kroz svoju težnju za profitom konstantno ulažu u razvoj novih proizvoda i usluga. Kompanije-inovatori kroz svoj globalni nastup doprinose širenju inovacija širom sveta. Ovu činjenicu potkrepljuje primer Kine, koja je – kao što se vidi na grafikonu – označena kao zemlja, u kojoj istraživanje i razvoj imaju podjednako visok udeo u GDP-u kao i u SAD-u. Ova okolnost pripisuje se velikom prilivu stranih direktnih investicija u Kinu tokom protekle dve decenije. Kako se Kina otvorila za strane investitore, kompanije-inovatori su takođe iskoristile priliku da premeste svoje pogone u ovu zemlju. Prisustvo stranih kompanija izazvalo je intenzivan transfer znanja, tako da su vremenom nastale nove, kineske kompanije u Kini, koje se takođe bave inovacijama po uzoru stranih kompanija na njihovom tržištu.

Strane direktne investicije iz oblasti istraživanja i razvoja mogle bi da doprinesu "demokratizaciji" inovacija širom sveta, pri čemu bi i manje razvijene zemlje mogle da učestvuju u što većoj meri u istraživanju i razvoju novih proizvoda i usluga, koje će dati znatan doprinos razvijanju metoda za očuvanje životne sredine i za smanjenje upotrebe fosilnih resursa.

Iz svega navedenog može da se zaključi da je visoka međuzavisnost između industrijalizacije, emisije CO₂ i inovativnosti jedne zemlje. Industrijalizacija, koja prouzrokuje povećanu emisiju CO₂, može da bude usmerena u "pravom" smeru, ukoliko je praćena investicijama u oblasti istraživanja i razvoja. Rezultat bi bio inkluzivna i održiva industrijalizacija širom sveta uz znatno smanjenu emisiju štetnih materija.

Iako su mali dosadašnji pomaci pri smanjenju CO₂, ipak postoji veliki potencijal za ostvarivanje cilja 9, koji služi kao osnova za ostvarivanje cilja 8. Pošto je ekonomska politika velikim delom zakazala da postavi adekvatne uslove za ostvarivanje privrednog rasta u najmanje razvijenim zemljama, treba prepustiti privrednim tokovima da sami uspostave ravnotežu na globalnom nivou i da doprinesu širenju kapitala i znanja i u manje razvijene zemlje. Kina i druge zemlje u jugoistočnoj Aziji su primeri kako se dostiže status ekonomskog tigra uz odgovarajući priliv stranih investicija. Zadatak ekonomske politike bio bi da usmerava ove investicije. Za najmanje

razvijene zemlje ovo bi značilo da njihova ekonomska politika stavlja fokus na "zdrave" strane investicije, koje će doprineti transferu znanja i povećanom učešću ovih zemalja u globalnim lancima vrednosti.

Ova preporuka važi i za Srbiju. Ekonomska politika Republike Srbije treba da se fokusira na privlačenje investicija, koje će dati odgovarajući doprinos domaćem privrednom, društvenom i ekološkom razvoju. Investicije "po svaku cenu" ne treba da budu prioritet. Adekvatno usmeravanje stranih investicija rezultovaće jačanjem domaćeg preduzetništva, primera radi u oblastima kao što je istraživanje i razvoj ekološko "zdravih" tehnologija. Na ovaj način bi Srbija u dugom roku postala zemlja inovacija. Tako bi bila ostvarena oba cilja UN-a.

4 Održivi razvoj za zaštitu životne sredinu

Kao jedan od ključnih stubova održivog razvoja, životna sredina je takođe poznata kao „pružalac usluga“ u tome da omogućava postojanje ljudskog društva, gde ljudsko društvo stvara uslove, pravila i odnose koje podržava ekonomsku aktivnost. Međutim, šta se dešava kada ljudsko postojanje, odnosno ponašanje, ugrožava vlastito blagostanje, kao i perspektivu budućih generacija i drugih živih bića na planeti? U narednom delu, pokušaćemo da procenimo koliko je trenutni koncept održivog razvoja realan kada je u pitanju životna sredina i kako ovaj stub utiče na ostala dva stuba, odnosno na ekonomiju i društvo. Za potrebe ovog dela rada, izdvajamo nekoliko ključnih indikatora, sa ciljem da predstavimo zaključak na pitanje da li je održiv razvoj budućnost ili utopija.

4.1 Cilj 13

Prvi cilj koji ćemo razmatrati podstiče članice UN-a da „*Preduzmu hitne mere u borbi protiv klimatskih promena i njihovih uticaja*“. Ovaj cilj se fokusira na uzroke i efekte klimatskih promena i korake koji su potrebni da bi se zaustavio porast globalne prosečne temperature iznad 1,5 °C u poređenju sa preindustrijskim periodom. Iako se ova promena ne čini značajnom, važno je napomenuti da sadašnji porast temperature već predstavlja ozbiljan izazov i uticaj, pogotovo na zajednice koje žive direktno duž morskih obala. Najveće pretnje ovim populacijama su podizanje nivoa vode koja pokriva zemljište pogodno za život i poljoprivrednu obradu, topliji vazduh i vodu

koji na kraju utiču na vremenske promene širom sveta, što dovodi do poplava okeana, uragana, tajfuna, zemljotresa, šumskih požara i drugih prirodnih katastrofa.

Indikator 13.1.1 Broj umrlih, nestalih i direktno pogođenih osoba pripisanih katastrofama

Poslednjih godina planeta je doživela sve više razaranja i smrti usled prirodnih nepogoda, a sve veći konsenzus među naučnicima je da su uzroci zapravo ljudske aktivnosti, ne prirodni ciklusi, koje dovode do antropocentričnih klimatskih promena. Samo u Evropi je 2020. godine zabeležen najveći broj smrtnih slučajeva usled intenzivnih toplotnih talasa, odnevši skoro 6.000 života,¹⁰⁷ a tokom 15 godina, UN su potvrdile da je preko 3,3 miliona smrtnih slučajeva širom sveta prouzrokovano prirodnim katastrofama izazvanim antropocentričnim klimatskim **promenama**.¹⁰⁸ Takođe vredni pomenuti ekonomske poteškoće koje nastaju usled ovih ekstremnim promenama. U 2011. godini, dogodilo se preko 300 prirodnih katastrofa, uzrokujući štetu u visini od 380 milijardi dolara koje su pogodile više od 200 miliona ljudi širom sveta, nazvavši je „Najskupljom godinom u istoriji“.¹⁰⁹

Indikator 13.2.2 Ukupna godišnja emisija gasova staklene bašte

Kao što je već pomenuto, najveći uzrok prirodnih katastrofa su rastuće temperature, a glavni uzrok tog porasta su globalne emisije CO₂, koje su za skoro 50% više nego iz 1990. godine.¹¹⁰

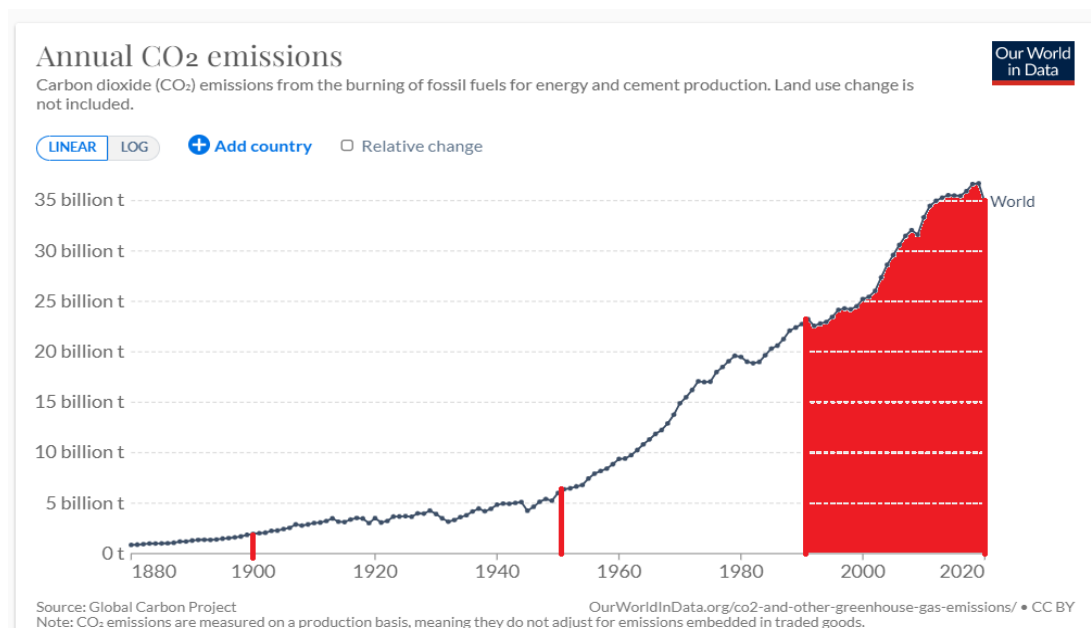
---

¹⁰⁷ [Natural disasters worldwide with the most fatalities 2020 | Statista](#), posećeno: 10.03.2022

¹⁰⁸ [SDG 13.1 Metadata](#)

¹⁰⁹ [The Year that Shook the Rich: A Review of Natural Disasters in 2011](#), posećeno: 10.03.2022

¹¹⁰ [SDG13: Climate Action - ICMM](#), posećeno: 10.03.2022

Slika 1 - Ukupna godišnja emisija gasova staklene bašte¹¹¹

Neki od značajnijih skokova u emisiji CO₂ desili su se u ključnim momentima u novijoj istoriji. Tokom 1950-ih, najveći faktori koji su doprineli emisijama bili su sagorevanje uglja za električnu energiju, proizvodnja čelika, porast proizvodnje i upotreba vozila i aviona i ogroman procvat potrošnje plastike za jednokratnu upotrebu. Od tada, druge prekretnice vredne pažnje bile su 1990-tih godina, sa tehnološkim bumom u razvijenom svetu, i 2000. sa tehnološkim napretkom koji je dostigao i zemlje u razvoju. Ova tehnološka postignuća je dovelo do povećanja emisije CO₂ za 420% u odnosu na nivoe iz 1950-tih godina. Emisije su rasle još brže između 2000. i 2010. godine, a prošla decenija ukazuje na sličan rast, dostižući povećanje od 145% od početka veka.¹¹² Metan je još toksičniji gas od CO₂, koji doprinosi i do 17,5% ukupnih emisija gasova staklene bašte, a najznačajniji uzrok je poljoprivredni sektor, uključujući krčenje šuma kako bi se stvorio prostor za odgoj stoke i njihove hrane, a 67% ovog gasa se emituje direktno iz goveda, putem enteričke fermentacije.¹¹³

Indikator 13.3 Poboljšati obrazovanje, podizanje svesti i ljudske i institucionalne kapacitete za ublažavanje klimatskih promena, prilagodavanje, smanjenje uticaja i rano upozoravanje

¹¹¹ Slika 1, [Our World Data - CO₂ Emissions](#), posećeno: 10.03.2022

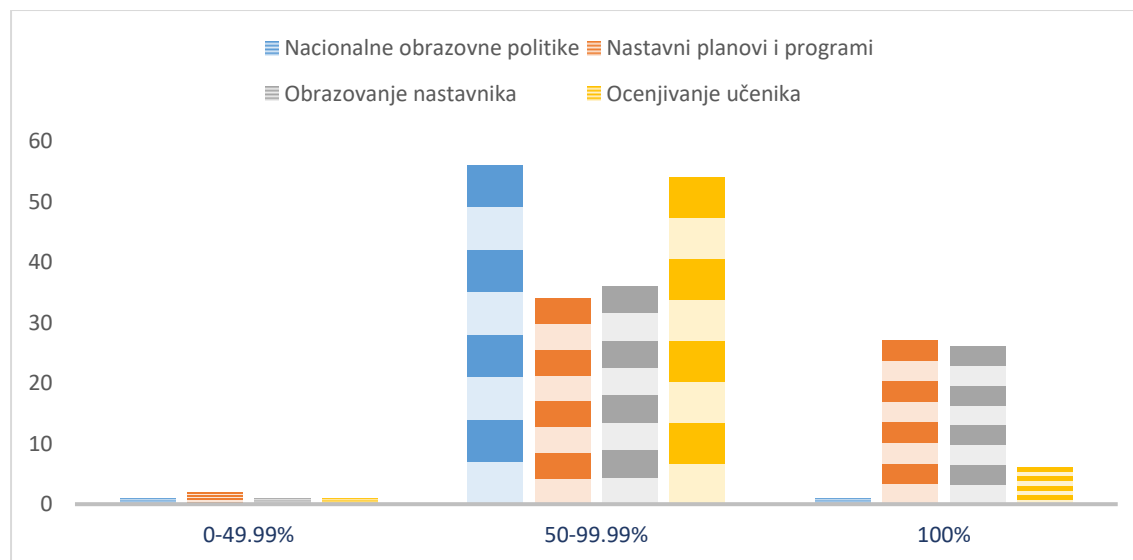
¹¹² [Our World Data - CO₂ Emissions](#), posećeno: 10.03.2022

¹¹³ [Reducing Enteric Methane for improving food security & livelihoods](#), posećeno: 10.03.2022

U cilju podizanja svesti o kritičnim pitanjima životne sredine, UN su prepoznale značaj obrazovanja, vezano za životnu sredinu (EE), još 1970-ih, uspostavljanjem Beogradske povelje (UNESCO) 1975. i Tbilisjske deklaracije 1977. godine, koja je predstavila zvanične smernice za EE obrazovanje širom sveta.¹¹⁴ Dok je kampanja za fokusiranje na EE u svim aspektima obrazovanja započeta pre više od 45 godina, a UNESCO se zalagao za uključivanje ovog obrazovanja u svaku zemlju do 2050. godine, primer koliko je nedovoljno postignuto na ovom planu može se videti na grafikonu **13.3.1**. Podaci pokazuju da je samo 70% država članica UN usvojilo između 50-99% preporučenih strategija u svojim obrazovnim sistemima, a ovo je pogotovo istina kod razvijenih zemalja. Iako ovaj cilj ima legitimni argument u korist ranog EE obrazovanja i unapređenje veština nastavnika u ovoj oblasti, neki ekolozi smatraju da je neophodno da se odmaknemo od poznate retorike i učinimo nešto od konkretne akcije, držeći korak sa aktuelnim pitanjima zaštite životne sredine.

„Smatramo da je obrazovanje vezano za životnu sredinu propalo jer ne ide u korak sa degradacijom životne sredine, odnosno sa ljudskim uticajima na životnu sredinu. Takođe mislim da to nije uspeo da izazove akciju.” - Charles Saylan, Izvršni direktor Društva za zaštitu okeana

115

¹¹⁴ [The Roots of EE: Tbilisi Declaration and Belgrade Charter](#), posećeno: 15.03.2022

¹¹⁵ [Green Failure: What's wrong with Environmental Education?](#), posećeno: 15.03.2022

13.3.1 - U kojoj meri su (i) obrazovanje o globalnom građanstvu i (ii) obrazovanje za održivi razvoj uključeni u nastavne planove i programe (2017-2020)¹¹⁶

4.2 Cilj 14

Primarni fokus sledećeg cilja je „Očuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj“, koji ukazuje na samo nekoliko od ključnih problema koji degradiraju naše vodene ekosisteme i postavlja ciljeve u nastojanjima kako da se oni reše. Nije poznata činjenica da je 93% ukupnog ugljenika zapravo uskladišteno u okeanima i da morske biljke mogu da skladište do 20 puta više ugljenika od kopnenih šuma.¹¹⁷ Međutim, već pomenuta povećanja temperatura u vazduhu utiču i na temperaturu voda, što je dovelo do nesposobnosti okeana da efikasno apsorbuje ugljenik i dramatično smanjenje pH vrednost u vodama.

Indikator 14.3 Minimizirati i pozabaviti se uticajima acidifikacije okeana

Bezbedna vrednost morske vode je oko 8 pH vrednosti, koja je bazična (ili alkalna), ali kako okean nastavlja da apsorbuje više CO₂, pH se smanjuje i okean postaje sve više „kiseliji“.¹¹⁸ Kisele vode utiču na koralne grebene i školjke, rastvarajući kalcijum karbonat koji je sastavni deo ovih bića, što dovodi do njihove ranjivosti i opasnosti od izumiranja. Takođe, nizak nivo pH vrednosti utiče na umnožavanje zooplanktona, koja je ključne karika u lancu ishrane celog morskog biodiverziteta.¹¹⁹ Dok neke alge umeju da se izbore sa višim nivoima CO₂, one biljke odgovorne za jačanje kalcijum karbonata nisu među njima, a kada uzmemo u obzir ribe, iako one nemaju školjke, kisela voda im otežava plivanje, funkcionisanje i na kraju, preživljavanje.¹²⁰

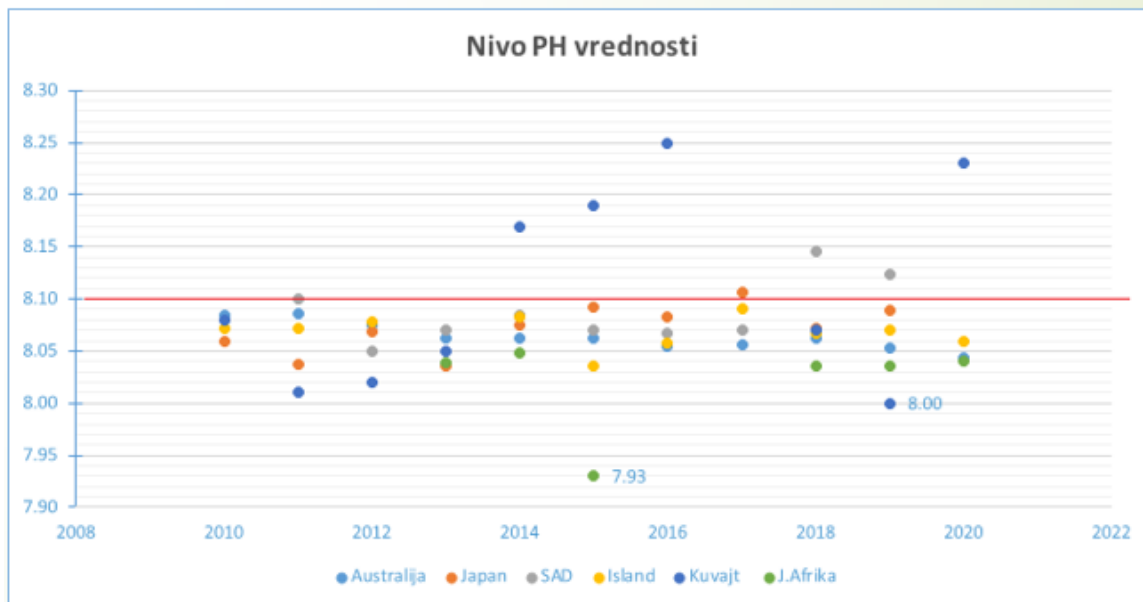
¹¹⁶ **Grafikon 13.3.1, UN SDG #13**

¹¹⁷ [Carbon Dioxide in the Ocean and Atmosphere](#), posećeno: 15.03.2022

¹¹⁸ [Ocean acidification](#), posećeno: 15.03.2022

¹¹⁹ [Ocean Acidification – Impacts on Ocean Life – Smithsonian Institute](#), posećeno: 15.03.2022

¹²⁰ [Ocean Acidification – Impacts on Ocean Life – Smithsonian Institute](#), posećeno: 15.03.2022

14.3.1 Prosečna morska kiselost (pH) merena na dogovorenom skupu reprezentativnih stanica za uzorkovanje¹²¹

Poslednjih godina, koristeći merne stanice, UN su identifikovale globalni pad pH vrednosti, ali i pad u broju stanica koje države članice koriste da mere nivoe kiselosti širom sveta. Ova činjenica ukazuje na nedostatak opšteg interesovanja država za ovu vrstu praćenja.¹²²

Indikator 14.4 Do 2020. godine efikasno regulisati lov i okončati prekomerni izlov, nezakonit, neprijavljeni i neregulisan ribolov i destruktivne ribolovne prakse

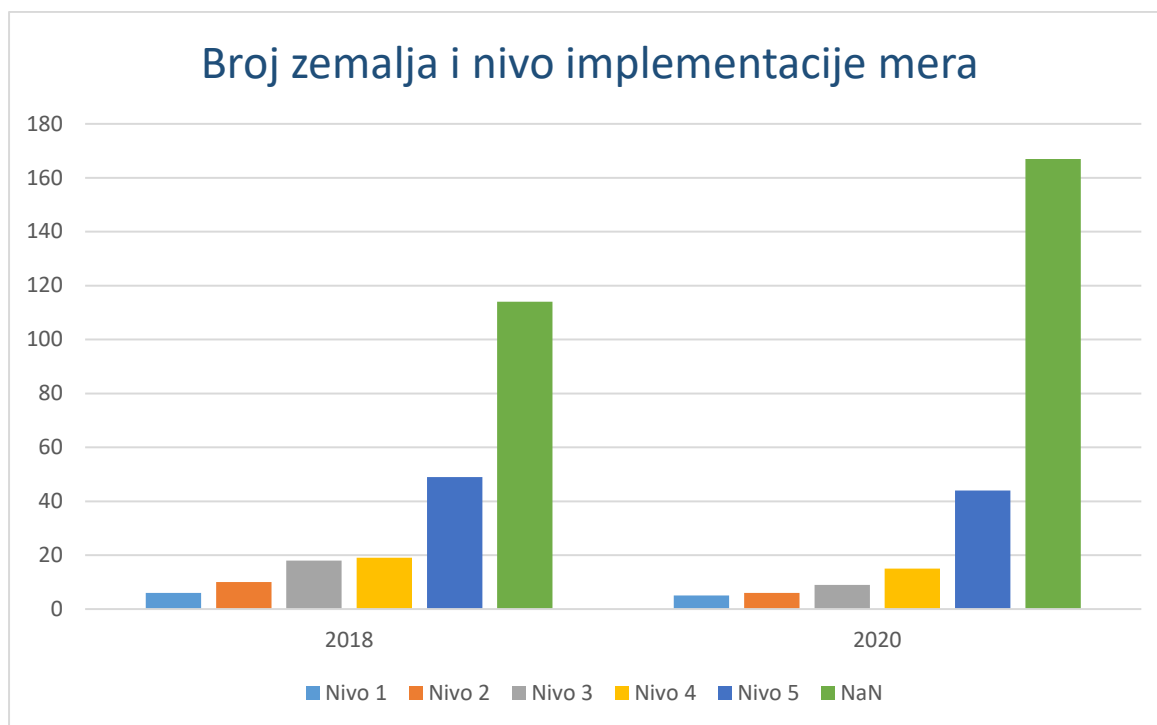
Drugi ozbiljan problem u održavanju vodenih ekosistema je loša i često nepostojeća regulativa u sektoru ribarstva. Zapravo, prekomerni ribolov je prouzrokovao smanjenje ribljeg fonda za 10% od 2004. godine. Prema sadašnjim podacima, oko 52% ribe koja se konzumira na globalnom nivou je iz veštačkog uzgoja, a do 2029. godine, predviđa se da 90% proizvodnje ribe će se konzumirati za ljudsku ishranu.¹²³ Zabrinjava činjenica da vrlo malo podataka postoje za ovaj konkretan cilj, a informacije koje jesu dostupne, nisu verodostojne, jer od 246 članica UN-a, skoro 70% članica (oko 170 zemalja) nije predalo potrebne podatke za praćenje, iako većina tih nacija imaju obale i direktnu ekonomsku korist od ribarske industrije.

¹²¹ **Grafikon 14.3.1** - UN SDG #14

¹²² [Ocean acidification](#), posećeno: 23.03.2022

¹²³ [OECDiLibrary - Fish](#), posećeno: 17.03.2022

14.6.1 Napredak zemalja u stepenu implementacije međunarodnih instrumenata koji imaju za cilj

borbu protiv nelegalnog, neprijavljenog i neregulisanog ribolova¹²⁴

Neke države pokušavaju da nadoknade gubitak ribljeg fonda baveći se akvakulturom, međutim, i ovaj oblik uzgoja nosi svoje ekološke posledice, jer je velika količina hrane potrebna za održavanje akvakulture. Takođe, kao što je slučaj u masovnoj poljoprivrednoj proizvodnji stoke, u akvakultura se preventivno koriste antibiotici i drugi lekovi kako bi se smanjio prenos zaraze. Zbog prekomerne blizine, ribe iz uzgoja su podložnije bakterijskim, virusnim i parazitskim infekcijama, a ove bolesti i lekovi koji se primenjuju, takođe utiču na zdravlje okolnih divljih riba, kao i na zdravlje i egzistenciju stanovnika ovih područja.¹²⁵

4.3 Cilj 15

Poslednji cilj koji ćemo ukratko pomenuti jeste promovisanje „Održivog korišćenja kopnenih ekosistema“. Skoro svo globalno krčenje šuma (deforestacija) se odvija u tropskim i suptropskim krajevima sveta, a u poslednjih 50 godina, najbrže stope krčenja šuma su se desile u siromašnim

¹²⁴ **Grafikon 14.6.1** - UN SDG #14

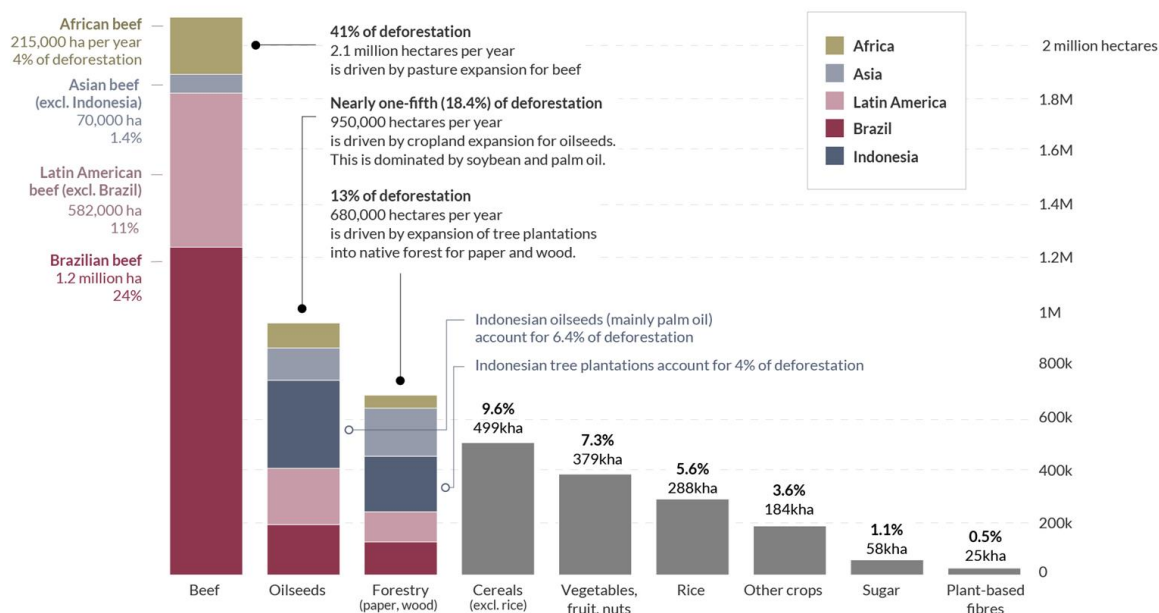
¹²⁵ [Aquaculture: Environmental, toxicological, and health issues](#), posećeno: 17.03.2022

nacijama koje su pretvorile svoju zemlju u poljoprivrednu ispašu, za potrebe odgoj stoke i njihove hrane. Tačnije, uzgoj goveđeg mesa je direktno odgovoran za 21,41% svetske deforestacije, ili 2,1 milion hektara šuma, dok je 13% deforestacije rezultat proizvodnje papira i drugih drvenih predmeta.

What are the drivers of tropical deforestation?

Our World in Data

Nearly all of global deforestation occurs in tropical and subtropical countries. 70% to 80% is driven by conversion of primary forest to agriculture or tree plantations. Shown is the breakdown of these drivers averaged over the years 2005 to 2013. Further observations since 2013 suggest that drivers have not changed substantially over this period.

Data source: Florence Pendrill et al. (2019). Deforestation displaced: trade in forest-risk commodities and the prospects for a global forest transition.

OurWorldinData.org - Research and data to make progress against the world's largest problems.

Licensed under CC-BY by the author Hannah Ritchie.

Slika 2 - Koji su pokretači krčenja tropskih šuma?¹²⁶

Indikator 15.3 Do 2030. godine, boriti se protiv dezertifikacije, obnoviti degradirano zemljište, uključujući zemljište pogodeno dezertifikacijom, sušom i poplavama

Svako iscrpljivanje šumskog biodiverziteta, kao što je masovno krčenje šuma, rezultira u povećanim nivoima ugljenog dioksida. Razlog nije samo zato što je manje drveća za pročišćavanje vazduha, već i njihovo sagorevanje ili truljenje dodatno ispusta CO₂ u atmosferu, a obe posledice utiču na ekosisteme i bezbednost životinjskog i čovekovog stanovništva.¹²⁷ Ovaj

¹²⁶ Slika 2 - Our World Data, posećeno: 23.03.2022

¹²⁷ What is the role of deforestation in climate change and how can REDD+ help?, posećeno: 18.03.2022

„lanac događaja“ najkraće objašnjava posledice dezertifikacije i ogroman značaj očuvanja kopnenih ekosistema. Takođe objašnjava zašto su u novijoj istoriji određena područja postala osetljivija na klimatske promene zbog povećane globalne dezertifikacije, uprkos ukupnom smanjenju krčenja šuma od 1980-ih, kada su trendovi bili najveći.¹²⁸ Od 2000. godine, Australija je izgubila preko 20% svog drveća, što bi apsorbovalo 2,25 Gt emisije CO₂, dok je Novi Zeland prepustio 70.000 hektara autohtone vegetacije poljoprivrednom zemljištu i urbanizmu, što je izazvalo ozbiljne erozije i rizik od klizišta širom zemlje.¹²⁹ Topliji okeani koji se šire stvaraju destruktivne oluje, više poplava i erozije. Okeanija je doživela razarajuće posledice kao rezultat teških obalnih poplava, ostavivši pet Solomonskih ostrva delimično pod vodom, a šest zajednica potpuno potopljeno. Na žalost, ovi podaci nisu pronađeni pod UN indikatorom **15.3.1**, već iz drugih izvora, iako pomenute države spadaju u visokorizične, kada je u pitanju ugroženost od pomenutih antropocentričnih događaja.

SDG region	2000-2015
Australija i Novi Zeland	Nema podataka
Okeanija	Nema podataka
Centralna i Južna Azija	28%
Latinska Amerika i Karibi	27%
Istočna i Jugoistočna Azija	24%
Podsaharska Afrika	22%
Evropa i Severna Amerika	10%
Severna Afrika i Zapadna Azija	7%

15.3.1 - Proporcija zemljišta koje je degradirano u odnosu na ukupnu površinu zemljišta od 2000-2015¹³⁰

U predstavljanju cilja vezano za klimatske promene, UN daje nadu da čovečanstvo može da „pobedi trku“ jer su sada „...dostupna pristupačna, skalabilna rešenja koja omogućavaju

¹²⁸ [Global deforestation peaked in the 1980s. Can we bring it to an end? - Our World Data](#), posećeno: 18.03.2022

¹²⁹ [Erosion is costing NZ up to \\$300m a year](#), posećeno: 18.03.2022

¹³⁰ *Grafikon 15.3.1* - UN SDG #15

zemljama da pređu na čistije, otpornije ekonomije“.¹³¹ Međutim, rešenja vezano za zaštitu životne sredine moraju da budu realna i potrebna je saradnja većina zemalja, pogotovo onih koji poseduju najviše resursa, jer su neke države socioekonomski ranjivije od drugih. Dodatno, pojedinačne države imaju drugačije stavove kada su u pitanju ekološke teme, jer su često usko povezane sa društvenim i ekonomskim napretkom tih zemalja. Na žalost, kroz analizu pomenutih indikatora, jasno je da nema dovoljno interesovanja za saradnju ili prilagođavanje nacionalnih programa koje su u skladu sa pomenutim održivim ciljevima. Iz tih razloga, potrebno je uspostaviti realna očekivanja po ekonomskim mogućnostima, da bi se države članice manje bave praznom retorikom i više *održivim* akcijama.

5 Zaključak

Na osnovu svega do sada rečenog, jedno je sigurno, održivi razvoj trenutno nije ostvariv. Smatramo da je sam koncept odlična ideja i idealna vodilja za razvoj svake države. Ciljevi koje smo izabrale predstavljaju stanje ka kom treba težiti ali i osmisliti mehanizme do ispunjenja istih. Isto tako, neophodno je postaviti realne ciljeve za svaku državu ponaosob te na osnovu njih, prilagoditi aktivnosti i mehanizme, kao i indikatore koji bi nam bolje pokazali stvarno stanje stvari, ali bi pomogli i pri praćenju dosadašnjih preduzetih mera.

Kada posmatramo trenutnu situaciju, možemo reći da održivi razvoj predstavlja realnost za razvijene zemlje. Ove zemlje ne susreću se istim problemima kao i nerazvijene zemlje, stoga iz neke, uslovno rečeno, bolje startne pozicije, mogu da doprinesu ostvarenju nekih zadatih ciljeva bez mnogo muke. Targeti koji se navode, već su ostvareni ili su nadomak ostvarenja u ovim zemljama, te pred problemima egzistencijalne prirode, razvojem ekonomije ili problemima koje donose vremenske nepogode, ne strahuju u onoj meri kao druge zemlje. S druge strane, imamo nerazvijene zemlje tj. zemlje trećeg sveta koje se bore sa velikim problemima gladi i siromaštva, čije ekonomije i privrede nisu dovoljno razvijene da značajno participiraju na svetskom tržištu, a problemi koje donose klimatske promene, za njih predstavljaju svakodnevnu pretnju i opasnost za život građana.

---

¹³¹ [Climate Action](#), United Nations, posećeno: 23.03.2022

Dokle god se baziramo samo na prosečne vrednosti i posmatranje ovih ciljeva kroz globalne parametre, nećemo puno postići. U doba globalizacije, čiji smo svi svedoci, svet se posmatra kao globalno selo i problemi pojedinih treba da budu problemi svih ako želimo da održivi razvoj bude realnost svih građana. Dok su se današnje vodeće svetske zemlje bogatile, razvijale svoje ekonomije, jačale svoje privrede, ne razmišljajući o zagađenju i šteti koju su stvarale, već samo o profitu, manje razvijene zemlje su napredovale svojim tempom u „štetnom oblaku“ tih velikih ekonomija. Sada je došlo vreme da se tim manje razvijenim zemljama pruži ruka za spas, da se s njima podeli deo tog profitnog kolača pa da zajedno krenemo u borbu za našu, zajedničku prirodu. Ako to ne uviđamo, onda održivi razvoj i dalje ostaje utopija za te zemlje kojima je preko potrebna pomoć. Šta učinimo u narednoj deceniji, verujemo da će odrediti ne samo našu sudbinu već i sudbinu naše dece ali i 21. veka, kao takvog. Ukoliko sad preskočimo neke korake, zatvorimo neke fioke, sakrijemo pod tepih trenutne poruke, strepnja je, da će nas problemi sačekati ubrzo ali zreliji, snažniji i možda će dobiti epitet nerešivog.

Ako nam istorija ukazuje na greške, ako nam statistika dokazuje činjenice i ako nam sama priroda prikazuje sadašnje i buduće probleme, zašto samo pričamo o održivom razvoju? Hajde da naučimo na sopstvenim greškama, da pratimo i realno sagledavamo činjenice, da prihvatimo probleme i uhvatimo se u koštac s njima, pa da priča o održivom razvoju ne bude samo priča već realan put svih nas – onda je moguće da i održivi razvoj bude sutra naša realnost!

6 Literatura

- **Beattie A. & Scott G.**, *The 3 Pillars of Corporate Sustainability*, Investopedia.com, 29.06.2021, [The 3 Pillars of Corporate Sustainability](#)
- **Bennett J.**, *Ocean Acidification – Impacts on Ocean Life*, Smithsonian

Institute, 04.2018, [Ocean Acidification – Impacts on Ocean Life – Smithsonian Institute](#)

- **Blumstein D. T. & Saylan C.**, *The Failure of Environmental Education (and How we can Fix It?)*, National Library of Medicine, 05.2007, [The Failure of Environmental Education \(and How We Can Fix It\)](#)
- **Brinez A.**, *Discover Oceania's 14 Countries by Area*, 25.05.2019, ThoughtCo., [Discover Oceania's 14 Countries by Area](#)
- **Cole D. W., Cole R., Gaydos S. J., Gray J., Hyland G., Jacques M. L., Powell-Dunford N., Sawhney C., Au W. W.**, *Aquaculture: Environmental, toxicological, and health issues*, Science Direct, 26.02.2008, [Aquaculture: Environmental, toxicological, and health issues](#)
- **Gudsell K.**, *Erosion is costing NZ up to \$300m a year*, 19.04.2019, [Erosion is costing NZ up to \\$300m a year](#)
- **Harris N. & Stolle Fr.**, *Forests Are in the Paris Agreement! Now What?*, 05.01.2016, [World Resources Institute, Forests Are in the Paris Agreement! Now What?](#)
- **Murphy R.**, *EOI - IMSD International Master in Sustainable Development and Corporate Responsibility (Blog)*, [EOI - On the erroneous belief of understanding the arrival point of development](#)
- **Nijhuis M.**, *Green Failure: What's Wrong With Environmental Education?*, Yale Environment 360, 26.05.2011, [Green Failure: What's wrong with Environmental Education?](#)
- **Ritchie H. & Roser M.**, *Land Use*, [OurWorldInData.org.](#), 2013, [Our World Data - Land Use](#)
- **Ritchie H. & Roser M.**, *Forests and Deforestation*, [OurWorldInData.org.](#), 2021, [Our World Data](#)
- **Ritchie H. & Roser M.**, *CO₂ and Greenhouse Gas Emissions*, [OurWorldInData.org.](#), 2020, [CO₂ Emissions](#)
- **Ritchie H.**, *Global deforestation peaked in the 1980s. Can we bring it to an end?* [Our World Data](#), 19.02.2021, [Global deforestation peaked in the 1980s. Can we bring it to an end? - Our World Data](#),
- **Szmigiera M.**, [Statista.com](#), *Natural disasters worldwide with the most fatalities in 2020*, 10.11.2021, [Natural disasters worldwide with the most fatalities in 2020](#)

- **Waskow D.**, World Resources Institute, *The Paris Agreement: Turning Point for a Climate Solution*, 12.12.2015, [The Paris Agreement: Turning Point for a Climate Solution](#)
- *Take urgent action to combat climate change and its impacts*, United Nations, [SDG Indicators \(un.org\) - 13 Climate Change](#)
- *Facts + Statistics: Global catastrophes*, Insurance Information Institute, Izvor: *The 100 Largest Losses, 1978-2017*, March 2018, Marsh & McLennan Companies, [Facts + Statistics: Global catastrophes](#)
- *2020 Global Natural Disaster Assessment Report*, ReliefWeb.int, 20.10.2021, [2020 Global Natural Disaster Assessment Report](#)
- *National Reports from non-Annex I Parties*, United Nations, [National Reports from non-Annex I Parties](#)
- *National Communication submissions from Non-Annex I Parties*, United Nations, [National Communication submissions from Non-Annex I Parties](#)
- *Fall in Covid-linked carbon emissions won't halt climate change*, United Nations News, 22.04.2020, [Fall in COVID-linked carbon emissions won't halt climate change](#)
- *What is an INDC?*, World Resource Data, [What is an INDC?](#)
- *President Biden Announces the Build Back Better Framework*, White House Briefing Room, 28.10.2021, [President Biden Announces the Build Back Better Framework](#)
- *13 Facts From 'Seaspiracy'*, Earth.org, 12.04.2021, [13 Facts From 'Seaspiracy'](#)
- *Ocean Sustainability*, Georgia Tech Ocean Science & Engineering, [Ocean Sustainability](#)
- *Fisheries and Aquaculture Country Profiles*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, [Fisheries and Aquaculture](#)
- *Introduction to Land Use*, United Nations, [Introduction to Land Use](#)
- *Forest Monitoring Designed for Action*, Global Forest Watch, [Forest Monitoring Designed for Action](#)
- *The Paris Agreement – REDD+*, Coalition for Rainforest Nations, [Rainforest Coalition - The Paris Agreement](#)

- [Circle Solutions - Circular Packaging](#)
- United Nations, [SDG 13.1 Metadata](#)
- *The Year that Shook the Rich: A Review of Natural Disasters in 2011*, Brookings, 01.03.2012, [The Year that Shook the Rich: A Review of Natural Disasters in 2011](#)
- International Council on Mining & Minerals, *SDG13: Climate Action*, [SDG13: Climate Action - ICMM](#)
- *Reducing Enteric Methane for improving food security & livelihoods*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, [Reducing Enteric Methane for improving food security & livelihoods](#)
- The Roots of EE: Tbilisi Declaration and Belgrade Charter, Kentucky Association for Environmental Education, 18.10.2020, [The Roots of EE: Tbilisi Declaration and Belgrade Charter](#)
- *Carbon Dioxide in the Ocean and Atmosphere*, Science and Issues: Water Encyclopedia, [Carbon Dioxide in the Ocean and Atmosphere](#)
- *Ocean acidification*, National Oceanic and Atmospheric Administration (U.S. Department of Commerce), [Ocean acidification](#)
- *Fish*, OECDiLibrary, [OECDiLibrary – Fish](#)
- *What is the role of deforestation in climate change and how can REDD+ help?* , The London School of Economics and Political Science, 08.01.2018, [What is the role of deforestation in climate change and how can REDD+ help?](#)
- *Climate Action*, United Nations Sustainable Development Goals, [Climate Action](#)
- UNDP Sustainable Development Goals, <https://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/sustainable-development-goals.html>
- UN Global Issues, <https://www.un.org/en/global-issues/ending-poverty>
- World Vision, <https://www.worldvision.org/sponsorship-news-stories/global-poverty-facts>
- World Bank, <https://www.worldbank.org/en/news/video/2020/10/07/reversals-of-fortune>
- World Population Review, <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/poverty-rate-by-country>

- Zamisli 2030, <https://zamisli2030.ba/bs/svijet-bez-gladi/>
- UN Sustainable Development, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/hunger/>
- UN, <https://sdgs.un.org/topics/food-security-and-nutrition-and-sustainable-agriculture>
- UN Sustainable Development, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>
- OSCE, https://www.osce.org/files/f/documents/c/c/475718_0.pdf
- UN, <https://sdgs.un.org/topics/gender-equality-and-womens-empowerment>
- MIT Enterprise Forum CEE, <https://mitefcee.org/sustainability-challenges/>
- UNCTAD, <https://unctad.org/> , pristupljeno 05.01.2022. godine
- UNESCO Institute for Statistics, <http://uis.unesco.org/en/home> , pristupljeno 05.01.2022. godine
- UN Sustainable Development Goals, <https://sdgs.un.org/> , pristupljeno 26.12.2021. godine
- UN Statistics Division, <https://unstats.un.org/sdgs/> , pristupljeno 26.12.2021. godine
- World Bank Open Data, <https://data.worldbank.org/> , pristupljeno 26.12.2021. godine

Miljana R. Đurčević Cucić¹³²

Univerzitet u Beogradu

Fakultet političkih nauka

MREŽA ZELENE DIPLOMATIJE - INSTRUMENT EVROPSKE UNIJE ZA DOSTIZANJE
KLIMATSKE NEUTRALNOSTI EVROPE**Sažetak**

Rad predstavlja svojevrsan pregled delovanja Evropske unije (EU) u pogledu ostvarivanja postavljenog cilja, a to je klimatska neutralnost Evrope do 2050. godine. Posmatrajući diplomatiju EU kao strukturirajuću u pogledu oblikovanja politika i institucija i pri tom analizirajući je kroz Teoriju međunarodnog pregovaranja na više nivoa Roberta Putnama (*Robert Putnam*), rad nastoji da ukaže na pozicioniranje EU kao globalnog aktera na međunarodnoj sceni u pogledu održivog razvoja i borbe protiv klimatskih promena. S tim u vezi, naglasak je stavljen na Mrežu zelene diplomatije osnovane kao mehanizma za prikupljanje informacija radi kreiranja kvalitetnijih politika i njihove implementacije kako na nivou država članica tako i van svojih granica. U tome se ogleda posebnost i istovremeno uspešnost diplomatskog karaktera EU i novoosnovanih institucija od Ugovora iz Lisabona. Kao vremenska prekretnica posmatraju se 2009. godina i Pariski sporazum iz 2015. godine kada je, smatra se, EU počela naglo da menja svoje pregovaračke strategije i napore u pogledu pozicioniranja kao globalnog aktera u klimatskoj diplomatiji.

Ključne reči: klimatska diplomatija, zelena diplomatija, Mreža zelene diplomatije, Evropska unija, održivi razvoj.

---

¹³² Asistent za užu naučnu oblast Međunarodne studije, miljana.djurceviccucic@fpn.bg.ac.rs (Rođena 1989. godine)

GREEN DIPLOMACY NETWORK - THE EUROPEAN UNION'S INSTRUMENT FOR REACHING CLIMATE NEUTRALITY IN EUROPE

Abstract

This paper explains the European Union diplomacy regarding reaching climate neutrality in Europe by 2050. EU diplomacy is seen as a structural diplomacy in terms of shaping politics and institutions, and it is examined through the lenses of Robert Putnam's Theory of multilevel negotiations. The paper intends to address the position of the EU as a global actor on the international scene, especially when it comes to sustainable development and fighting against climate change. Additionally, it highlights the Green Diplomacy Network as one of the mechanisms for gathering data for relevant policies and their implementation in member states and abroad. This shows the specificity and, at the same time, the success of EU diplomacy, particularly after the Treaty of Lisbon and its institutional transformation. The timeline for this topic is the period after the Treaty of Lisbon and the conclusion of the Paris Agreement since these documents profoundly influence transformative changes in the EU's positioning as a global leader in green diplomacy.

Keywords: green diplomacy, climate diplomacy, Green diplomacy network, European Union, sustainable development.

UVOD

Tvorac ideje o klimatskoj neutralnosti Evrope do 2050. godine je Evropska unija. Nastojanjem da ostvari taj cilj ona krči put upotrebom različitih mehanizama koje kreira kao svojevrsan diplomatski akter na međunarodnoj sceni. Bela knjiga ili Beli papir o evropskom upravljanju izrađen od strane EU omogućava napredak sistema delovanja i upravljanja EU. Ovaj dokument navodi da je pristup EU zasnovan na pet principa delovanja: otvorenost, participativnost/uključenost, nezavisnost, efektivnost i koherentnost. (European Governance A White Paper, 2001) Ovim principima se EU služi i unutar i van svojih granica. Uzevši u obzir navedeno, sistem delovanja i izgradnje položaja EU na međunarodnoj sceni počiva na tim principima i u slučaju izgradnje Mreže zelene diplomatije. Sistem "zelene" diplomatije oličava se u mnogobrojnim oblastima koji su deo te zelenosti. Naime, u najširem smislu koncept održivog razvoja koji prihvata EU u opsegu kako je prepoznat u Izveštaju Bruntland komisije iz 1987. godine pretače se u težnju za održivim razvojem u svemu i za svakoga.¹³³ S tim u vezi, težnja EU da do 2050. godine ostvari cilj da je Evropa prvi kontinent koji dostiže klimatsku neutralnost počiva još na temeljima postavljenim decenijama unazad. Tačnije, kada EU prestaje da bude ekonomska zajednica a prerasta u zajednicu koja svojim diplomatskim naporima nastoji da bude zajednica za dobrobit čovečanstva. Predmet ovog istraživanja je uspostavljanje jednog od mehanizama EU kao korak ka ostvarivanju ovog značajnog cilja, Mreže zelene diplomatije (u daljem tekstu Mreža ili MZD). Utvrđivanjem najpre pomaka ka regulisanju pitanja održivog razvoja i onoga što čini "zelenost" u tom kontekstu postaviće se osnov za razumevanje promena unutar EU u normativnom smislu, a zatim kroz definisanje odredaba koji omogućavaju delovanje EU i na spoljnom aspektu sa ciljem dostizanja održivog razvoja i klimatske neutralnosti. Stoga, definisanjem novog pristupa prilikom kreiranja politika i principa integracije ide se korak napred u donošenju odluka i definisanju politika da se mora uzeti u obzir životna sredina i njena zaštita, pored ekonomske dobiti i socijalne komponente. Ugovorom iz Amsterdama definiše se da je obaveza da se prilikom definisanja i implementacije politika Zajednice u obzir uzmu zahtevi za zaštitu životne sredine naročito u pogledu dostizanja održivog razvoja. (Treaty of Amsterdam, 1997) Dodatno, godinu dana kasnije kroz takozvani Kardifski proces iniciran 1998. godine

---

¹³³ Prema ovom izveštaju održivi razvoj je razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjice, a da ne dovodi u pitanje sposobnost budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe. Opširnije u: Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

obezbeđuje se da se svaka odluka o spoljnim aktivnostima EU donosi u saglasju sa principima zaštitne životne sredine, te održivog razvoja čime se ugovorna obaveza iz člana 6 Ugovora iz Amsterdama pretače u praksu. (Presidency Conclusions Cardiff, 1998) Spajanjem ove interne i eksterne dimenzije, EU itekako formira osnovu za diplomatsko delovanje usmereno ka održivom razvoju i ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja. Tim pre što 2000. godine usvaja Lisabonsku strategiju "Rast, radna mesta i prosperitet" kojom utvrđuje desetogodišnji strateški plan za postavljanje EU kao najdinamičnije i najkonkurentnije ekonomije na svetu. Sve to uz formiranje radnih mesta i vođenjem računa o socijalnim politikama i politikama zaštite životne sredine koji osiguravaju održivi razvoj i socijalnu inkluziju. (Presidency Conclusions Lisbon, 2000) Korak dalje čini 2001. godine na zasedanju Evropskog saveta na kome usvaja EU Strategiju održivog razvoja sa dugoročnom vizijom koja uključuje kombinovanje dinamične ekonomije sa socijalnom kohezijom i visokim standardima u zaštiti životne sredine (A Sustainable Europe for a Better World, 2001). U isto vreme Lisabonskoj strategiji dodaje se dimenzija životne sredine pored ekonomske i socijalne komponente.

Dodatnu važnost delovanju EU na planu održivog razvoja pridaju i naponi za pripremu Svetskog samita o održivom razvoju (*The World Summit on Sustainable Development – WSSD*, u daljem tekstu Svetski samit) koji je održan septembra 2002. godine u Johanenburgu. U tom smislu EU se potpuno posvetila prikazivanju svoje snage i mogućnosti na globalnom nivou, jačanjem svoje pozicije u multilateralnom okviru Ujedinjenih nacija (UN) i nastojanju da u potpunosti implementira ciljeve usvojene na Svetskom samitu. Pozicija EU na ovom samitu obuhvatala je okvire usvojene EU Strategije održivog razvoja ali i prethodno ustanovljene principe Doha razvojne agende (*Doha Development Agenda*)¹³⁴, Monterej konsenzusa (*Monterrey Consensus*)¹³⁵

---

¹³⁴ Doha Development Agenda ili Doha Razvojna Agenda, poznatija i kao Doha razvojna Runda je formalno otpočela u novembru 2001. godine pod okriljem Svetske Trgovinske Organizacije (STO) kao trgovačka runda pregovora sa ciljem smanjenja trgovinske barijere širom sveta čime bi se olakšalo povećanje globalne trgovine. Cilj je bio da se prioriteta manje razvijenih zemalja stave u srž pregovora kao i potrebe zemalja u razvoju. Glavni problemi koji su bili na dnevnom redu su reformisanje poljoprivrednih subvencija, osiguranje da nova liberalizacija globalne ekonomije poštuje potrebe održivog ekonomskog razvoja u zemljama u razvoju i unapređenje pristupa zemalja u razvoju globalnom tržištu radi izvoza. Najznačajnije razlike bile su između razvijenih zemalja koje su predvodile Evropska unija, Sjedinjene Američke Države, Kanada i Japan s jedne strane, i zemalja u razvoju koje su predstavljale Indija, Brazil, Kina i Južna Afrika. Više o Doha Rundi na: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-and-wto/doha-development-agenda_en

¹³⁵ Izveštaj sa Međunarodne konferencije o finansiranju razvoja Ujedinjenih nacija održane u Montereu u Meksiku marta 2002. godine poznatiji je i kao Monterej konsenzus. Šefovi država i vlada sastali su se u Montereu 2002. godine kako bi naglasili značaj izazova za finansiranje razvoja širom sveta, posebno u zemljama u razvoju. Cilj je bio smanjenje siromaštva, postizanje održivog ekonomskog razvoja i unapređenje održivog razvoja radi postizanja potpuno inkluzivnog i globalnog ekonomskog sistema koji počiva na jednakosti. Više o Monterej konsenzusu:

i prevashodno Milenijumskih ciljeva razvoja (*Millennium Development Goals*)¹³⁶. Zajedno sa navedenim okvirima delovanja konačni zaključci Svetskog samita iz 2002. godine uspostavili su esencijalni blok svetskog partnerstva u pogledu održivog razvoja, a EU je nastojala da se potpuno u svojim aktivnostima oslanja na ovo partnerstvo. S tim u vezi, EU se obavezala na ispunjavanje ambicija utvrđenih u Johanesburgu sa definisanim prioritetima koji se moraju ispuniti zajedničkim snagama svih institucija EU kroz internu dimenziju ali isto tako i delovanjem na koherentan način van svojih granica. Sveobuhvatnost koju održivi razvoj poseduje prepoznaje EU i formiranjem mreža odnosa sa svim učesnicima na međunarodnoj platformi te omogućava delovanje na više nivoa radi ostvarivanja svojih glavnih spoljno-političkih ciljeva. U tom kontekstu kroz čitav rad se međunarodno pregovaranje EU posmatra kao pregovaranje na više nivoa kako je to definisao Robert Putnam (*Robert Putnam*) još 1988. godine. (Putnam, 1988)

Različitim inicijativama na Svetskom samitu za održivi razvoj EU je nastojala da istakne svoj rad i metode u prvi plan i doprinese na najbolji mogući način svojim politikama i rezultatima, najpre svojih država članica a zatim i država kandidata za članstvo u EU i partnera. Kako je navedeno, EU je svoju poziciju u Johanesburgu gradila na ambicioznoj platformi i to na Komunikaciji Evropske komisije iz februara 2002. godine "Ka globalnom partnerstvu za održivi razvoj". EU je igrala vodeću ulogu u pregovorima na Svetskom samitu i zalagala se za ciljeve koji su postavljeni i dalje od multilateralno usaglašenih obaveza u brojnim oblastima kao što su obnovljivi izvori energije. (The World Summit on Sustainable Development one year on implementing our commitments, 2003, 3) Može se reći da je ovaj samit poslužio kao osnova za postavljanje EU politika i njihovu implementaciju s obzirom na to da je u martu 2003. godine Evropski savet ojačao prethodno usvojenu EU Strategiju održivog razvoja definisanjem proširenog seta prioriteta za EU delovanje, i to kako bi se sprovele političke ambicije usaglašene u Johanesburgu, Dohi i Montereju. Suštinski rezultati Svetskog samita su u procesu uključivanja u EU agende domaćih politika država članica. (The World Summit on Sustainable Development one year on implementing our commitments, 2003, 4) Ovim je utvrđena prekretnica EU u pogledu politike održivog razvoja i širine koju ona poseduje sa svojom socijalnom, ekonomskom

---

https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.198.11.pdf

¹³⁶Milenijumska deklaracija o ciljevima razvoja Ujedinjenih nacija usvojena je 8. septembra 2000. godine sa osam glavnih ciljeva razvoja i usvojena je na Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija Rezolucijom 55/2. 2015. godine bivaju usvojeni Ciljevi održivog razvoja sa dometom ispunjavanja narednih 15 godina tačnije do 2030. godine. Više o Milenijumskim ciljevima razvoja na: <https://www.un.org/millenniumgoals/>

i dimenzijom životne sredine te ova vremenska odrednica je upotrebljena i u radu kako bi se formiranje Mreže zelene diplomatije razumelo kao jedan od instrumenata za ostvarivanje navedenih definisanih prioriteta. Važnost naglašavanja ciljeva i rezultata Samita u Johannesburgu počiva i u činjenici da je EU utvrdila značaj koherentnosti svojih akcija na svim nivoima, i unutar i van granica EU, te je navela da je pitanje koherentnosti i ujednačenih delovanja jedan od glavnih izazova održivom razvoju kako u EU tako i na globalnom nivou. Međutim, još veća snaga EU zaključaka godinu dana nakon Svetskog samita jeste da je nužno podvući da postoji bliska veza između procesa koji prate sprovođenje ciljeva sa Svetskog samita i to u okviru svih glavnih UN Konferencija, te da međunarodna zajednica mora da izbegava rizik dupliranja aktivnosti i poslova i suprotstavljanja agendi. (The World Summit on Sustainable Development one year on implementing our commitments, 2003, 5) Ovim je EU potvrdila da ne postoje paralelni procesi u borbi za očuvanje čovečanstva već da su ti procesi komplementarni, zajednički i da svi teže istom cilju. S druge strane, i pored postojanja jednog zajedničkog procesa ona je svojim naporima i inicijativama ukazala na nameru da postane lider. Upotreba različitih mehanizama i diplomatskih metoda od Samita u Johannesburgu u mnogome dokazuje ostvarenost te namere dve decenije kasnije.

Diplomatskom praksom i metodima EU ostvaruju se značajni pomaci na polju ozelenjavanja Evrope, a i šire, i nastojanja da se borba protiv klimatskih promena, smanjenja siromaštva, zaštite životne sredine, zdravlja, voda i reka dovede do cilja a to je očuvanje a ne uništenje. Zarad ostvarivanja navedenih ciljeva ovaj rad predstavlja svojevrsni pregled uspostavljanja značajnog sredstva EU u borbi za klimatsku neutralnost, te ukazuje na specifičnost diplomatskog sistema ove regionalne integracije. S tim u vezi, prvi deo posvećen je spomenutom Kardifskom procesu koji približava ideju eksterne dimenzije Strategije održivog razvoja odnosno uključivanja pitanja životne sredine u politike i odluke EU koje se sprovode van granica EU. Razlučivanjem same ideje da se kroz princip integracije i Kardifski proces obuhvate svi segmenti delovanja EU i da se u svim tim segmentima vodi računa o zelenosti i održivom razvoju pokazatelj su globalnog akterstva EU u ovoj oblasti pored već decenijskog prednjačenja Ujedinjenih nacija (UN). Drugo poglavlje rada tiče se Mreže zelene diplomatije i diplomatije životne sredine i održivog razvoja koju uspostavlja nakon 2000. godine EU i čime ide ne jedan već dva koraka napred u definisanju mehanizama koji vode ka klimatskoj neutralnosti Evrope. Posledično, treće poglavlje rada posvećeno je analizi urađenog odnosno rezultatima delovanja

ove mreže i diplomatije i politikama koje su se u međuvremenu iznedrile i svojim delovanjem uticale na poboljšanje ostvarivanja ciljeva EU na više nivoa, naročito u pogledu Evropskog zelenog dogovora, programa "Fit for 55", klimatske diplomatije i Akcionih programa za klimatsku diplomatiju kroz sprovođenje Okvirne konvencije UN o promeni klime i sl. Čitav rad takođe ukazuje na ideju da EU kontinuirano dela na više nivoa i tako ostvaruje najupečatljivije rezultate. Najpre deluje na nivou svojih država članica kao vid interne dimenzije, zatim na nivou trećih država oličenih u državama kandidatima za članstvo¹³⁷ ali i dodatno kroz politike susedstva za ostalim državama, te na univerzalnom nivou u UN multilateralnom okviru. U svom delovanju se služi oblikom strukturalne diplomatije koja po definiciji Keukeleire podrazumeva "proces dijaloga i pregovora kojim akteri u sistemu nastoje da utiču ili oblikuju održive strukture u različitim sektorima (politički, pravni, socijalni, ekonomski, bezbednosni i drugi) i na različitim nivoima (individualni, socijetalni, državni, regionalni, globalni)". (Justaert&Keukeleire, 2010, str.3) Na taj način, i upotrebom svojih posebnih metoda i praksi EU formira široku mrežu učesnika na koje ostvaruje uticaj. Dodatno, uključivanje akademskih debata o zelenoj diplomatiji EU kao segment poslednjeg poglavlja dodatni je pozitivni argument za diplomatsko delovanje EU. Takvim presekom stanja doći će se do zaključnih razmatranja koja ukazuju na delotvornost diplomatskih instrumenata EU u pogledu ostvarivanja zelenosti i rezultata koje su strukturne promene unutar EU i pre, ali i nakon Ugovora iz Lisabona, donele.

KARDIFSKI PROCES I UKLJUČIVANJE „ZELENOSTI“ U SPOLJNE POLITIKE EVROPSKE UNIJE

Hronološki posmatrano *princip integracije* čini prekretnicu u pogledu važnosti životne sredine u EU. Ono što podrazumeva princip integracije nužno je ukratko obrazložiti radi jasnoće predavljanja Kardifskog procesa koji je usledio nakon. Naime, najpre na osnovu člana šest (6)

---

¹³⁷ Prema Komunikaciji Evropske Komisije iz 2003. godine, godinu dana nakon Svetskog samita o održivom razvoju u Johaneshburgu, politika proširenja EU predstavlja važan doprinos održivom razvoju pored postizanja koherentnosti i održivog upravljanja prirodnim resursima te unapređenja održive proizvodnje i potrošnje. To se ogleda u činjenicama da se prilikom proširenja države kandidati detaljno pripremaju za članstvo i ispunjavaju određene kriterijume. S tim u vezi, primenjuju i uključuju u svoje zakonodavstvo akte EU, između ostalog obavezuju se na poštovanje i primenu EU Strategije održivog razvoja kao i Lisabonske strategije kako bi se postigli i ciljevi i dometi Plana implementacije sa Svetskog samita o održivom razvoju u oblastima socijalne politike, životne sredine, razvoja i mnogim drugim. Takođe, nove države članice usklađuju svoje politike razvoja sa politikama EU i preuzimaju obaveze iz EU akcija (*acquis*) o razvoju. Proširenjem EU širi i domete svojih politika na različite regione te na taj način dopire do svih nivoa potencijalnih aktera u politikama održivog razvoja.

Ugovora o osnivanju Evropske zajednice, definiše se da se zaštita životne sredine integriše u definicije i implementaciju svih aktivnosti i politika Zajednice posebno u pogledu održivog razvoja. Dodatno, održivi razvoj je definisan kao jedan od glavnih ciljeva Zajednice članom dva ovog ugovora. (TEC, 2002) Potreba da se zaštita životne sredine integriše u druge politike na svim nivoima je prepoznata još od ranije, inicijalno kroz Jedinstveni evropski akt iz 1987. godine koji uvodi takozvani princip integracije (SEA, 1987) i kroz prioritete u Petom Akcionom programu za životnu sredinu. (Fifth EC Environmental Action Plan, 1995) Ugovor o Evropskoj uniji ili Ugovor iz Maastrichta koji je stupio na snagu 1993. godine ističe i prepoznaje potrebu za održivim razvojem Evrope, uključujući čitav kontinent a ne samo države članice.(TEU, 1992) Konačno je Ugovorom iz Amsterdama 1997. godine utvrđen obavezujući karakter ovog principa integracije definišući ga svojim odredbama. Dodatno se kao jedan od glavnih ciljeva delovanja EU utvrđuje održivi razvoj. (Treaty of Amsterdam, 1997)

Time što je princip integracije sada deo pravnog uporišta EU direktno podrazumeva njegovu obaveznost i neminovnost prilikom delovanja svih država članica. S tim u vezi, sveobuhvatnost održivog razvoja kako ga posmatra EU ne ogleda se samo kroz komponentu životne sredine već se proteže kroz socijalnu i ekonomsku dimenziju zajedno sa zaštitom životne sredine kao tri međusobno neodvojive i sveprožimajuće komponente. Radi primene ovog principa i u praksi EU je 1998. godine donela dokument *Partnerstvo za integraciju (Partnership for Integration A strategy for Integrating Environment into EU Policies)* kojim daje glavne smernice i usvaja procedure za osiguranje integracije komponente životne sredine u potpunosti u sve politike i sfere delovanja pojedinačnih država članica ali i kandidata za članstvo. Ovaj dokument dodatno nastoji da uvede poseban pristup kreiranja politika Zajednice koji je zasnovan na prepoznavanju da sve politike moraju doprineti održivom razvoju. Takođe, kako i sam naziv dokumenta govori, partnerstvo za integraciju je ključno. To partnerstvo se odnosi na partnerstvo glavnih institucija oličenih u formacijama Saveta, Parlamenta i Komisije EU koje zajedničkim snagama treba da diskutuju o mehanizmima za sprovođenje smernica i nadgledanju implementacije istih. Stoga, partnerstvo institucija za integraciju životne sredine kao važan preduslov za uspešno ostvarivanje i postizanje ciljeva ka održivom razvoju i kako se definiše "Integrisanje komponente životne sredine u druge politike nije više mogućnost već obaveza". (Partnership for Integration, 1998, 6-10) Nakon definisanja obaveze unutar svojih granica EU se okrenula definisanju ovog važnog pitanja kroz svoja spoljna delovanja.

Na zasjedanju Evropskog saveta u Kardifu juna 1998. godine odlučeno je da se razvijaju strategije integracije životne sredine i održivog razvoja i kroz spoljne politike EU. Ovaj proces poznatiji je pod nazivom Kardifski proces (*Cardiff Process*) i predstavljao je pokretača promena na spoljnom planu EU time što su sve formacije Saveta, a naročito Savet za opšte poslove i spoljne odnose, pozvani da ustanove svoje strategije za integrisanje dimenzije životne sredine i održivog razvoja u svoje politike i posledično njihovu primenu. U kontekstu Kardifskog procesa Lisabonska strategija iz marta 2000. godine usvojena od strane šefova država i vlada država članica EU imala je desetogodišnji cilj da učini Evropu "najkonkurentnijom i na znanju zasnovanom dinamičnom ekonomijom na svetu, sposobnu za održivi ekonomski rast sa više mesta za rad, boljim zaposlenjem i većom socijalnom kohezijom". (Presidency Conclusions Lisbon, 2000) Ovako utvrđena strategija zasnivala se na dva stuba, ekonomskom i socijalnom, da bi nakon godinu dana na zasjedanju Evropskog saveta (ES) u Geteborgu bio definisan još jedan stub koji se odnosi na životnu sredinu. (Presidency Conclusions Goteborg, 2001)

Održiva Evropa za bolji svet: Strategija evropske unije za održivi razvoj potvrđena je 2001. godine na zasjedanju ES u Geteborgu. Na istom zasjedanju razmatran je i novi pristup kreiranju politika (*a new approach to policy making*). Naglašavajući da je održivi razvoj fundamentalni cilj proklamovan Osnivačkim ugovorima EU, ovim zaključcima ES potvrđuje se uključivanje treće komponente od važnosti prilikom kreiranja politika i donošenja odluka EU kao dodatak dvema iz Lisabonske strategije. Naime, uz socijalnu i ekonomsku dimenziju o kojoj se vodi računa kada je donošenje odluka u pitanju, dodaje se i treća komponenta koja se tiče zaštite životne sredine. "Strategija održivog razvoja Unije zasniva se na principima da ekonomski, socijalni i efekti životne sredine svih politika treba da budu ispitani na koordinisan način i uzeti u obzir prilikom donošenja odluka". (Presidency Conclusions Goteborg, 2001, str.4) Takođe, EU naglašava da održivi razvoj ima "globalnu dimenziju" i zahteva globalno rešenje. S tim u vezi, EU će "nastojati da održivi razvoj bude cilj bilateralne razvojne saradnje kao i u svim međunarodnim organizacijama i specijalizovanim agencijama". (Presidency Conclusions Goteborg, 2001, str.5) Dodatno, uz definisanje ove "interne" EU dimenzije Strategije održivog razvoja nakon Evropskog saveta u Geteborgu 2001. godine, EU je Komunikacijom "Ka globalnom partnerstvu za održivi razvoj" (*Towards a global partnership for sustainable development*) potvrdila i "eksternu" dimenziju ove strategije. Zajedništvo tri komponente (ekonomske, socijalne i životne sredine) kojoj teži EU na internom, a ovom komunikacijom i na globalnom nivou ogleda se u

navodu "kolektivni naponi su uslov na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou kako bi obezbedili okvir u kome tržišne snage mogu biti sposobne da upravljaju i uvećaju rast i kreiraju mesta za zaposlenje, dok čuvaju okolinu za buduće generacije i jačaju socijalnu koheziju".(Toward a global partnership for sustainable development, 2003. str.6) Kroz čitavu evoluciju EU, model integracije koji je EU razvila zasnovan je na težnji međusobno podržavajućih strategija za ekonomski rast, socijalni razvoj i zaštitu životne sredine. Ulaganje u zajedničku budućnost sa najbližim susedima je osnovni dugoročni cilj EU za stabilnost. Dodatno, EU politika proširenja je zasnovana na programu pomoći koji nastoji da obezbedi političku stabilnost, pristojne ekonomske uslove, socijalnu koheziju i održivu životnu sredinu. Na ovakav način EU omogućava vredno iskustvo za suočavanje sa istim izazovima na globalnom nivou. (Toward a global partnership for sustainable development, 2003. str.6) Tako se i u zaključcima sa zasedanja Saveta za opšte poslove EU održanog 11. marta 2002. godine u Briselu navodi važnost aktivnog uključivanja država kandidata u spoljne aspekte EU Strategije za održivi razvoj i potrebe za sveukupnu koherentnost u ovoj oblasti. (General Affairs 2416, 2002, str.12) Na istom zasedanju je zaključeno da je dokument Ka globalnom partnerstvu za održivi razvoj veliki doprinos razvoju spoljne dimenzije Strategije održivog razvoja Evropske unije i predstavljao je osnovu za poziciju EU na predstojećem Svetskom samitu o održivom razvoju u Johaneshburgu. Nekoliko dana nakon, na zasedanju Evropskog saveta u Barseloni 15. i 16. juna 2002. godine poglavlje posvećeno održivom razvoju naglašava da ekonomski razvoj danas ne sme ni u kom slučaju da narušava mogućnost razvoja budućih generacija. Strategija održivog razvoja EU podrazumeva da različite politike treba da budu istrajne u ispunjavanju dugoročnih ciljeva EU. Jednaka pažnja se mora posvetiti ekonomskim, socijalnim i faktorima životne sredine prilikom kreiranja politika i donošenja odluka. U tom smislu su tela kao što su Ekonomski i finansijski savet (EKOFIN) i Savet za opšte poslove integrisali dimenziju zaštite životne sredine u svoje strategije. (Presidency Conclusions Barcelona, 2002, par.9-11)

Postavljajući osnove za integrisanje dimenzije životne sredine u interne i eksterne politike EU, naredni korak ide ka definisanju i formiranju Mreže zelene diplomatije kroz inicijativu sa zasedanja Saveta za opšte poslove i spoljne odnose marta 2003. godine. Naime, poglavlje posvećeno evropskoj diplomatiji i održivom razvoju pozdravlja inicijativu Predsedavajućeg o Evropskoj diplomatiji i održivom razvoju sa ciljem dalje implementacije Strategije o integraciji dimenzije životne sredine u spoljne politike EU koja je usvojena na zasedanju Saveta 11. marta

2002. godine. Dodatno, Savet predlaže posebno uspostavljanje *mreže* eksperata radi olakšane komunikacije i razmene informacija o međusobno isprepletanim problemima održivog razvoja i integracije dimenzije životne sredine u spoljne odnose. (General Affairs 2518, 2003) Ta mreža eksperata suštinski predstavlja buduću MZD a ovim zaključcima se utire put njenog daljeg razvoja.

FORMIRANJE MREŽE ZELENE DIPLOMATIJE KAO DIPLOMATSKOG INSTRUMENTA EVROPSKE UNIJE

Pozivajući se na dokument broj 10342/03 odnosno na Zaključke Saveta EU iz Brisela od 10. juna 2003. godine, Evropski savet održan nekoliko dana potom podržao je inicijativu Predsedavajućeg o formiranju mreže eksperata u pogledu održivog razvoja u najširem smislu. Na taj način EU nastoji da postavi, razvije i primeni svoju *diplomatiju životne sredine i održivog razvoja*, ili kako se koristi i nadalje u radu *zelene diplomatije*, i od tog trenutka ide ka liderstvu i jačanju svoje pozicije u ovoj oblasti na međunarodnoj sceni. Dokument *Evropska diplomatija životne sredine i održivog razvoja* pobliže utvrđuje potrebe i izazove na ovom putu. Ovim dokumentom EU definiše diplomatiju životne sredine i održivog razvoja najpre, kao sredstvo za unapređenje saradnje u oblasti životne sredine i održivog razvoja, a zatim kao sredstvo za izbegavanje globalne krize. Navedeno se ogleda u tome da su ekonomski i socijalni razvoj i zaštita životne sredine srž mirne koegzistencije i saradnje među ljudima i da globalna dimenzija predstavlja ne samo prednost već istovremeno i izazov za međunarodnu saradnju. S tim u vezi navodi se da je diplomatija životne sredine i održivog razvoja kamen temeljac za proaktivnu politiku i politiku pristupa među ljudima. (European Diplomacy on Environment and Sustainable Development, 2003, str.2) Ovakav vid diplomatskih aktivnosti koji je EU u tom trenutku razvijala trebalo je da uspostavi vodeći princip za valjano upravljanje EU i njenim spoljnim politikama te se od narednog Predsedavajućeg (Grčke) očekivalo da će doprineti unapređenju ove diplomatske mreže.

Opseg delovanja ove diplomatske mreže EU je definisala kao okvir zajedničke akcije koja treba da promoviše ideale, interese i perspektive EU politika u oblasti životne sredine i održivog razvoja na srednjoročnom i dugoročnom planu, u bilateralnim i multilateralnim sporazumima, u okviru konteksta šire EU spoljne politike sa ciljem pružanja efektivnih odgovora bez odgađanja.

Ovaj zajednički okvir bi trebalo da se inicijalno formira kao mreža, u kojoj imenovani eksperti ili diplomate mogu da komuniciraju kako bi razmenjivali informacije i ideje o prožimajućim problemima održivog razvoja i integracije životne sredine u bilateralne i multilateralne pregovore. Dodatno, EU je u svojoj strategiji integrisanja životne sredine u spoljne politike Saveta za opšte poslove i spoljne odnose jasno navela da "ukoliko EU nastoji da ima ulogu globalnog lidera u ovoj oblasti treba bolje da uposli sva raspoloživa sredstva svojih diplomatskih i spoljnih službi, naročito Delegacije Komisije, ambasade država članica, i mogu se dodati i sve relevantne jedinice ministarstava spoljnih poslova". Nastavak okvira implicira da kontaktne tačke u državama članicama i Evropskoj komisiji treba da učestvuju u ovoj mreži. Mreža treba da obezbedi da njena sedišta primaju sve neophodne informacije kako bi se formulisala valjana mišljenja o problemima i kako bi pružila trećim stranama (državama i/ili međunarodnim organizacijama) objašnjenja o politikama i pozicijama EU i relevantnim pitanjima. (European Diplomacy on Environment and Sustainable Development, 2003, str.3-4)

Ovako kreirana ideja stvara veze između spoljne i unutrašnje politike uvrežene u diplomatiju životne sredine i održivog razvoja i svojim delovanjem dovodi nove aktere u svoje okvire. S tim u vezi, kako bi se na najadekvatniji način suprotstavila pretnjama po životnu sredinu na globalnom nivou, ova diplomatija EU zahteva 1. saradnju na najvišem nivou među vladama, međunarodnim agencijama, privatnim industrijama i punom spektru različitih nevladinih grupacija, 2. interdisciplinarni pristup, koji prevazilazi ograničenja tradicionalne diplomatije. (European Diplomacy on Environment and Sustainable Development, 2003, str.4)

Sve navedeno ukazuje na inovativni pristup EU politici životne sredine i održivog razvoja i diplomatiji koju formira zarad unapređenja ovih politika na globalnom nivou. Predložena mreža eksperata bi trebalo da ojača postojeće kapacitete ministarstava spoljnih poslova u komunikaciji i sprovođenju spoljne dimenzije EU Strategije za održivi razvoj. Uloga pokrovitelja za nadgledanje funkcionisanja ove posebne mreže poverena je Savetu za opšte poslove i spoljne odnose kao i u slučaju sprovođenja Strategije za održivi razvoj EU. Navodi se da svaki Predsedavajući i država članica koja ima ulogu Predsedavajućeg upravlja čitavim procesom te da svaki Predsedavajući osigurava koordinaciju mreže u saradnji sa Komisijom. (European Diplomacy on Environment and Sustainable Development, 2003, str.5)

Na ranije pomenutom zasedanju Evropskog saveta u Solunu, 19. i 20. juna 2003. godine potvrđena je posvećenost integrisanju životne sredine u spoljne odnose EU promovisanjem diplomatije životne sredine i održivog razvoja EU. U ovom kontekstu, pozdravljeno je uspostavljanje mreže eksperata pod pokroviteljstvom Predsedavajućeg i u saradnji sa Komisijom, a kako je prethodno predviđeno u Strategiji potvrđenoj na zasedanju Saveta u Barseloni. (Presidency Conclusions Thessaloniki, 2003, str.22)

Ovako formirana Mreža zelene diplomatije nastojala je da na svim nivoima uključi eksperte "zelenosti" i na više ravni sprovodi glavne ciljeve EU u ovom pogledu. S tim u vezi, sve do 2009. godine kada je Ugovor iz Lisabona stupio na snagu, ovom mrežom je upravljao Savet za opšte poslove i spoljne odnose. Nakon stupanja na snagu ovog ugovora MZD prelazi pod pokroviteljstvo novouspostavljene institucije, Evropske službe za spoljno delovanje (ESSD), koja je zajedno sa svojim Delegacijama EU i Visokim predstavnikom za spoljne poslove i politiku bezbednosti (VP) nastojala i nastoji da dostigne ciljeve održivosti i klimatske neutralnosti.

Pružanje pregleda o inicijativi i formiranju MZD nužno je radi skretanja pažnje da se stvaranjem jednog ovakvog mehanizma EU potpuno posvetila jednom od najvažnijih pitanja a to je opstanak čovečanstva. Od trenutka formiranja ove mreže, zatim strukturnih izmena kroz promene diplomatskog sistema EU Ugovorom iz Lisabona izmenili su se i rezultati ali i način funkcionisanja mreže, dok je cilj ostao isti. Predmet narednog poglavlja čine rezultati MZD i inovacije u njenom delovanju kao inovacije zelene diplomatije EU u borbi protiv klimatskih promena.

TEŽNJA EVROPSKE UNIJE KA LIDERSTVU U ZELENOJ DIPLOMATIJI

MZD sastavljena je od zvaničnika koji se bave pitanjima životne sredine, klimatskih promena i održivog razvoja u ministarstvima spoljnih poslova država članica EU i diplomatskim misijama EU. Glavni fokus ove mreže jesu teme iz oblasti životne sredine koje su od krucijalne važnosti za spoljne odnose EU. U te oblasti se ubrajaju klimatske promene, biodiverzitet, degradacija zemljišta i obnovljivi izvori energije. (GDN Report, 2005) Definisanjem ovih oblasti još od nastanka MZD stvara se veza sa Milenijumskim ciljevima razvoja iz 2000. godine i postavlja osnova za ono što od 2015. godine čine Ciljevi održivog razvoja i Agenda 2030 za održivi razvoj, te od ranije Okvirna konvencija UN o promeni klime. Time se potpuni fokus

usmerava na saradnju sa UN kao globalnim akterom u oblasti održivog razvoja i čini se da nastoji da se na taj način dosegne do, ako ne prevazilaženja uloge UN, onda do stvaranja ravnoteže snaga u ostvarivanju ovog značajnog zadatka.

Radi razumevanja značaja same Mreže i njenog definisanog položaja ističu se glavne funkcije ove mreže u koje spadaju: bolja i unapređena upotreba širih diplomatskih resursa EU u koje spadaju diplomatske misije, Delegacije, kancelarije za razvojnu saradnju, radi pružanja podrške ciljevima zaštite životne sredine, organizovanju kampanja i demarša. Ovakav cilj ima nameru da prosledi EU poruke trećim stranama svuda na svetu i da okupi poglede i mišljenja velikog broja partnera EU. Druga funkcija mreže ogleda se u razmeni mišljenja, razmeni iskustava o načinu kako države članice (naročito ministarstva spoljnih poslova) uključuju pitanja životne sredine u njihove diplomatske napore. (GDN Report, 2005, str.3) Prvi rezultati MZD predstavljeni su u izveštaju Savetu 2005. godine kako je prethodno bilo i predviđeno i naznačeno je da je izvesno da napredak postoji. Izveštaj o rezultatima pripremio je Predsedavajući zajedno sa Komisijom i predstavljen je na zasedanju Evropskog saveta 16. i 17. juna 2005. godine. Kako je navedeno MZD zasniva svoj rad na usaglašenim EU pozicijama i oslikava zajedništvo u delovanju. U tom smislu, dobra komunikacija sa relevantnim radnim grupama Saveta (naročito Radna grupa o međunarodnim pitanjima životne sredine u različitim konfiguracijama) je od presudne važnosti. Jedno od sredstava je i organizovanje demarša (*demarches*) koji se donose u trojka, odnosno trio formatu Predsedavajućih (prethodna, sadašnja i buduća država članica koja nosi ulogu Predsedavajućeg na period od šest meseci) sa ciljem razmene informacija o posebnim temama i pripremu sastanaka. Prvi takav demarš ili zajednička pozicija u ovom formatu predstavljena je uoči sastanka u Johanesburgu posvećenom obnovljivim izvorima energije juna 2004. godine pod Irskim Predsedavanjem. Naredni demarš video je svetlost dana uoči desetog zasedanja Konferencije strana Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime koja se održavala u Buenos Airesu 2004. godine i ovakav demarš prosleđen je u 34 države koje nisu članice EU. Takav potez označen je kao uspeh i doneo je rezultate još pre održavanja same Konferencije što je služilo kao dobar pokazatelj EU pregovaračima. (GDN Report, 2005, str.4) Svakako, definisanje ovih demarša ili depeša kako ih možemo nazvati za zadatak je imalo konstruisanje zajedničkog delovanja EU van svojih granica radi širenja ne samo svojih ideja već i radi ubeđivanja druge strane u ispravnost ideja i podizanje svesti kada je reč o životnoj sredini i održivom razvoju. S druge strane, pored ovih demarša MZD služila je i kao sredstvo za razmenu

informacija između ne samo država članica EU već i između njih sa trećim stranama radi što bolje opskrbljenosti znanjem, podacima i praksama o pitanjima od značaja. S tim u vezi u navedenom izveštaju definisana su četiri cilja za MZD nadalje.

Prvi cilj Mreže odnosi se na organizovanje demarša i konstatuje se da Mreža poseduje kapacitete i to korišćenjem resursa država članica i Komisije, kako bi poruke EU odaslala trećim stranama širom sveta. Ovakve aktivnosti mogu imati pozitivni uticaj na partnere EU u pripremi međunarodnih pregovora naročito u kontekstu UN Konferencija. Priprema ovakvih inicijativa očekuje se da je u saradnji sa nadležnim instancama Saveta. Drugi cilj Mreže odnosi se na dalju razmenu dobre prakse za integrisanje životne sredine i održivog razvoja u spoljne politike na evropskom i nacionalnom nivou. Treći cilj Mreže tiče se boljeg informisanja o pozicijama država nečlanica EU. U tom kontekstu MZD može koristiti kao instrument aktivnog "oslušivanja" radi obezbeđivanja podataka o stavovima EU partnera. Radeći zajedno, EU diplomatske misije u državama koje nisu članice EU mogu doći do informacija o posebnim pozicijama partnera u pogledu gorućih problema i zatim o tome izvestiti Savet i EU pregovarače. Ovim bi se omogućilo bolje definisanje EU pozicija i uvećala efektivnost EU tokom međunarodnih pregovora. Četvrti cilj MZD odnosi se na proaktivnu raspodelu valjanih i ažuriranih informacija o životnoj sredini. MZD bi trebalo da promoviše podelu i distribuciju relevantnih materijala EU diplomatskim misijama čime bi doprinela kapacitetima diplomatskih misija u smislu informisanosti. Dodatno, omogućila bi da se misije obavežu na diskusije o temama životne sredine i da ista pitanja podignu na visoki nivo lestvice i važnosti u pregovorima sa partnerima. (GDN Report, 2005, str.5)

Ciljevi Mreže i nakon 2005. godine kreću se u zadatim okvirima kako je to bilo i u trenutku formiranja iste. Tokom zasedanja Predsedavajućih i kroz Zaključke sa zasedanja utvrđivani su napredak i pomak u oblasti zelene diplomatije široko je posmatrajući kao primese održivog razvoja, klimatskih promena, zaštite životne sredine itd. Kroz Zaključke predsedavajućih posmatrano je sprovođenje i Lisabonske strategije koja je 2005. godine unela izvesne novine u svoje redove. Evropski savet održan u martu 2005. godine potvrdio je da ova strategija predstavlja širi kontekst održivog razvoja da ispuni zahteve sadašnjih potreba bez onemogućavanja budućih generacija da zadovolji svoje potrebe. U ovakvom određenju inovirane Strategije potvrđena je definicija održivog razvoja iz Izveštaja Bruntland komisije 1987. godine. Dodatno, na ovom zasedanju potvrđeno je da je održivi razvoj ključni princip kojim se vode

politike i aktivnosti EU. U tom kontekstu Evropski savet je odobrio Deklaraciju o vodećim principima za održivi razvoj (*Declaration on the guiding principles for sustainable development*) koja je potvrdila da će vodeći principi definisani u Deklaraciji služiti kao osnova za obnovljenu strategiju održivog razvoja sa definisanim dometima, indikatorima i efektivnom procedurom nadgledanja sprovođenja. (Presidency Conclusions Brussels, July 2005). Ciljevi definisani ovom deklaracijom pobliže utvrđuju i definisane ciljeve MZD i uvode principe delovanja prema svim nivoima mreže u kojoj EU pregovara. Među ciljevima je definisana zaštita životne sredine u pogledu poštovanja ograničene upotrebe prirodnih resursa planete i omogućavanja zaštite na visokom nivou i unapređenja kvaliteta životne sredine. Dodatno, prevencija zagađenja i poboljšanje održive proizvodnje i potrošnje kako bi se razbila veza između ekonomskog rasta i degradacije životne sredine. Pored dimenzije životne sredine potvrđene su i dimenzije socijalne jednakosti i kohezije ali i ekonomskog prosperiteta. Kao četvrti cilj prepoznato je poštovanje i ispunjavanje međunarodnih obaveza što potvrđuje tezu o delovanju EU na više nivoa u pogledu jačanja svoje uloge na međunarodnoj sceni i to kroz aktivno unapređenje održivog razvoja na globalnom nivou uz osiguranje da su interne i eksterne politike EU u potpunosti konzistentne sa globalnom politikom održivog razvoja i međunarodnim obavezama. (COM on Draft Declaration on Guiding Principles for Sustainable Development, 2005, str.4) Promene koje je vremenom pretrpela zbog institucionalnih i normativnih izmena dovele su i do različitih tema na dnevnom redu Mreže i njenih ekspertskih članova ali ciljevi u pogledu sveobuhvatnosti prožete kroz navedene teme ostali su identični.

Od Ugovora iz Lisabona, ESSD služi kao glavna diplomatska mreža EU u pitanjima odbrane, zaštite životne sredine i održivog razvoja. Tako postavljena preuzima upravljanje Mrežom i ispunjava njenu primarnu svrhu a sve u skladu sa primarnim zakonodavstvom EU ali i sa strateškim okvirom uspostavljenim u skladu sa ciljevima UN u oblasti održivog razvoja. Kako je prethodno naglašeno ostvarivanje ciljeva nisu dva ili više paralelnih procesa različitih aktera već jedan proces ka čijem cilju streme svi partneri zajedno. Stoga MZD u svoje okrilje obuhvata i klimatsku i energetska diplomatiju EU i sve aktivnosti koje EU preduzima po ovim pitanjima. Široko razumevanje ovih različitih procesa nije predmet ovog rada ali inkluzivnost MZD u pogledu različitih tema zelenosti je srž diplomatskog delovanja EU koje je kroz godine učinilo značajne pomake.

Svojom ulogom "oslušivača" potreba na tri nivoa (nivou država članica, trećih država i partnera, i na nivou UN) MZD je potpomogla prilikom definisanja novih struktura u okviru EU, zatim usvajanja prioriteta prilikom imenovanja nove Evropske komisije, te izmenama i dopunama zakonodavnog i strateškog okvira EU. S tim u vezi, rezultati MZD u poslednjih skoro dvadeset godina otkako je osnovana vidljivi su i kroz programe i politike celokupne EU. Ovde će biti skrenuta pažnja na poseban oblik EU diplomatskih aktivnosti kojima je Mreža doprinela i koji se i trenutno sprovode, najpre na nivou država članica a zatim i šire, a reč je o diplomatiji Zelenog dogovora i novog paketa takozvanog "Fit for 55". Važnost diplomatije Zelenog dogovora (*Green Deal*) utvrđenog 2019. godine i dodatnog "Fit for 55" paketa usvojenog 2021. godine ogleda se u njihovim ciljevima i postavljenim dometima. Radi predstavljanja važnosti ovih dogovora nužno je naglasiti suštinsku posvećenost EU ispunjavanju Ciljeva održivog razvoja, zatim Agende 2030 za održivi razvoj koje je EU prihvatila i kao svoje primarne instrumente te ih implementirala u svoje aktivnosti, ciljeve i akte i time ispunila svoj primarni cilj da se u ovom pogledu ne vode dva paralelna procesa već jedan zajednički sa mnoštvom partnera. EU je kroz delovanje svoje klimatske diplomatije ratifikovala i Okvirnu konvenciju UN o promeni klime te Pariski sporazum iz 2015. godine predstavljajući tako međunarodnog aktera koji u multilateralnom sistemu UN pruža najveću finansijsku podršku. Može se pretpostaviti da je u svim ovim procesima MZD ispunjavala svoju ulogu istraživača a u isto vreme i sprovoditelja EU ideja i politika na različitim nivoima, te širenjem uticaja diplomatske institucije kakva je ESSD a samim tim EU.

Evropskim zelenim dogovorom EU postavlja osnove za postizanje prvobitno navedene pretpostavke iz uvodnog dela rada, da Evropa postane prvi klimatsko neutralni kontinent. Zelenim dogovorom potvrđuje se najpre da su klimatske promene i degradacija životne sredine osnovne pretnje po Evropu i čitav svet. Kako bi se prevazišle ove nedaće Evropski zeleni dogovor transformiše EU u modernu, konkurentnu ekonomiju koja efikasno upotrebljava postojeće prirodne resurse i to kroz obezbeđivanje: nepostojanja emisije gasova sa efektom staklene bašte do 2050. godine i to obavezivanjem na smanjenje emisija gasova za najmanje 55% do 2030. godine u poređenju sa nivoom iz 1990. godine; ekonomskog rasta odvojenog od upotrebe resursa tačnije da ne postoji nužna povezanost koja podrazumeva da ekonomski rast uništava prirodne resurse; i da se nijedna osoba i mesto ne ostavi iza odnosno u lošijem položaju čime se teži jednakosti. (European Green Deal 2019). Radi dostizanja ovih ciljeva EU je preduzela mnogobrojne korake kako na nivou država članica, država kandidata za članstvo i

trećih država tako i pri UN. Jedna od važnih mera je usvajanje Evropskog klimatskog zakona koji je stupio na snagu 2021.

Kao drugi rezultat MZD novijeg datuma navodi se "Fit For 55" paket koji se naslanja na već usvojen Zeleni dogovor sa ciljem potpunog ukidanja emisije gasova sa efektom staklene bašte. Tokom 2021. godine, a kao rezultat razumevanja nespremnosti za Kovid 19 pandemiju koja je pogodila čitav svet u prethodnoj godini, EU se posvetila detaljnijem rešavanju problema zagađenja i klimatskih promena. S tim u vezi, klimatske promene se ne posmatraju kao izolovan problem, niti se zagađenje životne sredine može sagledati kao posebna nedaća, niti se može reći da su klimatske promene isključivo problem životne sredine. "Ekonomski rast, energetska bezbednost i održivost životne sredine su međusobno isprepletane oblasti i predstavljaju osnovu kompleksnih odnosa moći na međunarodnoj sceni." (Kremer&Muller-Kraenner, 2010, str.28) Tako prihvaćena kompleksnost teme održivog razvoja i "zelenosti" dovela je i do novog programa 2021. godine koji u sebi uključuje nacрте EU klimatskog i energetskog zakonodavstva sa ciljem ispunjavanja političke posvećenosti da smanji emisiju gasova sa efektom staklene bašte za najmanje 55% do 2030. godine u poređenju sa nivoom iz 1990. godine. Kao deo Evropskog zelenog dogovora zajedno sa Evropskim klimatskim zakonom EU je postavila cilj postizanja klimatske neutralnosti do 2050. godine. Ovim paketom EU radi na izmenama i dopunama svog klimatskog, energetskog i zakonodavstva posvećenog transportu kako bi se u potpunosti uskladila sa ciljevima i ambicijama postavljenim do 2030. i 2050. godine. (Fit for 55, 2021)

Paralelno i zajedno sa navedenim paketima od 2010. godine EU transformiše svoju klimatsku diplomatiju potpuno joj posvećujući pažnju od 2015. godine i Pariskog sporazuma. Pre usvajanja Pariskog sporazuma fokus EU klimatske diplomatije je primarno bio na podržavanju međunarodnih pregovora. Od 2015. godine taj fokus se pomera od izgradnje režima ka njegovoj implementaciji. Trenutno je cilj EU klimatske diplomatije da ubedi druge učesnike da se obavežu na ambicioznije postavljenu klimatsku politiku. Uključuje, pored drugih sredstava, dijaloge na multilateralnom i bilateralnom nivou, uticaj kroz podsticaje i ukidanje podsticaja kao i podizanje svesti o važnosti ovih politika. Osnovna međunarodna platforma za delovanje je Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime i godišnje zasedanje Konferencije strana potpisnica. U ime EU ulogu na zasedanju preuzima EK tačnije Generalni direktorat za klimatsku akciju (GD za klimatsku akciju), Predsedavajući Savetom i države članice, kao i ESSD koja ima

ulogu glavnog koordinatora. (Biedenkopf&Petri, 2021, 72) Od 2011. godine kreiraju se zajednički pozicioni papiri ili stanovišta o rezultatima klimatske diplomatije i to od strane Generalnog direktorata i Visokog predstavnika. Od tada se redovno a od 2015. godine na godišnjem nivou usvajaju zaključci posvećeni klimatskoj diplomatiji. Važno je skrenuti pažnju u ovom smeru, s obzirom da nacрте zaključaka priprema ESSD a zatim se oni unapređuju i dopunjuju od strane posebnih radnih grupa Saveta. Ovi zaključci koriste svim institucijama, ESSD, Delegacijama EU i državama članicama za sprovođenje klimatskih politika na više nivoa. Dodatno, ovi zaključci su krčili put za kreiranje akcionog plana klimatske diplomatije za definisanje konkretnih politika i aktivnosti. Za ovaj akcioni plan svoj doprinos je pripremala i MZD na osnovu ekspertize članova mreže odnosno ministarstava spoljnih poslova država članica pruženih kroz ovu neformalnu mrežu. (Biedenkopf and Petri, 2021, 75) Zajedno sa ESSD i GD za klimatsku akciju, i uz doprinos Mreže i materijala Delegacija EU definisano je sredstvo klimatske diplomatije u vidu Akcionih planova čija se implementacija redovno prati.

Neophodnost navođenja prethodna dva paketa ili programa delovanja EU, definisanja Akcionog plana za klimatsku diplomatiju kao jednog dela zelene diplomatije EU, ogleda se u tome da je svrha i suština MZD u otkrivanju potreba, prednosti i mana postojećih akata i aktivnosti, te davanja preporuka za unapređenje na osnovu kojih se definišu nove politike EU. S tim u vezi, delovanje MZD pod pokroviteljstvom najpre Predsedavajućeg Savetom a zatim ESSD zaslužna je za promene na zakonodavnom ali i praktičnom planu kada je reč o zelenoj tranziciji i borbi za klimatsku neutralnost Evrope. U tom smislu "Postojeća Mreža zelene diplomatije postoji kao vredno sredstvo kojim povezuje zaposlene čija je ekspertiza i odgovornost u vezi sa problemima klimatskih promena u ambasadama država članica sa centralnim jedinicama u nacionalnim prestonicama i Briselu." (Kremer & Muller-Kraenner, 2010, str.28)

ZAKLJUČAK

Zelena diplomatija EU u pogledu održivog razvoja u najširem smislu, a naročito u pogledu klimatskih promena i zaštite životne sredine preokreće se od 2010. godine. Razlozi za to su brojni a između ostalog transformacija diplomatskog sistema EU Ugovorom iz Lisabona i formiranje institucije ESSD u čiju nadležnost se sada pretaču i klimatske promene a koja je podrška Visokom predstavniku za spoljne poslove i bezbednosnu politiku i koja se nalazi na čelu MZD. Dodatno, Delegacije EU zamenjuju dotadašnje Delegacije Komisije i ova trojna

objedinjenost institucija je zamišljena kao srž zajedništva i diplomatske delotvornosti EU. Kao novina 2010. godine je i novi Generalni direktorat Evropske komisije za klimatsku akciju čime se nastojalo da se ojačaju ekspertske kapacitete u pogledu interne i eksterne klimatske politike. Po mišljenju mnogih, dodatni argument za promenu klimatske diplomatije EU od 2010. godine je i propast klimatske konferencije u Kopenhagenu¹³⁸ koja je, smatra se, najveći promašaj EU međunarodne klimatske pregovaračke strategije. Konferencija je završena bez međunarodnog sporazuma, a EU je optužena da se fokusira samo na svoje potrebe a ne na pregovore sa drugim partnerima. (Biedenkopf&Petri, 2021, 2; 2018: 3;) S tim u vezi, promena u oblasti posvećenosti klimatskim promenama i jačanju klimatske diplomatije EU počiva na navedenim razlozima ali tu se ne zaustavlja sa aktivnostima. Uvođenje nove pozicije Ambasadora za oblast klimatske diplomatije (*Ambassador at Large for Climate Diplomacy*)¹³⁹ 2019. godine kao deo ESSD Direktorata za globalne probleme (*Directorate for Global Issues*) je znak da je klimatska diplomatija postala prioritet i u spoljnim aktivnostima EU a ne samo na nivou država članica. Prvi ambasador imenovan na ovu poziciju je Mark Vanhekelen (*Marc Vanheukelen*) i svojim izlaganjem o klimatskoj diplomatiji EU potvrdio je da "Evropska unija igra ključnu ulogu u unapređenju multilateralnih klimatskih napora i projektovanju globalnog vođstva u "zelenilu"."(Vanheukelen, 2021, str.3) Dodatno, spomenuti Zeleni dogovor iz 2019. godine i novi program delovanja od 2021. godine, te prioritete Evropske komisije istaknuti od strane predsednice Ursule von der Lajen (*Ursula Von der Leyen*) jasan su pokazatelj posvećenosti zadacima klimatske neutralnosti Evrope do 2050. godine.¹⁴⁰

Uloga Mreže zelene diplomatije je značajni točak u čitavom mehanizmu složenosti delovanja i podeljenih nadležnosti između velikog broja institucija i aktera unutar tih institucija. Ekspertiza unutar ESSD i Generalnog direktorata za klimatsku akciju je poduprta znanjem i podacima prikupljenim od strane neformalne mreže eksperata koji dolaze iz Mreže zelene diplomatije. Takođe, ova mreža postoji kao lokalni mehanizam i kontrolor unutar država članica ali i trećih država, koji odašilja podatke ka centrali odnosno ka Briselu. Na taj način formirano sredstvo

---

¹³⁸ Opširnije u: Groen&Niemann, 2013; Parker et al., 2017; Bäckstrand& Lövbrand., 2016.

¹³⁹ *Ambassador at Large* podrazumeva ambasadora sa specijalnim zaduženjima u posebnim oblastima, a koji nije imenovan, niti odaslan ni u jednu posebnu državu.

¹⁴⁰ Šest je prioriteta Evropske komisije od 2019. do 2024. godine definisano: Evropski zeleni dogovor, spremnost Evrope za digitalno doba, ekonomija koja radi za ljude, jača Evropa u svetu, promovisanje evropskog načina života i novi pritisak za evropsku demokratiju. Opširnije na: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_en#documents

komunikacije i razmene informacija itekako doprinosi briselskoj administraciji koja iz svog epicentra ne može uvek imati sve relevantne podatke sa terena.

U tom smislu institucionalne izmene u diplomatskom sistemu EU Ugovorom iz Lisabona itekako su pozitivno uticale na zelenu diplomatiju EU a naročito klimatsku diplomatiju kao deo zelenosti. U tom smislu "ESSD je definisala sebe kao koordinatora i sprovoditelja EU klimatske diplomatije. ESSD je dodala novu tačku koordinisanja na više nivoa i između više aktera uključenih u klimatsku diplomatiju i pruža vođstvo za MZD. Kao takva, ESSD je pomogla u oblikovanju i sprovođenju strateške klimatske diplomatije." (Biedenkopf&Petri, 2021, str.82) ESSD koordinira između MZD, Evropske komisije i Saveta EU i na taj način omogućava da svi u svakom trenutku poseduju sve neophodne informacije potrebne za delovanje u ime EU. Naravno, MZD je samo jedan od instrumenata EU koji je kreirala i upotrebljava radi jačanja svoje pozicije na međunarodnoj sceni, sprovođenja svojih ciljeva i politika i strukturiranja drugih aktera prema sopstvenim načelima a sve zarad postizanja glavnog cilja, klimatske neutralnosti Evrope do 2050. godine. Predstavljenim mehanizmima koje je uvela u poslednjoj deceniji, izmenama u zakonodavnom i institucionalnom smislu kojim se posvetila zelenoj diplomatiji i zelenoj transformaciji, EU pokazuje da dolazi do uloge globalnog aktera. Proces koji se vodi u multilateralnom okviru UN ukazuje na značaj multilateralne diplomatije i uspeha njenih pregovaračkih metoda i taktika pri UN koji se ogleda u partnerstvima sklopljenim sa državama i van EU konteksta potvrđujući 2003. godine utvrđenu usmerenost ka multilateralizmu.¹⁴¹ Strategije kojima se služi i tehnike koje upotrebljava prilikom sprovođenja svojih ciljeva na međunarodnoj sceni ukazuju na veliki značaj i doprinos EU a u isto vreme inovativnost diplomatije EU. S navedenim u vezi, ovaj rad predstavlja pregled delovanja EU u pogledu zelene transformacije i prelaska iz ekonomske zajednice u zajednicu koja se bori sa klimatskim promenama na najvišem nivou. U tom pogledu EU od zajednice pretežno usmerene na svoje interese, kako je to konstatovano 2010. godine nakon propasti pregovora u Kopenhagenu, ka zajednici koja se okreće pregovaranju sa partnerima prošla je decenija ali rezultati i doprinosi u

---

¹⁴¹ U dokumentu Evropske komisije iz 2003. godine "The Choice of Multilateralism" EU definiše svoju posvećenost i obavezanost na to da je multilateralizam definišući princip spoljne politike EU. U tom smislu naglašava značaj multilateralne saradnje naročito sa Ujedinjenim nacijama kao vodećeg multilateralnog okvira. Opširnije u: The Choice of Multilateralism, 2003.

međuperiodu su vidljivi kroz instrumente i ciljeve sa dometima čija realizacija se nadgleda.¹⁴² Okrenutosti EU zelenoj diplomatiji a posebno klimatskoj diplomatiji u prilog ide i zvanična izjava Fransa Timmermansa (*Frans Timmermans*), potpredsednika Evropske komisije za Evropski zeleni dogovor uoči, zbog pandemije Kovid 19 odložene, dvadeset šeste Konferencije strana (COP26), a održane 2021. godine, da EU nastoji da postavi sopstveni nivo ambicija više na lestvici prioriteta te EU naglašava svoj kontinuirani napredak ka ubeđivanju partnera da prate EU korak i vođstvo. (Frans Timmermans Statement, 2020)

U tom smislu radi dostizanja klimatske neutralnosti do 2050. godine i kako bi ubedila druge da usvoje ambicioznije domete za 2030. godinu i kako bi se obavezali na klimatsku neutralnost do 2050. godine, EU ima tri "poluge" rada. Prva je moć ubeđivanja kroz davanje primera sopstvenim delovanjem. Druga je moć sredstava odnosno finansiranja gde kroz svoj budžet i država članica, EU biva najveći donator i pružalac razvojne pomoći, a naročito kroz spoljnu dimenziju Evropskog zelenog dogovora. Iz tog razloga je ocenjena kao bespogovorni lider u "klimatskom finansiranju". Treća je moć unutrašnjeg tržišta, jednog od najvećeg na svetu. Uslovnim pristupom EU tržištu radi usklađivanja sa pravilima posvećenim klimi, izvoznici u Evropu se obavezuju na čistije proizvodnje i metode što predstavlja zelenu instancu koja se u literaturi još naziva "Briselski efekat" gde treće države nužno poštuju EU pravila radi poslovanja na njenom tržištu. (Vanheukelen, 2021, str.6-7)

Ovaj rad je posvećen isticanju zelene diplomatije EU u koju spada i klimatska diplomatija koja se u mnogome izdvaja zbog svoje ključne povezanosti sa UN i Pariskim sporazumom. Mreža zelene diplomatije kako je i opisano predstavlja samo jedan od mnoštva instrumenata koje EU poslednjih godina upotrebljava na putu ka klimatskoj neutralnosti Evrope do 2050. godine. Pregovorima na više nivoa, efektima ubeđivanja i davanjem sopstvenog primera je korak bliže ka postizanju ovog cilja. Dodatno, pitanja klimatskih promena i održivosti čovečanstva nisu izolovana pitanja već predstavljaju i bezbednosnu komponentu svih politika i neodvojiva su od pitanja bezbednosti i sigurnosti kao klupko koje se odmotava i sa sobom povlači sve prethodne

---

¹⁴² Opširnije o EU kao globalnom akteru u pogledu klimatske diplomatije u: Van Schaik&Schunz, 2012; Van Schaik, 2010; Parker&Karlsson, 2010; Oberthur, 2009; Zito, 2005; Lacasta, Dessai & Pawroslo, 2002.

nedaće koje stvaraju nove. U tom pogledu, EU nastoji da predupredi svaku buduću nesigurnost koju iako možda ne može da predvidi, može da ublaži njene potencijalne efekte. Tome je kao primer poslužila i pandemija Kovid 19 virusa iz 2020. godine koja je čitavom svetu ukazala na nespremnost i donekle nesposobnost za uspešnu i efikasnu kolektivnu akciju. Učeci na sopstvenim greškama i kreiranjem novih inicijativa i mehanizama kao što je MZD napori EU se mogu definisati kao pozitivan pomak bliže ka ispunjenju osnovnog cilja oličenog u klimatskoj neutralnosti Evrope do 2050. godine.

LITERATURA

Dokumenti Evropske unije i Ujedinjenih nacija:

Commission of the European Communities: European Governance A White Paper, COM (2001) 428 final. [European Governance A White Paper]. Dostupno na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=URISERV%3A110109>

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on The Choice of Multilateralism [The Choice of Multilateralism], COM (2003) 0526 final, September 2003. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0526&from=EN>

Communication from the Commission A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development [A Sustainable Europe for a Better World], COM(2001)264 final, 15.5.2001. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0264&from=EN>

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: The World Summit on Sustainable Development one year on implementing our commitments [The World Summit on Sustainable Development one year on implementing our commitments], SEC(2003) 1471, 23.12.2003.

Communication from the Commission to the European Council of 27 May 1998 on a Partnership for Integration: a strategy for integrating environment into EU policies (Cardiff – June 1998) [Partnership for Integration], COM (1998) 333 final, 27.5 1998. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:128075>

Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Towards a global partnership for sustainable development [Towards a global partnership for sustainable development], COM/2002/0082 final, 13.2.2002. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0082&from=EN>

Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Draft Declaration on Guiding Principles for Sustainable Development [COM on Draft Declaration on Guiding Principles for Sustainable Development], COM(2005) 218 final, Brussels, 25.5.2005. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52005DC0218>

European Diplomacy on Environment and Sustainable Development, Council of the European Union, 10342/03, Brussels, 10.6.2003.

General Affairs 2416th Council Meeting [GA 2416], 6596/02, Brussels, 11.3.2002. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/PRES_02_48

General Affairs and External Relations 2518th Council Meeting [General Affairs 2518], 10369/03 (Presse 166), Luxembourg, 16.6.2003. Available at: https://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressdata/en/gena/76201.pdf

Green Diplomacy Network - Report to the European Council [GDN Report], Council of the European Union, 9479/05, Brussels, 27.5.2005.

Presidency Conclusions Cardiff European Council [Presidency Conclusions Cardiff], SN 150/1/98 REV 1, 15 – 16 June 1998. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/21103/54315.pdf>

Presidency Conclusions Lisbon European Council [Presidency Conclusions Lisbon], 23-24.3.2000. Available at: http://aei.pitt.edu/43340/1/Lisbon_1999.pdf

Presidency conclusions Goteborg European Council [Presidency Conclusions Goteborg], SN 200/1/01 REV 1, 15-16 June 2001. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/20983/00200-r1en1.pdf>

Presidency Conclusions Barcelona European Council [Presidency Conclusions Barcelona], SN 100/02 ADD 1, 15-16.3.2002. Available at: https://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/barcelona_european_council.pdf

Presidency Conclusions Thessaloniki European Council [Presidency Conclusions Thessaloniki], 11638/03, 1.10.2003. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/20847/76279.pdf>

Presidency Conclusions Brussels European Council [Presidency Conclusions Brussels], 15914/05, 17.12.2005. Available at: <https://www.refworld.org/docid/43e1ffa24.html>

Presidency Conclusions Brussels European Council [Presidency Conclusions Brussels], 10255/1/05, 15.7.2005. Available at: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10255-2005-REV-1/en/pdf>

Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987. Available at: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>

Single European Act [SEA], OJ L 169/1, June 29. 1987. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A11986U%2FTXT>

Towards Sustainability the European Community Programme of policy and action in relation to the environment and sustainable development [Fifth EC Environmental Action Plan], 1.2.1993. Available at: <https://ec.europa.eu/environment/archives/action-programme/5th.htm>

Treaty establishing the European Community (Consolidated version 2002) [TEC], OC C 325, 24.12.2002. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT>

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191/1, July 29. 1992. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&from=EN>

Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities, and certain related acts. [Treaty of Amsterdam], OJ C 340/1, 10.11.1997. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11997D/TXT&from=EN>

Treaty of Lisbon amending the Treaty of European Union and Treaty establishing the European Community [Treaty of Lisbon], 2007/C 306/01, 17.12.2007. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

Radovi:

Bäckstrand, K. & Lövbrand, E. (2016) The Road to Paris: Contending Climate Governance Discourses in the Post-Copenhagen Era. *Journal of Environmental Policy&Planning*. DOI: 10.1080/1523908X.2016.1150777

Biedenkopf, K. & Petri, F. (2021). The European External Action Service and EU Climate Diplomacy: Coordinator and Supporter in Brussels and Beyond. *European Foreign Affairs Review* (26, no. 1), 71–86.

Biedenkopf, K.& Petri, F. (2018). EU Delegations in European Union climate diplomacy: the role of links to Brussels, individuals and country contexts. *Journal of European Integration*. DOI: 10.1080/07036337.2018.1551389

Groen, L. & Niemann, A. (2013) The European Union at the Copenhagen Climate Negotiations: A Case of Contested EU Actorness and Effectiveness. *International Relations* vol. 27(3), 308-324.

Gupta, J. and Ringius, L. (2001). The EU's Climate Leadership: Reconciling Ambition and Reality. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, Vol. 1, No. 2, 281–99.

Justaert A. and Keukeleire S. (2010). Structural Diplomacy, Contextual Difference, and the Process of Learning. Institute for International and European Policy. 5th Pan-European conference on the EU, Porto, 23-26 June 2010. Available at: https://limo.libis.be/primo-explore/fulldisplay?docid=LIRIAS1863401&context=L&vid=Lirias&search_scope=Lirias&tab=default_tab&fromSitemap=1

Kremer M.& Muller-Kraenner S. (2010). Europe's Green Diplomacy Global climate governance is a test case for Europe. After Lisbon Global Edition (2/2010), 26-29. German Institute for International and Security Affairs. Available at: https://www.swp-berlin.org/publications/products/fachpublikationen/210_KremerMuellerKraenner_KS.pdf

Lacasta, N., Dessai, S. & Powroslo, E. (2002) Consensus among Many Voices: Articulating the European Union's Position on Climate Change, *Golden Gate University Law Review*, 32(4), 2002, p. 350-414.

Oberthur, S. (2009). The Role of the EU in Global Environmental and Climate Governance. In M. Telo (Ed.), *The European Union and Global Governance*, 192-209.

Parker, F. C. & Karlsson, C. (2010) Climate Change and the European Union's Leadership Moment. *Journal of Common Market Studies*, 48(4), 923-43.

Parker, F.C., Karlsson, C. & Hjerpe, M. (2017) Assessing the European Union's global climate change leadership: from Copenhagen to the Paris Agreement. *Journal of European Integration* vol.39 (2), 239-252.

Putnam, R. (1988). Diplomacy and domestic politics: The logic of two-level games. *International Organization* (Vol.42 (3)): 427-60.

Van Schaik, L. (2010). The Sustainability of the EU's Model for Climate Diplomacy. In S. Oberthür & M. Pallemarts (eds). *The New Climate Policies of the European Union* (Brussels: VUB Press) Available at: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20090900_chapter_vanschaik.pdf

Van Schaik, L. & Schunz, S. (2012). Explaining EU Activism and Impact in Global Climate Politics: Is the Union a Norm- or Interest-Driven Actor?, *Journal of Common Market Studies*, 50(1), 169-186.

Vanheukelen, M. (2021). EU Climate Diplomacy: Projecting Green Global Leadership. *EU Diplomacy Paper* (06/2021). Available at: https://www.coleurope.eu/sites/default/files/uploads/event/EDP%206%202021_Vanheukelen_3.pdf

Zito A.R. (2005) The European Union as an Environmental Leader in a Global Environment. *Globalizations*, 2(3), 363-75;

Internet izvori:

Doha Development Agenda, European Commission. Available at: https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/eu-and-wto/doha-development-agenda_en

European Green Deal: The EU's goal of climate neutrality by 2050 [European Green Deal], European Council, 2019. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/>
Last access: August 15 2022.

Fit for 55: The EU's Plan for a green transition, European Council [Fit for 55], 2021. Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/fit-for-55-the-eu-plan-for-a-green-transition/> Last accessed: August 15 2022.

Monterrey Consensus on Financing for Development, United Nations, 2002. Available at: https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.198_11.pdf

Statement by Frans Timmermans, Executive Vice-President for the European Green Deal, on the announcement to postpone the COP26 [Frans Timmermans Statement], 1.4.2020. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/fr/STATEMENT_20_583 (last accessed August 15 2022.)

We Can End Poverty: Millennium Development Goals and Beyond 2015. Available at: <https://www.un.org/millenniumgoals/>

CIP - Каталогизација у публикацији Народна библиотека Србије, Београд
351.77(4-672ЕУ)(082) 351.77(497.11)(082)

EKOLOGIJA i politika : Evropska unija i Srbija : zbornik radova sa naučne konferencije održane 27. aprila 2022. / urednik Marko M. Vujić. - Beograd : Centar za ekološku politiku i održivi razvoj : Univerzitet, Fakultet političkih nauka, 2023 (Beograd : Čigoja štampa). - [245] str : ilustr. ; 25 cm Tiraž 100. - Napomene i bibliografske reference uz radove. - Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts. ISBN 978-86-6425-107-5 (FPN) 1. Вујић, Марко М., [уредник] а) Европска унија - Еколошка политика -- Зборници б) Србија -- Еколошка политика -- Зборници

COBISS.SR-ID 115474441